„Совершишася!"

— "Свобода", 1 березня 1894 року

Українському Народному Союзові – 110 років

2004

Альманах Українського Народного Союзу

ALMANAC OF THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

2004

SVOBODA PRESS

Parsippany, New Jersey

АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

2004

РІЧНИК 94-ИЙ

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“

Парсипані, Ню-Джерзі

Головний редактор „Свободи“ – *ІРЕНА ЯРОСЕВИЧ*

Редактор Альманаху-2004 – *ПЕТРО ЧАСТО*

Обкладинка *СТЕПАНА СЛУЦЬКОГО*

Printed in U S A

Svoboda—P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ 07054

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	Ч	Боніфатія, мч.		**Найм. Хр. Вас. Вел.**	
2	20	П	Ігнатія Богоносця, свмч.		Сильвестра, папи, свт.	
3	21	С	Юліяни, мч.		Малахії, прор.	
4	22	Н	Перед Різдвом	Гл. 4	Перед Просвіченням	Гл. 5
			Отців	Єв. 7	Собор 70 Апостолів	Єв. 8
5	23	П	10 мучеників у Криті		Навечір'я Богоявління	
6	24	В	Навечір'я Різдва, Євгенії		**БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ**	
7	25	С	**РІЗДВО ХРИСТОВЕ**		Собор Івана Христителя	
8	26	Ч	**Собор Пресв. Богород.**		Юрія, Омеляна, Домініки, пр.	
9	27	П	**Стефана, первомуч.**		Полієвкта, мч.	
10	28	С	Мучеників у Нікомидії		Григорія Ніс., свт.	
11	29	Н	По РІЗДВІ	Гл. 5	По ПРОСВІЧЕННІ	Гл. 6
			Дітей, убитих у Вифлеємі	Єв. 8	+ Теодосія Вел., пр.	Єв. 9
12	30	П	Анасії, мч., Зотика, пр.		Татіяни, мч.	
13	31	В	Меланії Римлянки, пр.		Єрмила і Стратоніка, мч.	
14	1	С	**Наймен. Хр., Вас. Вел.**		Отців із Синаю, прмч.	
15	2	Ч	Сильвестра, папи, свт.		Павла та Івана, пр.	
16	3	П	Малахії, прор.		Поклін кайданам ап. Петра	
17	4	С	Собор 70 Апостолів		+ Антонія Вел., пр.	
18	5	Н	Перед ПРОСВІЧЕННЯМ	Гл. 6	31 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7
			Навечір'я Бог., Теопемта	Єв. 9	Атанасія і Кирила, свт.	Єв. 10
19	6	П	**БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ**		Макарія Єгипетського, пр.	
20	7	В	Собор Івана Христителя		+ Євтимія Великого, пр.	
21	8	С	Юрія, Еміліяна, Домініки, пр.		Максима, ісп.	
22	9	Ч	Полієвкта, мч.		Тимотея, ап.	
23	10	П	Григорія з Нісси, Дометіяна, пр.		Климента, свмч.	
24	11	С	+ Теодосія Вел., пр.		Ксені Римлянки, пр.	
25	12	Н	По ПРОСВІЧЕННІ	Гл. 7	32 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8
			Татіяни, мч.	Єв. 10	+ Григорія Богосл., свт.	Єв. 11
26	13	П	Єрмила і Стратоніка, мч.		Ксенофонта і Марії, пр.	
27	14	В	Отців із Синаю, прмч.		+ Перен. мощей Івана Зол.	
28	15	С	Павла та Івана, пр.		Єфрема Сирійця, пр.	
29	16	Ч	Поклін кайданам ап. Петра		Пер. мощей Ігнатія Богоносця	
30	17	П	+ Антонія Вел., пр.		**+ Трьох Святителів**	
31	18	С	Атанасія і Кирила, свт.		Кира й Івана, чуд.	

ЛЮТИЙ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	Н	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ	Гл. 8	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ	Гл. 1
			Макарія Єгипетського, пр.	Єв. 11	Навечір'я Стрітення	Єв. 1
2	20	П	+ Євтимія Великого, пр.		**Стрітення Господнє**	
3	21	В	Максима, ісп. Неофіта, мч.		Симеона й Анни, прор.	
4	22	С	Тимотея, ап.		Ісидора, пр.	
5	23	Ч	Климентія, свмч.		Агафії, мч.	
6	24	П	Ксені Римлянки, пр.		Вукола, свт.	
7	25	С	+ Григорія Богосл., свт.		Партенія, свт.	
8	26	Н	БЛУДНОГО СИНА	Гл. 1	БЛУДНОГО СИНА	Гл. 2
			Ксенофонта і Марія, пр.	Єв. 1	Теодора Стратилата, вмч.	Єв. 2
9	27	П	+ Пер. мощей Івана Зол.		Никифора, мч.	
10	28	В	Єфрема Сирійця, пр.		Харалампія, мч.	
11	29	С	Пер. мощ. Ігнатія Богоносця		Власія, свмч.	
12	30	Ч	**+ Трьох Святителів**		Мелетія з Антіохії, свт.	
13	31	П	Кира й Івана, чуд.		Мартиніяна, пр.	
14	1	С	Навечір'я Стрітення		+ Кирила, ап.	
15	2	Н	М'ЯСОПУСНА	Гл. 2	М'ЯСОПУСНА	Гл. 3
			Стрітення Господнє	Єв. 2	Онисима, ап.	Єв. 3
16	3	П	Симеона й Анни, прор.		Памфіла й Порфірія, мч.	
17	4	В	Ісидора, пр.		Теодора Тирона, вмч.	
18	5	С	Агафії, мч.		Льва, папи Рим., свт.	
19	6	Ч	Вукола, свт.		Архипа, ап.	
20	7	П	Партенія, свт.		Льва, пр.	
21	8	С	Теодора, Стратилата, вмч.		Тимотея, пр.	
22	9	Н	СИРОПУСНА	Гл. 3	СИРОПУСНА	Гл. 4
			Никифора, мч.	Єв. 3	Відн. мощ. муч. у Євгенії	Єв. 4
23	10	П	Харалампія, мч. (1 д. В. П.)		Полікарпа, свмч. (1 д. В. П.)	
24	11	В	Власія, свмч.		+ 1 і 2 Знайд. гол. Ів. Христ.	
25	12	С	Мелетія з Антіохії, свт.		Тарасія, свт.	
26	13	Ч	Мартиніяна, пр.		Порфірія з Гази, свт.	
27	14	П	+ Кирила, ап.		Прокопія Декаполіта, ісп.	
28	15	С	Онисима, ап.		Василія, ісп.	
29	16	Н	1 ПОСТУ	Гл. 4	1 ПОСТУ	Гл. 5
			Памфіла й Порфірія, мч.	Єв. 4	Касіяна, пр.	Єв. 5

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	17	П	Теодора, вмч.		Євдокії, прмч.	
2	18	В	Льва, папи Рим., свт.		Теодота, свмч.	
3	18	С	Архипа, ап.		Євтропія, Клеоніка	
4	19	Ч	Льва, пр.		Герасима, пр.	
5	20	П	Тимотея, пр.		Конона, мч.	
6	21	С	Відн. мощей муч. у Євгенії		42 муч. в Аморії	
7	22	Н	2 ПОСТУ	Гл. 5	2 ПОСТУ	Гл. 6
			Полікарпа, свмч.	Єв. 5	Василія, Єфрема, свмч.	Єв. 6
8	23	П	+ 1 і 2 Знайд. гол. Ів. Христ.		Теофілакта, свт.	
9	24	В	Тарасія, свт.		+ 40 мучеників із Севасти	
10	25	С	Порфірія з Гази, свт.		Кондрата, Кипріяна, мч.	
11	26	Ч	Прокопія Декаполіта, ісп.		Софронія, свт.	
12	27	П	Василія, ісп.		Теофана, ісп.	
13	28	С	Касіяна, пр.		Пер. м. Никифора, свт.	
14	1	Н	ХРЕСНОПОКЛІННА	Гл. 6	ХРЕСНОПОКЛІННА	Гл. 7
			Євдокії, прмч.	Єв. 6	Венедикта, пр.	Єв. 7
15	2	П	Теодота, свмч.		Агапія й інших мч.	
16	3	В	Євтропія, Клеоніка, мч.		Савина і Папи, мч.	
17	4	С	Герасима, пр.		Олексія, пр.	
18	5	Ч	Конона, мч.		Кирила з Єрусалиму, свт.	
19	6	П	42 муч. з Аморії		Хризанта й Дарії, мч.	
20	7	С	Василія, Єфрема й ін. мч.		Оо., увитих у мон. св. Сави	
21	8	Н	4 ПОСТУ	Гл. 7	4 ПОСТУ	Гл. 8
			Теофілакта, свт.	Єв. 7	Якова, ісп.	Єв. 8
22	9	П	+ 40 мучеників із Севасти		Василія, свмч.	
23	10	В	Кондрата, Кипріяна, мч.		Нікона та його уч. прмч.	
24	11	С	Софронія, свт. (Поклони)		Захарії, пр. (Поклони)	
25	12	Ч	Теофана, ісп.		**БЛАГОВІЩЕННЯ**	
26	13	П	Пер. мощ. Никифора, свт.		Собор Арх. Гавриїла	
27	14	С	Венедикта, пр. (Акафістова)		Матрони, мч. (Акафістова)	
28	15	Н	5 ПОСТУ	Гл. 8	5 ПОСТУ	Гл. 1
			Агапія й інших мч.	Єв. 8	Іларіона й Стефана, пр.	Єв. 9
29	16	П	Савина і Папи, мч.		Марка й Кирила, свмч.	
30	17	В	Олексія, пр.		Івана Ліст., пр.	
31	18	С	Кирила з Єрусалиму, свт.		Іпатія, свт.	

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський	григоріянський
1	19	Ч	Хризанта й Дарії, мч.	Марії Єгиптянки, пр.
2	20	П	Отців вбитих у мон. св. Сави	Тита, пр.
3	21	С	Якова, ісп. (Лазарева)	Микити, пр. (Лазарева)
4	22	Н	КВІТНА (Вербна) Василія, свмч.	КВІТНА (Вербна) Йосифа й Юрія, пр.
5	23	П	Нікона та його учнів, прмч.	Теодула, мч.
6	24	В	Захарії, пр.	+ Методія, свт.
7	25	С	**БЛАГОВІЩЕННЯ**	Юрія, пр.
8	26	Ч	**ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)**	**ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)**
9	27	П	**ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ**	**ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ**
10	28	С	**ВЕЛИКА СУБОТА**	**ВЕЛИКА СУБОТА**
11	29	Н	**ВОСКРЕСІННЯ**	**ВОСКРЕСІННЯ**
12	30	П	**СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК**	**СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК**
13	31	В	**СВІТЛИЙ ВІВТОРОК**	**СВІТЛИЙ ВІВТОРОК**
14	1	С	Марії Єгиптянки, пр.	Мартина папи, ісп.
15	2	Ч	Тита, пр.	Аристраха, Пуда, ап.
16	3	П	Микити, пр.	Агапії, Ірини й Хіонії, мч.
17	4	С	Йосифа й Юрія, пр.	Симеона й Акакія, пр.
18	5	Н	ТОМИНА Теодула, мч.	ТОМИНА Івана, учня Григорія, пр.
19	6	П	+ Методія, свт.	Івана Печерника, пр.
20	7	В	Юрія, пр.	Теодора Трихіни, пр.
21	8	С	Іродіона й інших апос.	Януарія й інших, свмч.
22	9	Ч	Євпсихія, мч.	Теодора, Віталія, пр.
23	10	П	Терентія, Помплія, мч.	+ Юрія, Переможця, вмч.
24	11	С	Антипа, свщ.	Сави Стратилата, мч. (Пер.)
25	12	Н	МИРОНОСИЦЬ Гл. 2 Василія, ісп. Єв. 3	МИРОНОСИЦЬ Гл. 2 + Марка, ап. і єван. Єв. 3
26	13	П	Артемона, свмч.	Василія, свмч.
27	14	В	Мартина, папи, ісп.	Симеона, свмч., Стефана, свт.
28	15	С	Аристарха, Пуди, ап.	Ясона й Сосіпатра, ап.
29	16	Ч	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.	9 мучеників у Кизиці
30	17	П	Симеона й Акакія, пр.	+ Якова, ап., бр. Ів. Бого.

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	18	С	Івана, учня Григорія, пр.		Єремії, прор.	
2	19	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО	Гл. 3	РОЗСЛАБЛЕНОГО	Гл. 3
			Івана Печерника, пр.	Єв. 4	Атанасія Великого, свт.	Єв. 4
3	20	П	Теодора Трихіни, пр.		+ Теодосія Печер., пр.	
4	21	В	Януарія й інших, свмч.		Пелагії, мч.	
5	22	С	Теодора, Віталія, пр.		Ірини, мч., Никифора, пр.	
6	23	Ч	+ Юрія, Переможця, вмч.		Йова многостраждального	
7	24	П	Сави Стратилата, мч. (Пер.)		Поява Чес. Хр., Акакія, мч.	
8	25	С	+ Марка, ап. і єван.		+ Івана Богослова, ап. і єван.	
9	26	Н	САМАРЯНКИ	Гл. 4	САМАРЯНКИ	Гл. 4
			Василія, свмч.	Єв. 7	+ Пер. мощ. св. Миколая	Єв. 7
10	27	П	Симеона, свмч., Стефана, свт.		+ Симеона Зилоти, ап.	
11	28	В	Ясона й Сосіпатра, ап.		+ Кирила й Методія, ап. Слов.	
12	29	С	9 мучеників у Кизиці		Єпіфанія й Германа, свт.	
13	30	Ч	+ Якова, ап., бр. Ів. Бого.		Глікерії, мч.	
14	1	П	Єремії, прор.		Ісидора, мч.	
15	2	С	Атанасія Великого, свт.		Пахомія Великого, пр.	
16	3	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл. 5	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл. 5
			+ Теодосія Печер., пр.	Єв. 8	Теодора Освященного, пр.	Єв. 8
17	4	П	Пелагії, мч.		Андроніка й інших ап.	
18	5	В	Ірини, мч., Никифора, пр.		Теодота, Петра, Діонісія, мч.	
19	6	С	Йова моногостраждального		Патрикія, свмч.	
20	7	Ч	**ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ**		**ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ**	
21	8	П	+ Івана Богослова, ап. і єван.		+ Костянтина й Олени, ап.	
22	9	С	+ Пер. мощ. св. Миколая		Василіска, мч.	
23	10	Н	ОТЦІВ	Гл. 6	ОТЦІВ	Гл. 6
			+ Симона Зилоти, ап.	Єв. 10	Михаїла, свт.	Єв. 10
24	11	П	+ Кирила і Методія, ап. Слов.		Симеона, Микити, пр.	
25	12	В	Єпіфанія і Германа, свт.		+ Віднай. голови Ів. Хр.	
26	13	С	Глікерії, мч.		Карпа, ап.	
27	14	Ч	Ісидора, мч.		Терапонта, свмч.	
28	15	П	Пахомія Великого, пр.		Микити, свт.	
29	16	С	Теодора Освященного, пр.		Теодосії, прмч.	
30	17	Н	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА		ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА	
			Андроніка й інших ап.		Ісаакія Далматського, пр.	
31	18	П	**Пресвятої Тройці**		**Пресвятої Тройці**	

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	В	Патрикія, свмч.		Юстина Філософа, мч.	
2	20	С	Талалея, мч.		Никифора, свт.	
3	21	Ч	+ Костянтина й Олени, ап.		Лукиліяна й інших мч.	
4	22	П	Василіска, мч.		Митрофана, свт.	
5	23	С	Михаїла, свт.		Доротея, свмч.	
6	24	Н	ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8	ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8
			Симеона, Микити, пр.	Єв. 1	Висаріона й Іларіона, пр.	Єв. 1
7	25	П	+ Віднай. голови Ів. Хр.		Теодота, свмч.	
8	26	В	Карпа, ап.		Пер. мощ. Теодора Тирона	
9	27	С	Терапонта, свмч.		Кирила Олек., свт.	
10	28	Ч	**ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ**		**ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ**	
11	29	П	Теодосії, прмч.		+ Вартоломея і Варнави, ап.	
12	30	С	Ісаасія Далматського, пр.		Онуфрія Великого, пр.	
13	31	Н	2 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	2 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Єрмія, ап., Єрмея, мч.	Єв. 2	Акилини, мч.	Єв. 2
14	1	П	Юстина Філософа, мч.		Єлисея, прор., Методія, свт.	
15	2	В	Никифора, свт.		Амоса, прор., Єроніма, пр.	
16	3	С	Лукиліяна й інших мч.		Тихона з Аматуни, свт.	
17	4	Ч	Митрофана, свт.		Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.	
18	5	П	**ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ**		**ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ**	
19	6	С	Співстраждання Пр. Богородиці		Співстраждання Пр. Богородиці	
20	7	Н	3 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	3 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Теодота, свмч.	Єв. 3	Методія Патарського, свмч.	Єв. 3
21	8	П	Пер. мощ. Теодора Тирона		Юліяна Тарсійського, мч.	
22	9	В	Кирила Олек., свт.		Євсевія, свмч.	
23	10	С	Тимотея, свщ.		Агрипини, мч.	
24	11	Ч	+ Вартоломея і Варнави, ап.		**+ Різдво Івана Христителя**	
25	12	П	Онуфрія Великого, пр.		Февронії, прмч.	
26	13	С	Акилини, мч.		Давида Солунського, пр.	
27	14	Н	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ	Гл. 3	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ	Гл. 3
			Єлисея, прор., Методія, свт.	Єв. 4	Самсона, пр.	Єв. 4
28	15	П	Амоса, прор., Єроніма, пр.		Пер. мощ. Кира й Івана	
29	16	В	Тихона з Аматуни, свт.		**+ Петра і Павла, ап.**	
30	17	С	Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.		+ Собор 12 апостолів	

ЛИПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	18	Ч	Леонтія, мч.		Косми і Дам'яна, чуд.	
2	19	П	+ Юди Тадея, ап.		+ Поклад. Ризи П. Б.	
3	20	С	Методія Патарського, свмч.		Якинта, мч., Анатолія, свт.	
4	21	Н	5 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4	5 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4
			Юліяна Тарсійського, мч.	Єв. 5	Андрія Крітського, свт.	Єв. 5
5	22	П	Євсевія, свмч.		+ Атанасія Атонського, пр.	
6	23	В	Агрипини, мч.		Сісоя Вел., пр.	
7	24	С	**+ Різдво Івана Христителя**		Томи й Акакія, пр.	
8	25	Ч	Февронії, прмч.		Прокопія, вмч.	
9	26	П	Давида Солунського, пр.		Панкратія, свмч.	
10	27	С	Самсона, пр.		+ Антонія Печерського, пр.	
11	28	Н	6 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 5	6 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 5
			Пер. мощ. Кира й Івана	Єв. 6	Ольги, кн. Київської	Єв. 6
12	29	П	**+ Петра і Павла, ап.**		Прокла й Іларія, мч.	
13	30	В	+ Собор 12 Апостолів		Собор Арх. Гавриїла	
14	1	С	Косми і Дам'яна, чуд.		Акили, ап.	
15	2	Ч	+ Поклад Ризи Пресв. Богородиці		**+ Володимира Великого**	
16	3	П	Якинта, мч., Анатолія, свт.		Атеногена, свмч.	
17	4	С	Андрія Крітського, свт.		Маріни, вмч.	
18	5	Н	7 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6	7 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6
			+ Атанасія Атонського, пр.	Єв. 7	Якинта й Еміліяна, мч.	Єв. 7
19	6	П	Сісоя Великого, пр.		Макрини, пр.	
20	7	В	Томи й Акакія, пр.		+ Іллі пророка	
21	8	С	Прокопія, вмч.		Симеона й Єзикиїла, прор.	
22	9	Ч	Панкратія, свмч.		Марії Магдалини, рівноап.	
23	10	П	+ Антонія Печерського, пр.		Трохима, Теофіла, мч.	
24	11	С	Ольги, кн. Київської		+ Бориса і Гліба, мч.	
25	12	Н	8 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7	8 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7
			Прокла й Іларія, мч.	Єв. 8	+ Успіння св. Анни	Єв. 8
26	13	П	Собор Арх. Гавриїла		Єрмолая, Параскевії, мч.	
27	14	В	Акили, ап.		+ Пантелеймона, вмч.	
28	15	С	**+ Володимира Великого**		Прохора, Ніканора, ап.	
29	16	Ч	Атеногена, свмч.		Калиніка, мч.	
30	17	П	Маріни, вмч.		Сили, Силуана, ап.	
31	18	С	Якинта, Еміліяна, мч.		Євдокима, пр.	

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Н.	СТ.	ДНІ	ЮЛІЯНСЬКИЙ		ГРИГОРІЯНСЬКИЙ	
1	19	Н	9 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8	9 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8
			Макрини, пр.	Єв. 9	Пер. Чесн., Макавей., мч.	Єв. 9
2	20	П	+ Іллі пророка		Пер. мощей Стефана, первомч.	
3	21	В	Симеона, пр., Єзикиїла, прор.		Ісаакія, Далмата, пр.	
4	22	С	Марії Магдалини, рівноап.		7 молодців з Ефесу, мч.	
5	23	Ч	Трохима, Теофіла, мч.		Євсигнія, мч.	
6	24	П	+ Бориса й Гліба, мч.		**Преображення Господнє**	
7	25	С	+ Успіння св. Анни		Дометія, прмч.	
8	26	Н	10 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	10 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Єрмолая, Параскевії, мч.	Єв. 10	Еміліяни, ісп.	Єв. 10
9	27	П	+ Пантелеймона, вмч.		+ Матія, ап.	
10	28	В	Прохора, Ніканора, ап.		Лаврентія, архидиякона	
11	29	С	Калиніка, мч.		Євпла, мч.	
12	30	Ч	Сили, Силуана, ап.		Фотія й Аникити, мч.	
13	31	П	Євдокима, пр.		Максима, ісп.	
14	1	С	Пер. Чесн. Хр., Макавей., мч.		Пер. мощей Теодосія Печ.	
15	2	Н	11 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	11 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Пер. мощей Стефана, прмч.	Єв. 11	**УСПІННЯ БОГОРОДИЦІ**	Єв. 11
16	3	П	Ісаакія, Далмата, пр.		Нерукоторного Образа ГНІХ	
17	4	В	7 молодців з Ефезу, мч.		Мирона, мч.	
18	5	С	Євсигнія, мч.		Флора й Лавра, мч.	
19	6	Ч	**Преображення Господнє**		Андрія Страт., мч.	
20	7	П	Дометія, прмч.		Самуїла, прор.	
21	8	С	Еміліяна, ісп.		Тадея, ап., Васси, мч.	
22	9	Н	12 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 3	12 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 3
			+ Матія, ап.	Єв. 1	Агатоніка, мч.	Єв. 1
23	10	П	Лаврентія, архидиякона, мч.		Луппа, мч., Іринея, свмч.	
24	11	В	Євпля, мч.		Євтиха, свмч.	
25	12	С	Фотія й Аникити, мч.		Тита й Вартоломея, ап.	
26	13	Ч	Максима, ісп.		Адріяна й Наталії, мч.	
27	14	П	Пер. мощ. Теодосія Печ.		Пімена, пр.	
28	15	С	**УСПІННЯ БОГОРОДИЦІ**		Мойсея, пр., Августина, свт.	
29	16	Н	13 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4	13 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4
			Нерукотворного Образа ГНІХ	Єв. 2	+ Усік. гол. Івана Христителя	Єв. 2
30	17	П	Мирона, мч.		Олександра, Івана, свт.	
31	18	В	Флора й Лавра, мч.		+ Покл. Пояса Пр. Богородиці	

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	С	Андрія Страт., мч.		+ Початок Церковного року	
2	20	Ч	Самуїла, прор.		Маманта, мч., Івана Посн., пр.	
3	21	П	Тадея, ап., Васси, мч.		Антима, свмч.	
4	22	С	Агатоніка, Северіяна, мч.		Вавили, свмч., Мойсея, прор.	
5	23	Н	14 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 5	14 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 5
			Луппа, мч., Іринея, свмч.	Єв. 3	Захарії, прор.	Єв. 3
6	24	П	Євтиха, свмч.		Чудо арх. Михаїла	
7	25	В	Тита й Вартоломея, ап.		Созонта, мч.	
8	26	С	Адріяна й Наталії, мч.		**Різдво Пресв. Богородиці**	
9	27	Ч	Пімена, пр.		Йоакима й Анни, прав.	
10	28	П	Мойсея, пр., Авґустина, свт.		Минодори, мч.	
11	29	С	+ Усікн. гол. Івана Христителя		Теодори, пр.	
12	30	Н	15 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6	15 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6
			Олександра, Івана, свт.	Єв. 4	Автонома, свмч.	Єв. 4
13	31	П	+ Покл. пояса Пресв. Богородиці		Корнилія Сотника, свмч.	
14	1	В	+ Початок Церковного року		**Воздвиження Чесного Хреста**	
15	2	С	Маманта, мч., Івана Посн., пр.		Микити, вмч.	
16	3	Ч	Антима, свмч.		Євфимії, вмч.	
17	4	П	Вавили, свмч.		Софії, Віри, Надії, мч.	
18	5	С	Захарії, прор.		Євменія, пр.	
19	6	Н	16 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7	16 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7
			Чудо арх. Михаїла	Єв. 5	Трохима, Саватія, мч.	Єв. 5
20	7	П	Созонта, мч.		Євстатія (Остапа), мч.	
21	8	В	**Різдво Пресв. Богородиці**		Кондрата, ап.	
22	9	С	Йоакима й Анни, прав.		Фоки, свщ., Йони, прор.	
23	10	Ч	Минодори, мч.		Зачаття Івана Христителя	
24	11	П	Теодори, пр.		Телчі, первомучениці	
25	12	С	Автонома, свмч.		Євфросимії, пр.	
26	13	Н	17 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8	17 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8
			Корнилія Сотника, свмч.	Єв. 6	+ Івана Богослова, ап.	Єв. 6
27	14	П	**Воздвиження Чесного Хреста**		Каллістрата, мч.	
28	15	В	Микити, вмч.		+ Харитона, ісп.	
29	16	С	Євфимії, вмч.		Киріяка, пр.	
30	17	Ч	Софії, Віри, Надії, мч.		Григорія Вірменського, свмч.	

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	18	П	Євменія, пр.		**Покров Пресв. Богородиці**	
2	19	С	Трохима, Саватія, мч.		Кипріяна, свмч., Юстина, мч.	
3	20	Н	18 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	18 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Євстатія (Остапа), мч.	Єв. 7	Діонісія, свмч.	Єв. 7
4	21	П	Кондрата, ап.		Єротея, свмч., Франціска Асж.	
5	22	В	Фоки, свмч., Йони, прор.		Харитини, мч.	
6	23	С	Зачаття Івана Христителя		+ Томи, ап.	
7	24	Ч	Теклі, первомучениці		Сергія і Вакха, мч.	
8	25	П	Євфросинії, пр.		Пелагії, пр.	
9	26	С	+ Івана Богослова, ап.		+ Якова Алфеєва, ап.	
10	27	Н	19 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	19 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Каллістрата, мч.	Єв. 8	Євлампія й Євлампії, мч.	Єв. 8
11	28	П	+ Харитона, ісп.		Филипа, ап., диякона	
12	29	В	Киріяка, пр.		Прова й інших мч., Косми, пр.	
13	30	С	Григорія Вірменсь., свмч.		Карпа, Папіли, мч.	
14	1	Ч	**Покров Пресв. Богородиці**		Параскеви, пр., Назарія, мч.	
15	2	П	Кипріяна, свмч., Юстина, мч.		Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.	
16	3	С	Діонісія, свмч.		Лонгіна Сотника, мч.	
17	4	Н	20 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 3	20 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 3
			Єротея, свщ., Франціска Асж.	Єв. 9	Осії, прор., Андрія Кріт., прмч.	Єв. 9
18	5	П	Харитини, мч.		+ Луки, ап. й єван.	
19	6	В	+ Томи, ап.		Йоїла, прор., Уара, мч.	
20	7	С	Сергія й Вакха, мч.		Артемія, вмч.	
21	8	Ч	Пелагії, пр.		Іларіона Великого, пр.	
22	9	П	+ Якова Алфеєва, ап.		Аверкія, свт.	
23	10	С	Євлампія й Євлампії, мч.		Якова, ап., брата Господнього	
24	11	Н	21 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4	21 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4
			Филипа, ап., диякона	Єв. 10	Арети й інших, мч.	Єв. 10
25	12	П	Прова й інших мч., Косми, пр.		Маркіяна й Мартирія, мч.	
26	13	В	Карпа, Папіли, мч.		**+ Димитрія Мироточця, вмч.**	
27	14	С	Параскеви, пр., Назарія, мч.		Нестора, Капітоліни, мч.	
28	15	Ч	Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.		Терентія й Неоніли, мч.	
29	16	П	Лонгіна Сотника, мч.		Анастасії, прмч.	
30	17	С	Осії, прор., Андрія Кріт., прмч.		Зиновія і Зиновії, мч.	
31	18	Н	ЦАРЯ ХРИСТА	Гл. 5	ЦАРЯ ХРИСТА	Гл. 5
			+ Луки, ап. і єван.		Стахія, Амплія, ап.	

ЛИСТОПАД

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	П	Йоїла, прор., Уара, мч.		Косми і Дам'яна, чуд.	
2	20	В	Артемія, вмч.		Акиндіна, Пигасія й інших, мч.	
3	21	С	Іларіона Великого, пр.		Акипсима, Йосифа, мч.	
4	22	Ч	Аверкія, свт.		Йоанікія, пр., Єрмея, мч.	
5	23	П	Якова, ап., бр. Господнього		Галактіона, мч.	
6	24	С	Арети й інших мч.		Павла, ісп.	
7	25	Н	23 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6	23 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 6
			Маркіяна й Мартирія, мч.	Єв. 1	33 мучеників, Лазаря, пр.	Єв. 1
8	26	П	**+ Димитрія Мироточця, вмч.**		**Собор Арх. Михаїла**	
9	27	В	Нестора, Капітоліни, мч.		Матрони, Теоктисти, пр.	
10	28	С	Терентія, Неоніли, мч.		Ераста, Олімпа й інших ап.	
11	29	Ч	Анастасії, Аврамія, пр.		Теодора Студ., ісп., Віктора, мч.	
12	30	П	Зиновія і Зиновії, мч.		**+ Йосафата, свмч.**	
13	31	С	Стахія, Амплія, ап.		+ Івана Золотоустого, свт.	
14	1	Н	24 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7	24 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7
			Косми і Дам'яна, чуд.	Єв. 2	+ Филипа, ап.	Єв. 2
15	2	П	Акиндіна, Пигасія й інших мч.		Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)	
16	3	В	Акипсима, Йосифа, мч.		+ Матея, ап. й єван.	
17	4	С	Йоанікія, пр., Єрмея, мч.		Григорія Неокесарів., свт.	
18	5	Ч	Галактіона й Епістими, мч.		Платона й Романа, мч.	
19	6	П	Павла, ісп.		Авдія, прор.	
20	7	С	33 мучеників, Лазаря, пр.		Григорія, пр., Прокла, свт.	
21	8	Н	25 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8	25 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8
			Собор Арх. Михаїла	Єв. 3	**Вхід у храм Пресв. Богородиці**	Єв. 3
22	9	П	Матрони, Теоктисти, пр.		Филимона й інших ап.	
23	10	В	Ераста, Олімпа й інших апос.		Амфілохія і Григорія, свт.	
24	11	С	Теодора Студ., ісп., Віктора, мч.		Катерини, Меркурія, вмч.	
25	12	Ч	**+ Йосафата, свмч.**		Климента, папи, свмч.	
26	13	П	+ Івана Золотоустого, свт.		Аліпія, пр.	
27	14	С	+ Филипа, ап.		Якова Перс, вмч., Паладія, пр.	
28	15	Н	26 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	26 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)	Єв. 4	Стефана Нового, прмч.	Єв. 4
29	15	П	+ Матея, ап. й єван.		Парамона, Філумена, мч.	
30	16	В	Григорія Неокесарії, свт.		+ Андрія Первозваного, ап.	

ГРУДЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

н.	ст.	дні	юліянський		григоріянський	
1	18	С	Платона й Романа, мч.		Наума, прор.	
2	19	Ч	Авдія, прор.		Авакума, прор.	
3	20	П	Григорія, пр., Прокла, свт.		Софонії, прор.	
4	21	С	**Вхід у храм Пресв. Богородиці**		Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.	
5	22	Н	27 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	27 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Филимона й інших ап.	Єв. 5	+ Сави Освященного, пр.	Єв. 5
6	23	П	Амфілохія і Григорія, свт.		**Миколая Чудотворця, свт.**	
7	24	В	Катерини, Меркурія, вмч.		Амвросія, свт.	
8	25	С	Климента, папи, свмч.		Патапія, пр.	
9	26	Ч	Аліпія, пр.		**Непорочне Зачаття**	
10	27	П	Якова Перс., вмч.		Мини, Єрмогена, мч.	
11	28	С	Стефана Нового, прмч.		Даниїла Стовпника, пр.	
12	29	Н	28 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 3	НЕДІЛЯ ПРАОТЦІВ	Гл. 3
			Парамона, Філумена, мч.	Єв. 6	Спиридона, свт.	Єв. 6
13	30	П	+ Андрія Первозваного, ап.		+ Євстратія, Ореста, мч.	
14	1	В	Наума, прор.		Тирса, Левкія й інших, мч.	
15	2	С	Авакума, прор.		Елевтерія, свмч., Павла, пр.	
16	3	Ч	Софонії, прор.		Агея, прор.	
17	4	П	Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.		Даниїла й Ананії, прор.	
18	5	С	+ Сави Освященного, пр.		Севастіяна і вояків, мч.	
19	6	Н	29 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 4	ПЕР. РІЗДВОМ	Гл. 4
			Миколая Чудотворця, свт.	Єв. 7	Боніфатія, мч.	Єв. 7
20	7	П	Амвросія, свт.		Ігнатія Богоносця, свмч.	
21	8	В	Патапія, пр.		Юліяни, мч.	
22	9	С	**Непорочне Зачаття**		Анастасії, вмч.	
23	10	Ч	Мини, Єрмогена, мч.		10 мучеників у Кріті	
24	11	П	Даниїла Стовпника, пр.		Навечір'я Різдва	
25	12	С	Спиридона, свт.		**РІЗДВО ХРИСТОВЕ**	
26	13	Н	НЕДІЛЯ ПРАОТЦІВ	Гл. 5	ПО РІЗДВІ	Гл. 5
			+ Євстратія, Ореста, мч.	Єв. 8	**Собор Пресв. Богородиці**	Єв. 8
27	14	П	Тирса, Левкія й інших, мч.		**Стефана, первомуч.**	
28	15	В	Елевтерія, свмч., Павла, пр.		Мучеників у Нікомидії	
29	16	С	Агея, прор.		Дітей, убитих у Вифлеємі	
30	17	Ч	Даниїла й Ананії, прор.		Анісії, мч., Зотика, пр.	
31	18	П	Севастіяна і вояківк, мч.		Меланії Римлянки, пр.	

STATE OF NEW JERSEY
OFFICE OF THE GOVERNOR
PO BOX 001
TRENTON
08625
(609) 292-6000

JAMES E. MCGREEVEY
GOVERNOR

January 2004

Dear Friends,

Warm greetings and congratulations to the Ukrainian National Association on its 110th Anniversary.

New Jersey is unique in its rich ethnic diversity and cultural heritage, having served as the gateway for many groups of immigrants coming to this country to find freedom and opportunity. Ukrainian-Americans are a vital part of the State of New Jersey, who have made and continue to make important contributions to the social, cultural and economic life of the Garden State.

Since 1894, the Ukrainian National Association has demonstrated a consistent commitment to the Ukrainian community. On behalf of the State of New Jersey, I commend the members of the Association for their hard work and dedication. Over the years, you have undoubtedly impacted and improved countless lives.

Once again, congratulations and best hopes for the future. I rely on concerned citizens such as yourselves as my Administration works to better educate our children, create jobs, and protect our open space and clean water.

With all good wishes,

James E. McGreevey

THE UKRAINIAN WEEKLY

Published by the Ukrainian National Association Inc., a fraternal non-profit association

To "Batko Soyuz":

Speaking on behalf of The Ukrainian Weekly, allow me to offer greetings and best wishes on yet another milestone in the history of the Ukrainian National Association: its 110th anniversary.

Since its establishment on February 22, 1894, the UNA has extended a helping hand to its members, Ukrainians wherever they have settled, and to Ukraine. The UNA was the first organization to unite Ukrainian immigrants in the United States and strengthen their national consciousness – both as Ukrainians and as Americans. It was a pioneer also in Canada, where the UNA began its activity in 1904.

The UNA has an illustrious history as a facilitator of community projects and a leader of community causes – ready to take the lead, and the responsibility and effort that came with it, in myriad endeavors. Nor should the UNA's significant role as publisher of two newspapers be taken for granted. Svoboda and The Ukrainian Weekly, which are key to our community's well-being, and The Weekly's Kyiv Press Bureau, which has provided reliable and untainted news from Ukraine for 13 years, are priceless contributions from which all segments of our community, as well as readers beyond that community, have benefited.

The UNA is an organization with both a proud history and a promising future as an organization of all Ukrainians. On the occasion of the Ukrainian National Association's 110th anniversary, we wish our "Batko Soyuz" many more decades of good works as a fraternal society, and many generations of new members who will continue its mission.

Roma Hadzewycz
Editor-in-chief
The Ukrainian Weekly

СВОБОДА

Пам'ятаймо про Україну!

Видає Український Народний Союз — SVOBODA — Published by the Ukrainian National Association

До членів Екзекутивного Комітету і Головного Уряду Українського Народного Союзу

Редакція „Свободи" щиро вітає вас, а у ваших особах - всі керівні органи і все членство - зі 110-річчям Українського Народного Союзу.

Повідомляючи про створення першої масової допомогово-братської організації українців на Північно-американському континенті, „Свобода" 1 березня 1894 року висловлювала радість з приводу цього об'єднання і надію на те, що воно стане тривкою основою не лише матеріяльної взаємодопомоги, але й засобом збереження найкращих традицій українського народного і релігійного життя.

Сьогодні „Свобода" висловлює глибоку вдячність УНСоюзові за те, що висловлені 110 років тому надії не були марними, - за безперервну 110-річну вірну службу українській громаді, за мудрість і мужність, виявлені у всіх випробуваннях, що випали на долю американського організованого українства, за те, що й тепер, з порогу 110 років, перед УНСоюзом і перед всім американським українством є добра перспектива - і вона стане дійсністю, якщо ми будемо далі йти слідами незабутніх піонерів і провідників нашої дорогої організації.

Ірена Яросевич,
головний редактор
газети „Свобода"

І. УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ - 110 РОКІВ

„Історія Українського Народного Союзу і „Свободи“ – це, властиво, історія української іміґрації в Америці“.

Д-р Лука Мишуга
(передмова до „Пропам'ятної книги“, 1934 рік)

Стефан КАЧАРАЙ

„СПОСІБНІ ДО ВСЬОГО ДОБРОГО, ГАРНОГО І КОРИСНОГО“

Сто десять років тому, 1 березня 1894 року, „Свобода“, вживши у заголовку церковнослов'янське слово, повідомила про заснування Українського Народного Союзу в Америці: „Совершишася!“. Тобто – здійснилося! 22 лютого того року, в день народження Джорджа Вашінґтона, українські еміґранти, висунувши з-поміж себе далекоглядних провідників, мудрим рішенням перевели себе з категорії поокремих заробітчан в категорію організованої української громади. З того часу вроджена здатність наших людей до згуртування дала рясні плоди в найголовніших ділянках суспільного буття на американському континенті. Під заголовком „Совершишася“ був цей текст: „Хто б міг сподіватися, що українець, який втік з обіймів біди і нужди, з невільного гніту, розвине так скоро придавлену силу українського духу! Хто б гадав, що під полатаною сірячиною або гунькою криється благородна душа, спосібна до всього доброго, гарного і корисного, якщо вона звільниться з кайданів гніту і рабства!“.

Не кажемо, що інші етнічні громади не робили чогось подібного, однак наш український випадок – особливий, бо й сьогодні, після такого довгого періоду, на наших відпочинкових і спортових оселях, в наших Народних Домах під час великих свят і фестивалів звучить і польська, і російська мова, наші европейські сусіди тримають гроші в українських кредитівках – все це свідчить, що ми, засвоївши американську цивілізацію,

зберегли живими наші національні почуття і соціяльно-громадську солідарність, як, мабуть, жодна інша етнічна громада.

110-річчя – це той ювілей, коли особисті спогади про самий початок нашого руху вже неможливі. Це вже історія, яку треба і варто досліджувати, бо, знов таки, вона особлива, особливо повчальна своїми паралелями: з кожним новим поколінням глибшали наші зв'язки з американським світом, і водночас близькою і рідною залишалася Україна, земля батьків, дідів і прадідів.

І я б хотів порадити майбутнім дослідникам нашої історії – передусім зверніть увагу на ці паралелі: з одного боку – такий символ, як день народження Вашінґтона, батька американської нації, а з другого – природне, органічне соборництво засновників нашого союзу. Чотири „руські" священики з Галичини – о. Григорій Грушка, о. Іван Констанкевич, о. Амвросій Полянський і о. Теофан Обушкевич в такій мірі усвідомлювали своє належання до великого українського народу, що епіграфом до „Совершишася!" стояли слова Тараса Шевченка:

„І, о диво,
трупи встали, і очі розкрили!
І брат з братом обнялися
проговорили".

Слово тихої любови...".І далі в повідомленні йшлося про управу, про склад радних, членів контрольної комісії, статут, і наприкінці – пройнятий вірою в розпочату справу висновок: „Тепер, дорогі брати, як уже зібралося нас дуже велике число і як заложено Союз, вступайте до нього громадно, бо це тільки для вашого добра і на Вашу користь. Ви, яких досі оплакувала Україна-мати, як пропавших, дайте про себе знати світові, що Ви живете і що тут, в Америці, українське народне життя б'є живою струєю. Важливий крок вже зроблено, український народ воскрес із мертвих в Америці...". Це останнє речення, швидше за все, треба розуміти в такий спосіб, що українські заробітчани, зокрема і передусім з так званої Угорської Русі, з Буковини і Галичини, ступили на американський берег задовго до 1894 року і встигли сповна випити гірку чашу кожен на своїй вузенькій життєвій стежці, поки дійшло до потреби об'єднання сил і надій. В кожному разі, не буде перебільшенням сказати, що крім хрестоматійно відомого православного священика з Київщини Агапія Гончаренка, котрий прибув до Америки в 1865 році і заснував в Каліфорнії хутір „Україна", тут було вже, в тих самих часах, багато інших українців – „австрійських", „польських", „російських", „румунських", „мадярських", які перші десятиріччя на чужині чулися, мов зірване вітром листя, аж доки найсильніше насіння закоренилося в американській землі і дало сильний пагін для майбутнього дужого стовбура і широкої крони. Все це – дуже цікавий і дуже важливий предмет дослідження, адже йдеться про той таки подвійний соціяльно-психологічний феномен: з одного боку – перетворення бідного українського іміґранта, переважно неписьменного і політично відсталого селянина, на американця, американського громадянина, а з другого

– дивовижна вірність тих простих людей своїй народній культурі, вірність, котра у висліді збагатила й американське життя.

„...Вони багато завдячують своєму прибраному краєві, але й цей край завдячує багато чим і їм... Вони пробивали шляхи через прерії, клали рейки під трансконтинентальне залізничне сполучення, добували залізну руду з копалень, вугілля, мідь, зрубували дерева в пралісах південного заходу. Їхнім вкладом була не лише праця невишколеного робітника – вони також надали американському життю багатства і кольориту, а в деяких ділянках додали чимало до культурної спадщини. В музиці і мистецтві вони принесли значний творчий імпульс...“, – писали, маючи на увазі українців, Алан Невінс та Генрі Стіл у книжці „Історія вільного народу“ (Бостон, 1936 рік).

Оце і є підставовою духовною орієнтацією для осягнення обставин, в яких започаткувалося організоване українське життя в Америці: по-перше, можливості розвитку, що їх давала вільна країна; по-друге – велика віра наших народних провідників-піонерів у громаду, в свій народ, культивування своїх релігійних і культурних вартостей. З цих двох умов почався великий шлях, з якого ми не зійшли донині і, сподіваюся на це, будемо йти ним ще довго. Бо як і на початках нашої дороги, так і сьогодні, нами керує глибоке і щире почуття належання до обох наших батьківщин – Америки і України. Ми потрібні їм обидвом. Колись, під час відзначення 50-річчя УНСоюзу, професор Колюмбійського університету Кларенс А. Манінґ, який зблизька знав діяльність нашої громади і високо цінив її, зауважував, що етнічні організації в Америці назавжди залишаться запорукою виживання для свого народу на історичній батьківщині, який так довго не може дійти до волі і демократії. В цьому розумінні ми, з нашим американським досвідом, і сьогодні потрібні Україні й українській справі, яка, на превеликий жаль, все ще не позбулася певних своїх перешкод і проблем.

Вернімося, одначе, до перших кроків і до самої потреби заснування сильної української допомогової, братсько-забезпеченевої організації на американському континенті – нашого Українського Народного Союзу. Знову ж, бачимо, виринає ця подвійна сутність: і братська, і забезпеченева. В однаковій мірі стояли перед засновниками два завдання: витягнути затурканого українського іміґранта на громадський рівень, запліднити його світогляд і свідомість переконанням, що організована громада буде кращим, надійнішим оборонцем його інтересів, аніж він сам наодинці з чужим світом, а по-друге – що членство в забезпеченевому союзі, окрім загальнобратського змісту праці, запевнить його від нещасних випадків, котрі в ті часи були звичайним явищем – зокрема каліцтва і хвороби, а також у випадку смерти. Це останнє було на початках цілою проблемою: нерідко вмирав трудовий іміґрант, не залишивши у своїй кишені ні цента на похорон.

Сьогодні ми можемо гордитися, що попередні покоління американських українців не тільки спромоглися практично згуртуватися в єдиний братсько-забезпеченевий союз, цим розвіявши вигаданий нашими недругами міт про український індивідуалізм і невміння діяти заодно, плече до плеча, але й дали незаперечні підстави, щоб їх було оцінено як представ-

ників надзвичайно патріотичного і жертовного народу. Без цих двох підставових національних рис – здатности до згуртування і великої жертовности українська еміґрація, довоєнна і післявоєнна, не змогла б створити, на заздрість багатьом іншим етнічним громадам, таку розгалужену інфраструктуру американського українства: українські церкви, українські школи, українські Народні Доми, українські спортові централі, українські наукові і культурні установи, українські відпочинкові оселі, українські постійні пластові і сумівські табори тощо.

На перший погляд, заснування УНСоюзу було не надто складною справою, адже західній світ на той час вже мав величезний досвід у забезпеченевій ділянці. Ще давні римляни і греки залишили нам взірці допомогової праці, так само й китайці, які на світанку людської історії вже мали добродійні організації, ціллю котрих була допомога у випадку смерти своїх членів. Від Риму ці форми допомоги перейшли до старої Англії, яка пережила довгу і славну епоху цехів чи ґільдій – об'єднань за професійними ознаками – котрі охоплювали буквально кожну ділянку тодішнього життя.

Цей цінний досвід, як кажуть нам історики допомогового руху, Америка не перейняла автоматично. В усьому самостійна і піонерська, вона і в цьому йшла власною дорогою. Так само й ділянку забезпечення ця країна починала з чистого аркуша, тому, власне, не обійшлося без тяжких початків і без тих проблем, які можна було обминути. І якщо американська забезпеченева ділянка на початках мала проблеми, бо мусіла розвиватися дорогою спроб і помилок, то це, самозрозуміло, стосується й іміґрантських допомогових організацій.

Певна річ, тяжчим для розвитку був саме забезпеченевий, а не братський, аспект УНСоюзу, бо вимагав не просто добрих намірів в ім'я громади, але також глибоких і точних професійних знань. Зокрема треба було будувати справу на ґрунті певної статистики, тобто соціяльної науки, яка вивчала тривалість людського життя в аспекті визначення вкладок і на якій можна робити розрахунки щодо фінансової резерви організації, щодо її майбутнього.

„Сьогодні вже ніхто розумний не пробує вести організацію насліпо, себто брати на себе такі зобов'язання, яких неможливо виконати, або встановлювати добровільно якісь вклади, не питаючися, чи тих вкладок вистачить на виконання взятих зобов'язань. Про те, які мають бути вкладки, щоб виконати дані зобов'язання, навчає спеціяльна асекураційна рахункова наука, що називається актуаризмом і доступна тільки тим людям, які знають вищу математику. Організація, що взяла на себе зобов'язання, не взявши під увагу цієї науки, мусить скоро опинитися перед банкрутством, бо не зможе сповнити своїх зобов'язань. Навіть така організація, що вже існує довгі літа, коли запроваджує нові форми забезпечення, себто готується брати на себе нові зобов'язання, для тих нових форм забезпечення встановлює тільки такі вкладки, які їй порадять люди, що все своє життя займаються, як своєю спеціяльністю, розрахуваннями таких вкладок для допомогових організацій...", – писав у „Пропам'ятній книзі", присвяченій 40-річчю УНСоюзу, його предсідник Дмитро Галичин. І донині важливим,

просто таки вирішальним, залишається питання узгодження вкладок з фінансовою реальністю організації і з загальними потребами громади. Але ми вже давно стоїмо на тривких професійних принципах, успадкованих від наших відповідальних попередників. Ще зацитую Дмитра Галичина: „...УНСоюз почав будувати таку резерву, яка вже була вистарчальною не тільки на покриття смертних запомог, але також на те, щоб член, в разі потреби, міг користати з неї навіть за свого життя. Отже, реформи, які проводив УНСоюз, вийшли на користь організації і її членів. Вони спричинили те, що сьогодні УНСоюз спирається на кріпкі, солідні, фінансові основи, а його члени мають запоруку й певність свого забезпечення. Вони висунули УНСоюз на перше місце між усіма допомоговими організаціями".

Від часу написання цих слів минуло ще 70 років, отож зайве було б підкреслювати, що наша етнічна громада в Америці пережила, разом з усією країною, багато змін – досить згадати Другу світову війну та її наслідки для Европи та зокрема нашого народу. Змінювалися економічні обставини й, водночас, фінансова ситуація в допомогових рухах, змінювалися форми нашої діяльности, залежачи і від економіки, і також від нових політичних реальностей. Бо й ці останні мали вплив на людей. Втім, як і люди – на них, оскільки добре відомо, що кожен українець, крім своєї головної професії і конкретної праці, все життя активно політикує, тобто виказує своє зацікавлення довколишнім світом, свою небайдужість до нього. Якщо брати наших перших еміґрантів, то об'єднавшись в УНСоюзі, вони завжди чули себе заанґажованими у громадсько-політичні проблеми, завжди це було істотною частиною змісту братської діяльности. З багатьох спогадів чільних союзовців перших років після заснування УНСоюзу можемо скласти уявлення про ту духовно-світоглядову течію, яку перші еміґранти принесли зі собою з України і яка з невиразного ще патріотичного почуття переросла у свідомі і несхитні національні переконання. Вже на 7-ій Конвенції у 1902 році наші нібито невчені й нерідко навіть неписьменні члени пішли в рішучий ідеологічний бій з москвофілами, яким кортіло, щоб по-англійськи Український Народний Союз називався „Russian" і щоб „Свобода" перейшла з фонетичного на етимологічний правопис – для подальшого її зросійщення. Так само не мала успіху пропозиція вилучити з назви слово „Народний", а замість нього вживати „Греко-Католицький". Союз дуже швидко переріс стадію своєї „руськости", „русинськости", став Українським, і від початків донині залишається загальнонаціональним, надпартійним, надконфесійним, соборним. Отож, як згодом писав головний редактор „Свободи" Лука Мишуга, українці виявили і політичну зрілість, і людську волю, аби „відсіяти зерно від полови". Можна сказати, що в цьому відсіюванні й полягав характер і братської, і допомогової сфер діяльности УНСоюзу. „Колись союзові піонери називали конвенції УНСоюзу „народними соймами" – а називали їх так тому, бо на них полагоджувано не тільки чисто організаційні справи, але також і такі справи, які торкалися всього нашого народного життя в Америці, як і нашої помочі визвольним змаганням поневоленого українського народу", – згадував Дмитро Галичин.

Одна з таких конвенцій-соймів відбулася буквально напередодні війни – в середині травня 1941 року, і її праця також звелася до відсіювання зерна від полови. Делеґати висловили підтримку американській зовнішній політиці, спрямованій на перемогу демократії в світі, і водночас дали рішучу відсіч силам, які хотіли принизити український національно-визвольний рух. Конвенція важлива також і тим, що її резолюції дозволяли на членство вихідцям з інших народів, пов'язаних з українством через подружжя. Було тоді вирішено надавати жінкам не менше, як три місця в Головному уряді, і на кошти УНСоюзу відкрити ще декілька шкільних кляс.

Наш загальний стан від 1894-го до кінця 1943 року, тобто за пів сторіччя, змінювався так: в рік заснування УНСоюз мав свої відділи в 10 громадах, в 1902 році – вже у 52 громадах, а на кінець 1943 року в Америці діяло вже 2,268 відділів – з 31, 660 дорослими членами і, крім цього, з майже 11-тисячним членством у молодіжному департаменті УНСоюзу. Вміле інвестування фінансової резерви, а також вклади від членства дозволили за перше півсторіччя діяльности УНСоюзу виплатити посмертних допомог на суму понад 6 мільйонів долярів, а сума дивідендів перевищувала 350 тисяч долярів.

Перша повоєнна конвенція відбулася наприкінці березня 1946 року. Тоді УНСоюз мав уже 466 відділів, загальне число членів перевищувало 45 тисяч, а маєток становив 7 мільйонів 789 тисяч долярів. В громадсько-політичному пляні делеґати конвенції звернулися до Президента Трумана з меморіялом в обороні українського народу на його рідній землі.

Наступні конвенції, починаючи від 22-ої, проходили вже під знаком активного вливання в організоване життя американських українців масової повоєнної української еміґрації. Вже з кінцем 1949 року УНСоюз мав 472 відділи, понад 56 тисяч членів і 11 мільйонів 167 тисяч долярів майна.

В нашій діяспорній науково-популярній літературі, зокрема у спогадах, часто можна зустріти думку, що повоєнна українська еміґрація до Америки дала нашій заокеанській громаді „друге дихання", зміцнила її, сповнила її життя новим змістом, новою енерґією. І це є правдою, адже недаремно ця третя еміґраційна хвиля дістала назву „політичної". Її склали переважно національно свідомі люди, серед них була значна частина освічених, відомих в українській науці і культурі особистостей, і вони, певна річ, посилили життєву і творчу потенцію американського українства. Разом з тим, обставини війни зумовили, що ця еміґрація не могла бути багатодітною, тому цей її дуже високий духовно-політичний та інтелектуальний потенціял не дав таких довготривалих вислідів, яких можна було б очікувати, якби повоєнні умови сприяли легкому приїздові до Америки українських родин в їх повному складі.

Принаймні, від цієї 22-ої конвенції УНСоюз, як і вся наша громада на Північно-американському континенті, стрімко пішов вперед і вгору. Конвенційний звіт у зв'язку з цим відзначав: „...Місцеві організації починають прибирати нове обличчя, на якому, крім виразних американських рис, зарисовуються чим раз яскравіше ті українські риси, що впродовж десятків років почали вже дещо бліднути, а подекуди навіть затиратися. Очевидно, давніша іміґрація, місцеві американські українці, радіють цим фактом, і

хоч сталося так, що це велике нещастя, ця страшна трагедія, яка навістила український нарід на його рідних землях, принесла американській українській спільноті тільки добро, вплинула тільки корисно на розвиток тутешнього нашого життя, все ж ясним є, що ніхто з американських українців не бажав собі такого добра, оплаченого кров'ю і терпінням цілого українського народу. Бо скільки добра не зробили б усі емігранти для розбудови і піднесення українського життя в Америці, то, міряючи його інтересами цілої української нації, вся їхня тутешня праця – це ніщо в порівнянні з тим, скільки вони були б зробили на рідній землі. Але того, що сталося, нам не завернути. Ми можемо тільки працювати в тому напрямі, щоб така трагедія не повторилася. Коли доля вже кинула на американську землю десятки тисяч українців, то, рахуючись з цим фактом, нам треба тепер подбати про те, щоб, посиливши наші ряди, повести таку визвольну акцію, яка б приспішила день, коли український нарід зможе прийняти в себе усіх цих своїх синів і дочок, яких чужа московська влада викинула поза межі рідної землі".

І в організаційному та ідейному розумінні приплив повоєнної політичної еміґрації справді значно посилив американське українство, великою мірою інтелектуалізував його, що позначилося й на діяльності УНСоюзу, зокрема на наших пресових органах і виданнях для дітей і молоді, взагалі на діяспорній публіцистиці і літературі. Це піднесення було помічене і в американському світі. Не випадково у 1963 році, коли „Свобода" відзначала своє 70-річчя, „англомовний „Український Тижневик" – 30-річчя, а журнал для дітей „Веселка" – 10-річчя, Президент Джон Ф. Кенеді привітав з цими культурницькими ювілеями українсько-американську громаду.

УНСоюз – це довга і безперервна низка ефективних акцій сприяння українській культурі і науці в Америці, це постійний Стипендійний фонд для української студіюючої молоді, це мистецькі музичні і літературно-видавничі проєкти. З ініціятиви діячів УНСоюзу, активно підтриманої громадсько-політичними діячами повоєнної еміґрації, здійснено проєкт загальноукраїнського і загальноамериканського значення: у Вашінґтоні, столиці країни, відкрито пам'ятник Тарасові Шевченкові, нашому національному пророкові, який від самих початків був і залишається Батьком-патроном Українського Народного Союзу.

Одним словом, конвенції УНСоюзу, які відбувалися у перші десятиліття після війни, констатували бурхливе зростання членства і союзового майна. Скажімо, коли в 1946 році було 45, 720 членів, у 1950-му – 56, 983, то в 1970 році їх налічувалося вже 89, 107. Майно в 1946 році становило 8 мільйонів, 412 тисяч, 29 долярів, а в 1970-му – вже 35 мільйонів, 477 тисяч, 888 долярів. У 1952 році УНСоюз став власником відпочинкової оселі у Кетскільських горах, в околицях міста Кергонксон – це сталося згідно з постановою Конвенції 1950 року, яка закликала громаду об'єднати зусилля не лише у професійній і громадсько-корисній праці, але й у відпочинку. Невдовзі Союзівка стала одним з найпомітніших символів українського життя в Америці, улюбленим місцем пластових зустрічей, днів Союзу Українок, з'їздів реґіональних земляцтв і студентських товариств, спортових змагань, виступів українських артистів, родинних свят.

Коли громада два роки тому відзначала 50-ліття Союзівки, то саме з віддалі часу можна було зрозуміти, як багато і яких теплих споминів пов'язано з цією оселею. Природна річ, виникло загальне бажання втримати її в українських руках, спромогтися на її відродження, щоб вона так само добре служила й наступним поколінням.

Я не без певного наміру вище підкреслював важливість ретельного наукового дослідження всіх етапів життя української громади в Америці. В ювілейній статті не пасує вдаватися до сірих, неуспішних сторінок нашого буття, тоді як науковець-історик чи соціолог зобов'язаний прискіпливо з'ясовувати всі аспекти громадського, родинного та індивідуального життя в країні поселення.

Три напрями нашої діяльности були визначальними впродовж усієї 110-річної історії Українського Народного Союзу: життєве забезпечення (те, що в Україні називають словом „страхування"), суспільно-допомогова та культурно-громадська ділянка. Проте, як і ціла країна, наша громада також переживала не тільки піднесення, але й спади. І навіть надзвичайна активність повоєнної політичної української еміґрації не могла зарадити загальним соціяльним процесам, які мали свої глибокі причини і свою логіку розвитку. Аналізуючи послаблення праці наших відділів, головний секретар УНСоюзу і авторитетний науковець д-р Ярослав Падох писав вже у 1972 році:

„...Союзові відділи, які вживали подвійної номенклятури – товариств і братств – в залежності від більшого чи меншого пов'язання з Церквою, нагадували стародавні церковні братства, які, як УНС, з бігом часу перейшли межі братсько-допомогових установ. Вони будували перші українські церкви на цій землі, дбали про священиків і їх втримання, засновували недільні школи, будували приміщення для монахів і монахинь, вели широку допомогову акцію й не менш широку освітньо-культурну діяльність. Як колись в Україні, церковні братства були остоєю української національности та її прав, так і на цій землі зфедеровані в УНС братства та товариства були основою й початком усього громадського ладу нашої національної групи, яка вміла краще, як ми сьогодні, знайти рівновагу між вдоволенням потреб духу і тіла. Пісня і праця, за словами Ів. Франка, були і для ранніх поселенців у цім краю „великі дві сили", яким вони з відданням служили.

Але з бігом часу і зі зміною обставин ця рівновага захиталася. Розбудова життєвого забезпечення, індивідуального й передусім групового поширення, а далі пенсійні фонди при підприємствах і урядах, поряд з повним затрудненням чоловіків і жінок та при загальному збільшенні добробуту і ощадностей – все це зменшило пекучу потребу допомоги для одиниці і родини від ширшої громади й унезалежнило їх від неї. Колись тісне співжиття з цілою місцевою громадою замінили зустрічі в церкві та з нагоди національних свят і родинних подій... Й так суцільні національні громади перемінилися в поодинокі хутори, нерідко відмежовані один від одного високим частоколом. Чого не зробила ця сепарація, доконала типова американська міґрація. Відомо зі статистики, що двадцять відсотків американців щорічно міняють місце замешкання. В цій постійній мандрівці лежить найбільша

слабість сучасної української громади в США та загроза її повного розпорошення. Тут і лежить причина занепаду давніх тісних зв'язків поміж членами українських громад, в тому числі й між членами відділів УНС...".

Що ж, на те й труднощі даються людям, аби вони могли ставити проти них свій розум і свою добру волю. І поки є хоч би найменший шанс, його треба використати для продовження організованого українського життя в Америці. А шанси завжди мусять бути – недаремно ж кажуть: нема лиха без добра. Український Народний Союз усіма гранями своєї діяльністи служив українській національній справі, і наше покоління мало щастя зустріти вистраждану минулими поколіннями вістку – постання незалежної Української держави. З одного боку здійснення цієї одвічної мрії якось ніби позбавило нашу громаду сенсу об'єднання і спільних зусиль, але з другого боку – виявилося, що Україна не перестала бути країною гострих проблем, і наш американський досвід та наші синівські і дочірні почуття далі потрібні землі наших батьків. Таким самим двозначним явищем нових часів є масова еміґрація з України. Сумно це усвідомлювати, але коли це вже є фактом, то треба старатися використати його в добрих цілях. Тому ми робимо активні спроби залучити новоприбулих в коло наших членів, і в коло нашого громадсько-культурного життя.

Тяжко передбачити, як виглядатиме УНСоюз через, скажімо, 25 літ. Колись, у 1969 році, наш славний журналіст-свободівець, редактор і вчений Іван Кедрин писав: „Годі сьогодні передбачити, як виглядатиме американсько-українська громада за наступних 25 років, коли прийдеться святкувати 100-річчя Українського Народного Сіоюзу. Але напевне залишаться церкви і напевне залишиться Український Народний Союз, може, до того часу з'єднаний з деякими іншими братськими установами для зосередження фондів і членства. За 25 років не стане цілої нинішньої старшої ґенерації іміґрантів. Середуща ґенерація постарієтьcя і дійде до віку 70-80 років. Керма перейде в руки нинішньої студентської молоді й народженої тут наймолодшої ґенерації. Життя в усіх ділянках звузиться, але не завмре... Із новою зміною обличчя американсько-української громади зміняться знов цілі і методи праці Українського Народного Союзу. Але він стоятиме надалі на сторожі організованости і гідної репрезентації українства...".

Досить проникливе передбачення, хоч подальше життя дещо уточнило в ньому. От ми вже давно відзначили 100-річчя і цього року святкуємо 110-річчя Українського Народного Союзу. Потік нової, після 1991 року, еміґрації з України не дає „звузитися" нашому громадському життю. Наші відпочинкові оселі все більше людніють, наші фестивалі стають все яскравішими і масовішими. Отже, шанси на дальше пожвавлення нашої праці і цілого громадського життя в Америці ще є. То ж станьмо плече до плеча, щоб найкраще їх використати.

II. У ПЕРЕЯСЛАВІ, 350 РОКІВ ТОМУ...

„...Союз з Московщиною вийшов із тверезих, реальних міркувань української політики. В основі його не було ніяких ознак сентименту. Це не було ніяке приєднання „відрізаної вітки від матерного пня", як це пізніше пробували змалювати царські підлесники, ані повернення відірваних земель під владу давніх володарів. Не йшло також про визволення Православної Церкви: між Українською і Московською Церквою існували такі глибокі побутові різниці, що найбільш по-ворожому до зв'язків з Москвою ставилося київське духовенство. І сам Хмельницький неохоче прийняв становище царського васала і не думав піддаватися під керівництво Москви. Як при всіх давнішніх політичних комбінаціях, так і тепер він не рахувався з накиненими зобов'язаннями, а йшов власним шляхом, до скріплення своєї влади і держави. Союз з Москвою означав повний розрив з Польщею. Українська політика остаточно видобулася з-під впливу польських традицій і могла йти до власної мети. Московський режим ще був надто свіжий, щоб їй у тому перешкодити...".

Іван Крип'якевич

Олесь СЕРГІЄНКО

„ТЮРМА ВІД МОРЯ І ДО МОРЯ"

Історичні взаємини між народами визначаються виключно факторами геополітичного та етнопсихологічного характеру, традиціями своїх державних та соціяльно-політичних інститутів, соціокультурними особливостями, мірою взаємної політичної залежности чи незалежности – одним словом, менталітетом та духовно-політичними векторами.

Прикладати до цих взаємин такі поняття міжособистісних стосунків, як „дружба" – є всього лише корислива ідеологічно-політична спекуляція, покликана обґрунтовувати і зберегти вигідні лише для однієї із сторін нерівноправні взаємини і спрямована на духовне роззброєння та покріпачення гнобленої сторони.

Ми нічого не збагнемо в історії, якщо не відкинемо пізнішого ідеологічного намулу і не проаналізуємо її фактів – зокрема Переяславської угоди 1654 року, – виходячи з об'єктивної оцінки історичних реалій та вищезгаданих чинників.

А реалії ці були такими.

Київська Русь, духовний та геополітичний центр Східньої Европи IX–XIII ст., зійшовши внаслідок феодальної роздрібнености та золотоординського погрому з політичної арени як незалежна Українська держава, тим не менше визначила всю подальшу фабулу і драматургію історичних процесів цієї частини Европи, аж дотепер, як історію боротьби та суперництва сусідніх держав за її спадщину, була постійним і небезпечним приводом до війни, джерелом політичної нестабільности.

Справді, заволодіння її землями і людьми стає почергово засобом для піднесення політичної могутности її сусідів – Литви, Польщі, Московії – з негайним порушенням геополітичної рівноваги і створенням загрози для інших; рівнозначно як і (в добу екстенсивного господарювання) початком неминучого політичного занепаду цих держав. Не випадково німецький ідеолог XX ст. Розенберґ сказав так: „Хто володіє Україною, той володіє Европою". Останній акт цієї драми, політичний розпад Російської імперії (вже другий в XX ст.) і повернення на політичну арену незалежної Української держави як центральну подію цього розпаду сталися на наших очах.

Тоді ж, в XVII столітті, Україна–Русь вступає в найдраматичнішу і найсуперечливішу, і водночас героїчну смугу своєї історії: в період тривалої збройної боротьби за національне державне самовизначення, що почалось повстанням Косинського 1591 року і закінчилось зруйнуванням Січі аж 1775 року.

Два протилежних політичних вектори визначають внутрішню драму цієї історичної для України доби.

Один – зовнішній, геополітичний. І другий – внутрішній, національний. Зовнішньополітичне становище України можна схарактеризувати як ситуацію цілком безперспективну для хоч трохи серйозних спроб боротьби за державну незалежність.

В цьому легко пересвідчитись, розглянувши геополітичну карту Східньої Европи XVI–XVIII ст.

Справді, південний сусід України, хиже Кримське ханство, перебувало в розквіті сил і раз-у-раз спустошувало Україну розбійними нападами, спеціялізуючись на захопленні людського ясиру та продажі його в рабство, в країни азійського Сходу, загрожуючи Україні тотальним винищенням.

Як васал оттоманської Порти, на той час наймогутнішої держави світу, що саме перебувала в зеніті своєї могутности, кримчаки часто здійснювали її політичні пляни, які збігалися з власними намірами ханства – і це робило його особливо небезпечним.

Саме ця смертельна небезпека і породила таке унікальне соціяльно-політичне явище, як українське козацтво. Порятунку ж бо не було більше звідки чекати. „Добрі сусіди", залюбки зруйнувавши стару княжу Українську державу і пильно стежачи, аби вона не могла відродитись, розтягали один поперед одного нашу спадщину і дбали лише про приєднання наших земель до своїх для контролю над ними, але аж ніяк не про їх захист. Вести ж війну на два фронти – проти татар і „добрих сусідів", – спливаючи кров'ю, бездержавна Україна не могла.

Північно-східній сусід, Московське царство, – колишня глуха провінція Київської держави, заселена слов'янізованими та охрещеними Руссю угро-фінськими племенами – після 240-річної золотоординської кормиги цілком засвоїла її менталітет і успадкувала азійський авторитарний характер держави та соціяльно-політичних інститутів і традицій.

Саме звідси випливає проголошена Москвою доктрина „Третього Риму", за якою їй призначено небом стати третьою, вічною, всесвітньою священною імперією. Іван III прибрав собі титул „государя всея Русі" і проголосив, що всі землі колишньої Київської Русі мають тепер належати Москві. Ці претензії становили серйозну загрозу ослабленим колонізаторами Україні і Білорусі.

Переживши на початку XVII ст. „смутноє время" і велике селянське повстання Болотнікова, Москва при Олексієві Михайловичеві стабілізувалася і вичікувала слушної нагоди для продовження своїх експансіоністських цілей і намірів, розпочатих 1500 року приєднанням Сіверщини.

Саме такою нагодою і стала національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Але про це трохи далі.

І нарешті, непомірно гоноровий західній сусід – шляхетська Річ Посполита, яка „щасливо" поєднала нечуваний в Европі визиск і рабське безправ'я покріпаченого селянства з анархічною магнатсько-шляхетською сваволею та слабкістю залежного від неї короля, що мав би ґарантувати бодай видимість правового режиму в державі, яка претендувала на звання европейської і християнської.

Зумівши скористатись з катастрофи, в яку потрапила Україна-Русь після золотоординського погрому і почавши ще з XIV ст. разом з Литвою розбір українських земель, Польща підступом і примусом перебрала в середині XVI ст. у Литви управління більшістю українських земель (за вийнятком північної частини Полісся й Берестейщини, що залишилась під юрисдикцією автономної Литви, та великої частини Сіверщини, привласненої вже на той час Москвою) і перебувала на вершині своєї політичної могутности.

Нетяжко збагнути, в якому смертельно-небезпечному та вибухо-напруженому геополітичному полі перебувала тодішня Україна і якими катаклізмами загрожувала всяка спроба змінити її статус-кво.

Тільки під цим оглядом стає зрозумілим, чому такий великий (на жаль, ще не оцінений належно українською громадськістю) національний політичний діяч, як Петро Сагайдачний, невтомні зусилля якого стали головною перешкодою для подальшої турецько-татарської експансії в Европу, послідовно захищаючи станові та духовні інтереси України, докладав всіх зусиль, ідучи часом на болючі компроміси, аби зберегти громадський спокій, уможливити співробітництво з польською адміністрацією та налагодити життя України в межах Польсько-Литовської держави. Приклад ще недавно могутньої Литовської держави, яка шукала рятунку від азійського експансіонізму Москви в рамках Люблінської унії з Польщею, був надто промовистим і повчальним для України фактом.

Погляньмо тепер на справу з внутріполітичного, національного боку.

Ще з княжих, старокиївських часів, маючи високі духовні і культурні надбання, плекаючи не розгублені під ординцями та в литовський період суспільні чесноти та ідеали почуття людської гідности, етичні норми поведінки, освячені християнськими цінностями та мужніми традиціями сповненого небезпек життя в пограниччі, українське суспільство не бажало миритися з тиранією шляхетських зайд та різного роду їхніх прислужників – гайдуків, орендарів і лихварів.

На середину – кінець XVI – початку XVII ст. ідеї европейського Ренесансу досягли України, потрапили в дуже сприятливий ґрунт. Створюються по містах України православні церковні братства, національні вогнища освіти, школи. Однак жадібна до наживи за чужий кошт, самовпевнено-бундючна польська шляхта, звикла до рабської покори польського хлопа, не бажала рахуватися з непокірною вдачею звиклих бути господарями самим собі наддніпрянців і подолян, українців взагалі. Рівняючись з ординцями своєю зухвалою жорстокістю і цинізмом та твердолюбою кастовою затятістю, вона не залишила селянина, міщанина та духовного отця жодного вибору, жодних шансів зберегти свою духовну ідентичність і повагу. Вибір, перед якими польська шляхта ставила українське громадянство, був один: або стати шляхетським бидлом і впасти, надриваючись в панському ярмі, або в безнадійній міжнародній ситуації взятись за зброю і в боротьбі з могутньою державною машиною відстоювати своє право на людське життя.

Відтоді бездержавне українське громадянство стоїть перед цим трагічним вибором ось вже четверте століття... І особливо гостро він постав після більшовицької окупації України 1918–19 рр. аж до Другої світової війни, в ході самої війни і в повоєнний період. Стоїть воно перед ним і досі.

Тоді ж, в першій половині XVII ст., така внутрішньополітична ситуація сприяла небувалій національній консолідації всіх верств українського громадянства, створюючи необхідні передумови для змагань за державну незалежність. Але ж ми знаємо, за яких геополітичних обставин!

Недарма так ретельно уникав явної участи в погано підготовлених стихійних козацьких ребеліях писар і сотник реєстрових козаків Зиновій Богдан Хмельницький.

Але, рішуче перейшовши рубікон льояльности, Хмельницький фактично подав нам приклад мужнього і відповідального перед собою і своїм народом історичного вибору, зразок розв'язання тієї дилеми, яка стоять перед кожним з нас.

Справді, політика польського магнатства і шляхти на Україні робила неможливим будь-який компроміс і порозуміння. Вона засліплено і безоглядно вела Польську державу до неминучої уже тепер руїни.

Обидві сторони зробили свій вибір, і його наслідки перевершили будь-які прогнози і сподівання.

Хмельницький, що з самого початку під заставу життя сина (він добре знав політичну практику татар і турків) намагався забезпечити собі тил від кримських татар і вперше в історії козацько-татарських стосунків дістати бодай символічну психологічну допомогу від них. Несподівано для себе, вже після розгрому поляків під Корсунем, з московської дипломатичної пошти, адресованої полякам, дізнався, що тільки швидка перемога дозволила йому уникнути удару в спину з боку Москви. Виявляється, Польща, настрашена політичною і дипломатичною спритністю Хмельницького та союзом козаків з татарами, а також загрозою всенародного національного повстання, втягла Москву, свою недавню противницю і суперницю, претендентку на Руські (себто українські і білоруські) землі, у свій внутрішній конфлікт.

Як би там не було, над національно-визвольним повстанням нависла загроза війни на два фронти – смертельна загроза. Перед Хмельницьким постало дипломатичне надзавдання, – і то з самого початку війни, коли перемога була ще такою непевною, – знайти дипломатичні і альтернативні пропозиції, щоб розірвати цей небезпечний союз і по можливості перетворити небезпечного противника (Московію) в свого союзника і спільника в боротьбі з Польщею.

Своїми дипломатичними листами Хмельницький блискуче справився з поставленим завданням. Причому листування велося в умовах підготування до походу проти новозібраних польських військ.

Москві було необхідно уяснити собі, наскільки маштабним і серйозним є черговий внутрішній конфлікт в Польщі, перевірити, наскільки надійна

інформація про нього, спрогнозувати можливі наслідки і вирішити, на якій стороні вигідніше втрутитись з погляду московських державних інтересів. Наразі Москва, до з'ясування всіх питань, вирішила зайняти невтрально-вичікувальну позицію, все з більшим збудженням і азартом придивляючись до подій і смакуючи наперед неминучість здобичі. Хмельницькому це було очевидним, і він шукає інших, менш небезпечних і більш надійних союзників, вступає в переговори з Литвою, зі Швецією, навіть з трансильванським Ракоцієм, що спричинився до смерти його сина Тимоша. Те, що він не збирався добровільно віддаватись під руку Москви, видно з його заходів щодо одруження сина Тимоша на дочці молдавського господаря Лупула. Це видно, окрім того, з союзу зі Швецією і Ракоцієм, яким Хмельницький – кожному окремо – пообіцяв, так само, як і в 1648 році цареві Олексієві Михайловичу, польську корону, прагнучи стерти Польщу з політичної карти Европи, оскільки вона і на 8-му році війни не відступала від намірів знову прибрати Україну до рук. Захисником Польщі виступила тоді Москва, розуміючи, що коли Польщу буде невтралізовано, вона не зможе одержати очікуваної нагороди – значної частини українських земель. Отака вона, „дружба народів", в реальних історичних вимірах. Після Віленської змови Москви з Польщею за спиною у Богдана про поділ України між собою по Дніпру Хмельницький (1656 рік) віддається під руку Порти, денонсуючи тим самим освячену російською історіографією Переяславську раду і угоду, тобто демонстративно зневажаючи цю порожню і малозначущу акцію.

Звичайно, Московія (перейменована за Петра І в Росію) ставилась до України з такою ж жорстокістю, як і Польща, із такою ж невдячністю, бо саме після загарбання України, вже за часів Петра провінційна азійська деспотія перетворюється на могутню Російську імперію, використовуючи економічний і людський потенціял України. Вона раптом виходить на широкі простори Европи і Азії і перетворюється на їхнього жандарма. Цю думку дуже точно і образно зформулював Василь Стус:

„Литва, Угорщина, Кавказ.
Тюрма від моря і до моря, –
Тут всім Переяславський час
Пробив в тюремнім коридорі..."

Вилікувати імперську хворобу можна тільки одним способом: зруйнувавши імперію.

Ця нова доба вже прийшла. Власне, сама по собі Переяславська угода нічого не вирішувала і нічого не значила для жодної із сторін, за винятком ідеологічного обґрунтування московської окупації. Наслідки цієї окупації були фатальними і для Польщі, і для Прибалтики, і для Кавказу та Середньої Азії – для всіх ще додатково до України загарбаних країн і народів.

Але є ще й внутрішній аспект. Всі 350 років неволі в Російській імперії-тюрмі Україна жила духовним потенціялом, нагромадженим війною Богдана Хмельницького. І всі ці роки цей духовний потенціял намагалися

невтралізувати посиланням на Переяславську угоду, тобто посиланням на „добровільність" нашого рабства в Російській імперській тюрмі. Тож пора, нарешті, сказати правду про цю „добровільність". Духовні, етнокультурні, біофізичні та демографічні наслідки понадтрьохсотлітнього бездержавного животіння в „братній" тюрмі народів виявились фатальними для України. Бо жодна нація не має морального права перед самою собою, нащадками, перед людством жити бездержавним життям.

Київ

Степан ПІНЧУК

ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН

Богдан Хмельницький – гетьман України, визначний полководець, державний діяч, дипломат і політик. У цих своїх іпостасях він займає перше місце в українській державній історії, і тільки могутня постать Шевченка заступає його від надання йому пальми першости в нашій історії взагалі. Він домінує в українській політичній історії, тоді як Шевченко є першою величиною в українській національній історії у її найширшому обсязі. Народився 1595 року в сім'ї українського шляхтича Михайла Хмельницького, який ніс службу чигиринського підстарости, перебуваючи водночас у складі реєстрового козацтва Чигиринського полку. За даними одних дослідників, Б. Хмельницький народився в м. Жовкві поблизу Львова, інші вважають місцем його народження Чигирин. Освіту здобув у львівській єзуїтській колеґії. Окрім української, вільно розмовляв польською, латинською, турецькою і згодом російською мовами.

В 1620 році разом з батьком брав участь у польсько-турецькій війні. У битві під Цецорою батько загинув, а Богдан потрапив у полон до турків, де пробув понад два роки. Опинившись на волі стараннями матері, яка викупила його з полону, Б. Хмельницький вписався в реєстр Черкаського полку, брав участь у походах запорожців на Крим і Туреччину. Освіченість, природний розум і особиста відвага швидко принесла йому авторитет у козацькому війську і високе становище військового писаря, яке він посідав уже на час козацько-селянського повстання 1637–38 років. Б. Хмельницький був чільною особою з боку козацького війська при укладанні замирення після поразки повстання.

Як провідний учасник повстання, він був понижений у посаді до одного з десяти сотників чигиринського полку, водночас вів господарство на батьковому хуторі Суботів. Однак авторитет Хмельницького був вищий від його офіційного становища. В 1645 році він на запрошення французького короля спорядив 2,5-тисячний козацький загін до Франції, який зіграв вирішальну ролю у взятті штурмом еспанської фортеці Дюнкерюка. Розраховував на Хмельницького і польський король Владислав у своїх намірах розпочати війну з Туреччиною, кошти на яку виділяла Венеціянська республіка. Здобувши перемогу над турками, король мав намір приборкати польську шляхту, анархічна свавільність якої була постійною причиною слабкости Речі Посполитої. Б. Хмельницький удав, що серйозно готується до війни з Кримом і Туреччиною, маючи намір нагромаджені сили козацтва повернути проти Польщі.

Цей маневр Б. Хмельницького був розгаданий магнатами. Чигирин-

ський староста О. Конєцпольський послав підстаросту Д. Чаплинського на хутір Суботів з метою вбити його власника, але посіпаки шляхтича на хуторі Богдана не застали. Справа скінчилася пограбуванням маєтку та викраденням молодої господині хутора, польської шляхтянки Матрони (за різними літературними версіями Зосі, Гелени тощо). Під виглядом скарги на Чаплинського Хмельницький поїхав до Варшави, де мав зустріч із Владиславом, від якого нібито одержав неформальну санкцію на самочинну розправу з кривдником.

Восени Хмельницький провів зі своїми однодумцями таємну нараду, на якій вирішено, уклавши союз із Кримом, розпочати війну з Польщею. За небезпідставною підозрою його заарештували представники польської адміністрації краю, але напередодні Різдва випустили на поруки. Не бажаючи випробовувати долю двічі, Б. Хмельницький разом зі старшим сином Тимошем і невеликою групою козаків утікає на Запорожжя і піднімає козаків на повстання проти польського керівництва Січі. Прославлені польські регіментарі були перебиті, а Хмельницького проголошено козацьким гетьманом. Так почалася визвольна війна українського народу проти польської шляхти.

Б. Хмельницький врахував неґативний досвід попередніх козацьких повстань. По-перше, він невтралізував кримських татар, уклавши з ними союз, інакше вони були б неминуче ворогами, по-друге, новий гетьман не став чекати наближення польської армії, а сам вийшов їй назустріч. Для нього було важливим винести війну на терени густо заселеної України, де сподівався припливу до його армії сотень тисяч повстанців із покріпачених селянських мас, що й сталося.

Однак першу свою переможну битву гетьман провів ще на „дикому полі", в урочищі Жовті Води. 5 травня 1648 року він зіштовхнувся з передовим загоном польської армії під керівництвом сина коронного гетьмана Миколи Потоцького, Стефана. Перетягнувши на свій бік вислане супроти нього реєстрове козацтво, спираючись на шеститисячну татарську кінноту Тугайбея, гетьман повністю розгромив військо Стефана Потоцького. А вже через 10 днів, застосувавши своє дивовижне полководницьке мистецтво, нав'язав у вигідних для себе умовах бій усій польській армії під Корсунем, розгромив її дощенту і полонив двох її гетьманів – Потоцького і Калиновського.

Велику ролю у дальшому переможному розгортанні визвольної війни зіграло вміле використання Б. Хмельницьким короткого передиху літа 1648 року. Тут у всій повноті виявився динамічний геній його адміністративної діяльности. За кілька місяців він заклав основи української державности, розбивши Україну на військово-територіяльні одиниці – полки, розробивши систему підпорядкування, зв'язку, судочинства і поповнення державного скарбу. Цієї державної системи вистачило Україні на наступні чи не півтора століття.

А тим часом королівська Польща, втративши армію, привела на Україну посполите рушення, тобто відмобілізувала всю польську шляхту разом з її підручними посполитими. Однак і це рушення Б. Хмельницький

зустрів у повноті свого військового генія, завдавши йому нищівного удару в битві під Пилявцями і примусивши до ганебної втечі. Міста Львова не хотів брати на списи тільки тому, що там були ще його вчителі і він не бажав віддати прихистку своєї юности на пограбування татарам.

Далі Б. Хмельницький допустився нерозважливого кроку, що фатально вплинув на дальшу трагічну долю України. Замість того, щоб скористатися з цілковитої військової перемоги і окупувати Польщу з тим, щоб поставити в ній прихильний для себе уряд та тримати її під контролею, він затіяв дипломатичну гру довкола виборів нового польського короля після наглої смерти Владислава IV, а щоб не припиняти військових дій, застряг в облозі непотрібної йому фортеці Замостя, аж почалася зима і серед козаків вибухнула епідемія ґрипи. Б. Хмельницький виграв, розрахувавши на короля Яна Казимира, але Україні це нічого не дало, бо король слухав шляхту, а не свого „добродійника" – керівника цілком ворожого табору. Так був утрачений єдиний на той час шанс утвердити самостійну Україну, який доля подарувала Хмельницького.

Під кінець року гетьман з тріюмфом в'їхав до Києва. Лютневі переговори в Переяславі були розірвані – обидві сторони висували взаємно неприйнятні умови для замирення. Неминучість дальшого ведення війни була очевидною. Влітку 1649 року довкола Б. Хмельницького згуртувалася найбільша за всю історію козацького війська українська армія – близько 400,000 козаків і стотисячна татарська орда. Польська армія була оточена в Збаражі і зазнала майже повного фізичного знищення. Та на допомогу прийшов сам король Ян Казимир з новою армією і найманими німецькими полками. Розбити це військо для Б. Хмельницького не становило великих зусиль. Але те, що потім сталося, не було наслідком якихось помилок чи випадкових невдач. Зайшла переорієнтація зовнішньополітичних сил не на користь України і Хмельницького. Збагнувши могутність гетьмана, кримський хан, не пориваючи з ним союзницьких зв'язків, зайняв сторону Польщі, і так було до самого кінця війни з поляками, яка тривала і після смерти великого полководця.

Перший бій під Зборовом з Яном Казимиром склався для Хмельницького переможно. Він міг убити короля, але хотілося взяти його в полон. А тим часом настала ніч, упродовж якої все змінилося. Канцлер Оссолінський уклав з ханом угоду, щоб той під загрозою нападу на козаків погодився на замирення. Хмельницький змушений був піти на цей крок. Зборівська угода була найвигіднішою з тих, що укладалися з козаками досі, але вона не задовольнила жодної сторони. Було ясно, що війна триватиме. Щоб забезпечити свій правий фланг, Польща уклала антиукраїнську угоду з молдавським воєводою Василем Лупулом. Щоб покарати Лупула і примусити його до льояльности щодо України, Б. Хмельницький в 1650 році здійснив тріюмфальний похід на Молдавію.

На початку 1651 року польська армія на цей раз першою порушила перемир'я і вдерлася на Україну. У Вінниці її перестрів і погнав назад І. Богун. У червні обидві потуги зійшлися біля Берестечка. Відбулася найкривавіша в XVII ст. битва. Хан утік з поля бою з усім своїм військом, забравши і Б.

Хмельницького. Козацька армія стала табором, але поляки розірвали його у зв'язку з панікою в селянській частині повстанців. Незважаючи на страшне кровопролиття, кадрові полки козацтва були виведені з поля бою. Наступ шляхти на Україну захлинувся під кінець року під Білою Церквою і завершився тяжким для України Білоцерківським перемир'ям.

У 1652 році Б. Хмельницький ущент розбив армію Калиновського під Батогом. У наступному році гетьманові довелося укласти під Жванцем угоду, подібну до Зборівської, і за подібних умов: кримський хан знову загрожував ударити в спину. Та в Хмельницького на цей час уже конструктивно складалися переговори з Москвою. З нею гетьман вступив у дипломатичні взаємини ще в 1648 році, але не для того, щоб „возз'єднатися", а щоб одержати підтримку у війні з політичною силою, ворожою і щодо Росії. Та царський уряд довго боявся, а потім вагався. І все ж 8 січня відбулася Переяславська рада, на якій у відповідь на військову допомогу Б. Хмельницький поклявся на вірність цареві, що однак не означало підпорядкування України російській державі, але лише військовий і державний союз двох держав під одним царем. Та Хмельницький зовсім не знав російського менталітету: північні сусіди укладають „братні угоди" не для того, щоб їх виконувати.

Наступного року українське і російське війська захопили Білорусію, Західню Україну і частину Польщі, але несподівано цар укладає мир з Польщею, бо вона погодилася стати його союзницею у війні зі Швецією. Справа визволення усієї України була відкладена на майбутнє. Тоді Б. Хмельницький укладає таємний союз зі Швецією і без згоди царя продовжує воювати з Польщею. Отже, те, що було інкриміноване Мазепі як страхітлива зрада, цілком сходило з рук Б. Хмельницькому, бо на нього ще працював авторитет вільного керівника вільної держави і за ним ще стояла чи не найбільша в Европі військова потуга – козацька армія. Б. Хмельницькому не вдалося завершити своїх нових воєнних та політичних плянів. Майже несподівана смерть від нерозпізнаної тоді хвороби раку 6 серпня передчасно обірвала його життя.

На долю Хмельницького випало так багато почестей, як нікому з діячів української політичної історії, і вони цілком заслужені. Але не мала частка цих почестей завдячується московській пропаґанді, намаганням возвеличити його як „борця за возз'єднання", як „великого друга і брата російського народу", хоч, з другого боку, найбільший українець з його наступників, Т. Шевченко з болем у серці змушений був давати зовсім не прихильні характеристики: „Амінь тобі, великий муже! Великий, славний. Та не дуже... Якби ти на світ не родивсь Або в колисці ще упивсь... То не купав би я в калюжі Тебе преславного. Амінь". Водночас Т. Шевченко щиро любив великого гетьмана, бо розумів, що його провини перед Україною не зі злої волі. Все знав Б. Хмельницький – Польщу, Україну, Західню Европу, Туреччину і татарський Крим, Семигородщину та Валащину. Не знав тільки нашої північної сусідки Росії і зопалу впхнув нерозважно свою, та й наші голови в її ярмо.

Віталій АБЛІЦОВ

„УРОДИЛА РУТА... РУТА“

Історію не змінити, але завжди є можливість поглиблювати наші знання про неї. Відповідний президентський указ, перший рядок якого винесено в заголовок, очевидно, й передбачає останнє. Емоційна дискусія, що спалахнула, викликала закономірні запитання. І їх справді немало. Наприклад, чи доцільно саме відзначати 350-річчя Переяславської ради? Повернутися до минулої історичної події, по-сучасному оцінити її, зробити відповідні висновки – це ще зрозуміло.

1938 року відбувся аншлюс (приєднання) Австрії до Німеччини (без всенаціонального референдуму тощо). Напевно, австрійці вивчають цю історичну подію, але чи відзначають?

Особливу позицію в ситуації, що складається, займають, зрозуміло ж, політики. Хоч перше слово повинно б бути за істориками-фахівцями.

Доходить до анекдотичних випадків. Академік-археолог П. Толочко, який останніми роками (він тепер, щоправда, більше засідає в парляментській ложі, ніж в академічній) активно втручається в будь-які наукові й ненаукові дискусії (лінґвістів повчає як бути з українським правописом, письменників – як писати романи і так далі), добалакався до того, що фактично всю історію України, всі одвічні прагнення нашого народу звів до єдиної мети – за будь-яку ціну об'єднатися з Росією (?!).

У його поверхових, абсолютно неарґументованих публікаціях все, як кажуть, „догори ногами”.

Оскільки пан депутат сміливо змінив тяжку лопату археолога на легке перо статтєписця, спробуймо й ми по-сучасному подивитися на історичну подію, яка відбулася в Переяславі 350 років тому.

Козацька рада на тлі світових подій XVII ст.

У „Хроніці світової культури”, виданої у Москві (2001 р.) і допущеної Міністерством освіти Російської Федерації для використання у вищих навчальних закладах ясно сказано: „1654 год. 8 января. Украина, Переяславль. Рада украинского народа, созванная гетманом Богданом Хмельницким, принимает решение о воссоединении Левобережной Украины с Россией”.

Отже, не всю Україну „воссоединяли”, а лише Лівобережну. Це перше. Друге – виявляється, не козацька рада була, а народна. Звернімо увагу ще на одну неточність. „Воссоединяли” с „Россией” у 1654

році. Відкриємо довідник з російської історії й прочитаємо, що Російська імперія одержала свою назву від Петра Першого 1721 року. До того часу північна держава називалася „Московія".

„Всесвітня історія" Г. Кіндера та В. Хільгемана (К., 2001 р.) говорить про знесилену повстаннями запорозьких козаків Польщу та завоювання Росією (насправді – Московією – В. А.) Східньої України. Подія подається чомусь під 1660 роком (цього року в українській історії відбулися інші події: спільний похід українсько-московських полків проти Польщі та їхня капітуляція, завершення поділу Війська Запорозького – офіційна назва Української козацької держави – на лівобережне, що орієнтувалося на Москву, і правобережне – з орієнтацією на Польщу (1663 р.).

„Европа. Історія" Н. Дейвіса (переклад з англійської), представлена київським видавництвом „Основи" як „Світовий бестселер", говорить про повстання дніпровських козаків під проводом Богдана Хмельницького. Британський історик-академік, випускник Оксфорду, вважає, що Б. Хмельницький звернувся до московського царя у безвиході, мовляв, його виступ фактично вже був придушений. „Перехід України від Польщі до Росії важко переоцінити. Московія дістала економічні ресурси і геополітичну позицію, необхідні, щоб стати великою державою... Формула „Московія плюс Україна дорівнює Росії" не фіґурує у російських версіях російської історії, проте має фундаментальне значення. У такому випадку справжнім засновником Російської імперії був Олексій Михайлович, а не його куди славетніший син Петро", – вважає британський історик Н. Дейвіс.

Отже, західній сусід України – Польща – в середині XVII століття переживає кризу – імперія, створена „від моря до моря" розвалюється. Східній сусід – Московія – перебуває напередодні чергового маштабного територіяльного розширення (від Тихого океану до Атлантичного). Південні сусіди Крим та Туреччина оговтуються після невдалої спроби завоювати Европу. Швеція готується до боротьби з Москвою та Польщею. В Англії після революції О. Кромвеля скасовується монархія, О. Кромвель перемагає Шотляндію, Англія перехоплює ініціятиву у голяндців як морська імперія, 1654 року О. Кромвель воює з Еспанією – своєю головною суперницею за панування в Европі та світовому океані.

В цілому Европа після Тридцятилітньої війни (1618–1648) й наступного Вестфальського миру переживає активний період утворення національних держав. Колись могутня Священна Римська імперія фактично перетворюється на конгломерат незалежних країн, часто міждержавні союзи укладаються на основі угод про протекторат (заступництво).

Великі географічні відкриття, потік в Европу американського золота різко змінюють ситуацію на европейському ринку, що призводить до жорстокого протистояння між „старими" й „новими" учасниками боротьби за збут капіталів та товарів. Держави-гіганти беруть під захисні парасолі-протекторати новоутворювані держави. Прусія знаходиться під протекторатом Польщі, Голяндія – Еспанії, Ліфляндія (нинішня Латвія та Естонія) – Швеції. Вільгельм Оранський 1640

року проголошує самостійність Республіки Семи Об'єднаних провінцій, проте незалежною Голяндія стає лише 1814 року. Швейцарський союз чекав своєї незалежности 149 років, хоча виборював її у протистоянні з імперією Ґабсбурґів ще 1499 року.

Отже, події в Україні середини XVII століття – невід'ємна й органічна частина европейського історичного процесу.

8 січня 1654 року. Переяслав

Із самого початку наголосимо, що Москва наполягала, щоб угода була підписана у Києві. Богдан Хмельницький від цього відмовився, прагнучи уникнути неминучих урочистостей. Отже, було обрано звичайне полкове місто за Дніпром – Переяслав, де гетьман вів переговори й з поляками.

Московське посольство очолював боярин тверський, намісник В. Бутурлін. При місії були й представники московського духовенства на чолі з архімандритом Прохором. 1 листопада Посольство прибуло в Путивль і чекало тут два місяці на повернення Богдана Хмельницького з місць бойових дій.

Московське посольство зустрів за 5 верств від міста Переяславський полковник Павло Тетеря – довірена особа гетьмана, згодом його родич – зять.

Б. Хмельницький у ці дні перебував у Чигирині – столиці української козацької держави. Тут він хоронив загиблого в Сучаві сина Тимоша – видатного молодого полководця й політика, надію гетьмана.

До Переяслава гетьман прибув 6 січня. На зустрічі з московськими послами домовилися про порядок дій.

8 січня Б. Хмельницький звернувся до присутніх (називають цифру – тисяча осіб) із промовою, у якій змалював ситуацію, яка складалася у виснажливій війні з Польщею. Серед тих, з ким пропонувалося укласти союз, були названі Туреччина, Кримське ханство, Польща та Московія. „А хто буде з нами не згоден тепер, куди хоче – вільна дорога", – цими словами гетьман завершив своє слово. Оточення Б. Хмельницького, за московською версією, висловилося за московського царя.

Московські посли на цій нараді були відсутніми.

Нарешті відбулася зустріч із послами. В. Батурлін передав царську грамоту, яку зачитав генеральний писар Іван Виговський. Московський цар обіцяв надати козакам військову допомогу.

Усі вирушили до Успенської соборної церкви, де повинна була відбутися присяга. Царські посли категорично відмовилися присягати за царя. Гетьман відправився до полковників на нараду.

Московські посли намагалися нав'язати козацтву ті принципи, на яких тримався московський лад: цар стоїть над законом, кожен акт царя – це ласка, „пожалування" і в нього не може бути рівноправних стосунків із звичайними людьми. Світоглядні ж засади українських полковників та козаків формувалися під впливом західньоевропейських правових норм, заснованих на рівноправстві та взаємоповазі.

Так у Переяславі зустрілися два світи – московського абсолютизму та козацької свободи й демократії. Глава Посольства боярин Бутурлін звертався до царя не інакше як: „Я, Васька Бутурлин, холоп твой...".

Врешті гетьман вирішив продовжити церемонію і присягу було складено.

Всього присягнули 284 учасників Ради. От вам і „весь народ", і „велике множество всяких чинов людей", як доповідав царю Бутурлін.

Фактично угоду уклали гетьман та його оточення. Категорично виступив проти союзу із московським царем київський митрополит Сильвестр Косов разом із вищим духовенством. Не прибуло до Переяслава й військо Запорозьке Низове.

Не прийняли гетьмансько-царської угоди вінницький полковник Іван Богун – після гетьмана козацький стратег номер один, паволоцький полковник Іван Суличич, уманський – Йосип Глух, полковник Іван Сірко, низка вищих старшин козацького війська та представників міських магістратів. Не присягали повністю або частково Полтавський, Кропив'янський, Гадяцький, Уманський, Брацлавський та інші полки. Московські урядовці, які поїхали по Україні приймати присягу в інших містах, були навіть биті киями.

І головне – ніяких документів у Переяславі підписано не було, оскільки учасники Ради не дійшли згоди з дуже багатьох питань. До речі, й підписані пізніше документи в Україні не збереглися в оригіналах. Фактично така ж ситуація склалася і в Москві.

Отже, які висновки напрошуються?

8 січня 1654 року в Переяславі відбулася малочисельна Рада насамперед старшин та оточення гетьмана, яка носила декляративний характер.

Після від'їзду царських послів, у Корсуні та Чигирині були вироблені умови майбутнього Договору, з яким козацька делеґація 17 лютого вирушила до Москви.

Б. Хмельницький до царя не поїхав, написавши натомість йому листа українською мовою, що був по суті, акредитивною грамотою для Посольства.

Березнева угода між українською козацькою державою – Військом Запорозьким – та Московією була підписана, в основному задовільнивши гетьманські умови. До речі, обидві сторони називали документ по-різному: Трактат, Договір, Пакт, Договірні статті, Постановлені пункти... Кожна зі сторін по-своєму й трактувала статті Угоди. Фактично в документі йдеться про номінальну протекцію царя над Україною, яка визнавалася вільною в своїх діях, у тому числі й міжнародних.

Тогочасний французький часопис „Gazette de France" писав, що Хмельницький в об'єднанні з Москвою шукав союзників у боротьбі проти Польщі: „Щоб знайти Польщі ще одного ворога, Богдан Хмельницький піддався під протекцію московського великого князя та присягнув йому від імені козаків". Европа продовжувала вважати Україну самостійною державою, адже гетьман і після січня 1654 року провадив активну міжнародну політику, мав дипломатичні зносини зі Швецією, Прусією, Австрією, Угорщиною, Молдавією та іншими сусідами, листувався з їхніми лідерами, укладав договори, обмінювався посольствами.

Пізніше Москва різко змінила своє ставлення до укладених з Україною угод, але 1654 року цар частково виконував домовленості. Справа у тому, що Москва давно мала мету вийти на береги Чорного моря (пізніше імперські апетити народять пляни захопити навіть Константинопіль, і взагалі стати на середземноморські береги), захопити всю територію ко-

лишньої Русі Київської (по Віслу). Але це буде потім. Покищо в Україну вирушили урядовці для збору податків до царської казни, воєводи прибували з намірами будувати захисні фортифікаційні споруди тощо.

Переяславська подія в історичних оцінках і сучасному баченні

Тарас Шевченко не прийняв кроку Богдана Хмельницького й різко засудив його угоду з Москвою, сказавши про це не в одному своєму поетичному творі.

„За що боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра? Засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.
(„Чигирине, Чигирине...")

Ще різкіше оцінив Переяславську угоду автор народної пісні:

„Бодай Хмеля, Хмельницького
Перша куля не минула,
Що велів брати дівки й парубки
І молодої молодиці..."

Справа у тому, що за участь у спільних із Військом Запорозьким походах кримські татари одержали від гетьмана дозвіл, повертаючись у Крим, брати ясир, тобто полонити мирне населення.

Неґативну оцінку Переяславу дав і Михайло Грушевський, зазначивши проте, що Угода була вимушеною тяжкою платою за незалежність козацької держави.

З істориків минулого століття згадаємо насамперед світлої пам'яті Михайла Брайчевського, який у науково-публіцистичній праці „Приєднання чи возз'єднання?" розвінчав усю фальш і лицемірство радянських істориків, які „писали" історію України на догоду партійному диктату.

Все це так.

Україна заплатила за Переяславську угоду тяжкою платою – русифікацією, жорстокою експлуатацією природних багатств, культурним занепадом, участю в російських, а потім радянських імперіялістичних військових авантюрах, наслідки яких ми не подолали й досі.

„Ми, усе Військо Запорозьке, перед Богом і всім світом свідчимо: ...наше військо отримало запевнення і зобов'язання від Великого князя Московського, і ми сподівалися – з уваги на спільну релігію і на той факт, що ми добровільно прийняли його протекцію, – що Великий князь буде справедливий,

прихильний і великодушний супроти нас, що він поступатиме чесно, що він не буде прагнути знищення наших вольностей... Але не судилося нашим надіям здійснитися... У Києві, нашій столиці, такого не бувало навіть за польського панування – побудовано фортецю і там приміщено московський гарнізон, щоб нас у рабстві (В. А.) тримати...

Так розкрилася хитрість і підступність тих, які без жодної нашої вини готували для нас спочатку міжусобицю і громадянську війну, а потім і відкрито, загрозою зброї – рабське ярмо (В.А)". (З Маніфесту уряду гетьмана І. Виговського (1658 р.) до керівників европейських держав).

Все це, повторимо, так. Але, разом з тим, засновник української козацької держави, яка підтвердила спадкоємність і безперервність історії нашого народу, починаючи від Русі Київської, Богдан Хмельницький є великим державним діячем України. Починаючи від князя Дмитра Вишневецького – фундатора Запорозької Січі, десятки українських гетьманів кидали виклик долі – вступали у боротьбу за відродження державности на берегах Дніпра, створення держави – спадкоємниці Русі Київської та Галицько-Волинського князівства. Гетьман Петро Сагайдачний здобув у цій боротьбі міжнародне визнання – був призначений керівником Всеевропейської антитурецької християнської ліги. Значний слід залишили по собі й інші гетьмани, утверджуючи козацтво як потужну державотворчу силу. Зокрема, Северин Наливайко, Михайло Дорошенко, Іван Петражицький. Але лише Богдану Хмельницькому та його наступникам, особливо Івану Виговському та Іванові Мазепі, незважаючи на поразки, судилося утвердити незворотність українського державотворчого процесу.

Задеклярована в Переяславі Угода мала ґльобальні наслідки для всієї Східної Европи,змінивши геополітичне становище не лише гетьманської держави Богдана Хмельницького, але й її опонентів і противників: Польщі, Туреччини, Криму, Московії...

Як пізніше Бісмарка, Хмельницького переслідував „кошмар коаліцій" – він намагався за будь-яку ціну уникати війни на два фронти, але жорстока логіка війни не надавала йому таких шансів. Не стала рятівною для гетьмана й Переяславська угода. Швеція, Бранденбурґ-Прусія, Трансільванія, Туреччина, інші країни бачилися Б. Хмельницькому членами потужного мілітарного союзу, спрямованого, насамперед, проти Польщі. Передчасна смерть стала на перешкоді здійсненню нових маштабних плянів гетьмана.

Україна зусиллями Б. Хмельницького досягла міжнародного визнання. Глибокий державний розум, залізну волю, великий дипломатичний хист, геніяльний організаторський талант і глибокий український патріотизм гетьмана високо оцінював Вячеслав Липинський – визнаний дипломат та історик минулого століття.

Україна „завжди прагнула свободи і боролася за її здобуття" – ці слова патріярха французького Просвітництва Вольтера є ключем до оцінки не лише уроків Переяславсько-Московських угод Б. Хмельницького, але й сучасних пошуків співпраці двох сусідніх незалежних держав – України й Російської Федерації.

Юрій МИЦИК

ПОЛИН-КОРІНЬ

18 (8) січня 1654 року відбулася Переяславська рада, а пізніше було укладено перший в історії договір між Україною та Росією. З того часу і рада, і договір завжди привертали особливу увагу. Хто тільки і як тільки не писав про них! Та коли відкинути пропаґандистські чи вторинні „опуси", то вийде, що спеціяльно й самостійно вивчала цю надзвичайно актуальну й гостру тему порівняно невелика група істориків, передусім В. Антонович, М. Брайчевський, М. Грушевський, Г. Карпов, І. Крип'якевич, М. Кучернюк, В. Липинський, О. Оглоблин, В. Прокопович, П. Шафранов, Ф. Шевченко, В. Щербина та Я. Яковлів. Однак попри всі їхні зусилля ця складна проблема не була сповна прояснена. Є дві основні причини цього.

Перша – штучні заборони. Дослідження подій 1654 року було під особливою контролею у дореволюційний період і в роки сталінщини та застою. Відхилитися від „Тез про 300-річчя возз'єднаня України з Росією (1654–1954 рр.)", схвалених ЦК КПРС у1953 році, – було неможливо. „Тези" заборонялося ставити під сумнів – без огляду на те, чи мали вони під собою якийсь ґрунт, чи ні.

Згадаймо канонізацію слова „возз'єднання", яка зовсім не відповідає дійсності. Переконливим твердженням М. Брайчевського є: „З історичної точки зору застосування цього визначення до події, яка нас цікавить, є елементарним невіглаством: Україна і Росія зформувалися після розпаду Русі в умовах роздільного існування: до 1654 року вони ніколи не були об'єднані".

Друга причина – неповнота джерельної бази. Спеціяльно вивчаючи джерела до історії Визвольної війни українського народу 1648–1654 років, ми встановили, що їхня загальна кількість становить на сьогодні близько 5 тисяч, причому більш ніж 50 відсотків цих джерел залишаються неопублікованими. Ці останні значно розширюють наші уявлення про Визвольну війну, але містять мало відомостей з історії укладення договору 1654 року. А ще давалися взнаки втрати й деформації джерельної бази, які особливо тяжко відбилися на українських джерелах.

Цікаво, що оригінал договору намагався розшукати після 1709 року Петро І, давши відповідне розпорядження дякам, що відали московськими архівами. Безуспішно. Можна назвати й менш відомий факт. Ще за царя Олексія Михайловича до гетьмана Лівобережної України Дем'яна Многогрішного (1669–1672) звернувся Посольський приказ, щоб він надіслав до Москви цілий ряд українсько-польських та українсько-російських договорів 40-60-их років XVII століття, зокрема й „Богданові статті". Многогрішний сумлінно

виконав наказ, а проте і йому не вдалося виявити „Богданових статтей". Отже, всього через 15 років після Переяславської Ради остаточного тексту договору 1654 року не було ні в російського, ні в українського урядів. Власне, остаточного, завершеного і звичного для дипломатичної практики документу ніколи і не існувало. В найкращому разі можна було знайти остаточний текст так званих „Березневих статтей" – найголовнішої частини договору. Тож слід підкреслити важливу особливість договору 1654 року, на яку часом не зважають не тільки публіцисти, але й дослідники: він складався з кількох комплексів документів, а не лише „Березневих статтей".

Найголовніша частина договору – „Березневі статті" збереглася в трьох редакціях (чернетках), а саме:

1. „20 статтей" – запис приказними дяками усних пропозицій представників українського уряду 23 (13) березня 1654 року.

2. „23 статті" – чолобитна від імені гетьмана та Війська Запорозького, подана представникам російського уряду 24 (14) березня 1654 року.

3. „11 статтей" – скорочена й змінена редакція „23 статтей", поданих російському урядові 31 (21) березня 1654 року.

Як нам вдалося встановити, писарі, що виконали список „11 статтей", („Степан да Тимофей, да Михайло") були українці, перекладачі Посольського приказу, котрі в 1650 році переселилися до Москви з Києва та Гадяча. Це – Степан Кольчинський, колишній студент Києво-Братської (Могилянської) колегії; Тимофій Топоровський і Михайло Кульчицький (Кульчинський, Колчинський). Вони, як і молодший брат С. Кольчинського Григорій, були прийняті на службу до Посольського приказу 16 (6) вересня 1651 року й перекладали там на російську з української, польської, латинської, грецької мов різні документи та книжки.

Варто зазначити, що широковідомі „14 статтей" („Переяславські статті"), які царський уряд видавав за остаточну редакцію „Березневих статтей", насправді не були нею. Вони являли собою російсько-український договір пізнішого часу, що мав інший характер порівняно з договором 1654 року. „14 статтей" були підписані в Переяславі 1659 року – після переговорів між гетьманом Юрієм Хмельницьким та представником російського уряду князем А. Трубецьким, і мали нерівноправний для України характер.

Докладно проаналізував зміст згаданих трьох редакцій „Березневих статтей", встановивши розбіжності між ними й пояснивши причини цього, Андрій Яковлів, ми не будемо зупинятися на цьому питанні.

Єдиним більш-менш новим джерелом із згадками про умови договору 1654 року є німецька фундаментальна друкована хроніка „Театр Европи". У сьомому томі її автор (Йоган-Георґ Шледер) подав 6 вимог російського уряду, що нібито були прийняті послами Богдана Хмельницького, зокрема вимоги розриву союзу України з Кримським ханством, вигнання з України євреїв, заборони палити тютюн, займатися винокурінням, носити вишуканий одяг. Про одну з цих вимог ідеться і в листі білоруського шляхтича, ротмістра Шимона Павші до головнокомандувача військами Великого князівства Литовського князя Януша Радзивіла, який перебував у Слуцьку (лист від 2 лютого 1654 року). Свої відомості в даному

разі Павша запозичив із листа православного протопопа Чорнобиля, адресованого чорнобильському підстарості. Отже, згідно з листом Павші, коли козаки й міщани присягали цареві, вони вислухали якісь „кондиції, де серед іншого мовилося: „аби простолюд не носив гарних суконь, не ходив у жовтому взутті (сап'янцях – Ю. М.), а в постолах, (щоб вбирався) в сіряки; жінки щоб носили саморобні (сукні), а бавовняних та крамних (привізних – Ю. М.) полотен заборонено вживати". Безперечно, що тут виявляється вплив невірогідних чуток, тим паче, що про зміст „Березневих статтей" знало дуже вузьке коло старшин. А втім, і ці дані мають під собою певні підстави й очевидно кидають світло на ті вимоги царського уряду, які ставилися перед послами Богдана Хмельницького, але не були прийняті. Принаймні декотрі вимоги царського уряду чітко простежуються і згодом, у другій половині XVII – початку XVIII ст. Можна згадати, наприклад, настирливі і врешті безуспішні його спроби заборонити козакам виготовляти й продавати горілку та запровадити на це державну монополію, як це було в Росії.

„Березневі статті" слід розглядати у зв'язку з царськими резолюціями на їхні пункти, а також відповідними царськими грамотами. Саме в царських грамотах знаходимо апробацію реєстру Війська Запорозького у складі 60 тисяч козаків. Варто зважити й на два листи Б. Хмельницького до царя та його усну інформацію послам до Росії, в яких ішлося про ствердження „прав і вольностей" України, окремих пропозицій і пунктів угоди. У відповідь було видано чотири царські жалувані грамоти від 6 червня 1654 року, у яких затверджувалися в загальній формі „права й вольності", шість пунктів „23 статтей" (1, 2, 5, 6, 13, 14 статті), а також передання на гетьманську булаву Чигиринського староства, а міста Гадяча й Гадяцької „волості" – Б. Хмельницькому та його нащадкам. Усі чотири грамоти дані послам українського уряду Павлу Тетері та Самійлові Зарудному.

Слід зазначити, що не лише з посольством Тетері й Зарудного треба пов'язувати укладення „Березневих статтей". Певні пункти, очевидно, обговорювалися в Москві наступним українським посольством, очолюваним Філоном Гаркушею. 21 (11) квітня 1654 року відбулися переговори Гаркуші з царем, а також боярами Б. Морозовим, І. Милославським, В. Бутурліним та Г. Пушкіним. 22 (12) квітня 1654 року на гетьманські пропозиції, передані в усній формі Ф. Гаркушею, дано царську жалувану грамоту, якою знов підтверджувалися „права і вольності" Війська Запорозького. У ній зазначалося: „...Писали к нам, великому государю... ты, гетьман Богдан Хмельницкой, и все Войско Запорожское з гонцом своим с Филоном Гаркишею, чтоб нам, великому государю... права, и привилия, и свободы, и все добра отеческие и праотеческие, из веков от князей благочестивых и от королей наданые, утвердити... И мы... на то милостиво изволили прежние ваши права, и привилия, и свободы, и добра утвердити у нашими государскими грамотами укрепити велили... И хотим ... по нашим жаловальным грамотам на ваши права, и привилия, и свободы, и добра содержати навеки крепко и нерушимо, безо всякого пременения (зміни – Ю. М.)...".

Не з усіх пунктів „Березневих статтей" було досягнуто згоди, принаймні збережені редакції цього не показують. Маємо на увазі, наприклад, пункт про зовнішню політику України. Якщо український уряд прагнув зберегти право вести самостійну зовнішню політику, то російський уряд хотів заборонити Україні мати зносини з Річчю Посполитою і Туреччиною, обмежуючи цим її суверенітет. У збережених редакціях „Березневих статтей" немає відповідей на те, як саме було вирішено це й інші спірні питання. Вирішення їх, певно, було відкладено до ліпших часів, а в практичній діяльності сторони виходили із свого розуміння конкретного пункту „Березневих статтей". Якщо російський уряд не допустив у 1656 році у Вільно українську делеґацію на переговори з представниками Речі Посполитої, то український уряд сповна відплатив тим самим. Коли уряд Росії в 1656 році припинив війну з Річчю Посполитою й оголосив війну Швеції, припустившись тяжкого політичного прорахунку, що завдало шкоди й Росії, не кажучи про Україну чи Білорусію, то Україна – союзниця Росії – і далі воювала проти Речі Посполитої, діючи в союзі зі Швецією, Бранденбургом і Трансільванією. Зазначимо, що ця війна мала для України справедливий, визвольний характер, оскільки боротьба йшла за остаточне визволення з-під панування Речі Посполитої над Західньою та частиною Правобережної України, а також Білорусією. Між іншим, саме тоді, в 1656–1657 роках, українські війська, діючи спільно зі шведськими, бранденбурзькими й трансільванськими, здобувають Варшаву, Краків та інші великі польські міста, про що чомусь мовчать шкільні й університетські підручники з історії СРСР та історії України.

Друга група документів, що складають договір 1654 року, – це документи порозуміння українських міщан з російським урядом. Характерно, що міщани (делеґація Переяслава на чолі з війтом Іваном Григоровичем) прибула до Москви ще перед приїздом туди посольства П. Тетері й С. Зарудного. Вони привезли російському урядові три чолобитні на царське ім'я, у яких просили підтвердити права на привілеї міста, а також рекомендаційного листа Б. Хмельницького з цього ж приводу (від 27 (17) лютого 1654 р.). Свої пропозиції делеґати Переяслава підкріпили чотирма привілеями Сиґізмунда III та Владислава IV, королів Речі Посполитої. Цими привілеями містові надавалося маґдебурзьке право, а міщани звільнялися від деяких повинностей. 14 та 23 квітня 1656 року цар видав три жалувані грамоти, у яких повністю підтверджувалися давні права Переяслава. Пізніше до Москви прибула делеґація чернігівських міщан на чолі з бурмистром Григорієм Олексійовичем. Вона висунула аналогічні пропозиції, підтримані листом Б. Хмельницького від 1 березня 1654 року. Хоча царські жалувані грамоти не збереглися, але є всі підстави вважати, що права й привілеї Чернігова цар підтвердив. Нарешті, у червні-липні 1654 року в Москві вела перемови делеґація київських міщан на чолі з війтом Богданом Сомковичем. Вона виклала свої пропозиції у вигляді 19 пунктів, складених не без впливу „Березневих статтей", а також у двох чолобитних на ім'я царя та боярина В. Бутурліна. Статті й чолобитні київських делеґатів підкріплювались рекоменда-

ційними листами Б. Хмельницького від 5 травня (25 квітня) 1654 року та І. Виговського, генерального писаря від 6 травня (26 квітня) 1654 рку, а також текстами 22 документів, серед них – привілеями, даними Києву королями Речі Посполитої, універсалом Б. Хмельницького від 7 лютого (28 січня) 1653 року, що не збереглися до наших днів.

Після того, як бояри вивчили подані документи, переважну більшість з них було підтверджено. Це робилося за прикладом „Березневих статтей", лише укази по пунктах видав не цар, який уже вирушив у похід, а Московський патріярх Нікон. Отже, друга група документів, що постала в результаті переговорів з російським урядом представників міщанства трьох значних міст України (Києва, Переяслава та Чернігова), мала стати своєрідним зразком і для інших українських міст. Бачимо, що міщанство в його зносинах з російським урядом порівняно легко дійшло згоди. Це було неважко, бо вони домоглися ґарантій від царя та російського уряду щодо їхніх прав, тобто збереження статус-кво українських міст.

Нарешті, дійшло й до переговорів з російським урядом представників ще одного суспільного стану – українського православного духовенства. Наша церковна делеґація на чолі з видатним культурним діячем Інокентієм Гізелем прибула до Москви в серпні 1654 року. Вона подала свої вимоги, також чолобитні київських монастирів, листи київського Митрополита С. Косова, чернігівського Єпископа З. Прокоповича, підтримані цілим рядом послань Б. Хмельницького та І. Виговського.

Тривалі переговори не привели до порозуміння й скінчилися нічим, якщо не рахувати вирішеного практично ще в „Березневих статтях" пункту про права київського Митрополита та київських монастирів на землі, які і так належали їм. Українська Православна Церква твердо обстоювала збереження свого статус-кво і насамперед традиційне (на практиці давно вже формальне) підпорядкування київського Митрополита Константинопольському патріярхові. Вона рішуче висловилася проти залежности київського Митрополита від Московського патріярха, як того хотіли російський уряд та верхівка православної церкви в Росії.

Як бачимо, осин стан (міщани) в цілому знайшов спільну мову з російським урядом, другий (козацтво) – лише частково, третій – (православне духовенство) – розійшовся у головних пунктах. Чи варто казати, що основна маса населення України (селянство) зовсім не брала участи в цих переговорах і не могла безпосередньо впливати на російсько-український договір 1654 року, що практично не були репрезентовані представники українських земель, які тоді перебували під владою Речі Посполитої, Угорщини та Османської імперії? Отже, договір 1654 року, укладений під тиском обставин і зумовлений насамперед потребою об'єднати зусилля для розгрому магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, був незавершеним, недосконалим і не сприйнятим усіма станами України. Але цей договір був фактично рівноправний і взаємовигідний на той час для обох сторін, незважаючи на розбіжності в трактуванні його характеру та окремих положень, що випливали з особливостей політичного менталітету урядів Росії та України, а також попри те, що цар оголошувався протектором чи суве-

реном України (у даному разі маємо суто семантичну проблему). Отож Українська держава, згідно з умовами договору з Росією 1654 року, зберігала свій суверенітет, відбулося об'єднання двох держав (Росії і України) у своєрідну конфедерацію. Тільки в 1659 році Україну, точніше її частину – Гетьманщину, царський уряд перетворив на автономну одиницю в складі Російської імперії, що й закріпили „Переяславські статті" 1659 року. Провину за події та договори 1659-го й подальших років не треба покладати на Б. Хмельницького. Його, на нашу думку, не слід ганьбити і за договір 1654 року, бо інші тогочасні альтернативи мали дуже проблематичний вигляд. Серйозний прорахунок Б. Хмельницького й українського уряду полягав в іншому: згоді на присягу цареві. Одностороння присяга складена в січні-лютому 1654-го, ще до російсько-українських переговорів у Москві, при повній неясності щодо умов порозуміння, сприймалися українською суспільністю як беззастережливе підданство цареві, й значна частина її негативно поставилася до цього акту. Загальновідомо, що не присягали селяни й духовенство, ймовірно – й запорожці. Щодо козаків і міщан, то вони не були одностайні. Не варто шукати повної правди в „статтейному списку" В. Бутурліна, людини занадто зацікавленої особисто, щоб бути об'єктивною, чи в стислих звістках пізніх українських літописів. Ті самі дані, що подають сучасники-свідки подій, змальовують зовсім іншу картину. Варто подати уривки з трьох надзвичайно цікавих документів – листів чорнобильського протопопа до чорнобильського підстарости та двох листів Ш. Павші, писаних на початку 1654 року:

„Бачу зле, бо видав Хмельницький всіх нас в неволю московському цареві по Володимир і по Гуров, і ще далі. Сам з військом своїм козацьким присяг і місто Київ силою під мечевим каранєм до того привів, що присягли всі, а то всі міста й містечка присягали".

„Сповіщаю, що кропив'янський та полтавський полки відірвалися від Хмельницького і відмовилися присягати московському цареві... Між простими людьми виникли значні заворушення... Цим був дуже переляканий сам Хмельницький. До того йому було сказано: 'Ми за кожухи не продамо свої душі, як ти продався і пана свого зрадив'. У чорнобильців і то дуже небагатьох гвалтом взяли присягу, тамтешні міщани, нерадо прийнявши московитів, роз'їхалися по різних містах і містечках... Отець митрополит і архімандрит Київські ще не присягали і присягати не хочуть. Вони заявили, що швидше помруть, ніж будуть присягати московському цареві і твердо стоять на цьому".

„Сповіщаю, що і Хмельницький присяг московському цареві в Переяславі... Потім переяславських міщан гнали присягати, чому вони дуже противилися, а місцевий війт (аж) захворів, та його, хоч і хворого, було наказано привести до церкви Пречистої Богородиці. Він мусив виконати присягу і помер від депресії того ж дня...

Кияни теж цьому були противні і не хотіли йти до церков, але їх наче бидло гнали козаки до присяти... Вони ж під час присяги не називалися своїм іменем, що було дано їм при хрещенні, а після присяги дуже її лаяли... Митрополит не дозволив присягати, і отець архимандрит і все духо-

венство... Гадяцький і брацлавський полки не хотіли зноситися з Хмельницьким і не хотіли їхати (тобто Гетьманщина – Ю. М.) стався розкол...".

Тут можна згадати, що не присягали цареві ні Іван Богун, ні Іван Сірко, ні Йосип Глух, що невдовзі Хмельницький стратив київського полковника Пішка, поставивши на його місце свого родича Павла Яненка, що стався дуже гострий конфлікт між гетьманом і полковником Філоном Джеджелієм та іншими. Про брак „одностайности" козацтва, та й не тільки цього стану, виразно свідчить факт укладення Гадяцького пакту 1658 року, а врешті й загальновідомі події доби „Руїни".

І все ж таки українсько-російський договір 1654-го, навіть обтяжений односторнньою присягою, був взаємовигідний на той час і відкривав важливі перспективи для східньослов'янських народів. Досить згадати успішний похід російських і українських військ проти Речі Посполитої в 1654–1655 роках; створення антипольської коаліції, яка поставила Річ Посполиту на грань катастрофи. Однак цей договір був досить ризикованим кроком, що спричинював значне ускладнення політичної ситуації в Східній Европі, насамперед в Україні. Поки жив блискучий дипломат, гросмейстер політичної гри Богдан Хмельницький, Україні вдавалося використовувати договір у своїх інтересах з великим успіхом. Та коли Хмельницький помер, його спадкоємцям, менш авторитетним, а часом і менш талановитим, довелося діяти в складнішій, тяжчій зовнішньо- і внутрішньо-політичній ситуації і вони вже не змогли успішно протидіяти спробам царського уряду ревізувати договір 1654 року. Досить згадати для прикладу шість пунктів вимог, з якими вирушив по смерті Б. Хмельницького до новообраного гетьмана Івана Виговського царський посол: „1) Щоб лише 12 тисяч реєстрованих козаків було; 2) щоб уся інтрата (податки – Ю. М.) йшли цареві; 3) щоб над кожним полком стояв полковник московитин і старшина була московська; 4) щоб по смерті козаків їхні діти були царськими підданими; 5) щоб молодий Хмельницький із скарбами був відісланий (до Москви – Ю. М.); 6) щоб Київський митрополит залежав від Московського патріярха і там (у Москві) висвячувався і також, щоб за царським привілеєм зостав на цьому уряді...". Зазначимо, що цю „програму" стосовно України царський уряд успішно виконує протягом другої половини XVII–XVIII століть. А тоді, по смерті Б. Хмельницького, наступ царату став однією з найголовніших причин гострої протидії йому українського уряду на чолі з гетьманом Виговським, кривавого розколу на Україні. Новий договір 1659 року означав, що Україну перетворено на автономну одиницю в складі Російської держави. Далі ця автономія обмежувалася царатом, а за Петра І та Катерини ІІ була знищена зовсім. Отже, договір 1654-го, як рівноправний та взаємовигідний, проіснував трохи більше п'яти років.

Про автора:

Юрій Мицик – професор Національного університету „Києво-Могилянська академія", відомий український історик і священик Української Православної Церкви Київського патріярхату, протоієрей.

III. 190 РОКІВ ВІД НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

„Значення Поета для української культури й історії таке, що кожний рік – це рік Шевченків“.
Юрій Шевельов

Павло ФИЛИПОВИЧ

Тарас ШЕВЧЕНКО

(Уривки з поеми)

Київ

(Зустріч з Кулішем)

Куняє Київ стародавній
Над угамованим Дніпром.
Минувшини набуток славний
Йому здається скорбним сном.

Він не промовить слова злого,
Він спочиває у садках,
Далеко відійшов від нього
Історії великий шлях.

І мури університету
Стоять немов серед степів.
Вітайте маляра-поета!
Старому місту він зрадів.

І все він хоче змалювати,
Відвідать тих, кого й не знав.
Куліш сидів якось в кімнаті
І мрії фарбами квітчав.

Та вчув: лунає на бальконі
Безжурно невідомий крок,
Хтось входить, в літнім балахоні,
Картуз, як в козака, шличок.

„Вгадайте, хто?" і навіть фрази
Не докінчив іще Тарас, –
Куліш його пізнав одразу,
Хоча побачив перший раз.

І от вони найкращі друзі,
В розмовах пройде цілий день,
Співають „Гриця" та „У лузі"
Та інших запашних пісень.

Їх і сторінки літописні
Захоплюють, і кобзарі,
А раптом сміх веселий блисне,
І вже рибалять на Дніпрі.

Такі відмінно розмаїті
І разом близькі, як брати,
Ну, хто їх може розлучити?
Хто може їх навік звести?

Немов з кармазинником пишним,
Не нахиливши голови,
Під небом теплим і затишним
Зійшовсь курінник низовий.

Один вродливий і охайний,
І гордий, мов аристократ,
А другий – витвір незвичайний
Занедбаних кріпацьких хат.

Один закоханий в культурі
І вірить у державний лад,
А другий в гайдамацькій бурі
Шукає втіхи і порад.

За чаркою він не п'яніє,
А жартуватиме – біда!
Куліш таки почервоніє
І щось із Пушкіна згада.

А потім бачить – дивне-диво!
Роздерши темряву століть,
Свята і благоносна злива
Над Україною шумить.

Такого не було ще зроду –
Рабів не буде і нема,
Новим відродженням народу
Сурмить архангельська сурма.

Не слави давньої окраса,
До слів Баянових він звик, –
Над головою у Тараса
Горить полум'яний язик.

І голос впевнений пророка
В незнану кличе далечінь,
Де золотіє путь широка
Щасливих, вільних поколінь.

...Мов блискавиця кожна рима.
Спинивсь, – і стало враз темніш.
Лише розумними очима
На нього дивиться Куліш.

Новопетровськ

(Перша частина)

На обрію довгасті смуги, –
Каспійське море залягло,
І сонця бронзове крило
Не спалахне в воді, удруге
На скелю не злетить, і форт
Новопетровський обгортає
Сутемрява. Ні Бог, ні чорт
Його під захист не приймає.
Із трьох сторін лиш дикий степ.
Не чути й вітрових причеп –
Потомлені. Хто ж розколише
Пісок та камінь. Мертва тиша
Безмежна чорна самота
В самій природі. Безнадіє,
Де кращий знаєш ти куток?
Отут давно в неволі скніє
Поет. Засланця кожен крок
Відомий. Всевидющі очі

Простежать все – з ким був і де,
А то і малювать захоче,
А може й вірша ще складе!
Безглузда муштра надломила
Кремезне і здорове тіло,
І полисіла голова,
Та підтопталися слова
Колись безмежно-легкокрилі
Або задумливо-ясні.
Нудьга йому забрала сили,
Згасаючись у очах огні.
(Сидить на ґанкові з Андрієм
Служник шпитальний і земляк,
А хто з людей та не зрадіє
Від рідних і земних ознак!),
Поволі точаться розмови
Добрячі, довгі і сумні,
За словом випливає слово
І тоне десь у далині.
Згадали, що на Україні
Весна, цвітуть уже садки,
А над садками небо синє,
Та все ж пани, все ж кріпаки!
Та й скрізь панують на землі
Кати великі і малі.
Слова упали у безодню,
І зникли спогади нараз.
Тарас розповіда: сьогодні,
В передвечірній саме час,
Примандрували знов киргизи,
Розклавши шатра біля стін
Та настеливши шкури знизу.
І крадьки їх одвідав він, –
Глядь, грається киргизеня
Із кицькою, смуглясто-голе,
А батько порає коня,
Десь верещать жінки. О, доле,
Невже щасливіші вони,
Ці бідні чабани пустелі,
І в їх беззахисні оселі
Злітають супокійні сни?
Він їхнє дрантя мальовниче
Накреслив потайки, та знов
Узавтра... Хтось Тараса кличе,
І він схопився і пішов,
І до казарми сновигає.
Вже дев'ять. Ґарнізон лягає.

Повернення
(На пароплаві)

Над Волгою туман прозорий
І місяць сонний і блідий.
Край берегів чорніють гори.
Тарас вдивляється, радий,

І бачить: на високій кручі
Вартує ліс, в височині
Горять небес вогні блискучі
І в плесі темнім ті ж вогні.

Серпнева ніч ясна і тиха
Врядила безтурботну путь,
Поет забув недавнє лихо,
І мрійні задуми пливуть.

Він чує – водяні бистрини
Немов вкриває шелест трав.
Ах, то кріпацький Паґаніні
В своїй каютці знов заграв.

Весь день клопочеться в буфеті,
Дарма, що він вже не кріпак, –
У хвартуху, в чуднім кашкеті,
Годуй панів та посіпак!

Коли ж погасне небо синє, –
У затишку нічних годин
Свою убогу скрипку з скрині
Виймає обережно він.

Спочатку млява і несміла
Його мелодія сумна,
А потім враз загомоніла
Безмежним захватом струна.

І знову – супокійні звуки,
А далі – плач і звук заслаб,
Неначе простягає руки
Замучений безсилий раб.

Неначе стогнуть мілійони
Живих і мертвих кріпаків,
А десь крізь стогін і прокльони
Зростає помста, стигне гнів.

Шевченко слухає Шопена,
Шовковий шепіт серце п'є,
Здається – серед хвиль сирена
Виводить марево своє.

Тарас пливе в слов'янській смуті,
В м'яких мелодіях журби.
І раптом: встануть ще закуті
Та не подолані раби.

Коли ж твоє розчує вухо.
Всесильний владарю світів, –
Гряде вогненна завирюха,
Час визволу уже наспів!

Відразу скрипку заглушили
Гудок і виплески колес,
Шпурляли іскрами, шуміли,
Немов казковий змій воскрес.

Поснули всі на пароплаві
У душнім захистку кают,
А у Шевченковій уяві
Нові картини постають.

Оця розлючена потвора
Людським скоряється рукам.
Доба знання далекозора
Нове життя віщує нам.

Великий Ватте і Фультоне!
Дитина ваша все збагне,
Владик і трони та корони
Вона вже скоро проковтне.

А дідичами поласує
Немов цукоркою школяр.
...Тарас підвівся, не вгамує
Бентежних і величних чар.

І очі – владні і суворі,
І крешуть виклик небесам.
Він знає: на земнім просторі
Збудує людськість інший храм!

Журнал „Життя й революція“ (1926 рік, ч. 4)

Ігор КАЛИНЕЦЬ

ЗАЛІЗНІ СТОВПИ

До залізних стовпів, які з п'єдесталів могил
виростають, щоб купол неба підперти,
переміряли степ чумаки, та дійти не змогли.
на вітрах і сонцях гартуючи впертість.

Набивши у вуха шелесту тирси, як співу сирен,
вмирали десь біля ілюзії переддвер'їв,
Вороння, як половці, чатувало на м'ясо сире,
аж у кам'яних баб не втримували нерви.

Він вийшов Тарасиком, щоб бути надвечір назад,
а вернувся апостолом з бунтарською бородою.
До залізних стовпів він імперію, як каземат,
міряв етапними милями немилосердно довго.

Очима духа окинувши світ благий,
він уздрів їх, як видиво пророчисте:
стояли оперті на традиції скорбних могил
і на собі тримали високе небо Вітчизни.

Як співом сирен, захлинувся ревом Дніпра,
не витримав щастя і вмер біля його переддвер'їв.
Найвища могила найдорожчий забрала прах
і наймогутніший стовп, що знявся над нею, підперла.

(1966)

Ігор РИМАРУК

ПЕРЕД „АВТОПОРТРЕТОМ ЗІ СВІЧКОЮ" Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Ви, хто щедро платив на відомий мотив
дань усім одноденкам,
а на кручу зіниці камінні котив, –
не кляніться Шевченком.
Хоч насунули смушком собі на чоло
правдолюбіє кволе,
там, де триста як скло товариства лягло,
не було вас ніколи.

Під воротами, звідки нема вороття,
гримав попіл у груди, –
п'ястуком каяття обчухрали життя...
Вас і завтра не буде.

Ані вдень, ні вночі піднебесні ключі
не дістать окоренком –
неспроста шукачів, що ішли при свічі,
ви лякали Шевченком.

Та не клятви кликуш і не платний кунтуш
у Шевченковім спадку,
а кошуля катуш, а не незгашених душ
піднебесна загадка.

І хоча шукача водномить від ключа
ви плечем одітрете,
але світить йому молоденька свіча –
та, що з „Автопортрета"!

(1988)

Петро ЧАСТО

„І В СЛОВ'ЯНОФІЛИ ТАК І ПРЕТЕСЬ..."

Якщо не всі, то дуже багато людських проблем пояснюються цією засторогою: вовки приходять в овечих шкурах. Певна річ, є порода сіроманців відвертих, щирих у своїй хижості, й ті не принижують себе маскуванням. Як писав Іван Франко, „на те він вовк, розбійник, душогубець...", тобто така його природа, і на це нема ради, крім надійної рушниці. Проте більшість двоногих вовків хочуть виглядати демократичними, хочуть бути ситими, але щоб при цьому виникало враження, мовби і з вівцями нічого злого не сталося. І чи не мають вони, хоч і по-своєму, рації? Бо з вівцями, котрі не затратили здорових інстинктів і не відходять від пастуха задалеко, біда трапляється значно рідше, ніж з баранами, котрі самозабутньо витріщуються на кожні нові ворота. Тому й мовлено, що врешті-решт, в кінці усіх часів, в останньому поділі вівці підуть направо, а цапи – наліво.

Українську історію тому й не можна читати без брому, що вона особливо багата на вовчі сліди. Тому що нас, українців, – людей, закорінених в землю, в природу, лівість ніколи не приваблювала, не викликала до себе довір'я, розлючені вовки забували про овечі шкури на своїх спинах. Ну а після чергового кривавового шалу мусіли винаходити наступний „ізм", щоб знову якось ближче підійти, підкрастися до нас.

Одним з системних вовчих маскарадів було слов'янофільство. В політичній літературі є багато спроб виокремити його український аспект, засвідчити його самостійність, розглядати як якісно новий виток у розвитку української суспільно-політичної думки і національно-визвольної боротьби. Сама сутність, серцевина явища якось ніби втрачається, оціночна поверхня весь час утримує в собі романтичну барву, розраховану на те, щоб наша туга за всеслов'янською єдністю не засинала, щоб ця єдність і тепер хоч би трошечки розумілася і сприймалася як ідеал. Це ж так проґресивно, так по-загальнолюдськи! Болгари, серби, чехи, поляки нестримною ідейною лавою рушили тоді просто у „слов'янське море", тим швидше маємо пливити туди ми, українці з білорусами і росіянами...

Буквально на пару місяців після Першогрудневого всеукраїнського референдуму, коли збуджене українство вже не мало сумнівів у своєму близькому відродженні, з української сцени лунала гарна пісенька „Слов'янська врода". Здається, з нею Іван Мацялко навіть переміг у вокальному конкурсі і, як лавреат, співав її на великому всеукраїнському концерті „Вернісаж- 93", у присутності першого президента незалежної України Леоніда Кравчука. Ради всього святого – чому? Чому „слов'янська", коли ми самі ще не не вповні отямилися,

не до кінця знайшлися в українстві, не встигли натішитися усвідомленням окремішности, самости?

Тому що й надалі, після 24 серпня і 1 грудня, діяли, в дусі російської імперської традиції, дві політики – одна утримувала людей в ілюзії, ніби історію новопосталої Української держави творить, діставши можливість демократичних виборів, народна маса; друга політика спритно варилася за спиною народу, а зварене присмачувалося легкотравними приправами. В одному зі своїх інтерв'ю Л. Кравчук, тоді ще голова Верховної Ради, відверто зізнався, що вважає одим з перспективних варіянтів розвитку подій „союз братніх слов'янських народів – російського, українського і білоруського". Швидше за все, таємна угода щодо такого розв'язання була складена раніше, ще перед розпадом Совєтського Союзу, тому від Першогрудневого референдуму до дня утворення Співдружности Незалежних Держав минуло лише вісім днів...

Слов'яночко, слов'янко,
Ну як тебе назвати –
Мені в твоєму імені
Віддзвонює кришталь.
Слов'яночко-слов'янко,
моя дружино й мати... –

самозабутньо співає Іван Мацялко...

Слов'янофільство як система поглядів, як ідеологія почалося за царя Миколи I і розвивалося двома зустрічними потоками: з боку поневолених слов'ян (болгарів та сербів – турками, чехів – Австро-Угорщиною, закарпатських українців – мадярами, поляки страждали від потрійного гніту – російського, пруського та австрійського); і з боку ліберальної російської інтеліґенції. Невдоволена жандармською офіційщиною Миколи Палкіна, знайшла вона у слов'янофільстві поле прикладання всіх своїх активних сил – як ліберально-демократичних, так і реакційних. Ліберали щиро співчували болгарам, сербам та чехам, а реакціонери-шовіністи ставили наголос на тому, що свобода для „менших братів" можлива тільки під можновладною російського царя.

„Історія кличе Росію стати попереду світового просвітництва; вона дає їй на це право за всебічність і повноту її засад, а право, дане історією народові, є обов'язок, покладений на кожного з його членів", – писав чільний „антизахідник" Олексій Хом'яков, один з найплідніших і найвпливовіших філософів і пропаґаторів „слов'янської ідеї" та православ'я, починаючи від 30-их років XIX сторіччя.

Придушення російським військом антигабзбурзької революції в Угорщині в 1948 році також дало подвійний суспільно-політичний вислід: скасування кріпацтва і „весну народів", а з другого боку започаткувало перетворення ідейного, теоретичного слов'янофільства у практичне москвофільство, зокрема в Угорській Русі. Логіка цього перетворення була самоочевидною. На запитання „Кто ви?" одвічні закарпатські русини відповідали: „Ми руські". „Вот і харашо! Ви русскіє і ми русскіє, значіт –

братья навєк!" – витлумачували закарпатцям „національне питання" перші російські емісари, надовго спантеличивши многі русинські голови. Один з пізніших дослідників-обрусителів, Федір Аристов, писав у 1916 році (подаю у своєму перекладі): „Угорська Русь – на відміну від Галичини і Буковини – ніколи не знала українофільства і завжди обстоювала загальноросійську національно-культурну єдність". Тенденційність не дозволила цьому авторові збагнути, що закарпатці тому й не знали українофільства, що українство, під старою назвою русинства, було їхнім органічним єством, одвічним і незнищенним внутрішнім „я", про що свідчили й сьогодні свідчать закарпатські народні пісні, леґенди і казки, звичаї та обряди, тобто сутнісне світорозуміння і світовідчування.

Галичина справді мала відмінність, бо мала іншу історію – історію швидшого, енергійнішого, хоч і драматичного, болючого – поміж москвофільством і польонофільством – переростання русинства в українство. Воно було пов'язане з могутнім, невідпорним впливом таких Божих посланців, як Маркіян Шашкевич, Микола Устиянович, Іван Франко. „Якби ми хотіли з'ясувати собі з вікової перспективи головні моменти Шашкевичевої праці над відродженням Галицької України, то треба з повною рішучістю ствердити, що це була далекосяжна програма, що в головних зарисах осталася донині і виправдала вповні свою раціональність і життєву силу", – говорив на могилі Маркіяна Шашкевича в 100-річчя від дня смерти, 1 червня 1943 року, Митрополит Йосиф Сліпий.

Але ще навіть в часи Івана Франка москвофільство підживлювало себе усім, що мало назву „руського", „русинського", безсоромно ототожнюючи це з російством. Взірець з сотень і тисяч подібних „слов'янофільських" інтерпретацій історії Галицької Русі: „Снєґурскій пєрвий із уніатскіх єпіскопов став постоянно употрєблять в разґаворє русскую речь, склонял священніков, чтоби оні говорілі проповєді по-русскі", – фальсифікувала галицьку дійсніть у виданих в Києві, в 1904 році „Дорожніх враженнях з Буковини і Голичини" Елисавета де Вітте.

Насправді „саме „уніятські єпископи" , зокрема Іван Снігурський, рішуче вступили в боротьбу з москвофільством і довели її до переможного кінця, будуючи разом зі своїм народом, „рідну, за словами Митрополита Андрея Шептицького, національну хату – Батьківщину", бо вона й для Церкви була „ідеалом нашого національного життя". „Дві кардинальні справи національного характеру довершив Митрополит Андрей Шептицький: по-перше, завдав смертельного удару москвофільству в середовищі галицького духовенства і, по-друге, органічно пов'язав діяльність Греко–Католицької Церкви з українським національно-визвольним рухом першої половини XX століття" (Іван Гель, „Великий Митрополит і Велика ідея", Альманах УНСоюзу-2000).

Оскільки все велике краще бачиться на віддалі, в тому числі й великі небезпеки, то робить честь тим галицьким русинам, котрі наприкінці XIX сторіччя склали перший потік еміґрації до Америки і Канади, що вони, неосвічені і невишколені в політиці, так добре зрозуміли, звідки віє цей вітер – москвофільство.„...То знов кажуть, що русини такий бідний нарід, та й так зі всіх боків придушений, що мусить до когось обернутися за

помочею. Інакше русин суть ніби той жебрак, що стоїть близ цвинтаря, де його мають поховати, і просить милостиню. Іде поляк – глянув, відвернувся, іде мадяр – глянув глумливо, іде москаль і – о диво! – підійшов до бідака-русина, стиснув йому тепло руку і дав йому даровизну. І русин втішився, заясніли йому очі, – та глянув на цвинтар, де має лежати його тіло, і заплакав. Зрозумів, що милостиня не рятує від смерти, хоч би та милостиня походила від „брата"-москаля... Але скажуть: москаль нам, русинам, більше поможе, як жебрачим датком, та я скажу, де то видно? В чім нам москаль поміг? Коли він показав свою любов? Чи за часів нашої козацької історії, коли козаки, як ті чорні раби, мусіли будувати Петербург? Чи тогди, коли Катерина закріпостила наш колись вільний нарід?..." („Свобода", 17 жовтня 1901 року).

Ще одна цитата зі „Свободи" – газети, яка найточніше і найповніше віддзеркалила непростий, жертовний процес перетворення русинської самосвідомости в українську: „...Ніяке добре діло не обійдеться без ворогів, й тому ті справедливі порядки, які мають настати в Україні без хлопа і без пана, мають також величезне число своїх ворогів... До таких завзятих, а до того й безгранично підлих ворогів належать в Галичині так звані москвофіли, люде руського роду, котрі, однак, бажають руській землі таких порядків, які суть тепер в Росії, і котрі, аби відріжнити себе від руського робочого народу, вважають московську мову своєю, а нашу руську називають хлопською. Ті москвофільські темні духи стараються всіма способами, аби народ був з ними, бо ж без народа вони нічого не значать, і тому баламутять тих, котрі ще не пізнали правди, своїми книжками і газетами, що на них дістають гроші від московських, а тепер уже й від польських панів..." (23 жовтня 1902 року).

Темним духам правда – ні до чого. Давніми нашими самоназвами „Русь" „руські", „русини" московські експансіоністи безсоромно виправдовують „собіраніє русскіх зємєль", і це „собіраніє" освячене як царською, так і радянською, так і сьогоднішньою російською історіографією. Для ненависти легше підкорювати чужі землі під виглядом любови і єдности. „Країна, заселена русскім народом від Карпат до Білого моря і Суздаля, від Новгорода до Києва, – була нічим іншим, а Росією",– пише пізіший слов'янофіл і україножер князь А. Волконський („Історічєская правда і украінофільская пропаґанда", 1920 рік). Отож Галичині, Карпатам ще вистачало, як загарбницької тактики, русофільства і москвофільства, а далі, поза Карпатами, було готове до тих самих послуг слов'янофільство.

„Свобода" (15 вересня 1914 року) – про головну мету Росії в Першій світовій війні: „Росія вибралася знищити українську народну свідомість і все те, що ця свідомість здвигнула на нашій землі в Австрії. Війна Росії – се війна за Україну. Се не жадна тайна, і з цим не криється ані російський уряд, ані його посіпаки. Царський уряд і його посіпаки, а так само і всі ми, українці, розуміємо добре, що Росія здобуває тепер в Галичині і на Буковині форти українські... Коли ж би російська держава побідила, то се було б великим нещастям для всіх її народів, бо неволя, в якій вони тепер стогнуть, ще побільшилася б. А найбільше потерпів

би на тім український нарід, бо державна Росія знищила б всі його національні здобутки, які осягнув в конституційній Австрії. З уваги на те желаємо Росії погрому і розпаду: за Переяславський договір, зламаний царями; за Полтаву, за гетьманів наших понижених, за зруйнування Запорозької Січи; за кості козацькі, на яких побудовано Петербурґ, за скування нашої душі – рідної нашої мови; за Сибір і тюрми; за сльози жінок і дітей українських... За сотні літ знущань, літ неволі...".

Лише любов до свого народу і непохитну вірність Україні – ідеї справедливости – продиктували це пророцтво. Знов таки – на віддалі, на американській землі! Забите тяжкою працею еміґраційне українство відразу, моментально збагнуло головну причину участи Росії в Першій світовій війні: шовіністи-великодержавники боялися Галичини як непідвладного їм енерґетичного джерела української національної свідомости – саме звідси це сатанинське лукавство „освобождєнія руських братів". „Освободили нас – то правда. Освободили нас з чести, імени, з майна, з мови, з усього", – прокоментував „братерський" напад Росії на Львів Кость Панківський.

І зовсім не дивно, що засліплені ненавистю москвофіли і навіть перечулені ідейно-романтичні слов'янофіли були кепськими пророками...

Найвиразніший вияв в загальноукраїнській історії слов'янофільство мало в недовгій діяльності Кирило-Методіївського братства, що виникло було в Києві 1846 року, а наступного року, за доносом провокатора, викрите жандармською охранкою, і його члени покарані різною карою – від жорстокої до символічної. Звертає на себе увагу, що попри коротке існування цього товариства воно дуже високо оцінене як у совєтській історіографії, так і в дослідженнях учених західньої української діяспори – з тією тільки різницею, що в першому випадку наголос стоїть на соціяльному, антикріпосницькому характері програмових цілей Братства, а в другому – на національному.

Два речення з „Історії України" Н. Полонської-Василенко: „Братство ставило своїм завданням перебудову суспільства на засадах християнства і прагнуло ліквідації кріпацтва, станів, поширення освіти й об'єднання всіх слов'янських народів в одну федерацію, в якій кожен народ зберігав би свою внутрішню свободу. Провідну ролю призначалося Україні: Київ мав бути столицею федерації, де збирався б загальний сойм".

Ця програма „провідної ролі" України – на тлі невситимого військового експансіонізму російської імперії, виправдуваного ідеологами всеслов'янського єднання на російський лад – нехай сьогодні не здається нам утопією: в історичний досвіток, коли на український день щойно благословлялося, в час первісного національного пробудження сам інстинкт велів не питати броду, а пливти до берега не навпростець, а високо вгору, проти течії, в напрямі ідеалу. Тому найголовніша заслуга кирило-методіївців, пов'язана з ідеалом, ніколи не буде захитана: російський і польський месіянізми вони розчинили, зробили їх „одними з", поставивши поруч, якщо не протиставивши, свій, український месіянізм: „...І скажуть всі народи, вказуючи на те місце, де на мапі буде нарисована Україна: ось камінь, що його відкинули будівничі – він наріжним каменем став...".

Можна стверджувати, що „месіянський" голос братчиків – нехай і не почутий і не підхоплений – був голосом усієї України. Бо кожен народ, опинившись в неволі, стає богообраним.

Саме цей високий, боголюдський замір дозволяє зрозуміти і виправдати негероїчну, „земну" поведінку багатьох членів Братства, зокрема особистости великого формату, якою був Микола Костомаров. Україна значила для нього щось більше, ніж розумовий інтерес, але далеко не була всім, як для Шевченка. Цими прихильними до України творами – „Дві руські народності", „Завдання українофільства", „Українські балади" – він вичерпав свою молодечу українолюбність і в кінці життя вже не заслуговував, аби Микола Гулак подав йому руку. „Людина, що в 50-их роках говорила, що перед Росією є тільки дві дороги – або перетворитися в федерацію незалежних націй, або розпастися на кілька держав, в кінці 70-их років проповідувала повну льояльність повсякчасному правительству в його обрусительській політиці. Український республіканець і самостійник 40-их років пише в 70-их роках, що українцям потрібно тільки такої літератури, що була б дозволена всяким правительством без ніякої опозиції. Колишній ворог всіх царів і „панів земних" радить галицьким українцям бути передовсім добрими австрійськими патріотами. Людина, що обороняла колись право на національну і навіть на державну самостійність українського народу, обмежується тепер програмою літератури для простого народу і української мови для домашнього „обихода". В такий спосіб у поглядах самого Костомарова відбулася переміна, що з провідника національно-політичного радикалізму зробила його ідеологом аполітичного клультурницького українофільства. Причини такої переміни лежали почасти в характері самого Костомарова...", – писав надзвичайно перспективний український мислитель Юліян Охримович, убитий більшовиками замолоду в 1921 році.

Оце „в самому характері" робить усю історію Кирило-Методіївського Братства особливо складною, заплутаною. Як відділити характер від поглядів і переконань? Чи завжди вони випливають з нього? Чи навпаки – де погляд не досить глибокий і ясний, там і характер не встоїться? Що породило ідейну роздвоєність Братства – зрештою, властиву українській суспільно-політичній думці в усіх періодах її розвитку – на поміркованe і радикальне крило? Переконання чи характери? Мабуть, історики тут мали б співпрацювати з психологами, і тільки тоді ми б могли краще зрозуміти подиву гідну мужність і непохитність Миколи Гулака, який на допитах жодним словом не видав ні товаришів, ні самого себе і волів каратися в страшному Олексіївському равеліні Петро-павлівській в'язниці, ніж зламати своє слово чести. Або в які лябіринти душі наймолодшого братчика, Георгія Андрузького, ми могли б зазирнути, дивуючись, як характер низько опустив його на першому допиті, і як глибоке, живе переконання невдовзі підвело на ноги й дало нові крила. Або збагнути незбагненного Пантелеймона Куліша – його святу і безперервну, протягом усього життя, любов до України і водночас – його невіру в її здатність до самостійного життя.

Ще цитата з Юліяна Охримовича: „В своїх поглядах Куліш виступає спадкоємцем якраз москвофільського демократизму і в своїй „Чорній

Раді", а опісля і в інших творах, старається доказати природну нездатність українців до самостійного політичного життя. Мовляв, що Україна злилася з Росією – це річ дуже корисна для самої України. Вона не повинна на будуче ніколи думати про власну політичну незалежність. Виходячи з такого становища, Куліш був принципіяльним противником усякого політичного українства. На його думку, у великоросів є великі державні здібності і великий політично-організаційний хист. Вони створили велику державу і тим виповнили своє природне призначення. Навпаки, в українців сього хисту нема зовсім. Це показала історія. Але зате український нарід ховає в собі дуже великі духовні скарби й чималі завдатки для будучої культури...".

Людські характери нелегко відділити від переконань й у стенограмах допитів, хоч ніби самозрозуміло, що перед III Відділенням братчики щось хотіли приховати, в чомусь зміщували акценти, відволікали увагу. Все ж граф Орлов безпомильно побачив різницю між костомарівсько-кулішівським типом і гулаківсько-шевченківським. Не з доброї душі шефа жандармів, а таки „заслужили" Костомаров і Куліш по 300 рублів сріблом, Посяда, Андрузький, Навроцький – по 200. Аби пам'ятали милосердя царя. Не дуже помилявся граф Орлов, доповідаючи цареві, що Костомаров був щирий і нічого не втаїв. Мабуть, і справді ця відповідь Костомарова на допиті не позбавлена щирости: „... Всі племена слов'янські повинні будуть з'єднатися під скипетром російського царя, і вчені та літератори повинні мати цю думку, без якої так званий панславізм – сухий і безплідний... Я часто раніше говорив про це з Кулішем, від якого не чув нічого упередженого, хоч дуже часто з ним сперечався через його прив'язаність і його високу гадку про свою Малоросію, в чому я не міг з ним погодитися, як великоросіянин, що бачити можна з переписки його зі мною. Втім, безглуздих чуток про відновлення Малоросії я від нього не чув ніколи...".

Швидше за все, саме комплекс „незрілого винограду" спонукав Костомарова сказати на допиті, що Микола Гулак є людиною „нетвердого розуму і мислення" – це про вченого з геніяльними математичним даром, автора праць, в котрих сучасні фізики-теоретики вбачають виразні контури релявістичної теорії Пуанкаре–Мінковського–Айнштайна.

Василь Білозерський „виправдовував" гнівну поезію Шевченка тим, що її автор як „поет-сирота, котрий зазнав в житті багато горя... й іноді намагався забутися, вживаючи міцні напої".

Куліш, котрий завжди відчував в душі величезний запас творчих сил, принаймні не зрадив самого себе, відповідаючи на запитання, кого він називає малоросійськими діячами: „Квітку, що писав під іменем Основ'яненка, Шевченка і самого себе". Але щодо подробиць утворення і діяльности Братства вельми негарно звалював на Білозерського.

Отож у слов'янофільстві Братства не тільки не було нічого небезпечного для царизму, але було те, що навіть заслуговувало на винагороду – певність чільних братчиків, що слов'яни повинні об'єднатися під ласкою російського царя.

В цьому розумінні Шевченко не був членом Кирило–Методіївського Братства. Гулак мужньо мовчав на допитах, Шевченко ж мужньо сказав свою найголовнішу правду.

Запитання: „Якими випадками доведені ви до такого нахабства, що писали найвикличніші вірші проти государя-імператора, й до такої невдячности, що понад великість священної особи монарха, забули про нього і його августійшу родину, особистих ваших благодійників, котрі так шляхетно вчинили у викупленні вас з кріпацтва?"

Відповідь: „Будучи ще в Петербурзі, я чув скрізь гнів та осуд на адресу царя й уряду. Повернувшись до Малоросії, я почув ще більше і гірше між молодими і між статечними людьми; я побачив злидні й жахливе пригнічення селян поміщиками, посесорами і економами-шляхтичами, і все це робилося і робиться іменем государя й уряду...".

Не тільки поезія і живопис, але це напружене, щоденне, готове до вибуху почуття справедливости і чести робить Шевченка великим. Може, саме воно й поезію його зродило. Боляче від думки, що в наші освічені часи честь опинилася серед старомодного мотлоху. Колись, навіть у темні віки царської сваволі, вона була сазмзрозумілою річчю. Цензор С. М. Палаузов, котрому випало давати чи не давати дозвіл на опублікування книжки Тараса Шевченка після повернення поета з заслання, міг легко знайти тисячу причин для відмови. Проте людська честь не дозволила, і він написав: „Військова слава Малоросії, перейшовши в народні думи і перекази, становить невід'ємну власність цієї країни, визнану за нею самою історією... Не одна сторінка „Історії Малоросії" Бантиша–Каменського, Маркевича та ін. істориків свідчить про цю обставину; не одна дума й пісня... повторює лицарські подвиги українців і запорожців, і взагалі дику відвагу козацтва; всі вони пройняті сумом і жалем за минулою славою синів України. Згладжувати подібний кольорит у творах літературних з побоювання, щоб не збудити місцевий патріортизм, було б зайвим, тому що все досі видані малоросійські думи пройняті тим самим духом войовничої епохи Малоросії...".

Шевченко, при своєму вогняному почутті чести і при своїй повазі до інших народів, особливо підневільних, покорених, не міг бути слов'янофілом. Інакше він не написав би так про Хом'якова, ідеолога слов'янофільства:

Умре муж велій в власяниці
Не плачте, сироти, вдовиці.
А ти, Аскоченський, восплач
Воутріє на тяжкий глас.
І Хомяков, Русі ревнитель,
Москви, отечества любитель,
О юбоборцеві восплач...

Але й кожен з решти братчиків був, і характером, і переконаннями, у більшій мірі сам собою, ніж слов'янофілом. Саме тому більшість з них на допитах мала такий жалюгідний вигляд, що слов'янофільство було всього-навсього розумовим знаком, до якого треба було доходити з логічною нату-

гою, опосередковано, через інші знання. Для усіх них Україна була незрівнянно ближчою, живішою ідеєю, для Шевченка ж і поготів, бо про нього замало сказати:„Він любив Україну". Він був Україною. Саме тому він надихав і запалював інших – власний їхній вогонь був солом'яним... Ідея тоді перемагає в світі, коли вона перемагає в людині – підносить її над собою, над сумнівами і страхом. В людській історії були, є і завжди будуть люди – втілені ідеї, люди вищої місії. Це зовсім інше, ніж інтелектуальний інтерес. Шевченко був втіленням ідеї України, Гулак був втіленням ідеї правди і вірности даному слову, Куліш був втіленням „ідеї" культурницько-освітньої праці слову, щодо Костомарова, то й тяжко сказати. Тієї України, яку він любив, йому вистачало у федерації, „під скипетром"...

Шевченко, з його поетичним генієм і з його рідкісним почуттям справедливости і чести не міг бути слов'янофілом, бо й у Росії далеко не всі люди творчої та інтелектуальної праці були ними. „Гріх слов'янофільста не в тім, що воно приписало Росії вище покликання, а в тім, що воно не досить наполягало на моральних умовах такого покликання. Нехай би собі патріоти ще більш звеличували свою народність, тільки б не забували, що велич зобов'язує; нехай би собі ще рішучіше проголошували російський народ соборницьким Месією, тільки б пам'ятали, що Месія повинен і діяти як Месія, а не як Варавва. Але саме насправді й виявилося, що найглибшою основою слов'янофільства була не християнська ідея, а лише зоологічий патріотизм, який звільняв націю від служіння вищому ідеалу і робив з самої російської нації предмет ідолопоклоніння. Проголосили себе народом святим, богообраним і богоносним, а відтак в ім'я цього стали проповідувати (на щастя, не вельми успішно) таку політику, котра не тільки святим і богоносцям, але й звичайним смертним ніякої чести не робить", – писав Володимир Соловйов, відповідаючи духовним спадкоємцям Олексія Хомякова.

І чи не слов'янофільство мав на увазі Тарас Шевченко, коли писав ці трагічні рядки:

В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все-таки якось жилось,
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі.
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить...

Джерзі-Сіті, Н. Дж.

IV. ДО 90-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

„Ми, українці, де б ми не жили, не маємо причини бути приятелями ані Австрії, ані її союзниці Німеччини, бо в Австрії, мимо того, що там конституція, терпів наш нарід, з ласки Габсбурґів, польську неволю, але в теперішню хвилю обставини так зложилися, що ми мусимо станути по стороні Австрії, бо сміло можемо, сказати, що побіда Австрії – це наша побіда, а невдача Австрії – се наша невдача.

Коли Росія буде побита, може прийти або повне визволення України, або бодай внутрішній перестрій Росії, який дав би свободу всім її народам, отже й українському.

Ми не є ворогами московського народу, лише московської неволі, а усунення сеї неволі було б добром і для московського народу. Отже, ми бажаємо йому тільки тої самої волі, що й собі..."

Зі звернення „До українського народу у Злучених Державах" („Свобода", 15 вересня 1914 року).

Анатолій СОБКО

УКРАЇНСЬКА ДУША ГАЛИЧИНИ

Ідея українського державоутворення в Галичині вийшла з історичного минулого українського народу, який протягом багатьох століть виборював незалежність у змаганнях з внутрішніми та зовнішніми ворогами. Народ, що споконвіку проживав на цій території, сповідував свою віру, плекав традиції та звичаї, був тісно пов'язаний з загальноукраїнським політичним контекстом, що сягав в історичне минуле українського народу доби Київської Русі і козаччини.

В кінці XIX – на початку XX століття українська територія на Сході була поглинута Російською імперією, а на Заході – Австро-Угорською монархією. Український народ, нараховуючи в той час понад двадцять мільйонів населення, прагнув стати національно незалежним, самостійним.

Як саме ідея національної незалежности України була започаткована у Галичині, як вона здобула тут теоретичне обґрунтування, набирала широкого політичного розмаху?

Антифеодальне повстання українських і польських селян у Галичині 1848 року стало складовою частиною революційних подій 1848–1849 років в Австрії і однією з безпосередніх причин скасування кріпосного права в Галичині.

Тодішня Галичина охоплювала територію нинішніх Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, а до 1848 року і Чернівецької областей сучасної України, а також Бельського, Жешувського, Красновського, Тарнувського, Новосондецького, Перемиського і частини Краківського воєводств сучасної Польщі. Захопивши під час першого розділу Польщі в 1772 році ці території, Австрія об'єднала їх у провінцію під назвою „Королівство Галичини і Людомерії". В такому географічному просторі Східню Галичину населяли переважно українці, а Західню – переважно поляки.

Під час революції 1848–1849 років в Австрії і скасування кріпосного права населення на Заході України здобуло відносні свободи значно раніше, ніж на українському Сході.

Пробудження політичної думки та ідеї державоутворення в Галичині мало свої особливості. Кость Левицький у праці „Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914 рр." на підставі споминів представив тодішнє русько-українське громадянство, яке було поділене на чотири умовні партії: „чисто руську", тобто українську, „польсько-руську", „австрійсько-руську" і „російсько-руську" і зазначив, що партія „чисто українська" хотіла „України вільної і незалежної...".

Далі він пояснив, що під партією „польською" розумілася та частина людей в Галичині, яка визнавала польський вплив, під партією „ав-

стрійсько-руською" мався на увазі гурток інтеліґенції в Галичині, „що не відчував долі рідного народу, а старався сліпою лояльністю супроти австрійського уряду зазначувати своє політичне становище", а під партією „російсько-руською" розумівся русофільський напрям, що вже тоді вказував на „єдинство" з російським народом. Цими трьома чинниками, що панували в українськім народі галицької землі, була, на думку К. Левицького, „загрожена українська нація".

Бажання здобути політичну незалежність України було притаманне політичним течіям народу Галичини не тільки в 1848 році, а значно раніше. Тут ще з 1837–1938 років діяли різні орієнтації: виключно народна під проводом Маркіяна Шашкевича, з програмою зближення зі Східньою Україною, виключно галицька під проводом Григорія Яхимовича з метою „образувати власними силами галицьку мову при помочі Церковного язика" і російська на чолі з Йосифом Левицьким з метою вживання язика „Державіна або церковщини...".

В таких обставинах застав галицьких русинів 1848-ий, названий роком „весни народів". Революційний рух проти державного абсолютизму, пробудження національної ідеї, боротьба народів за „здійснення їх правно-державних аспірацій" привели до утворення Конституційного державного сойму з 383 членів, який зібрався 22 липня у Відні. Користаючи з моменту, польська інтеліґенція в Галичині бажала „поновити" свою колишню державу, а „руська", переважно духовна, пішла льояльним шляхом назустріч Австрії. Маси галицького народу, що гнулись під ярмом „шляхетської панщини", діждались свого визволення. Патент австрійського цісаря Фердінанда від 17 квітня 1848 року проголошував: „Ми приказуєм – всякий род панщини или роботи зі другої подданчої повинности так грунтових господарів (кметів), як і халупників і комірників, мають перестати з дня 15 мая 1948 года". Таким чином, 1848 рік приніс галицьким українцям в межах Австрії перші висліди конституційного життя. Тим самим були створені певні умови і для наукової і політичної багатьох українських патріотів галицького реґіону України.

Політичний рух за незалежність на Заході України почав набувати організаційної форми, про що свідчила програма Русько-Української Радикальної партії, прийнята в жовтні 1890 року, політичні вимоги „Молодших радикалів", викладені в травні 1891 року, програма Народної Ради 1885 року, праця Юліяна Бачинського „Україна Irredenta" та інші підставові документи.

Переломним з того погляду став 1900 рік, коли у Львівському „Літературно-Науковому Віснику" була опублікована стаття Івана Франка „Поза межами можливого", де стверджувалося, що ідея політичної незалежности українського народу, незважаючи на всі труднощі, все ж здійснима. На такому ґрунті стояв і Микола Міхновський у його праці „Самостійна Україна", яка була опублікована у Львіві. Необхідність і практичну можливість української самостійности утверджували програмові засади Української Соціял-Демократичної партії Галичини 1900 року, програма Національно-Демократичного (Народного) Сторонництва, заснованого у Львові в грудні 1899 року і перейменованого згодом на Українську Національну-Демократичну партію, та інші.

Під час зародження ідея державности увібрала в себе деякі соціялістичні моменти, котрі на той період були „модними“, хоч практично ще не опрацьованими. Все ж ці моменти від самого початку дістали національну забарвленість і йшли всупереч марксистській тезі інтернаціоналізму. Разом з тим ідея української незалежності базувалась на загальнолюдських цінностях.

На порозі XX ст. на зборах радикальної інтеліґенції у Львові була заснована Русько-Українська Радикальна партія. Це сталося 4–5 жовтня 1890 року. То була перша політична організація нового взірця. Вона виникла як реакція на дії двох тодішніх галицьких українських течій – москвофільської та народовської, – які від 60-их років XIX ст. керували політичним мисленням українського народу в Галичині, були його ідейними поводирями. Що ж стосується народовців, то частина їх на чолі з О. Барвінським, молодшим братом покійного В. Барвінського, дедалі голосніше виявляла невдоволення незґрабним, як на її думку, керівництвом партії. Ця частина прагнула компромісу з тими політичними силами, що мали реальну владу в краю.

Серед радикальної молоді стали все частіше виникати думки про те, що „неможливій політиці народовців треба зробити кінець”. Після обміркування спільних дій в такому напрямку на початку липня 1890 року на мешканні І. Франка зібралася нарада, де було близько 15 молодих людей. Пропозицію на нараді щодо заснування Радикальної партії ухвалили без дискусії. На чолі руху став Іван Франко. Здійснилася його давня мрія про створення організації, яка б об'єднала передову інтеліґенцію для захисту політичних, соціяльно-економічних та національних інтересів українського селянства на теренах Галичини.

Як справедливо відзначає львівський історик Ярослав Грицак, природнє право кожного народу на самовизначення стосовно українців вважалося в той час настільки нереальним, непотрібним та надуманим, що трактувалося з боку панівних націй, як „австрійська”, „німецька” або „польська” інтриґа. В основі такого ставлення до „южноруського сепаратизму” („мазепинства”) лежали не лише геополітичні міркування, але й певний стереотип у суспільній психології – меншовартости усього українського. Тому й велика заслуга у формулюванні національного питання належить радикалам, які перенесли його на організаційний рівень політичної праці, що дало поштовх для подальшої боротьби за незалежність.

Українська Радикальна партія виросла з молодечих гуртків, які постали в Галичині в кінці 70-их років XIX ст. під впливом М. Драгоманова, хоч сам він вважав створення партії передчасним. Інтенсивно співпрацюючи в радикальних органах, він своїм авторитетом формував ідейні погляди Української Радикальної партії. Смерть М. Драгоманова у 1895 році прискорила процес розшарування в радикальному русі, який привів до протистояння і розколу в партії під кінець дев'яностих років.

В практичній діяльності Українська Радикальна партія організувала селян і робітників, скликала віча по селах, закладала кооперативи (народні спілки), проголошувала гасло політичної боротьби власними сила-

ми народу, виховувала політичних вождів зі селян і робітників, організовувала жіноцтво на політичну боротьбу.

14 жовтня 1890 року намісник граф Казимір Бадені відкрив сесію галицького сойму і представив „нового маршалка крайового" – князя Євстахія Санчушка, котрий у приватній розмові заявив, між іншим, що не відрізняє „ані сторонництва, ані народностей", і запевняючи галицьких послів у своїй симпатії до них, сказав їхньою мовою: „Не забуду ніколи, що мої батьки говорили по-руськи". Така заява створила надію, що під проводом вищої адміністративної особи в Галичині наступить зближення австрійського уряду, а за ним галицьких поляків з народною руською партією, дасть змогу дійти до соціяльного миру. Таке розуміння національного питання дістало назву – „нова ера".

Проте „нова ера" була тільки тактичним ходом політичної верхівки австрійської монархії, спрямованим на те, щоб відвернути прагнення українців Галичини до національної свободи і незалежности.

В таких умовах, виходячи з інтересів українського народу, Радикальна партія запропонувала опозиційну до австрійського уряду та тодішніх народовців програму й успішно поборювала „нову еру" – як неґативну щодо українського народу Галичини політичну течію. На з'їзді у Львові в 1895 році під впливом Ю. Бачинського вона зформулювала заяву про політичну самостійність українського народу, що об'єктивно йшло всупереч ідеї „нової ери". На з'їзді 1897 року партія поставила в порядок денний питання про підготування селянського страйку. Напередодні виборів вона влаштувала масові селянські віча, виступаючи за загальне виборче право. І це дало певні позитивні результати. Якщо в 1895 році від партії було обрано 3 послів до галицького сойму, то вже в 1897 році – 2 послів до Віденського парляменту.

Але єдиного погляду на національне питання і проблему українського державоутворення галицькі радикали не мали. З 1895 року в партії вели боротьбу три течії: соціялісти-народники (драгоманівці), соціялісти-марксисти і радикальні народовці. В 1899 році з партії вийшли прихильники останніх двох течій: М. Ганкевич, Ю. Бачинський, Р. Яросевич, С. Вітик й ін. Згодом вони заснували Українську Соціял-Демократичну партію. В. Охримович, Є. Левицький, М. Грушевський, В. Будзиновський, Т. Окуневський, І. Франко та ін. створили, разом з більшістю народовців, Національно-Демократичну партію. З тих пір Українська Радикальна партія стала фактично партією селян і після Національно-Демократичної партії була найсильнішою політичною організацією в Галичині. У Віденському парляменті вона мала, наприклад, в 1911 році – 5, а у Галицькому соймі 1913 року – 6 послів.

Партійна програма, прийнята на перших установчих зборах Русько-Української Радикальної партії в1890 році складалась із двох частин: „Програми максимальної" і „Програми мінімальної".Перша проголошувала „колективний устрій праці і колективну власність средств продукційних". Відсутність конкретного досвіду, а також щире бажання допомогти своєму народові якомога швидше стати заможним і свобідним, мабуть, привела галиць-

ких радикалів до необхідности взяти ці марксистські погляди за основу майбутньої економічної діяльности населення і держави.

В справах політичних радикали висунули вимогу „повнóї волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кождій одиниці, без ріжниці пола, як найповнішого впливу на рішення всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, країв, у справах, котрі тільки їх дотикають; уділення кождому народови можности якнайповнішого розвою культурного".

Щодо культурного розвитку нації, то вони стояли на позиціях позитивізму – „за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці" і ставили завданням збудувати культурну працю так, щоб всі „здобутки культури і науки сталися власністю всего народа". Це мало велике значення, тому що питання культури нації завжди було однією з головних рис утворення держави. І якщо нація не піклується про свою культуру, традиції і звичаї, то вона рано чи пізно втрачає й державність.

„Програма мінімальна" деталізовувала викладені вище завдання і, що прикметно, дещо спростовувала ідеї соціялізму. Так, у „справах економічних" партія закликала „до матеріяльного добробуту всіх робітничих людей і усунення всякого визискування економічного". Для досягнення такої мети пропонувалися реформи „повздержання скорого творення пролетаріяту".

У „справах політичних" програма передбачала солідарність з усякою партією чи групою, котра йшла по шляху якнайширшого розвитку крайової автономії для того, „щоби всі жизненні справи краю були полагоджувані в самім краю", а також вимагала усунення централізму і бюрократизму в автономних справах Східньої Галичини, що давало українцям певну самостійність і вело до незалежности.

В „Програмі мінімальній" підкреслювалося також, що „розвій мас народних можливий тільки на грунті національнім" і Русько-Українська Радикальна партія буде йти „до піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усего руско-українського народа, через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. і.".

Щодо шкільної науки, то партія ставила умовою давати „знання більше відповідне вимогам життя громадського", а також розширяти обсяг викладання наук „природничих", обмежити в середніх школах клясицизм, популяризувати в краї „здобутки всесвітного знання, особливо наук про справи соціяльні та економічні".

Це був лише перший крок організаційного оформлення політичної думки на Заході України. Програма новозаснованої Русько-Української Радикальної партії від самого початку викликала незгоду і критику з боку так званих „молодших радикалів". Серед них були Юліян Бачинський, Вячеслав Будзиновський, Микола Ганкевич, Олександер Колесса, Євген Левицький, Володимир Охримович й інші. Своє бачення майбутнього українського народу вони виклали в „Політичних вимогах", що були опубліковані як „Матеріяли до ревізії Програми Русько-Української Радикальної партії" у травні 1891 року.

В „Матеріялах" відзначається, що централізована організація австрійської держави, складеної з кількох націй, не відповідає потребам свого на-

селення. Ті потреби вимагають, щоб кожна народність, яка перебуває під загрозою знищення, була організована в самостійний політичний організм – „новожитну централістичну державу". Вони вважали, що природний політично-органічний розвиток Австрії можливий тільки в тому напрямі, коли він буде „вдоволювати потреби сих поодиноких націй".

На підставі загальнолюдського розуміння законів і норм життя, які давали право вільного розвитку кожної нації, „молодші радикали" вимагали:

– поділу Австрії на національні адміністративні території, вважаючи, що такий поділ буде застосовано і до Галичини;

– надання цим територіям якнайповнішої політичної автономії, що мало на меті вилучення їх з-під „заряду парляменту австрійського і центрального міністерства";

„Молодші радикали" зажадали створення такої форми політичної влади:

– Русько-Польського сойму і двох національних Рад – Ради Червоно-Руської для Східньої Галичини з руською частиною, засідаючою у Львові,і Ради Польської для Західньої Галичини та „польського Шлезка", засідаючої у Кракові;

– поділення власті та функцій Державної Ради та існуючого „Сойму Галицького" між Русько-Польським соймом і Національною Радою таким чином, щоб справи руської часті залагоджувались в Руській Раді, а Польської – в польській. „З прочою Австрією, -говорили вони, – в'яже нас найвища власть політична та спільні делеґації".

„Молодші радикали" вимагали також „свободи печати", „знесення штемпеля газетярського", тобто цензури, а також свободи „стоваришування і товариств", „свободи зборів", віддання всіх карних справ до компетенції судів присяжних, безплатного „виміру права", відповідальности „урядників за провини в урядуванню перед судом присяжних", „піддання військових судів під суди цивільні", „знесення кари смерти" і ін. Особливо гостро вони ставили питання необмеженої свободи віри і вважали, що держава може втручатися в релігійні справи тільки в тому випадку, коли запевнює „кождій одиниці свободу віроісповідну".

Великої уваги у вимогах „молодших радикалів" надавалося усуненню мілітаризму і перш за все його причин в Австрії – на підставі того, що мілітаризм в цій державі існує, остільки вона не є „зорганізована на принципі національнім". „Молодші радикали" твердили: якщо побудувати державу на національній основі і надати кожній нації „державну організацію", тоді щезнуть причини війн та внутрішніх революцій, а з цим й „потреба якої-небудь армії".

Документ, прийнятий 1 березня 1891 року у Відні і підписаний за Русько-Українську Радикальну Колонію В. Будзиновським та І. Гриневецьким, багато в чому перегукується з програмою Русько-Української Радикальної партії. Але він має і свої прикмети, які поширюють поняття національного питання в розумінні автономії, глибше розкривають зміст політичних вимог. Особливо виразно в ньому відображена ідея створення в межах Австрії Української автономної держави, що є історичною заслугою „молодших радикалів".

У жовтні 1895 року утворилась ще одна організація – Народна Рада. Це політичне об'єднання виникло у Львові, і його керівництво засереджувалось в руках галицьких народовців, очолюваних Юліяном Романчуком. Ідейні засади Народної Ради були продовженням традицій утвореної у 1848 році Головної Руської Ради, а рівночасно протиставленням Руській Раді, що в той час була речником москвофільського напрямку політичної думки серед галицьких українців. Народна Рада прагнула до рівноправности українців з іншими народами Австро-Угорської імперії, рівночасно визнаючи історичну єдність українського народу, незалежно від існуючих державних кордонів. Ці елементи були відбиті в програмі галицьких народовців, що була другою після 1885 року. Нову програму схвалено на зборах „мужів довір'я" Народної Ради 24 березня 1892 року і остаточно затверджено на загальних зборах Народної Ради 27 грудня того ж року. Друкованими органами Народної Ради були частково „Батьківщина" і „Діло". Народна Рада видала відозву „До русинів в галицькій землі" і стояла на позиціях єдности галицьких українців з наддніпрянцями та окремішности від польського і російського народів, що було наступним кроком до самостійности української нації. Вона ставила своєю метою оборону конституційних прав галицьких українців, вимагала поділу Галичини на Українську і Польську частини. Народна Рада була політичною організацією, але не була партією з усіма її ознаками. Її члени були лише патріотами-інтелігентами. І тільки в 1899 році на базі Народної Ради була утворена Національно-Демократична партія.

В той же час Народна Рада мала свою програму, ідеї якої були подальшим кроком на шляху національного розвитку Галичини, продовженням традицій українського народу за незалежність і свободу. В цьому документі відзначалось, що галицькі русини є частиною руського двадцятимільйонового українського народу, що має за собою тисячолітню історію, утратив державну самостійність, але боровся за свої політичні права, „ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу".

Далі в програмі підкреслювалося, що Народна Рада прагне всіма засобами „двигати наш руський нарід з упадку економічного" і передовсім, стоячи на ґрунті індивідуальної власности, „довести всі верстви" народу до добробуту, як умови нормального народного розвитку. Тут ми вже бачимо, що ці положення програми Народної Ради збудовані не на марксистській доктрині суспільної власности, що було характерним для більшости попередніх програм, а надається перевага власності індивідуальній, що мало стати корінним питанням розбудови майбутньої незалежної Української держави, її економічної політики.

Народна Рада також підкреслила, що вона стоїть на „нашій вірі і обряді" і що вона жадає для русько-католицької Церкви належних прав. Це питання також було продовженням давньої релігійної традиції і в межах Галичини мало велике значення. Справа в тому, що розвиток суспільно-політичного життя в Україні в XVI ст. був тісно пов'язаний з вибором дальшої історичної долі її народу. Одним із варіянтів була Брестська унія 1596 року, що означала возз'єднання Ка-

толицької і Православної Церков на українському ґрунті. І таке рішення мало не тільки церковний, але й глибокий суспільно-політичний зміст. Тривалий час Православна Церква оцінювала унію як антинародну акцію, пов'язану з польонізацією і окатоличенням народних мас, а сама унія вважалась результатом єзуїтських інтриґ та егоїстичних прагнень верхівки тодішньої Української Православної Церкви, яка, мовляв, більше думала про своє особисте збагачення, ніж про долю народу. Насправді ж, прийняття Українською Православною Церквою унії означало, з одного боку відмежування від Російської Православної Церкви, а з другого – зближення з сильною Римською церквою. Крім того, унія створювала такі умови, за яких польська держава, що панувала в Україні, не мала більше підстав переслідувати українське православне духовенство і населення, тому що воно отримувало рівні права з польським, а служителі церкви не платили податків. „Ці матеріяльні користі, – на думку академіка І. Крип'якевича, – робили унію особливо принадною і для пригніченого населення, і для вищих клясів, що бажали дійти до компромісу з польською державою". До того ж слід додати, що зовнішня сторона візантійського обряду після прийняття унії залишалася практично недоторканою, що справляло позитивне враження на почуття віруючих. В цілому унія в Україні була сприйнята неоднозначно. Вона мала своїх прихильників і відвертих ворогів. Але на час прийняття програми Народної Ради в Галичині панувала Греко-Католицька Церква, і представники української інтеліґенції ставили питання про надання їй належних прав, що відповідало інтересам значної частини українського населення. Слід мати на увазі і те, що проґресивна частина греко-католицької релігійної інтеліґенції також стояла на позиціях незалежности українського народу і активно сприяла здійсненню цієї ідеї.

Народна Рада підкреслювала, що стоїть на „становиську самостійности народу руського", а щодо „інших сторонництв руських в краю" заявляла, що згода і спільна праця можуть наступити лише з тими, „котрі своєю діяльністю не будуть виступати проти справи руської". Далі говорилось, що Рада прагне з польським народом жити в згоді, „на основі повної рівноправности народу руського" і такої рівноправности буде добиватись всіма силами, а від австрійського уряду вимагала „конституційної оборони прав і інтересів народу руського" і офіційно заявляла, що буде всебічно підтримувати той уряд, котрий вживе заходів в „цілі заспокоєння справедливих жадань народу руського".

Як бачимо, був обраний напрям поступових демократичних перетворень. Національна свобода мала наступити не революційним, вибуховим шляхом, а еволюційним, поступовим, в рамках поліпшення державної конституції Австро-Угорської монархії. Це був цивілізований шлях, випробуваний найрозвинутішими европейськими народами.

Юліян Бачинський в опублікованій 1895 року праці „Україна Irredenta" недвозначно висунув постулят „Самостійної України", ствердивши, що така розв'язка національного питання є об'єктивною вимогою історії. Автор та-

кож звернув увагу на галицьку еміґрацію за океаном, яка „стрясла собою всю галицьку суспільність, очистила і освітила її думку, сонну атмосферу і розрухавши її, примусила приглянутися і доторкнутися тих болючих ран, що так довго мучили її". Завдяки еміґрації та її прагненню зберегти українську націю і культуру, вдалося в деякій мірі побачити „суспільну гармонію" народу, відтворену в нових еміґрантських піснях. Погляд на батьківщину з далекої чужини дав змогу по-новому оцінити її велич і значення, побачити характерні риси і принципово поставити мету здобуття національної незалежности.

На той час ідея політичної самостійності українського народу, на думку Ю. Бачинського, захоплювала все нові й нові кола прихильників з-посеред українсько-галицької інтеліґенції, пролетаріяту і селянства.

Цікавою, на наш погляд, щодо національного питання була полеміка 1896–1897 років між Іваном Франком і Лесею Українкою про шляхи розвитку українського незалежницького політичного руху. Розмова торкалася головним чином тактики цього руху.

В статті „З кінцем року" І. Франко написав, що український народ жив на той час „немов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск", скільки „почуття власної бессильности, власного розладу". Вважаючи, що це „переходова пора", І. Франко справедливо зауважив, що в історії, „де вічно все йде, все минає – кожна пора переходова". Пропонуючи шляхи виходу з кризи, І. Франко говорить про те, що безповоротно минула пора „легкобитів", і написанням одного вірша або навіть однієї книжки, виголошенням промови, заложенням читальні „нікого нині не здивуєш і титулу безсмертної слави не здобудеш". „Систематична праця на кождім полі" – ось що стало потребою теперішньої доби, вважав І. Франко, і його слова важливі в наші дні. „Або візьмім усі свої сили докупи, – писав далі він, – і силкуймося встоятися в тій конкуренції, або зложім заздалегідь оружє і скажім собі, що ми смітє й січка, добрі на пашу для інших, але не здібні зеленіти й нове зерно родити". Праця над просвітою народу, на думку І. Франка, вимагає , „цілого чоловіка з усіма його здібностями, а в додатку „й відваги, резолютности, ініціятиви й здоров'я справді вояцького". І сором українській інтеліґенції, сором молодому поколінню, якщо воно не відчує великої потреби, не знайде шляху до народу, „не покладе основи для того, щоб Україну зробити політичною силою".

Полемізуючи з Іваном Франком щодо розвитку політичної ідеї незалежности України, Леся Українка вважала, що в Галичині були сприятливіші умови для розвитку демократизму, зумовлені конституцією Австро-Угорської імперії. Вона писала, що в Україні перш за все потрібно здобути собі „інтеліґенцію, вернути нації її мозок, аби не було так, що є над чим робити, та нема кому, а потім вкупі з сусідами здобути ті права, які Галичині давно вже здобуті чужими руками".

У статті „Коли не по конях, так по оглоблях" І. Франко відповів, що заслуги галичан в національному і політичному розвитку на теренах Австрійської імперії відносяться ще до 1848 року, коли з їх допомогою було пова-

лено кріпосне право і здобуто ряд політичних свобод, що дало змогу наполегливіше вирішувати національну проблему.

Загалом полеміка Івана Франка і Лесі Українки дала змогу ширше і глибше зрозуміти, з політичної точки зору, ідею української незалежності, як на Заході, так і на Сході України, та шляхи створення самостійної Української держави.

Важливий крок в цьому напрямку зробила поява в Галичині української соціял-демократії. Після кількох невдалих спроб, роблених з 1896 року, створити окрему українську соціял-демократичну партію в Галичині, 18 вересня 1899 року на конференції у Львові було засновано Українську Соціял-Демократичну партію (УСДП) – як складову частину австрійської соціял-демократії.

Виступаючи на засадах соціялізму, галицька соціял-демократична ввела в його зміст свої особливості – поєднала його з національним питанням. „На те, щоби єдність міжнародна пролетаріяту розвивалась вповні, – говорилося в програмі партії, – треба, щоби кожний народ був паном в своїй хаті". Щодо Австрії, то галицькі соціял-демократи стояли за автономію „народностей проти автономії країв, за волю національну проти націоналкьного гнету".

В цей період появилась і дещо інша думка щодо утворення незалежної Української держави. 26 грудня 1899 року на ґрунті Народної Ради була створена політична організація Національно-Демократичного (Народного) Сторонництва, яка згодом була перейменована в Українську Національно-Демократичну Партію (УНДП). До нової партії увійшли „народовці" на чолі з Юліяном Романчуком та група колишніх радикалів. Незабаром вона посіла чільне становище в українському національно-політичному житті Галичини й Буковини, відіграла керівну ролю в перших виборах до австрійського парляменту в 1907 році на основі загального, таємного, рівного й безпосереднього голосування, де дістала в Галичині 17 посольських мандатів з усіх 27, що їх здобули українці (разом з москвофілами). Те ж повторилось і на наступних виборах 1911 року. Партія вела успішну і переможну боротьбу з галицьким москвофільством. Їй припала також провідна роля утворення Української держави 1 листопада 1918 року на західньоукраїнських землях.

Головами Національно-Демократичної Партії були: Ю. Романчук з 1899 по 1907 рік, К. Левицький – у 1907 році, В. Бачинський – з 1907 по 1913 рік, від 1913 -го – С. Баран.

Органом УНДП був від 1897 року тижневик „Свобода", на політичній плятформі партії стояли „Діло" і „Буковина". У квітні 1919 року на партійному з'їзді в Станіславові Народно-Демократична партія стала називатися Трудовою партією, яка в 1923 році розкололася на дві групи. 11 липня 1925 року ці дві групи і Українська Партія Національної Роботи утворили Українське Національне Демократичне об'єднання (УНДО).

Погляди представників цього політичного напрямку на самому початку зародження викладені в „Народній програмі" (відсилаємо читача до праці Костя Левицького „Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 років", надрукованій у Львові у 1926–1927 років. Повний текст

„Народної програми" був викладений в газеті „Діло" 16–28 грудня 1899 року – газеті, яка стояла на позиції новозаснованої партії.

У „Народній програмі" відзначалося, що галицькі русини є частиною українсько-руського народу, який колись мав повну державну самостійність, боровся віками за свої державно-політичні права, ніколи не зрікався і не зречеться „прав народу самостійного". Щодо українців на Сході в межах Російської імперії, то в програмі підкреслювалося: „Будемо піддержувати, скріпляти та розвивати почуття єдности з російськими українцями та змагати до витворення разом з ними культурної одноцільности". Так чітко, ясно і конкретно була зформульована ідея єдиної, соборної і незалежної України на Заході і Сході.

Що стосується Закарпатської України, то програма ставила завданням робити політичну справу так, „щоби серед угорських Русинів викликати подібний рух національний, який є між галицькими і буковинськими Русинами, щоби зігріти їх до уживання плекання рідної мови, до борби проти винародовлювання, та до культурної, економічної і політичної діяльности в користь угорсько-руського народу".

Поділ українців у своєму національному розвитку на дві політичні течії, над якими панували інші нації, послаблював Україну, ставав загрозою на шляху її боротьби за незалежність і майбутню державність, розмивав історичні традиції. М Грушевський писав: „Галичина не може допустити себе до відокремлення від України, до того, аби стати їй чужою, як стала чужою Галичині Угорська Русь, яка викликає своєю долею платонічні зітхання, але нічого більше – бо галичане не знають, як і приступити до неї і зіставляють її на Божу ласку. Се було б початком агонії для Галичини".

Щоб таке не сталося, вона повинна, на думку М. Грушевського, „напружити всі сили, аби зістатися як в найтіснішім контакті з Україною, лишитися нероздільною частиною національною в національнім русі, активним учасником в культурній українській роботі. В її інтересах лежить сотворення сильної української культури, сильної української нації, й вона повинна постаратися про те, щоб бути не пасивним глядачем тяжких висилень українських кружків на сій дорозі, а діяльним співробітником і помічником... Постійним культурним і національним центром всеукраїнським може бути тільки історичний центр Київ, всі інші могли бути тільки епізодами. Допомагати концентрації культурної роботи в тім центрі, – написав він, – се обов'язок всіх частей української землі, в тім і Галичини".

Так накреслювалися програмові засади української суспільно-політичної думки на порозі XX ст. щодо утворення незалежної Української держави.

Про автора:

Анатолій Собко – старший науковий співробітник сектора політології та права Інституту українознавства АН України ім. І. Крип'якевича, доктор історичних наук.

Валентин МОРОЗ

ТАК ДОЗРІВАЛИ ЯБЛУКА В НАШОМУ САДУ

Історія любить жартувати...

Кінець XIX століття характеризується на Заході появою нових течій – це волюнтаризм, ніцшеанство, філософія життя тощо. Але загал (в тому числі науково-інтелектуальний) все ще дивився на світ з позицій традиційного позитивізму. Одним з найосновніших його компонентів був, звичайно, пацифізм.

...Цікава сцена з одного угорського (автобіографічного) роману: „...Літо 1914 року, широкий Дунай, група молоді на піску. Дівчина питає хлопця: „Ти уже вивчаєш есперанто? Ні? Швидше починай, можеш не встигнути. Скоро на світі буде одна мова: есперанто ".

Усе це говорилось „за п'ять хвилин" до світової війни. Зрештою, війна теж була темою розмови цих молодих людей. Про неї говорили так: „Війна? У нашому цивілізованому столітті? Це абсурд ".І було б помилкою вважати, що так думала тільки якась зелена гімназистка, начитавшись пацифістичних романів. Так думав навіть полковник російської артилерії Оберучев (жив як еміґрант у Швайцарії). Ось що він сказав одному з українських діячів у липні 1914 року: „Скажіть, – питав я Оберучева, – Ви, як людина військова, артилерист, Ви кажете, що Вас допускали на артилерійські вправи швайцарської армії, то скажіть – чи буде війна, чи ні?". – „Та що Ви! Хіба можлива тепер війна? При теперішньому стані військової техніки війна була б таким жахливим кровопролиттям, що ні один уряд не зважиться напасти на другу державу, щоб не викликати загальноєвропейської війни. А в Сербії усе скінчиться демонстрацією, військовою прогулянкою".

Як бачимо, він теж вважав війну абсурдом. Але історія любить абсурд. Хтось колись навіть сказав, що історія — це театр абсурду.

Світ стояв напередодні світової війни — першої в історії. На цей час (1914р.) світ став одноцілим технічно, економічно й транспортово...

Білих плям на землі не залишилося; до будь-якого пункту плянети можна було добратися як не кораблем, то літаком. Традиційно вважалося, що такий небувалий проґрес мусить автоматично привести до єдиного світового братства у формі якогось такого високотехнічного раю. Але ця мрія не збулась. Технічний прогрес зробив можливим не світове братство, а світову війну, по суті — прискорив її.

Хто думав десь у 1910 році, що незабаром жертви будуть обчислюватись небаченими досі мільйонами?

Хто думав десь у 1916 році, що через рік у суперцерковній Росії, яка має найбільше в Европі церков, запанує атеїстичний уряд?

Пахло війною...

У 1912 році вона вибухнула на Балканах і мало не переросла в світову, але Росія була не готова. У грудні 1912 року на таємній нараді українських провідників Австро-Угорщини було вирішено, що „з огляду на добро й будуччину української нації по обох боках кордону, на випадок війни між Австрією і Росією, все українське громадянство однозгідно й рішуче стане по боці Австрії проти Російської імперії, як найбільшого ворога України ".

На чий бік стати у майбутньому конфлікті? – для українця це був вибір між чумою й холерою. Ні Австрія, ні Росія не дотримувались проукраїнської лінії. Все ж позиція Австрії була, без сумніву, сприятливішою з точки зору українських інтересів, порівняно з Росією. Галичина (разом з Буковиною) вже стала П'ємонтом – виразним вогнищем українського відродження.

1905 рік ясно показав, яку небезпеку являє собою галицький П'ємонт для Російської імперії: українське полум'я при доброму „попутному вітрі" дуже швидко перелітало через Збруч зі Львова до Києва. Тому Петербурґ робить усе можливе, аби бодай пригасити „вогнище мазепинства". Після програної війни з Японією вістря московської експансії повертається на захід; Галичина стає „новим Приамур'ям".

Зрештою, досягнення українства в Австрії ставали все видимішими. На виборах 1913 року до віденського парляменту обрано 30 українців і 1 москвофіл. Різниця з попередніми виборами (12 українців і 8 москвофілів) була дуже виразною. Ці успіхи призводять до повороту в австрійській політиці. З Відня починають тиснути на галицьку адміністрацію, вимагаючи, щоб вона трактувала українців нарівні з поляками. Загроза війни з Росією (1912 р.) зробила цей поворот в бік українців ще необхіднішим. Один з українських політиків висловився про це так: щоб Австрія була стабільною у війні – необхідно забезпечити інтереси націй, що входять до складу цієї імперії. Але щоб не було запізно...

Намісник Галичини Бобжинський і один з австрійських міністрів – Білінський – роблять спробу поліпшити стосунки з українцями. Зростають урядові дотації для українських установ. Один з українських лідерів – Юліян Романчук – стає заступником президента віденського парляменту. Товариство „Сільський господар" було визнане загальнокрайовим, незважаючи на те, що в межах цілого коронного краю („Ґаліція") українці становили меншість.

Українські обструкції в галицькому соймі не дозволяли затвердити крайовий бюджет; українці вже мали досить голосів для таких обструкцій. У 1914 році оголошено виборчу реформу до галицького сойму, це знову збільшувало в потенції число українських послів.

Усі ці досягнення в Австрії (особливо на тлі виразного антиукраїнського курсу Москви) привели до орієнтації українства на Австрію в майбутньому конфлікті.

Зростання українських позицій в Галичині й Буковині справляло помітний вплив на Наддніпрянщину, тим більше що контакти „через Збруч" неухильно росли. Спершу це були епізодичні акції з участю наддніпрянців і „австріяків", наприклад, відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві 1903 року. У 1905 році через Збруч на схід спрямувалася ціла повінь українських установ, видань та акцій. В роки реакції, як уже згадувалось, українські газети й установи знову „відкочуються" з Києва до Львова. З'являється навіть своєрідна еміґрація: політичні діячі з Наддніпрянщини, які вкорінюються у Львові зі своїми редакціями й партійними проводами, їхні друкарні не стояли без діла: через Збруч на схід ішов потужний потік друкованої продукції.

Після придушення революції 1905 року імперія свідомо намагається розвинути в Україні мережу російських шовіністичних організацій. До речі, російська опозиція виявляла ворожість до українського руху не меншу, ніж урядові кола. Все ж повністю придушити українське життя й повернути ситуацію до часів „золотого спокою", що був перед 1905 роком, уже не вдалося. Імперія це виразно побачила в 1914 році, коли спробувала заборонити сторічний ювілей Шевченка. Результатом був ефект бумерангу: заборона вперше не налякала, а роздратувала українське громадянство. Крім того (що дуже важливо), ця заборона викликала реакцію світових чинників (переважно академічних установ), теж чи не вперше у практиці українського руху.

Наляканий розмахом селянського радикалізму, імперський уряд робить спробу „сублімації". Реформа Столипіна, крім введення системи хуторів, передбачала також переселення найбільш аґресивного селянського елементу на схід, в азіятську частину імперії, де ще були значні земельні простори. Українці заселяють цілі області (в основному степові, чорноземні) за Волгою, в Казахстані, на Алтаї – аж по Зелений Клин коло Владивостоку, де вихідці з України досі складають більшість населення.

Окремо слід зупинитися на феномені козаків. На Кубані вони збереглись як військова формація. Але, крім того, козаки як стан збереглися також на Лівобережжі. Ця група в 1783 році не стала кріпаками. Після скасування кріпацтва у 1861 році козаки формально зрівнялись у правах з рештою селянства. Але практично вони виділялись з загальної маси. Лівобережні козаки не мали, як кубанці, обов'язку військової служби й не були звільнені від податків. І все ж вони відрізнялися стилем життя від колишніх кріпаків. Козацькі села характеризувались вищим матеріальним рівнем, вищим рівнем освіти, а крім того, – кращим усвідомленням правової ситуації. З козацької групи вийшло багато українських діячів.

Ще один специфічний феномен заслуговує на увагу, з огляду на його ролю в українському житті: цукроварні. Саме тут виросли перші українські фінансові династії: Симиренки, Яхненки, Терещенки, Харитоненки. Власне цукроварні були „українською індустрією", бо й склад робітників тут був майже повністю українським. Совітська іс-

торіографія не любила цієї теми і, як правило, обходила її. Об'єктивне дослідження історії робітничого руху повинне поставити саме цю групу в центр уваги, бо статистично якраз робітники цукроварень (разом з ґуральнями) складали більшість робітничого класу в Україні. Саме тут була база українських лівосоціалістичних партій (есдеки, есери). Але совєтська історіографія любила більше спрямовувати світло на шахти й металургію – тут були більші російські впливи та й статистичне українці тут не домінували.

Коротко варто ще зупинитись на ситуації двох українських земель в переддень Першої світової війни: Буковина й Закарпаття.

У процесах буковинського життя легко помітити виразний паралелізм з Галичиною; лише замість конкуренції з поляками тут мала місце конкуренція з румунами. У кордони Румунського королівства не входила ні Буковина, ні значно більша Трансильванія. Румуни претендували на ці австрійські провінції. Це змушувало австрійський уряд орієнтуватись в буковинській політиці на українців як на меншу з небезпек.

Поступовий ріст української сили давав як результат поступовий зріст числа українських послів у буковинському соймі (Буковина, як і Галичина, мала статус коронного краю). В українській політиці Галичини звучала постійно тема поділу цього краю на українську й польську провінції. Буковина теж мала тему поділу – але тут ішлося про поділ церковний. Справа в тому, що як українці, так і румуни на Буковині належали до Православної Церкви; на відміну од Галичини й Закарпаття, унія тут не прижилася. До 1774 року Буковина належала до Молдавського князівства, тому єрархія Православної Церкви була в румунських руках. Річ ясна, що українці протягом десятиліть домагались поділу Православної Церкви й утворення незалежної від румунів православної структури.

У 1903 році буковинський сойм прийняв ухвалу про національно-культурну автономію: скрізь утворювались т. зв. національні курії. По суті, кожна національна група в даній місцевості отримувала право самоврядування. Йдеться тут не лише про українців і румунів. Специфікою Буковини (як уже відзначалося) були великі німецькі впливи і великий (порівняно з Галичиною чи Закарпаттям) відсоток німецькомовних колоністів у цьому краї. Характерно, що розмовною мовою на вулицях Чернівців була німецька.

Поступово українці Буковини (як і Галичини) здобувають усе більше впливових позицій. Наприклад, віце-маршалом сойму стає відомий український діяч Я. Смаль-Стоцький. У 1906 році на Буковині засновується радикальна партія, як відгалуження галицької структури. На виборах 1911 року українці провели до сойму 15 кандидатів.

Узагальнюючи в цілому, необхідно відзначити, що українці відігравали в буковинському житті помітнішу ролю, ніж в галицькому. У відсотковому відношенні Буковина мала більше українських шкіл та інституцій порівняно з Галичиною і взагалі порівняно з будь-якою українського територією. Звичайно, це не означає, що Буковина була центром україн-

ського відродження; порівняно з галицьким П'ємонтом стиль буковинського українства був спокійнішим і провінційнішим.

Закарпаття являло собою повну протилежність усього того, що говорилось про Буковину. Події 1867 року, що перетворили Австрію на Австро-Угорщину, стали фатальними для цього краю. Одержавши „державу в державі", угорці почали шалену асиміляцію Закарпаття. Українці опинились майже без інтелігенції. „Руську" еліту складали фактично самі священики. Але ці священики (та єпископи) були „руськими" лише за обрядом; що ж стосується мови і стилю життя, то вони були цілком змадяризовані. В 1907 році парлямент у Будапешті ліквідує всі неугорські школи. Якщо в 1850 році Закарпаття мало понад 500 українських шкіл (найкраща шкільна мережа в тогочасній Україні), то в 1907 році їх залишилось тільки 28. Правда, рятівним кругом стала тут релігія. У 1907 році в Закарпатті було ще 107 шкіл, де Закон Божий викладали церковнослов'янською мовою (практично — місцевим українським діялектом). До 1918 року їх залишилося тільки 34. Ця статистика чудово доводить, якою небезпекою є ота безадресна „демократизація взагалі", якщо сусід-конкурент зумів її використати раніше від українців.

По суті, українство Закарпаття було зведене до рівня етнографічної маси й не брало жодної участи в українській політиці Галичини та Буковини.

Так виглядала Україна в час вибуху Першої світової війни...

...28 червня 1914 року у Львові відбулись масові вправи „Січей" і „Соколів" - українських мілітаризованих організацій. То було своєрідним символом: того дня в Сараєво сербський терорист убив Франца-Фердинанда - наступника австрійського трону. Мало хто з політиків припускав, що це вбивство буде першим пострілом світової війни. До сенсацій цього типу в австрійській династії уже звикли. Так було вбито цісареву Єлизавету; у 1889 році — нова скандальна сенсація: цісаревич Рудольф (нібито) покінчив самогубством разом із своєю коханкою, 17-річною баронесою Марією.

Але на цей раз постріл у Сараєві дав початок великій війні.

12 липня проголошено виборчу реформу в Галичині. Нові вибори, що обіцяли українцям додаткові успіхи, мали відбутись в жовтні-листопаді 1914 року. Але вони ніколи не відбулися: в листопаді Львів уже був захоплений російською армією. 16 липня у Львові ще відбулась нарада українського парляментарного клубу, де говорилось про необхідність тиску на Відень у справі заснування українського університету і введення більшого числа українців до адміністрації.

Цілий місяць після сараєвського вбивства пішов на дипломатичне „обнюхування". Нарешті 28 липня 1914 року Австрія оголосила війну Сербії. Росія у відповідь оголосила війну Австрії, Німеччина - Росії, Франція - Німеччині. Ланцюгова реакція незадовго докотилась до Англії, яка теж оголосила війну Німеччині. Це було неприємною несподіванкою для Берліну. У німецьких стратегічних розрахунках Англія мала залишитись осторонь від конфлікту, як і в минулих „континентальних" війнах. Без втручання Англії німецький виграш був майже

ґарантованим, але Англія, поклавши на терези подій свої заокеанські ресурси, потягнула справу в інший бік. Фахівці розуміли це вже тоді, у перші дні війни. Німецька пропаґанда зреаґувала на англійську „невдячність“ гаслом „Gott, strafe England!“ („Боже, покарай Англію!“).

Так війна стала світовою.

Усі гравці, що вступили в гру, враховували вагомість української карти. (Сама Україна стає гравцем аж у 1917 році, в кінці війни). Хоч українські землі (західні) входили до складу Австрійської імперії, практично все вирішувала Німеччина. Як уже згадувалось, в її інтересах було відродження окремої української держави. Тому Німеччина постійно тиснула на Відень, вимагаючи від нього більш українофільського курсу.

Для Росії реальною причиною війни була пекуча необхідність захопити Галичину – базу українського відродження. Тому військові фахівці із здивуванням відзначали, що російське командування кинуло „несподівано“ багато військ на Галичину,

Позиція Франції була принципово русофільською, тому вона різко виступала проти відірвання від Російської імперії таких життєво важливих територій, як Україна.

Англійська політика була задивлена у морські тумани, на далекі колонії. Зростаюча німецька загроза на заокеанських шляхах заслонювала від Англії все інше, тому Англія автоматично підтримувала антиукраїнський курс Петербурґу. Дрібніші держави, що брали участь у війні, – Туреччина, Італія, Болгарія – не відігравали великої ролі й окремої української концепції не мали.

Під тиском Берліну Австрія робить поворот: від загравання з поляками до більш-менш рівного трактування українського й польського компонентів. 12 серпня Штірк, прем'єр-міністер Австрії, офіційно заявив українським і польським представникам, що після війни відбудеться поділ „Ґаліції“ на українську й польську частини. Це був безсумнівний успіх: такої заяви з Відня українці не чули від 1848 року. Тиск Німеччини відчувався постійно; берлінська дипломатія все менше церемонилась із австрійським союзником, повністю залежним від німецької потуги. Ґоґенлое, німецький амбасадор в Австрії, заявив, що після війни українські землі будуть відділені од польських і одержать національно-культурну автономію. Таке безпосереднє і безцеремонне втручання німців в українські справи, оминаючи Відень, стурбувало австрійські кола. Франц-Йосиф, імператор, так зреаґував на заяву німецького амбасадора: „Це не є зле, але це не повинно означати, що українці дістануть усе з Берліна. Я сам хочу визволити українців з-під панування поляків“.

У цілому австрійські урядові кола погодились на виділення Галичини в окремий український край, з одним застереженням: необхідно розв'язати проблему Львова як „польського острова в українському морі“. Як бачимо, віденський уряд крутив; але всім було ясно: вже крутять з українцями, як колись крутили з поляками й угорцями.

На випадок поразки Росії плянувалося утворення української держави; один з представників габсбурзької династії – Вільгельм („Ва-

силь Вишиваний") – посилено реклямувався як майбутній український монарх. Правда, не було ясности в питанні кордонів між майбутньою українською державою й Австрією, бо „частина Волині" повинна була стати австрійською територією.

1 серпня 1914 року зформовано Головну Українську раду з представників усіх найважливіших партій. Керівником її став Кость Левицький. 5 серпня Головна Українська Рада опублікувала маніфест: „Український народе! Надходить важна історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Буря війни суне на Европу і нічого її не спинить. Український народ належить до тих народів, на які війна і її наслідки наляжуть найбільше. В таку хвилю народ, що хоче жити, мусить мати одну думку й одну волю і ту свою волю перемінити в діло, яке заважило би в історії держав і народів. І тому в тій хвилі представники українського народу в Галичині, всіх політичних напрямків, які лучить один національний ідеал, зібралися в Головну Українську раду, яка має бути висловом одної думки і одної волі українського народу. Коли не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоби ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли намарно, щоби кров батьків принесла добро дітям. Дорога наша ясна. Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю. Історичний ворог України не може спокійно дивитися, що ще не вся Україна в його руках. Перемога Росії мала би принести українському народові австро-угорської монархії те саме ярмо, в якому стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії. Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку.

Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більшою буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України. Нехай цей поклик найде відгомін в кожнім українськім серці! Нехай збудить в нашому народові давнє козацьке завзяття! Нехай українське громадянство віддасть всі свої матеріальні й моральні сили на те, щоби історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!".

Як бачимо, заява в цілому була австрофільською (і не могла бути іншою); все ж у ній звучить тема „вільної України".

6 серпня створено Українську бойову управу, яка приступила до організування мілітарної формації: леґіону Українських Січових Стрільців. З цією справою поспішали, бо поляки вже розпочали формування польського леґіону в рамках австрійської армії. Кожному було ясно: хто матиме власні військові формування – той більше здобуде у висліді війни.

У серпні 1915 року Буріян, австрійський міністер закордонних справ, зустрівся на спеціяльній конференції з представниками Головної Української Ради. Він уникав конкретних обіцянок, але одно впадало в око: ще ніколи віденські міністри не проводили стільки нарад з українцями, і взагалі не приділяли стільки уваги українцям.

Зрештою, такі загальні церемонії вже не задовольняли українську еліту: вона вимагала чогось конкретнішого. Під тиском цих вимог прем'єр-

міністер Штірк згоджується у вересні 1915 року на особливу зустріч з українськими членами парляменту, в ході якої він повідомляє: відбулась коронна нарада з участю імператора. На ній вирішено: після війни українські провінції Австрії разом з „частиною Волині" будуть виділені в окрему адміністративну одиницю з широкими автономними правами.

Всі ці заяви про бездискусійний поділ „Ґаліції" (головна вимога українців Австрії від 1848 року) зформували проавстрійську орієнтацію українства. Уперше вона захиталась в 1916 році після заяви Відня про „польське королівство", яке буде створене на відвойованих в Росії польських землях. Що ж стосується Галичини, то вона мала бути провінцією Австрії з розширеними правами, але... неподільною, тобто залишеною практично під польською контролею.

Отож в умовах кризи Відень обіцяв і тим, і тим...

7 листопада 1917 року відбулась нарада українського порляментарного клюбу. Вона заявила протест і підкреслила, що українці ніколи не відмовляться од вимоги поділу Галичини.

21 листопада 1916 року Австрію облетіла новина: помер імператор Франц-Йосиф. Це був недобрий знак: смерть спіткала „невмирущого" імператора, що просидів на троні більш як півстоліття й ніби символізував собою непорушність віденської системи. (Справді, після смерти Франца-Йосифа імперія проіснувала тільки два роки.) Новий імператор, Карл І, відразу ж підтвердив українцям обіцянки відносно поділу Галичини й автономії...

Війна поставила на порядок денний важливе питання: власні мілітарні формації. По суті створення їх розпочалося уже перед війною. „Соколи" й „Січі" вважались „руханково-пожарними" товариствами; але їх мілітарна спрямованість була очевидною. „Сокіл" засновано інженером Нагірним у 1894 році. Перша ж „Січ" була заснована Трильовським у 1900 році на Снятинщині. На 1914 рік у Галичині було вже 1000 „Січей" і 800 місцевих організацій „Сокола". Здвиги 1911 й 1914 років уперше показали цю українську силу в одностроях, що промаршувала вулицями Львова й інших міст. Було тут щось принципово нове: Львів і деякі інші міста уперше побачили, що вони є лише польськими острівцями в українському морі.

Що ж стосується об'єднань, які вже не приховували свого мілітарного характеру, то вони виникають у Львові в 1911 році під вивіскою Пласту.

В 1913 році у Львові відбуваються перші збори „Товариства Українських Січових Стрільців". Ідея стрілецької організації прийнялась дуже скоро; через рік вже було 96 стрілецьких товариств. Вони росли – мов гриби по дощі – як окремі секції при „Соколах" і „Січах". В січні 1914 року у Львові виникає студентська організація „Січові стрільці П". Вона нараховувала 277 членів, була поділена на 8 чот і (головне!) мала зброю та боєприпаси. На здвигу 28 червня 1914 року у Львові вона вже виступала в одностроях, із зброєю.

Пахло порохом...

На заклик Української бойової управи (після оголошення війни) до леґіону Українських Січових Стрільців моментально зголосилося 25 тисяч добровольців (за деякими даними – навіть 28 тисяч). Але швидкий російський наступ на Галичину і здобуття росіянами Львова привело до того, що більшість добровольців або опинилися за лінією фронту, або просто не змогли дістатися до мобілізаційних пунктів. До того ж австро-польська адміністрація Галичини робила все можливе, аби не допустити добровольців на збірні пункти УСС. Все ж на великому зборі в Стрию їх було 10 тисяч. Але в результаті польських інтриг і польського тиску австрійське командування обмежило чисельність українського леґіону до 2.5 тисячі.

4 серпня 1914 року створилась організація, що відігравала в історії української революції, мабуть, не меншу ролю, ніж УСС (хоч для загалу вона відома менше), – Союз визволення України (СВУ). Заснували її еміґранти з Наддніпрянщини, переважно соціялістичного напряму: Скоропис-Йолтуховський, Жук, Дорошенко, Меленевський. Ці люди вперше в українській сучасній історії вийшли, так би мовити, „за межі хутора". Вони встановили широкі зв'язки в німецьких колах та енерґійно ширили в світ інформацію про Україну й український рух. Це були перші реальні політики, що зуміли використати німецьку військово-політичну машину в інтересах України.

Діячі Союзу визволення України отримали доступ до таборів російських полонених (Фрайштадт, Раштат). Вони виділили полонених українського походження в окремі групи й домоглись створення окремих українських таборів. По суті, це були не табори, а українські університети. Тут з'явились українські часописи, хори, театри, школи. Тисячі полонених стали саме тут свідомими українцями. Мабуть, не гріх буде сказати, що Союз визволення України став найпродуктивнішою українською організацією часів Першої світової війни.

Програму СВУ склав Дмитро Донцов – молодий український діяч, що заявив про себе уперше на всеукраїнському студентському когресі у Львові 1913 року. У програмі зокрема відзначалось: „Об'єктивна історична конечність вимагає, щоби поміж Західною Європою й Москвою постала самостійна Українська держава".

Новизною порівняно з іншими наддніпрянськими програмами того часу тут був не лише сепаратизм, що відкидав будь-які ілюзії автономічної розв'язки українських проблем. Що далеко важливіше – у програмі СВУ вперше ставилось питання про самостійну українську державу як життєву потребу не лише для українців, а й для Европи. Тут українська державність усвідомлюється як бар'єр, що відділить Росію від Европи й зупинить московську експансію на захід. З моменту відродження української державности Росія відразу перестає бути імперським супермонстром, що хронічно дестабілізує ситуацію в Европі, й стає звичайною державою, повернутою обличчям на схід (по суті — допетровським азіятським ханством, одним із органічних спадкоємців Золотої Орди).

Німеччина стабільно підтримувала діяльність СВУ. На жаль, у сферу німецького командування входили тільки Підляшшя й Берестейщина, на південь від Холма починалась зона австрійської адміністрації. З огляду на польські впливи Австрія неохоче допускала діяльність СВУ на окупованій нею території, а то й забороняла зовсім. Все ж завдяки загальній німецькій домінації Січові стрільці могли вести освітню діяльність на Волині й навіть засновували школи.

...У липні 1914 року у Львові відбулась цікава розмова між двома Дорошенками (один з них – Дмитро – приїхав з Києва; другий – Володимир – жив у Львові в ролі політичного еміґранта з Наддніпрянщини): „Якось перед від від'їздом уже переходили ми з В.Дорошенком Гетьманськими валами. Це була неділя, і по бульвару гуляло багато австрійських жовнірів у своїй яскравій уніформі. Я й кажу свойому тезкові: "Чи встоять ці півники проти москалів? Ой, глядіть, як почнеться війна, то буде тут у вас генерал-губернатором граф Бобринський!" Він тільки засміявся – до того мої слова здались чудними. „Ще й як битимуться! Ви не дивіться, що вони такі малі та куці, як до діла дійде, то битимуться добре ". І нікому з нас не уявлялось навіть, що ці слова, промовлені мною справді навмання, здійсняться, та ще так скоро!".

Слова ці здійснилися скоріше, ніж будь-хто думав. Графа Бобринського, що був у Російській імперії неафішованим начальником штабу для антиукраїнських диверсій, справді призначили генерал-губернатором новоокупованих Галичини й Буковини. Зрештою, ще важче було уявити, що інший граф – Фоґрач – який був австрійським амбасадором у Сербії в ці гарячі для дипломатії дні, – що цей самий Фоґрач буде через чотири роки австрійським амбасадором у Києві!

Бобринський зробив своєю опорою на окупованих територіях, звичайно, москвофілів і створив „Освабадітельний карпато-русскій комітет", головою якого було призначено україножера Яворського. Кожному офіцерові російської армії було вручене „секретне видання" – довідник про Галичину, в якому детально описувалось, як „впізнавати мазепинців". Відразу ж почався дикий погром всього українського. Д.Дорошенко згадує про це так: „Тепер, коли до нас дійшли точні відомості про цілковитий погром українського життя в Галичині, коли київські участки й тюрми переповнились вивезеними галичанами, серед котрих були професори університету, поважні старі священики, інтеліґенти всіх професій, жінки, діти, селяни, гірські гуцули, коли ми побачили, що все це вихоплено з хати зненацька, без грошей, часто-густо напіодягнене, залякане до смерти, і що везуть їх до Томської, Іркутської, Архангельської й Астраханської губерній без засобів, невідомо на яку долю і на який час, от тоді ми, київські українці, збагнули як слід, що таке являє собою „освободітельна" війна і яку долю готують нашому народові її подібні наслідки. Як поставитися до того всього, як реаґувати? Тепер уже замовкли голоси, що можна було, правда, зрідка, почути при самім початку війни: що, мовляв, і добре, коли Галичину приєднають до нас, принаймні будемо

вкупі лихо відбувати, а зате Галичина підкріпить нас своєю національно вихованою інтелігенцією, кадрами свідомого селянства, своїм навиком до організації, до політичної роботи. Тепер ці голоси безповоротно замовкли ".

Цілком виразною метою Петербурґу було знищення українського П'ємонту. Через те погром охопив буквально всі аспекти українського життя, не оминаючи й церковного. З ланцюга були спущені „прикордонні" єпископи: Євлогій (Холмський) і Антоній Храповицький (Волинський). Вони вже роками й роками були виспеціалізовані на „галицьких справах"; у Почаєві існувала навіть особлива друкарня для напомповування Галичини „істинно-русскою" пропаґандою в православній обгортці. (До речі, всі друкарі - це був офіційний термін у Почаєві - походили з Росії і вважались вищою расою порівняно з простими монахами-бідолахами місцевого походження). Досить назвати один факт з діяльности єпископа Антонія: він палив ікони (!) в окупованих галицьких церквах - тільки тому, що вони були „уніятські". І - важливо відзначити - російські чинники, як військові, так і цивільні, абсолютно не визнавали, що це чужа територія, окупована в ході військових дій, і що вона не підлягає російським законам. Зрештою, так само поводились російські чинники і в Прусії, на територію якої вони увірвалися на кілька тижнів у липні-серпні 1914 року. Грабунки пруських маєтків, включно з обдиранням картин зі стін і вивезенням роялів, - це стало темою світового скандалу, в якому був замішаний також військовий міністер Сухомлінов.

Митрополита Шептицького, як провідника Української Церкви в Галичині, вивезли до Курська, а потім до Суздаля, де він просидів два роки в духовній тюрмі. Йому не дозволили взяти з собою навіть церковних книг! Михайло Грушевський після вибуху війни приїхав зі Львова до Києва (з великими труднощами - аж через Венецію). Тут його заарештували за „австрофільство" і вивезли вглиб Росії. Він, зрештою, не мав жодних причин вважати цю подорож до Києва помилкою; бо у Львові його теж чекав ордер на арешт за... „русофільство". (Цей епізод з біографії Грушевського - то правдива притча, яка ясно доводить: українцеві найкраще бути до кінця українцем! Яким би не був Грушевський м'яким і „академічним" - все одно своєю продуктивністю він шкодив обом імперіям).

Австро-польська адміністрація в Галичині поводила себе не набагато краще, ніж російська. Ситуація воєнного стану давала нагоду підірвати якомога більше українські позиції під приводом боротьби з „русофільством". За підозрою в русофільстві тисячі людей потрапили до концентраційних таборів.

Лише в одному таборі Талергоф побувало 12 тисяч в'язнів. Дуже широкою була практика вішання „русофілів" за ухвалою військово-польового суду або й просто без суду. Особливо цим відзначалась угорська солдатеска. Всі ці факти доводять ще і ще раз: в історичному пляні міжнаціональних стосунків найбільше виграє аґресивна нація. Бо якраз тихі й „льояльні" стають жертвами в часи загострень.

В Наддніпрянщині початок війни означав заборону всього українського. Ясна річ, що українська еліта зробила все можливе, аби максимально пом'якшити репресії. В журналі „Украинская жизнь" було опубліковано заяву про льояльність українців: „В ідеалах українців, починаючи від Кирило-Методіївського брацтва аж до наших днів, національний розвиток тої частини українського народу, що ввійшла в склад Росії, був завсігди зв'язаний з її межами й долею заселяючих її народів. Вороги Росії старатимуться перетягти українське населення на свій бік і всякими обіцянками, політичними й національними, посіяти серед нього замішання. Українці не підуть на приману провокаторських заходів і сповнять свій обов'язок громадян Росії в ту тяжку хвилину аж до кінця, й не тільки на полі бою, в рядах борців з тими, що каламутять світовий мир і ламають право, але й як громадяни краю, обов'язані в міру сил причинюватися до успішного сповнення російською армією виїмково тяжкого завдання, яке їй припало ".

Але жодні заяви про льояльність не допомогли. Російській імперії не потрібне було льояльне українство, вона взагалі не хотіла ніякого українства. І все ж українці знайшли вихід у цій, здавалося б, безвихідній ситуації. (Хтось з українських авторів навіть писав, що українець – це „геній імпровізації"). Досить скоро виявилось, що військово-адміністративна система Петербурґу є надто сонною, незграбною для того, аби забезпечити потреби мільйонної маси військ і воєнної машини взагалі. Єдиним порятунком були допомогові товариства – напівофіційні установи, що взяли на себе дуже значні функції: наприклад, лікування поранених, опіка над біженцями тощо. Уряд виділив їм значні кошти; поступово вони стають впливовими і навіть часом всесильними в тилу.

Українці дуже скоро відчули перспективність цього шансу; всі ці „общества" (на території України) опинилися в українських руках. (Хто міг уявити на початку війни, що „мазепинець" Дмитро Дорошенко навіть стане в 1917 році губернатором Галичини й Буковини замість графа Бобринського!). Називались ці інституції по-різному („Общества Юга Росии", „Комитет Юго-Западного Фронта Всероссийского Союза Городов" тощо), але нічого „всеросійського" в них не було. По суті, вони почали українізацію – задовго до українізації 20-их років та українізації війська в 1917 році. Це була перша українізація в Україні з кінця XVIII століття; до того ж не вгавала русифікація. Характерно, що українізація починалась завжди в час імперської слабкости,—так було і з допомоговими товариствами чи військом, і в 20-ті роки, і нарешті – в час „горбачовської" кризи.

Поступово імперія зм'якшує антиукраїнський тиск, відчувається загальне послаблення системи. Генерал Трепов після другого захоплення Галичини сказав відносно українських інституцій: „Покищо ми їх не зачіпаємо". Але для такого протверезіння потрібна була катастрофа 1915 року, коли навіть дали наказ про евакуацію Києва. Дуже показовим у цьому плані є спомин про вечір Івана Франка в Катеринославі: „Восени 1916 року в Катеринославі було уряджено

урочисті поминки по Іванові Франкові, і я читав на них публічну лекцію про діяльність Івана Франка українською мовою. В перерві до мене підійшов поліцмайстер і, прохаючи вибачення, зауважив, що в першій частині мойого викладу було дещо таке, ніби я вороже ставлюся до російської мови та письменства (я говорив про москвофільський рух в Галичині). Я відповів, що абсолютно не мав на думці чимсь ображати російську мову та письменство, що то, може, пан поліцмайстер негаразд розібрав мою українську мову. Він ще раз перепросив і залишив мене в спокої. В кінці 1914-го й в 1915 році мені просто не дозволили б читати українською мовою та ще про такого "мазепинця ", як Франка " 2. Не витримуючи тягару війни, Російська імперія неухильно йшла до розвалу.

А як же в Австрії?

Скоро виявилося, що Австрія перебуває більш-менш у тій самій ситуації, що й Росія. Хребтом системи була Німеччина. Все трималося на ній, і без неї Австрія встояла б недовго (як і Росія без свого англо-французького партнера).

СВУ, отримавши доступ до полонених-українців і провівши необхідну просвітнє підготування, формує з них два мілітарні відділи: Синю дивізію і Сіру дивізію (за кольором одностроїв).

Січові стрільці, як уже згадувалося, мусили перейти через важкий старт: замість 25-тисячної формації, їм дозволили створити досить скромний леґіон, обмежений 2.5-тисячною квотою. Реакція молодих ідеалістів була цілком природною: все або нічого! Ці емоції довелося сховати в кишеню і прийняти звичайну австрійську присягу. Сучасник так описує сцену присяги: "Глухо і без ентузіязму прогомоніла стрілецькими лавами рота присяги [...]. В суматосі, що тоді запанувала, трудно було визначитися, хто заприсяжений, а хто ні, так само, як нікому було провірювати, хто присягав щиро, а хто... замість слів присяги, декламував у їхній такт якийсь виїмок з Шевченкового "Кобзаря".

4 вересня 1914 року Січові стрільці під натиском російських військ покидають Стрий, переїжджають на Закарпаття й проходять вишкіл у селах Горонда і Страбичево.

Ці перші місяці були тяжким гартом. Молоді ентузіясти мріяли, що будуть визволяти Кам'янець-Подільський із синьо-жовтим прапором в руках (таким був початковий плян). Замість того вони опинились на самому краї української землі, майже в Угорщині. Але головні випробування ще були попереду. Допоки Січові стрільці дійшли до фронту і стали віч-на-віч з видимим противником – мусили спочатку перейти через численні інтриґи. Спочатку від командування прийшов наказ: припинити „українську пропаганду" (так називала угорська адміністрація ті розмови, які вели Січові стрільці з місцевим українським населенням). Потім виявилось, що командування плянує вислати Січових стрільців на фронт не як цілісний легіон, а окремими сотнями. До того ж вони були озброєні застарілою зброєю. І все ж у перших боях в Карпатах січовики здобули перші срібні медалі. Наступною ін-

триґою проти українського леґіону було намагання поділити його на „двадцятки“ й використовувати як розвідку, посилаючи малими групами за лінію фронту. Це був по суті плян знищення січових стрільців, беручи до уваги, які втрати бувають звичайно при акціях цього типу. Але справа тут не лише в загрозі фізичного знищення. Бо коли б навіть ні один січовик не загинув – леґіон все одно перестав би існувати як реальна цілість, розкиданий по „двадцятках“ між різними австрійськими частинами. На щастя, всі ці єзуїтства не вдалось здійснити з причини швидкого наступу російських військ.

Ці перші випробування показали, що в справі формування українського війська треба боятись не так гарматного обстрілу, як обстрілу інтриґами. При тому варто зауважити: наївно було б припускати, що це були тільки інтриґи поляків, які вкорінилися в австрійській адміністрації. Без сумніву, тут діяли через поляків і петербурзькі чинники, яким найбільше залежало на знищенні українського леґіону.

Але, як каже стрілецька пісня – „війна війною“. Притиснуте російським наступом, австрійське командування мусило забути про інтриґи – воно потребувало добрих войовників. Ними якраз і були Січові стрільці. Бойова практика показала, що сотні Дідушка й Семенюка є кращими, ніж австрійські й угорські сотні. Командування починає їх цінити й нагороджувати. Січових стрільців уже посилають на фронт куренями. Взимку 1915 року, коли фронт у Карпатах стабілізувався, УСС показали нову грань свого таланту, їх охоче посилали на стежі (розвідку). Користуючись тим, що в гірських умовах фронт був несуцільним, вони легко проходили за лінію фронту, приносили цінну інформацію і навіть здійснювали певні диверсії на російському боці. Знаючи добре рідні Карпати й місцеве населення, Січові стрільці були неперевершеними в цій ролі. По суті, вони єдині в австрійській армії могли виконувати цю службу.

Великий німецько-австрійський наступ у квітні 1915 року, що розпочався проривом між Віслою й Карпатами і закінчився повним зламанням російського фронту, дав можливість Січовим стрільцям продемонструвати свої бойові якості.

Маківка!

Ця гора у бойківських Карпатах була важливим стратегічним ключем, що замикав можливість дальшого німецько-австрійського наступу. Австрійці зайняли її, але росіяни сильним наступом 28 і 29 квітня відкинули їх назад. Тоді у бій було введено Січових стрільців. Вони першим ударом, після одногодинного бою, відбили Маківку і стали на верху гори, захопивши кількасот полонених. 30 квітня після густого артилерійського обстрілу росіяни знову пішли в наступ, але всі атаки було відбито.

Найзапекліший бій розгорівся 1 травня 1915 року. Кинувши в бій великі сили, росіяни захопили верх Маківки. Угорські сотні, що наступали разом з УСС, під сильним обстрілом розбіглися по лісі.

2 травня Січові стрільці відбили останні атаки росіян.

Бій за Маківку був кульмінаційним пунктом німецько-австрійського наступу; після цього починається загальний відступ російської армії з Карпат. Після стрілецького тріюмфу на Маківці мова австрійського командування змінюється. Зокрема в наказі у 55-ій дивізії, до якої входили Січові стрільці, сказано: "У дводенних боях вдалося ворогові здобути частину становищ нашого відділу, що боровся по-геройськи.

Аж тут в найгрізнішій хвилині появилися українці [...]

Із запалом, одушевлені правдивим патріотизмом, з розмахом як шумна буря, якій ніщо опертись не може, кинулись молоді хоробрі сини тієї країни в обороні рідної землі на ворога і приневолили його залишити те, що він уважав за здобуте.

Українські стрільці двічі рішили бій у нашу користь.

Вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх хоробрих діл за золотий лавровий листок в історії їхнього народу [...]

Українці!

З великою гордістю можете глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги. Кожний мусить славитися приналежністю до Вашого корпусу, бо матимете право назвати себе вибраною частиною. Я певний у тому, що в кожній небезпеці можна на Вас числити. Щоб ці побажання сповнились — тричі слава!

Фляйшман, генерал".

Пересилаючи цей наказ до двох куренів УСС, командир 130-ої бригади дописав від себе: „З приводу цих визначних подвигів вітаю найсердечніше підчинені мені українські батальйони ч. 1 і ч. 2 та почуваю себе щасливим, що такі геройські частини належать до бригади".

В червні 1915 року Січові стрільці, увійшовши першими в княжий Галич, підняли над ним український прапор. Поступово за ними закріплюється почесна назва Залізної бригади; їх висували скрізь, де була критична ситуація на фронті.

Формально Січові стрільці не були єдиною частиною з єдиним командуванням. Це були просто два з половиною курені в складі австрійської бригади. Польські інтриґи не дозволили ані збільшити цей склад, ані виділити стрільців в окрему одиницю. (Правда, вже аж в кінці війни, на Поділлі й центральній Україні, це вдалося зробити; але все одно новостворена сотня – Гуцульська – билась окремо від леґіону, на іншій ділянці фронту). І все ж сила стрілецького духу перекреслила ці інтриґи. Крок за кроком на ролю командира УСС висувається Дмитро Вітовський; скоро він стає душею стрілецтва. Участь у підготуванні втечі Січинського з тюрми (1911 р.), що стала голосною сенсацією, надовго закріпила прізвище Вітовського у поліційних списках підозрілих осіб; це гальмувало його просування по службовій драбині у війську. Його офіцерське звання далеко не відповідало його справжній військовій кваліфікації (формально він був командиром сотні).

У боях 1916 року за гору Лисоню й село Потутори (Бережанщина) усуси під тяжким вогнем три дні й три ночі втримували австрійські позиції; високі бойові якості УСС тут, як і на Маківці, привели до загального перелому на фронті. Але втрати були дуже великими: від леґіону зали-

шилися рештки. Тепер Січових стрільців помітило й німецьке командування. „Гордий це народ!“ – казали німецькі офіцери. Після кривавої битви під Семиківцями (Тернопільщина) німці так писали у звіті до командування Південної армії: „З нами йшли в наступ українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ із усієї австро-угорської армії“.

Важкими були також бої під Куропатниками й Конюхами (1917р.). У цих боях на Поділлі Січові стрільці в більшості або загинули, або потрапили в полон. Але причина тут була уже не так у чисто воєнній „зміні щастя”, як у загальній зміні настрою. Австрійські обіцянки про „польське королівство“ після війни і про відокремлення Галичини як цілости (без обіцяного колись поділу на українську й польську частини) розчарували українців; більше не було охочих вмирати за Австрію. У 1917 році різко збільшуються пацифістичні настрої по обидва боки фронту. Починається т.зв. „братання“, коли вояки ішли в окопи противника як гості. До того ж, проти Січових стрільців уже стояли переважно українізовані частини, які поступово переставали бути російськими і перетворювались на війська Української Центральної ради. Серед частини стрільців ходила навіть ідея: перейти таємно через лінію фронту й оголосити себе військом Центральної Ради.

Великі втрати на Поділлі не означали зникнення леґіону. Січові стрільці мали кіш у Львові, – була це своєрідна база, де збирались нові добровольці й звідси ішли на фронт. Поступово Українські Січові Стрільці своїми подвигами перебороли протиукраїнські інтриґи й здобули визнання. Зокрема вони домоглися власного прапора, однострою і власних відзнак на одностроях. Крок за кроком навіть у зовнішньому вигляді УСС не залишилось нічого австрійського. Найважливішою перемогою було затвердження української мови як офіційної в леґіоні. Офіцери-німці мусили вивчити українську мову.

По суті, кіш у Львові був не лише мобілізаційною базою, він перетворився в останні роки війни на політичний центр найбільш радикального українства. Всі свідомі українці так чи інакше співпрацювали з кошем. Поступово стрільці висуваються в авангард української політики. Вони об'єднують навколо себе найрадикальніший елемент і починають тиснути на українських провідників, вимагаючи енерґійнішої боротьби за українські інтереси. Невипадково Дмитро Вітовський стає командиром акції 1 листопада 1918 року.

Про освітню працю УСС на Волині і в Закарпатті вже згадувалось. Необхідно ще додати, що коли УСС опинились в 1918 році на Наддніпрянщині, вони дали імпульс до створення в Києві Січових стрільців – паралельної формації з наддніпрянців.

Як уже відзначалося, Січових стрільців помітили німці. Вони вирішили взяти цю Залізну бригаду у власні руки. Тепер вже УСС проходили вишкіл в німецьких частинах (австрійські методи були застарілими). Це дало знамениті результати: австрійські військові школи часто просили прислати сотню УСС для показу, як взірцеву...

У переломні роки Першої світової війни (1916-1917 рр.) виявилось: однонаціональні держави витримали тягар цього всеохоплюючого ви-

пробування. Англія, Франція, Німеччина тримались у принципі стабільно. Імперії ж – тріщали. Росія, Австрія, Туреччина явно слабшали і йшли до розвалу. У війну вступили нові держави: Італія, Румунія. Незважаючи на досконалість німецької військово-адміністративної системи, поступово виявлялась перевага Антанти, яка могла черпати ресурси з-за океанів, із усіх кінців світу. Вступ у війну Америки (квітень 1917 р.) на боці Антанти остаточно вирішив справу. Боротьба за американські симпатії велась досить довго. Німецькі впливи в Америці були дуже значними (є навіть версія, що сучасне населення Америки – це майже на 40 відсотків люди німецького походження). Та англійський вплив усе ж переміг.

Єдиною не забороненою офіційно українською партією в роки війни був на Наддніпрянщині ТУП (Товариство українських поступовців). Всі інші перейшли в підпілля. Ліві революційні партії орієнтувались переважно на соціяльну революцію й національною темою цікавились мало.

Поступово в перегрітому котлі імперської системи накопичувалась пара; відчувався недалекий вибух. Продажність адміністрації стала загальною темою; апогеєм її були махінації військового міністра Сухомлінова. Фаховий сибірський конокрад (за сумісництвом — монах) Грішка Распутін, згідно з „пророцтвами" якого призначались наступи на фронті, стає скандальним символом гниття системи.

Деякі з більш далекоглядних російських лібералів, відчуваючи неминучість катастрофи, закликали до розважливішого курсу відносно українців. Скажімо, відомий лідер партії кадетів Мілюков протестував у Думі (1915р.) проти погрому в Галичині: "Ми відіпхнули од себе рідний нам український народ і затьмарили ясне обличчя великої визвольної війни".

Правда, ці окремі тверезі особи були в повному розумінні слова „білими воронами" й на загальну погоду не впливали.

І все ж українство росло з дня на день. Підсвідомо всі відчували: обидві імперії (Російська й Австрійська) падають. Це давало силу й відчуття перспективи. У вересні 1916 року Загальна Українська рада видає відозву під заголовком „До всіх культурних народів світу". „Українська справа мусить бути справою всіх культурних народів світу, і тому українці виносять свою справу перед суд цивілізованого світу. Всі українці, без огляду на політичні границі, стоять на становищі своєї окремішності від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи ці свої змагання не тільки на внутрішній потребі національного розвитку, але також: на історичнім праві й незабутній традиції своєї національної боротьби. Знаменем цих традицій є Український леґіон добровольців в рядах армій центральних держав! [...]

Бажанням і домаганням українців є таке уладнання відносин у східній і середній Европі, яке давало б українському народові повну спромогу свобідного національно-політичного розвитку, вільного від верховодства сусідніх народів. Хочемо бути самостійними господарями своєї землі, в сім 'і вільних і рівних народів мати повну спромогу розвивати свої духові сили й матеріальні багатства свого краю для себе та для людства!".

Тон цієї відозви був явним свідченням росту аґресивности українства й більш виразного скристалізування концепції. Ще виразнішим симптомом у цьому аспекті була стаття одного з лідерів СВУ (А.Жука) у „Віснику СВУ" (жовтень 1916 р.): „Цілий час спільного життя України з Росією – це безперервний ланцюг терпінь, визиску, поневіряння, аж до видирання душі українському народові – його рідної мови. І тому найстрашніші погрози не залякають і не спинять свідомих синів України в змаганню порвати той ланцюг, скинути ярмо неволі, а в боротьбі проти нашого тирана нашим союзником завжди буде кожний його ворог, чи він буде називатися німцем, турком, чи якимсь іншим іменем. Ми знаємо, що ніхто нам нічого не дасть, коли самі не придбаємо. Нічого й німець нам не дасть і нічого ми від нього не ждемо. Але бажаємо розбиття тої тюрми, в якій наш народ уже понад 250 років нидіє. І чи це зробить німець, чи хто інший — нам все одно, аби тюрму розбито й аби наш народ найшовся в інших умовинах національно-політичного існування. Німці ведуть війну для себе, в ім'я своїх власних інтересів. Не брали вони на себе ніяких „визвольних задач ", як це зробила Росія, і нам нічого не обіцяли".

Як бачимо, тут уже не пахне жодним льоялізмом – ані німецьким, ані австрійським. Зрештою, лідери СВУ й на початку війни не мали жодного льоялізму стосовно Німеччини, а співпрацю з нею використовували максимально в інтересах України. Але сам факт, що в контрольованому німцями виданні могла з'явитись така витримана в „льодовому" тоні оцінка Німеччини, свідчив про ріст позиції українства і ясну орієнтацію на власні сили.

22 січня 1917 року американський президент Вільсон публікує свої „14 пунктів" про післявоєнну перебудову Европи. У центрі його доктрини була концепція створення національних держав для кожної нації – незалежно від імперських кордонів, – тобто принцип самовизначення націй. Правда, Україна не згадувалась серед нових держав, що мали з'явитись на мапі Европи, але сама концепція Вільсона явно працювала на українські інтереси. Тому Союз Визволення України та Українська парляментарна репрезентація надіслали Вільсонові вітання.

Той факт, що серед перечислених Вільсоном майбутніх держав була Польща, а також австрійські обіцянки про „польське королівство", що викликали кризу австрольоялізму, – все це крок за кроком повертало увагу українства від проблем, пов'язаних з Австрією, до проблем, пов'язаних з майбутньою польською активністю. Сотня Вітовського під час вишколу почула раптом від свого командира незвичну команду: „Поляки на краю ліса, скорий вогонь!". Для більшости це звучало дивно: які поляки? Адже ж не існує ні польська держава, ні польська армія. Але Вітовський був одним з перших, що передбачили майбутню війну з поляками.

...Авторові цих рядків довелося колись слухати за різдвяним столом „стару войну" – галичанина, що пройшов усю світову війну як вояк австрійської армії. Десь був 1917 рік. Ще все ніби йшло звично, але відчувалося, що вже нема руки, яка тримає. Залізнична станція була забита ва-

гонами. Вони, вояки, нікого не питаючи й нікого не слухаючи, відчиняли, який хотіли. Виявилось, що у вагонах були яблука. Вояки розсували широченні двері товарного вагона, і яблука з гуркотом сипались на перон, на колії... Ніхто їм за це нічого не казав.

То був символ. Поневолені нації, мов дозрілі яблука, вже не хотіли триматись на гіллі струхлявілих імперських дерев і обсипались додолу. Починалася революція.

Львів.

Про автора: Валентин Мороз – один з найвідоміших політичних в'язнів совєтського режиму, в роки незалежности України – професор історії, автор багатьох книжок, монографій. Поданий вище текст – це уривок з праці В. Мороза „Україна в 20-му столітті".

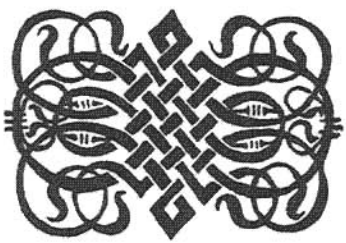

V. ДО 65-РІЧЧЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Василь МАРКУСЬ

ДОВГА ДОРОГА ДО СЕБЕ

За неповних сто років, протягом XX століття, „земля без імені" здобула своє національне ймення, а народ „без долі" і матері знайшов своє місце, свій отчий дім, свою велику сім'ю, у якій вже не є більше безбатченком. Майже сторічна історія Закарпаття – довгий і складний шлях пошуків себе, своєї ідентичности, національного самовизначення. Не була простою ця дорога, іноді кручена і закручена зигзагами вилася, через складні і таємні лябіринти вела цей народ, що майже з небуття знов постав і пробудився до нового життя.

Якоюсь химерою історії опинилося вже досить давно східнослов'янське, українсько-руське населення на південних схилах Карпат, цього дуже природного бар'єру, що є не лише вододілом, але повинен би ділити й етноси, племена, мовні групи. Не так важливо, відколи цей етнос там живе, і коли , в один час чи поступово, сюди прибув. Полеміку про це залишаємо історикам, котрі висловили вже багато теорій з цього питання. Не так важливо, чи закарпатські русини-українці – автохтони тут, а чи пізніше поселений етнос серед якогось іншого народу, наприклад, серед прибулого з-над Волги та з Уралу кінцем IX століття угорського населення, або чи сягали сюди ще інші слов'янські народи, хоч би, приміром, південні або західні слов'яни, чи якісь зроманізовані волохи.

Істотно, що цей східньослов'янський етнос тут живе поза всяким сумнівом принаймні сім століть, що тут, у Карпатах та в долинах карпатських річок, звив собі гніздо, ділив спільну долю, сповідував свою руську, спочатку православну, а потім уніятську віру, творив власні народні і завчені культурні вартості, мав свою назву, символи, виявив свідомість своєї відрубности від інших. Хоч політично не ділив він до останнього часу спільної політичної долі з рештою українського народу, проте був цей етнос злученим з усім українським народом сильними вузами мови, культури, релігійної свідомости, спільною історичною пам'яттю і по-різному вираженим прагненням бути разом з однокровними братами.

Не давність і не першість населення важливі, а тривалість і достатня присутність, життєздатність цього етносу, його самоутвердження на цій землі і в цьому реґіоні говорять на користь народу-господаря. Ясно, що живуть на Закарпатті й інші народи, одні – з досить давніх часів, що також можуть уважатися автохтонами, інші, що зайшли сюди двісті-триста років тому, а ще дехто цілком недавно. Але цей етнічно змішаний характер краю ніяк не змінює факту, що українсько-руський етнос є господарем цієї землі. 78 відсотків населення области, що є українським сьогодні, – це не одна з етнічних груп, поруч угорців, румунів, словаків, росіян і ромів та ще кількох таджиків, котрих дехто любить згадувати, а народ-господар, що має право на свій лад і порядок в області, на своє культурне обличчя краю. Закарпатські українці мають велику традицію толеранції, міжнаціонального співжиття і респекту до інших. Але це ніяк не означає, що вони мали б для себе визначити статус одного з 15 народів чи національностей краю і в ім'я нового „інтернаціоналізму" мали б навіть відмовитися від національної назви, а прийняти щось на зразок „карпатян" і „підкарпатської" мови. Ті, хто сьогодні проповідує для Закарпаття концепцію нового інтернаціоналізму, керуються націонал-нігілістичними, властиво – антиукраїнськими мотивами.

В підсумку скажемо, що сьогодні Закарпаття як частина України – це українська земля, на якій повинні розвиватися такі ж процеси, духовні, політичні й економічно-соціяльні, як і на всій території України. Народи і меншості, які тут живуть, не мають причин боятися за свою національну екзистенцію. Українці не збираються їх асимілювати. За їх лояльність ми повинні віддячитися прихильністю, опікою, і якщо треба, ґарантіями прав національних меншин.

Ніякої спеціяльної проблеми не становлять такі національності, як румуни, словаки, німці, євреї, роми. Вони живуть і будуть жити серед нашого народу, зберігаючи свою етнічну ідентичність. Проблемою умовно може бути ситуація угорців, росіян і групи, яка про себе останнім часом заявила як русинська.

Кількісно найчисленнішою на Закарпатті є угорська меншість – близько п'ятнадцяти відсотків населення. До того, більшість цієї групи живе в одному районі, Берегівському, де понад 70 відсотків населення подає себе за угорців і, цілком певно, ними є. Угорці на Закарпатті не втратили зі свого стану посідання в абсолютних цифрах, але процентно дещо понизилася їх пропорція до цілості населення краю. На це склалися, головним чином, дві причини, а саме дещо нижчий природний приріст, як у решти населення, а також в останньому часі – непомітна, але постійна еміґрація до Угорщини. Але, як сказано, угорці не асимілюються, серед них найменший відсоток подає іншу, аніж угорська, рідну мову. Культурна політика в краї була така, що цій меншості забезпечено культурні права, вживання рідної мови, національну пресу, доступ до радіо. Культурними потребами цієї меншости опікується також сусідня Угорщина. За винятком крайніх елементів, в краї і в Угорщині угорське населення не говорить про іриденту, хоча за певних умов така можливість не виключена.

Тому що угорці мають власну територію і таке місто, як Берегово, а далі тому, що в них дуже розвинене почуття національної гідности, що існує потенційно сильний середній кляс – буржуазія, близькі зв'язки з Угорщиною, неекспансивність з боку української більшости краю, – все це діє на користь угорської меншости, в якої немає загрозливого майбутнього. До того ж, сьогодні і в Закарпатті, і в Україні в цілому говориться про проґресивну політику щодо меншостей. У специфічному угорському випадку угорській меншості може бути в угорських і деяких змішаних селах ґарантована адміністративно-культурна автономія. В цьому зв'язку розмови про етнічні кордони і новий „Віденський арбітраж" завогнять міжнаціональні взаємини в краї, а також міжнародні взаємини між Україною й Угорщиною. Це могло б довести до відновлення „Малоантантської" коаліції, збільшеної ще Україною, проте небажаної для европейського правопорядку. Для угорців, що також є автохтонним населенням краю, Закарпаття – спільний з українцями дім.

Іншою є ситуація другої за числом меншости на Закарпатті – росіян. Це не автохтонний елемент краю. Хоча з корінних закарпатських українців дехто ще й тепер міг би подавати себе при переписі за росіян, 95 відсотків цього етносу, що нараховує тепер близько 50 тисяч на Закарпатті, – це зайшлий елемент з Росії або інших республік. Вони тут працюють, зокрема у службовому секторі, в культурному житті та серед технічної інтеліґенції. Є чимало індустрійних робітників. Серед росіян на Закарпатті, як і серед інших національностей, поважний відсоток пенсіонерів, котрі тут вирішили поселитися напостійно, або як упривілейована категорія військовиків, котрі вибрали собі цей край за місце проживання. У всякому разі, це люди без місцевого коріння, хоч дехто й акліматизувався, включно до мішаних подруж із місцевими партнерами. Вони є жителями краю і так повинні бути трактованими. Оскільки ця меншість користується деякими культурними привілеями (в шкільництві, медіях і, наприклад, в театрі), то, без сумніву, в Українській республіці і на українській землі ці привілеї не є нормальними. Пропорційно до своєї ваги і числа, росіяни на Закарпатті, як і в решті України, повинні мати свої права етнічної меншости, але аж ніяк не упривілейованої групи. Україна повинна забезпечити своїм народам вільне і рівне право розвитку їх національної культури. Небезпеки накинення мало раціонального і недемократичного гасла „Україна для українців" на Закарпатті, як і в цілій Україні, сьогодні немає.

Але це вимагає взаємности. За жест платять жестом. Від росіян на Україні, а також у цій області очікується лояльности, позитивного вкладу у розбудову України як держави, очікується патріотизму як від частини народу України. Інакше вони є тільки гостями, але і цей статус зобов'язує до певної поведінки, принаймні на час, поки людина є десь гостем. Інакше ним перестає бути і стає чимось іншим. При всьому досі прикрому для корінного населення досвіді з боку новоприбулого російського населення в західніх областях України можна дуже реалістично розцінювати, що поважних труднощів, міжнаціональних конфліктів на цьому відтинку не повинно бути.

Дещо складнішою справою стає проблема новоствореної місцевої автохтонної групи карпатських русинів. Заздалегідь хочу сказати, що не йдеться тут про окрему етнічну чи національну групу, а лише про певну ідеологічно-політичну орієнтацію серед самих закарпатських українців. Не місце тут розводитися про витоки т. зв. русинства, історію, традицію русофільства і українофобства на Закарпатті, що цю орієнтацію підсилюють, ані не будемо тут говорити про кількість т. зв. карпатських русинів чи впливи їх прихильників. Це зроблено іншими й на іншому місці. Але не слід недооцінювати можливих наслідків цього феномену, зокрема якщо до цього вмішуються чи його використовують деякі безвідповідальні елементи із двох названих груп, а тим більше деякі закордонні експонати чи інспіратори русинізму. Нотки й рецидиви русофільства у цій орієнтації, без сумніву, помітні, а ще відчутніше у нашому русинстві старе мадярофільство в одних, а в інших послідовників закарпатського неорусинства сильно проявляються ностальгічні чехофільські тенденції. За кордоном це підігрівається деякими ревізіоністськими колами наших сусідів, для котрих цей шмат української землі видиться ще приманливою лакоминкою.

Саме у цьому світлі міждержавних інтересів, претензій і амбіцій хотілося б дещо сказати про долю цього краю в нашому сторіччі. А тоді кинемо світло і на наші внутрішні перипетії, якщо не вжити правильнішого вислову, на манівці цієї нашої „дороги до себе", котру ми пройшли з століття і ще з неї не цілком вийшли на ясний путь, як то ми молоді колись співали в пластових таборах, „на ясні зорі, тихі води".

Вирішальним для долі Закарпаття на століття був кінець Першої світової війни. особливо 1918–1919 роки. Агонізуюча подвійна монархія і зокрема Угорщина, котра сама хотіла вирватися з обіймів Відня, цупко трималась неугорських земель, особливо тієї, котра найменше могла видаватися готовою вийти з-під святостефанської корони, себто українського Закарпаття. Угро-руською Народною радою в Ужгороді і Будапешті, окремим руським міністерством, обіцяною автономією, добробутом „ковбаси і білого хліба" намагався Будапешт втримати цей край при собі.

Але це не здійснилося не тільки тому, що Угорщина була переможеною і як таку її чекали певні жертви, але ще й тому, що треба було платити важкі дивіденди за попередню політику денаціоналізації неугорських народів. Ці народи вже доросли до свідомости і схотіли користуватися правом на самовизначення – подібно, як це робили угорці в 1848–1849 роках. Більшість цих народів мали свої матірні землі, котрі виступили в обороні своїх одноплемінників – як серби, румуни. Таких покровителів знайшли і хорвати у споріднених сербів чи словаки у чехів. Не входимо у питання, чи ці покровителі щиро й по-приятельськи виконували місію охоронців споріднених слов'ян.

Українці-русини потенційно могли надіятися на галицьких українців і Наддніпрянську Україну. І туди їх очі й були звернені. В хаосі повоєнної ситуації, до того, коли сама Галицька й Наддніпрянська Україна боролася за своє „бути чи не бути", а до Закарпаття підносили свої претензії три сусіди-опікуни – угорці, чехи й румуни (частково вони навіть окупували

цей край), закарпатські українці вперше дуже свідомо заявили про своє бажання, з ким їм бути. Чотири закарпатські народні ради – в Любовні, Сваляві, Мараморському Сиготі, а згодом об'єднана центральна рада – Собор русинів, які жили в Угорщині, що зібрався в Хусті 21 січня 1919 року – висловилися за приєднання свого краю до України, і то не до Радянської, як втовкмачувала згодом радянська історіографія, а до Української Народної Республіки Західньої і соборної.

Це було досі найбільш автентичне волевиявлення закарпатських українців протягом всієї історії. „Хочемо до Києва, будемо разом з Україною!" – таке було задушевне бажання ще донедавна пригніченого, прибитого і жахливо використовуваного народу, який сьогодні вже не складався з традиційних прошарків „попа і хлопа", бо тепер вже його залишив навіть колись твердий русин-піп і перейшов служити угорським панам. Цікаво переглянути листи і благання закарпатського населення, висилані до українських урядів. Всі просять про допомогу, бо мовляв, самі не дамо собі ради.

Наважуся ствердити, що коли б тоді інакше склалася доля цілої України, то й Закарпаття вже тоді знайшло б свій дім і свою матір. Сталося інакше, і не приходиться в тому звинувачувати братів з другого боку Карпат. Вони зробили все – і в Станіславі, і в Києві чи Кам'янці-Подільському, і на Празькій Мирній Конференції, – щоб забезпечити соборність України, включно із Закарпаттям. Прислали нам галичани і військову допомогу й готові були пліч-о-пліч із закарпатцями боронити цю землю, але з усіх боків, наче круки, накинулися недруги української державности, і „встояти не було сили" не тільки по цей бік Карпат, але і на широких просторах Галицької Волості і Великої України.

Але наші однокровні брати зробили пізніше для Закарпаття те, чого їм не вдалося зробити дипломатично чи на полі бою зі зброєю. Закарпаття, як відомо, якоюсь химерною долею потрапило не до Румунії чи до Угорщини, а до новоутвореної держави чехів і словаків. Завдяки спритній дипломатії чехів і особисто майбутнього президента Томи Масарика, його контактам із закарпатською еміґрацією в Америці, зокрема спритним потягненням першого міністра закордонних справ новоутвореної Чехословаччини в Парижі, переможці Першої світової війни на своєму синедріоні в Парижі вирішили приєднати Закарпаття до ЧСР. До нього приєдналася і Центральна Руська Рада в Ужгороді, яка, виражаючи волю всього Закарпаття, підтримала плебісцитарну ухвалу закарпатських русинів в Америці.

Оглядаючи з перспективи часу те, що тоді сталося, – сталося добре. Був це найкращий із реально можливих виборів. Так на це дивилися і закарпатські діячі. В кінцевому підсумку, двадцять років чеського режиму не були найгіршими для Закарпаття. Воно досить багато здобуло за тих 18 років чехословацької влади, і вже в 1938 році можна було сказати, перефразовуючи поета: „Не той тепер Ужгород, і річка Уж не та".

Але не слід забувати того, чого не зроблено або що зроблено не на користь закарпатських українців. Довгим був би список жалів, кривд і не-

справедливостей, що їх зазнали закарпатці від чеської централізаційної політики, яка іноді межувала з неоколоніалізмом. Первородним гріхом чехів було те, що вони не виконали міжнародних зобов'язань щодо Закарпаття і не дали йому міжнародно ґарантовану автономію. Тим вони скривдили не лише закарпатців, але якоюсь мірою причинили і трагічні події 1938–39 роів для самої республіки. Другим гріхом було те, що не вирішено позитивно долю найзахідніших українських земель, що їх приєднано до адміністративного краю Словаччини.

Проте слід об'єктивно ствердити, що були серед чехів і прихильні до закарпатоукраїнського населення люди, котрі щиро бажали спричинитися до культурного, соціяльного і економічного піднесення цього найменшого і найбільш упослідженого слов'янського брата. З вдячністю слід згадати першого президента Масарика, який бачив у приєднанні цього краю і користь для нової держави, але й відчував морально-політичний обов'язок щодо цього народу, що з бігом обставин опинився під чеською опікою. Президент Масарик думав, що це є тимчасовий депозит, що його треба буде трактувати як мандат Ліги Націй і що колись перейде до свого властивого господаря – українського народу. Його міністер закордонних справ, а згодом другий президент вбачав у цьому акті шанс поширення концепції чехословакізму (навіть без тире!), скріплюючи політику Малої Антанти та шахуючи словацький сепаратизм. Тому ж то він у своїй славній промові про карпаторуське питання в Ужгороді й висловився, що доля Закарпаття в рамках Чехословаччини вирішена назавжди. Знаходяться люди з анахронічним мисленням, котрі думають, що ця концепція і сьогодні могла б придатися.

При цьому варто нагадати: те, що сталося на Закарпатті в 1920-30-их роках, мало далекосяжне значення для майбутнього Закарпаття. Національна свідомість і освіта високо піднеслися, так само край соціяльно й економічно вирвався із того відсталого рівня найпринижениішого народу в Европі, на якому знаходилися ще хіба албанці і ляпляндці. Ми, закарпатські українці, зазнали великої допомоги і вкладу шляхетних зусиль наших однокровних братів-українців з інших земель, з Великої України, Галичини та Буковини. Маю враження, що ще належно недооцінений цей вклад і братня допомога синів і дочок всієї України – від Кубані до Холмщини – закарпатському братові, зраненому братові, за словами М. Драгоманова.

Наша освіта, шкільництво, преса, театр, кооперація, наука, Пласт, монаші чини, чимало завдячують жертвенній праці тих одиниць, котрі вибрали собі Закарпаття для дальшого служіння Україні після вигнання їх з власних домівок. Це правда, що знайшли вони тут для себе працю і хліб насушний, але виконували вони її не як звичайні з'їдачі хліба, а з посвятою і почуттям патріотичного обов'язку. Скільки з-поміж нас, вже літніх, тут мали щастя бути учнями чи виховниками цих прекрасних людей, для яких Закарпаття не було якоюсь екзотикою (а для багатьох наших господарів-чехів, на жаль, воно таким було, а в мріях їх нащадків в Празі ще таким ввижається)! Як багато серед нас завдя-

чують саме цим людям, що не лишилися „пасти вівці", а вийшли в люди, щоб потім краще послужити своєму народові! Я не погорджую буколічним заняттям пастухів, але бажаю того, щоб народ мав і своїх суспільних діячів, і провідників, для чого потрібна освіта. І саме завдяки діяльності цих українців з інших земель закарпатці не залишилися отарою без добрих пастухів, котру кожен чужий вівчар розжене, присвоїть, а як він до того ж вовк, то й задушить!

Другою важливою переломною віхою на Закарпатті був ланцюг подій 1938–39 років. Тоді на увесь зріст виринула потреба і нагода національного самовизначення, відкрилась та бажана дорога до власної хати.

В міжнародній кризі літа й осені 1938 року Чехословацька Республіка шукала порятунку. Закарпатське українське питання не було одинокою проблемою, але і його, себто автономію, треба було розв'язати. Прага рішилася, нарешті, вдоволити справедливі і законні бажання закарпатських українців і надала широкі права, навіть готова була майже підписати союзний договір, аби тільки зберегти існування держави. Але у своїй суперсензитивності до конституціоналізму і вже віджилої парляментарної арифметики призначила прем'єром крайового уряду Андрія Бродія і приділила більшість місць у кабінеті елементам, мало пов'язаним з народом і його прагненнями. За два тижні виявилося, що ці люди з-під русинського і москвофільського прапорів показали своє справжнє обличчя і буквально зрадили свій народ і республіку.

Тоді Прага призначає, знов же леґально, новий склад уряду, а голівство в ньому надається найбільшому моральному авторитетові карпатоукраїнського народу – отцеві Августинові Волошинові. Що осягнено за не цілих шість місяців існування української автономної державності, заслуговує на подив. Це прямо феномен історії число один. „Народ збудивсь зо сну!" – як співається у пісні. Закарпаття ожило, його народна свідомість перетворилася в державно-політичну. Хто пригадує сам, або хто чув від інших, чи останнім часом вже й почав щось читати про ці незабутні часи, усвідомлює собі, який це був здвиг, підйом! „Яка краса відродження країни!" – слід повторити Олеся також щодо цього малого клаптика української землі. Крім багатьох подій, що викликають різні переживання, згадаймо тільки одну – вибори до першого українського сойму Карпатської України. Це було справжнє самовизначення закарпатських українців на користь своєї хати, своєї волі і правди! Подібного не було в чиюсь іншу користь в минулому. Можна порізному оцінювати процедуру виборів, можна критикувати з погляду конституційного і плюралістичного штанд-пункту виборчу техніку і ставлення до опозиції, але вислід так чи інакше засвідчував, що якщо не 92 відсотки виборців, то, напевно, 75 відсотків (себто переважаюча більшість) голосували за українським вибором в противагу чехословацькому і проугорському. Це засвідчували і чужі спостерігачі.

Проте найбільш автентичним актом самовизначення закарпатських українців був акт збройного спротиву Карпатської Січі проти угорського наїзника, що дістав вільну руку і доручення від нацистської Німеч-

чини окупувати край. Ніхто тоді, навіть добре озброєна чехословацька армія, не збирався підставляти чоло аґресії. Це зробили січовики! Де ж тоді була чеська армія, що була покликана боронити цілісність кордонів ЧСР? Де був генерал Прхала, нібито міністер уряду Карпатської України? Як повівся генерал Сватек, що одного дня єхидно пообіцяв Волошинові, що вийде з своїми вояками, танками і гарматами на фронт проти угорських аґресорів, а другого дня втік до Румунії, передаючи саме румунам цінну модерну зброю, що її відмовився дати до диспозиції уряду Карпатської України і Карпатської Січі?

Герої абсурду, карпатські січовики, кров'ю ратифікували акт проголошення самостійности і власним життям ствердили волю закарпатських українців, куди їм іти і де їм бути. Не важливо, скільки їх впало в обороні Закарпаття, не будемо сперечатися про число жертв, але для життя народу важливо, що у вирішальних моментах він став до боротьби, хоч і нерівної, і не сплямив своєї чести. Закарпатці першими виявили опір фашистським загарбникам у Другій світовій війні, тоді, коли інші, у кращій позиції, стали дезертирами. Не вперше і не востаннє залишили наші брати-слов'яни фронт боротьби за Закарпаття. Вперше, недостатньо політично і дипломатично вони боролися за цілісність республіки у зв'язку з Мюнхенською конференцією та Віденським арбітражем. В останньому без серйознішого опору віддали вони Угорщині наші стародавні міста – Ужгород і Мукачево. Не зуміли чехи відстояти дипломатичного свого права на Закарпаття в 1944–1945 роках, а віддали його без найменшого протесту Сталінові.

Саме про цей акт приєднання Закарпаття треба дещо сказати, бо знову ж таки інтерпретується це викривлено на вигоду чиїмсь бажанням. Отже, як було і що сталося з Закарпаттям в цих місяцях і днях?

За міжнародними домовленнями і чехословацько-радянською угодою, Закарпаття мало залишитися у визволеній Чехословаччині після поразки німців і їх союзника, Угорщини. Чехи готувалися перебрати владу на Закарпатті, може, навіть дещо навчившись із досвіду минулого, оминути свої колишні помилки. Закарпатські українці після окупаційної влади угорських фашистів воліли західніх опікунів, слов'ян, з якими ще можна було цивілізовано змагатися і здобувати своїх прав. Найбільш наївні між нами вірили, що повернеться до статусу 1939 року і з Праги повернеться батько Волошин. Серед багатьох, зокрема інтеліґенції, була довіра і сподівання, що Бенеш відстоїть Закарпаття, хоч частину української землі, поза більшовицькою контролею. Але тоді демократичний уряд Чехословаччини ще й пальцем не кивнув, щоб відстояти цілісність своїх кордонів. Прага добровільно, під меншим чи більшим тиском Сталіна, відступила Закарапаття. Ніде не зареєстровано чеського протесту. Як Сталін перевів це приєднання, про це вже написано чимало, але ще не сказано найбільш істотне.

Не йшлося радянським керівникам про якусь надзвичайну здобич, багате Ельдорадо на Закарпатті, навіть не була найважливішою геополітична концепція здобути для СРСР причілок за Карпатами, але насамперед взя-

ти під контролю рештки української території, де ще міг би розвиватися у якійсь відносній свободі вільний український дух, думка про відновлення національної держави. При цьому Москва і режимний Київ грали на сентиментах національної єдности, на тому, що це була одвічна мрія закарпатських українців – об'єднатися в одній українській державі. Причому для цієї політичної мети використовувалося все національне минуле, включно з східньою Церквою, котру потім насильно ліквідовано.

Багато закарпатців щиро підписували маніфест про приєднання, інші дивилися на це з опортуністичного боку, мовляв, ми проти більшовизму, але це перша краща нагода, щоб Закарпаття увійшло до Соборної України. Не прогайнуймо її! Навіть такі, як я, що в 1945 році вибрав свободу і в даних умовах був прихильником демократичної розв'язки, сприйняли розв'язку возз'єднання позитивно. Раз це мусило статися. Закарпаття багато не втратило, що не увійшло в 1945 році до Чехословаччини, бо і ця „остоя" демократії на сході Европи скоро стала однією із найбільш сталінських „народних" демократій. Мабуть, і соціяльно та економічно ми не втратили багато, бо так само були б використовувані імперським центром, як і інші країни бльоку.

Проте виграли ми національно, бо знайшлися хоч у неволі, але спільно з усім українським народом. З ним ділили долю за останніх 46 років, з ним зазнали спільне горе, але й моменти піднесення та останнього відродження. Ми свідомі, що ми не самі, відчуваємо сильне плече і допоміжну руку великого нашого народу. Відірвані, були б ми відказані на асиміляцію, боротьбу за саме виживання як малий народець супроти культурно вищого чеського народу та близького словацького динамічного націоналізму.

Зродилось у нас почуття спільності і єдности, якого нам бракувало у тій мірі, щоб вже ніхто нас не роз'єднував. Створилася у нас нова свідома інтеліґенція, виросли два нові покоління, інтеґровані у велике українське суспільство. Закарпаття у своєму краю та в цілій Україні видало із себе здібних діячів, мистців, літераторів, учених, що є окрасою цілого нашого народу. Хоч нечисленна закарпатська еміґрація, але й вона відіграє непропорційно визначну ролю у житті всієї нашої діяспори на заході. Закарпаття, при збереженні усіх своїх особливостей, реґіональних питоменностей і своєрідної ментальности її людей, знайшлося у спільному горнилі з галичанами, подолянами, полтавцями, поліщуками і степовиками-чорноморцями. Наші люди-краяни, що живуть у Києві, Харкові, Одесі, Луганському чи Львові, скрізь вони – українці, а при тому і закарпатці. Соборна Україна може і хоче зберігати оту єдність у різноманітності і належно оцінює кожний свій край і народний звичай, кожне своє плем'я.

Скажу ясно і відкрито, не могло нічого статися кращого для цього нашого краю, як те, що коли не в 1919 році і не в 1939-му, то хоч в 1945 році ми, нарешті, об'єдналися, увійшли до однієї держави, зміст і форму якої ми не любили, але дочекалися, нарешті, того, що всі були під однією стріхою, в одному отчому домі.

Ніякі національні орієнтації, що позначилися на нашому народному організмі, не спинили природного розвитку саме до української свідомости

і до поняття єдиної української політичної спільноти. Москвофільська орієнтація ще з минулого століття, чи у її модернізованій формі в 1920–1930-их роках, якими мотивами й чинниками вона не була б виправдувана, нікуда нас не завела. Завдяки їй досягнуто те, чого бажалося оминути, – прискореної мадяризації і відчуження від простого народу його інтеліґенції. Спеціяльна версія русинства-тутешняцтва стала вигідним засобом тих, що бажали нас відірвати від України і східнього слов'янства. Її колисками стали великодержавні чужі концепції, у яких наш народ і плем'я мало втратити свою ідентичність, позбутися свого коріння. Воно було і сьогодні у відновленій формі карпатського русинства відламуванням гілки чи гілок від єдиного українського стовбура. Якими модними теоріями ця тенденція не прикривалася б, наприклад, творенням міні-націй, є вона, по суті, антинародна, кон'юнктурна і згубна для таки самого нашого племени. Ці ідейки вигідні тим великодержавникам, котрі готові їх використати, щоб розбивати українську єдність, а потім ділитися шматками України. Вигідні вони ще й тим амбітним одиницям з-поміж нашого таки роду, хто сподіється на міністерські пости у якійсь автономній республіці, або на приїзд губернатора на білому коні з-за океану. Бо їм, мабуть, нелегко ті свої амбіції задовольнити у великій країні, то сподіваються це зробити в півторамільйонній автономній республіці, причепленій до якось сусіднього воза.

Перемогла за останнє сторіччя національна орієнтація, що базувалася на народі, його прагненнях, долі і мові. Це було наше народовецтво. Народовці у різній формі – чи то невинного мовного народовства за останні роки угорської влади, чи поміркованого рівняння на все українське під старою назвою руськости чи малоруськости за Чехословаччини, чи знов як закамуфльоване плекання народної мови за чергової угорської окупації намагалися стверджувати наше спільне коріння, звідки приходив українець на землю Лаборця, намагалися вказувати на нашу колиску духовного життя – Київ і близький нам географічно Львів.

Ця тенденція природно і закономірно перемогла, і вже від цього нема вороття, хіба у небуття. А ніякий здоровий і життєздатний організм того собі не бажає. Закарпаття хоче жити і розвиватися, це ще молода гілка міцного дерева і великого народу, якому бути і розвиватися і перед яким ясне майбутнє. А разом з тим, там і майбутнє закарпатських українців, бо іншої дороги розвитку й іншої цілі їм не дано! Тільки дорога до себе, до власного дому, до Соборної України!

Сергій ФЕДАКА

ВІКЕНТІЙ ШАНДОР – ДИПЛОМАТ ТА ІСТОРИК КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Виповнюється 65 років від дня проголошення незалежности Карпатської України. На диво, ті події не припадають пилом забуття, а стають все актуальнішими. Нині проблеми демократичного чи авторитарного шляхів розвитку, правильний вибір стратегічних партнерів, пошук балянсу між економічною доцільністю і політичною необхідністю стають для України все гострішими. Звідси такий інтерес до попередніх форм нашої державности, однією з яких і була Карпатська Україна. Тому кожне нове слово учасників тих подій викликає особливий інтерес. Повною мірою це стосується „Споминів" В. Шандора, виданих ужгородським видавництвом „Ґражда". Перший їх том побачив світ 1996 року і охоплює події до 15 березня 1939 року, другий том з'явився 2000 року й описує події від падіння Карпатської України до 1947 року.

Спогади показують, як формувалося покоління майбутніх творців Карпатської України, як гартувалася їхня національна свідомість, через які випробування національної гідности доводилося їм проходити. При цьому автор постійно підкреслює відсутність мстивости в українців, сам демонструє християнське ставлення до противника після того, як над ним одержано моральну перемогу. Звісно, кожні мемуари суб'єктивні, це не істина в останній інстанції, а одна з версій. Але з сукупності таких версій і складається об'єктивна істина. Наприклад, В. Шандор із задоволенням розкрив невеличку інтригу, якою він зірвав спробу С. Фенцика стати єпископом. Мабуть, існували й інші причини, інші подібні крапельки, які разом зливалися у величезне річище української політики на Закарпатті. Кожна така краплина по-своєму цікава і вагома, кожна точила камінь нашої бездержавности. Книжка дуже на часі, і сам автор, відчуваючи це, поспішав з нею: „Протягом майже трьохсотлітньої боротьби за власну державність український народ дуже дорого платив за кожну історичну лекцію, і тому не сміємо легковажити та лишати без належного з'ясування причин невідповідних акцій та можливості їхніх шкідливих наслідків".

Виховання патріота

В. Шандор народився у селі Баранинці під Ужгородом. Його батько був сільським старостою. Ще 1886 року навчання рідною мовою у селі припинилося, всевладними панами тут були жандарми. Довгий час для

родини найміцнішим зв'язком з рідною культурою служила газета Августина Волошина „Наука", яку передплачував один із дідів В. Шандора. В роки Першої світової війни до села прикріпили робітників – 60 полонених з російської армії. У сім'ї Шандорів працював Юхим із Катеринослава. Багато українців виявилося в інших дворах. „Я вперше в житті чув українську пісню. Полонені заспівали „Ой не ходи, Грицю". Люди були захоплені не тільки красою мелодії, але й тим, що все розуміли". Додамо, що з волі історії саме під Катеринославом тоді ж так само працювало по селах ряд закарпатців – полонених із австрійської армії. Так нетрадиційно відновлювалися контакти віками розірваних частин українського народу.

Після війни народ заговорив про свої права, що школи мали б бути руські, однак не було досить учителів. У селі, крім кількох старших жінок, ніхто не вмів по-руськи ні читати, ні писати. Пішов я до Ужгорода, купив у друкарні-книгарні „Уніо" Буквар о. Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчити руську грамоту". З гумором оповідає В. Шандор, як разом із ним узявся за ту ж науку його шкільний вчитель, що до того багато років забороняв учням говорити рідною мовою. Батько мемуариста був учасником Хустського з'їзду 21 січня 1919 року, де голосував за возз'єднання краю в соборній Україні. Коли окремі односельці накинулися на нього, той відповів: „Я голосував за Україну тому, бо моя бабця ходила до Києва на одпуст, і вона мені казала, що там живе такий же народ, як і ми. Були тут у нас і полонені, які теж так говорили, як і ми. Вони були з України. То раз ми один народ, то маємо належати і до одної держави".

12 березня 1919 року до Ужгороду вступили чехословацькі війська. Територія ж південніше міста лишалася в руках Угорщини, де невдовзі було проголошено радянську владу. По Радванській вулиці, коло залізниці, простяглася демаркаційна лінія, уздовж якої ходили вартові. На Великдень 1919 року в Ужгороді спалахнула перестрілка між чехами і угорськими комуністичними військами. Іван Белович із Баранинців обстріляв чехів кулеметом із Радванської церкви, після чого мусив утікати аж до Америки.

В 1921 році в Ужгороді відкрито руську горожанську школу, куди й вступив В. Шандор. Її директором був Михайло Григашій, якому автор спогадів присвятив немало теплих рядків. Добиратися щодня до школи і назад доводилося по півтори години пішки, оскільки поїзд вузько-колійкою Анталовці–Ужгород ходив лише раз на добу. Після отримання початкової освіти В. Шандор вступив до Ужгородської вчительської семінарії, але на другий же день навчання мав конфлікт з учителем-москвофілом і вирішив покинути школу. Лише через декілька днів знайома вчителька з горожанки прилаштувала його до Руської торговельної академії, що була головним осередком українського духу в місті. Приятелем В. Шандора став його однокласник О. Борканюк. З педагогів найтепліше згадується у споминах філолог Олекса Приходько. Під його керівництвом учні поставили в міському театрі „Ревізора" і „Суєту", створили знаменитий хор. О. Приходько викладав і в учительській

семінарії, що була під патронатом тодішнього єпископа угорця Папа, який ледве говорив по-руськи. Той викликав професора і просив його не українізувати учнів. О. Приходько запитав, чи може викладати такою мовою, як ото говорить. Єпископ, радий з порозуміння, поблажливо відповів: „Так, так, пане професоре, вчіть їх якраз такою мовою, як сам говорите, тільки їх не українізуйте". Серед інших шанованих студентами викладачів названо українців М. Велигорського, Я. Голоту, І. Трухлого, Л. Бачинського, В. Чаплю, чеха Стуну, єврея А. Шаша, якого пізніше В. Шандор врятував від гестапівських переслідувань. 1926 року в Ужгороді широко відзначили 10-річчя від дня смерти І. Франка. Тоді ж В. Шандор розгортає культурницьку роботу в рідному селі, домагається призначення туди нового педагога.

Три науки –фінанси, військо, слово

Після академії В. Шандор працював в Ужгороді, у Підкарпатському банку, де директором був майбутній губернатор К. Грабар, а службовцями переважно галичани. З них особливий вплив на юнака справив М. Новаківський, „який умів дуже правильно аналізувати політичні явища і події, що мене сповна захоплювало, і я від нього вчився політичної грамоти, політичного розуму". Селяни охоче заходили до банку, вважаючи його своїм, бо могли там говорити рідною мовою. Щосуботи і щонеділі В. Шандор їздив по селах, поєднуючи пропаганду ідей товариства „Просвіта" з аґітацією за свій банк. Один селянин, який повернувся з Америки, вклав до банку аж сім тисяч доларів, заявивши, що хоче підтримати рідну установу.

Після року праці В. Шандор пішов до Кошицького офіцерського училища. Далі він навчався у Празі, стажувався в Ужгороді і врешті-решт став офіцером. У війську мав ряд конфліктів на національному ґрунті, з яких виходив переможцем. 1930 року повернувся до банку. Політична ситуація в краї загострювалася. Товариство Духновича організувало в Ужгороді з'їзд антиукраїнської спрямованости, проте він провалився. З іншого боку, ОУН влаштувала замах на москвофіла Є. Сабова, який мемуарист справедливо характеризує як річ абсолютно непотрібну, вона тільки зашкодила українській справі. Сам В. Шандор застосовував демократичні методи боротьби. Коли в Баранцях на противагу читальні „Просвіти" організували ще й русофільську читальню, він з друзями записався і туди, хлопці сплатили членські внески, а потім на зборах проголосували за закриття цієї читальні. На відкритті такої читальні в с. Довге В. Шандор переконав селян не робити цього. За це лідер русофілів С. Фенцик притягнув його до суду, звинуватив у антидержавних діях, але після тривалої судової епопеї В. Шандор був виправданий. Чеська влада звернулатаки увагу на молодого політика. Йому запропонували вступити до Аграрної партії, на що юнак не погодився через її протиукраїнську політику. Після цього його кілька разів провалювали у Празі при іспиті на диплом про вищу юридичну освіту.

До власної держави – демократичним шляхом

23 вересня 1938 року Чехословаччина оголосила загальну мобілізацію, оскільки Німеччина висувала до неї територіяльні претензії. В. Шандор прибув до Ужгородського полку. Офіцери німецької національности відверто саботували підготування до війни. Закарпатські ж українці, до яких чехи традиційно ставилися з підозрою, проявили себе дисциплінованими солдатами. Цей факт змусив багатьох чеських офіцерів переглянути своє ставлення. Полки з Ужгороду і Хусту відправлено через всю країну до німецького кордону. Саме українці чомусь мали прийняти перший удар. Проте невдовзі відбулася Мюнхенська конференція, на якій Чехословаччину змусили до територіяльних поступок. Ще згодом Празі довелося надати автономію Підкарпаттю.

Уряд Карпатської України призначив В. Шандора своїм представником у Празі. Він регулярно інформує чеську пресу про ситуацію в краї, переймається його економікою, особливо банківсько-фінансовою системою, налагодженням контактів із закордонними підприємцями. Мемуари містять унікальний матеріял із господарської історії Карпатської України. Натомість тут дуже критично оцінено єдину партію краю – Українське національне об'єднання, її діячів. Докладно описано гострий конфлікт, коли Прага призначила додатковим міністром в уряд Карпатської України чеського генерала Л. Прхалу. Підкреслено, що це сталося через те, що в Хусті не спромоглися висунути на дану вакансію єдину власну кандидатуру. Поступово автономна держава виходила на широку міжнародну арену, плянувалася навіть її участь у світовій виставці у Ню-Йорку. В. Шандор організовує радіопрограми про Карпатську Україну, сприяє приїзду до Хусту закордонних журналістів.

Немало сторінок присвячено виборам до Сойму Карпатської України, що відбувалися поспіхом, багато чого шилося на швидку нитку. Юристи празького представництва мусили поспіхом редаґувати сирі документи, що надходили з Хусту, аби їх можна було опублікувати. В. Шандор критикує наспіх створене Українське національне об'єднання, яке так і не змогло злучити всі державницькі сили. Судячи з мемуарів, головну ролю у виборчій процедурі відіграло молодше покоління крайових політиків, що на якийсь час відсунуло більш досвідчених старших колеґ. Звідси – цілий ряд шорсткостей, за які ухопилися антиукраїнські сили, заявляючи, ніби вибори зовсім нелеґітимні, зфальсифіковані тощо. Натомість В. Шандор дає найвищу оцінку електоральній поведінці загалу: „Вибори були наріжним каменем у психології закарпатського населення. Вони укріпили в нім почуття самовпевнености, власної сили і права, якого наш народ був позбавлений довгими віками... У напруженій зовнішньополітичній ситуації, яку створювала мадярська й польська пропаґанда, результат виборів благодатно вплинув на життя внутрі і ззовні держави". За виборами спостерігало 20 закордонних журналістів.

В. Шандор вважає, що в березні 1939 року гітлерівці прагнули, щоб Карпатська Україна заявила про свій розрив з Прагою, поклавши початок черговому етапові розчленування республіки. Проте А. Волошин

не пішов цим шляхом. Незалежність Карпатської України проголошено лише услід за Словаччиною, коли гітлерівці вже почали окупацію Чехії. Мемуарист пише, що заколот частини січовиків проти уряду А. Волошина був організований сотником Ріко Ярим, який виконував німецьке доручення. Разом з тим автор високо оцінює проголошення незалежности 15 березня, показуючи, що подальша трагедія багато в чому зумовлена розколом в середовищі діячів Карпатської України.

Скорботні жнива політичної мудрости

Гортіївська армія ввечері 16 березня зайняла Хуст, а вночі одна колона військ, рухаючись з Мукачева, досягла через Верецький перевал кордону з Польщею, інша частина, ідучи з Ужгороду, добралася в боях до Перечина. Польська армія теж перетнула кордон Карпатської України. 18 березня М. Горті відвідав Мукачево і Хуст, а через три дні видав звернення, в якому облудно обіцяв, що „руський народ у рамках мадярської держави дістане автономію". Поки ж у краї було розгорнуто систему концтаборів: три-чотири на Верховині, а також „Ворюлопош" під Ніредьгазою, „Ковнер" у Макачеві. В Ужгороді відкрито тюрму у будинку торговельної академії. Відбулися масові розстріли січовиків. Біля Оріховиці над Ужем навіть зафіксували це на кіноплівку. Дійшло до того, що 23 березня проведено брутальний обшук у Мукачівському монастирі. Останній викликав таке обурення в краї, що того жандарма перевели на інше місце служби. З 420 українських шкіл лишилося 114.

В. Шандор вперше поділився спогадами про те, як гітлерівці вивезли А. Волошина до Берліна, тримали його під наглядом гестапо, як вдалося перевезти його до Праги. Сам В. Шандор, влаштувавшись у Братиславі на працю у банк, організовує допомогу політичній еміґрації з Карпатської України, шукає для конкретних людей посильну працю, контактує з екзильним урядом Карпатської України в Парижі, з дванадцятьма послами Хустського Сойму. Цікаво описує В. Шандор життя українців у Словацькій державі воєнних часів. У Братиславі діяли „Товариство українських інженерів" та організація „Українська колонія". Сюди перебралася зі Сваляви Українська торгова академія (та, що в двадцятих роках працювала в Ужгороді). В роки війни В. Шандорові і М. Баботі вдалося через румунський Червоний Хрест і особисті знайомства визволити з румунських таборів полонених українців.

У липні 1939 році мемуарист зустрівся з німецькою журналісткою, яку цікавило ставлення українців до рейху. „Я їй сказав, що Німеччина продала Карпатську Україну, то могла хоча б вчасно повідомити її про це". Тоді ж В. Шандор заявив, що Гітлер і Сталін ось-ось підпишуть договір. Ми знаємо, який подив викликав цей пакт Молотова--Ріббентропа в антифашистському таборі. Та виявляється, що не меншою несподіванкою він був і для фашистів, зокрема для журналістки, що була буквально вражена таким пророцтвом.

У червні 1945 році радянські спецслужби розгорнули справжнє полювання на діячів Карпатської України. Припускаємо, що їх плянувалося якось використати при підготуванні радянсько-чехословацького

договору про Закарпаття. В. Шандор кілька днів переховувався у Плзені, потім пішов до американського табору для втікачів, відтак перебрався до Німеччини, а в 1947 році еміґрував за океан.

Чесність з собою і читачем

Мемуари вийшли дуже повчальними, оскільки автор, з одного боку, переконаний український державник, з іншого ж – палкий противник радикалізму, голої фрази. Спогади майстерно протиставляють мітам про Карпатську Україну живу правду. В радянську добу існував один „чорний" міф – про ніби маріонеткову державу і її творців як прислужників Гітлера. Нині він цілком розбитий, та з'являються нові міти, що прикрашають дійсність, згладжують усі кути. З ними і полемізують спомини. Не приховуючи труднощів, вони подають творення Карпатської України як реальний, а не паперовий процес – в усій суперечливості життя. Така чесність дозволяє вивчати помилки, щоб не повторювати їх сьогодні. Автор обрав суворо епічну манеру оповіді (а не ліроепічну) – описує яскраві події, та не дає розгорнутих характеристик сучасників, крім близьких родичів. Особливо бракує портрета А. Волошина, що згадується з великою пошаною, але без деталей. Те ж стосується цілого ряду інших діячів. Водночас автор вдало поєднав власне мемуари з аналітичними розділами, написаними на архівних джерелах.

Дуже мудрою видається ідеологічна позиція В. Шандора, яку багато хто не розумів. Націоналісти мали великі ілюзії, що вдасться скористатися з конфлікту Гітлера і Сталіна на користь Україні. Мемуарист ніколи не поділяв цих марень, вважаючи, що дві імперські держави швидше домовляться між собою, ніж сваритимуться через бездержавний народ. Загалом він не вірить, ніби свою державу можна побудувати за підтримки зовнішньої сили – чи то військової, чи то фінансової. Звідси його опора лише на власний народ, послідовний конституціоналізм, часті слова про добрі традиції, закладені в краї чеською демократією, хоч сам В. Шандор дещо постраждав від тодішнього режиму. Подібна зваженість, апеляція не до минущої кон'юнктури, а до засадничих цінностей так необхідна і сучасним українським політикам. Тому ознайомитися з думками В. Шандора було б корисно не лише закарпатцям, але й якомога ширшому колу читачів.

Дмитро ФЕДАКА

ПОЕЗІЯ БУРХЛИВОГО ЖИТТЯ

Тернистий шлях Івана Ірлявського – поета, публіциста, борця за Соборну Україну

Він сам назвав свою творчість поезією бурхливого життя, а себе – поетом неспокійних буднів, яких на його долю справді випало аж занадто.

Іванові Ірлявському належить чільне місце в українській літературі, як і в громадському, суспільному житті Закарпаття та всієї України 30-их – початку 40-их років XX століття. Він рано пішов із життя, ціле десятиліття не дожив навіть до того короткого віку, що судився Ісусові Христові. Проте залишив яскравий слід не тільки у відведеному йому земному часі, нашім сьогоденні, але й у придешності.

Його ім'я – активного будівничого Карпатської України, полум'яного борця за відновлення державности Соборної України в умовах німецько-фашистської окупації, надовго було викреслене із суспільної пам'яті в Україні. Книги І. Ірлявського, видані у 1938–1942 роках в Празі, майже не потрапляли в окуповане Угорщиною Закарпаття. Ті ж, що дивом опинилися тут, були знищені угорським окупаційним режимом у 1939–1944 роки, а після 1944-го – радянським. У громадських книгозбірнях – тотально. Лише у спецфондах наукової бібліотеки Ужгородського університету під надійними замками зберігався один-єдиний примірник його збірки „Брості" – із возз'єднанням Закарпаття з Україною ім'я поета було під забороною. Окремих його соратників час від часу називали, обливали брудом, його послідовно замовчували, кинувши у небуття, що обернулося непоправною шкодою для мистецького життя краю й України, наклало лихий карб на долю рідних і близьких. І все ж на зло коричневій чумі XX століття – фашизму – та червоній сталінсько-брежнєвській тиранії він не канув у Лету. У своїм добродійстві він жив у серці брата Василя (1914–1995), що донедавна беріг тепло родинного вогнища у їхньому рідному селі, як і в пам'яті друзів і близьких, а також широкої української діяспори – в Канаді та США, Англії і Німеччині, де про нього писали й друкували його поезії у збірниках й антологіях.

В Україні у повоєнний час ім'я І. Ірлявського вперше потрапило на сторінки преси лише 1990 року стараннями Олекси Мишанича, який разом з добіркою віршів представив його як „самобутнього поета, що своїм доробком посідає почесне місце в історії літературного розвитку дорадянського Закарпаття". Кінцем цього ж року постать поета введена в „Українську літературну енциклопедію" (т. 2, с. 332), а відтак і в історію укра-

їнської літератури. Ряд Публікацій з творчої спадщини поета і матеріялів про нього з'явилося у періодичній пресі, збірниках та альманахах.

Особливо багато зусиль для введення поета як представника празької поетичної школи в літературний процес доклав україніст зі Словацької академії наук Микола Неврлий, який видав також у Києві для широкого читацького загалу України поважним збірником твори всіх українських поетів, що належали до „Празької школи".

Нині поетична творчість І. Ірлявського вивчається й у школах Закарпаття на годинах літературного краєзнавства. У 90-их роках його постать випрозорюється дедалі більше, і, як справедливо зазначає один із дослідників, „наразі можемо ствердити, що творчість І. Ірлявського якісно увиразнила творчу палітру української поезії 30–40-их років. Його поезія внесла у літературний процес свіжий гірський струмінь, позначений мотивами любови до рідної землі та мужніми поривами до героїчного чину. Соратник О. Ольжича і О. Теліги, Іван Ірлявський залишив помітний слід в історичній свідомості української нації".

Народився Іван Іванович Рошко – таке його справжнє ім'я – 17 січня 1919 року на Ужгородщині, у напрочуд мальовничому селі Ірлява, розсіченому річкою Старою, притокою Латориці, на дві нерівні частки. На більшій, правобережній, горбистій, одразу за обійстями й нивами з церквою, дзвіницею та сільським кладовищем, видніється масив знаменитих середнянських виноградників, на меншій, з рядочком хат на березі Старої, починається долина, що через низинні села Мукачівщини та Ужгородщини тягнеться до Латориці й Тиси і далі, далі аж ген до Дунаю, так щиро оспіваного у піснях Іванових краян. Це вони, його предки з історичного Закарпаття, ще у сиві часи створили й знамениту українську народну співанку про Штефана воєводу – „Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...", якій ще у XVI сторіччі судилося стати першим документованим записом щедрої української народної пісенности.

За рікою, край села, поруч з берегом стояла й давня дерев'яна родинна хата його батьків. Нині хіба старезні верби та вільхи над Старою, може, вже й не свідки Іванового дитинства, проте достеменно з того давнього кореня, пам'ятають, як він весною та влітку сидів на березі річки у задумі, снував думи-рядки, що відтак ставали віршами:

Мої будні п'яніли від долі
у розмаю, в весняних вінках
там, де простір ширяє на доли,
там, де закрут, де рідна ріка...
...Я із серцем схвильованим слухав,
біля мене шуміла вода;
що не знав я милішого друга,
тому часто над нею сідав.
Мені вільха, що воду корінням
ссала в себе, співала тоді,
як роками зростають горіння,
як пориви живуть молоді.

Мої будні, мої побратими,
не тужили, а гордо росли,
і в них дух запліднявся єдиний.
наче соки весною до слив.
(„Будні")

Як теплої пори ступав від батьківського порога на зовсім-зовсім близькі луки-лази й повертався обличчям до схід сонця, його вражала широка просторінь із сусідніми Бенедиківцями на передньому пляні за ровінню, а в далечині за гарної погоди на обрії в димці виднівся й древній Мукачівський замок. Обернувшись назад, очима застигав на клинах лісу за сусідніми селами Андрашівці, Кузьмино та Кальник, за якими перед ним поставала велична панорама Вігорлат-Гутинського (Ужгородо-Хустського) гірського пасма з далеко-далекою, здавалося тоді, горою Маковицею під самим небокраєм. Ліворуч, за верболозами, погляд вихоплював плесо Старої, її крутий кременистий протилежний берег, нивки та пагорки за рідним селом, курну тополину дорогу – нею восени сельчани його безлісої Ірляви здалеку, з-під Маковиці, доставляли припаси дров на всю, уже близьку, таку довгу холодну зиму. Ближче, на річці між Ірлявою й Андрашівцями, стояв давній водяний млин з мельником-характерником. Усе це, а ще й чи не кожна билинка, рідна домівка, обійстя, мати, батько, брат, сельчани, їх побут, складало відтак реальний світ його віршів, зігрітий теплом власного серця:

Як падала на річку тінь зрадлива
крізь боязливе листя тихих верб,
як в житі гомонів останній серп
і цілувала колоски тьма сива, –
тоді я припадав чолом до хвилі
із каменя і бачив сонце в ній.
(„Як падала на річку")
Або в іншій поезії:
Із Маковиці, що ген там маячить,
вози котились з деревом сюди, –
колеса – чути – ще донині плачуть,
погонич свище молодий.
на цьому шляху ми збивали порох
І бігли навперейми до млина,
ногами вишиваючи узори
у поросі щодня.
(„Вересень")

Невеличка, ошатна, по-господарськи зібрана докупи Ірлява часів Іванового дитинства, з доглянутою церквою кінця XIX століття, добротною дзвіницею з трьома дзвонами праворуч (польовою дорогою ліворуч церкви малям зі старшим братом веснами ходив по жовклу глинку – нею мати білила в хаті стіни перед Великоднем), початковою школою неподалік із сумлінними вчителями, – трималася укоріненої традиційної народ-

ної культури й моралі, обрядів і звичаїв. На цих первісних пластах почали формуватися світобачення та художній світ громадянина і письменника І. Рошка-Ірлявського.

Мати, чию жіночу м'якість, теплоту і ласку він взяв із собою назавжди, померла рано, ще перед тим, як він пішов до школи. Батько пізнав широкі світи – тричі їздив до Америки, аби заробити якийсь гріш, два роки воював на фронтах Першої світової війни, як військовополонений австро-угорської армії досить тривалий час перебував на Полтавщині й повернувся додому 1918 року – з його живих оповідей постали у віршах сина образи українського степу. По смерті дружини батько залишився вдівцем до кінця своїх днів. Зароблені гроші потратив на купівлю землі й деревини на нову хату на іншому місці. Старшого дванадцятилітнього сина Василя після першого клясу гімназії забрав додому – на газдівстві не міг обійтися без помічника. Меншому, на 5 літ молодшому Іванові, дав змогу вчитися. Після закінчення шести клясів народної (початкової) школи у рідному селі, місцеві вчителі допомогли здібному учневі підготуватися до іспитів за горожанську (неповну середню) школу екстерном, але оскільки в Мукачеві його на подальше навчання не прийняли за віком, провчився ще рік в Ужгороді – брат Василь двічі на тиждень носив йому їжу, грошей вистачало на мешкання.

Зі свідоцтвом Ужгородської горожанки восени 1934 року вступив до Мукачівської торговельної академії. Тут, крім ґрунтованих фахових знань, дістав добрий гарт естетичного й національного виховання. Цей навчальний заклад очолював краянин-патріот, знаний педагог і громадський діяч Августин Штефан, вчителями працювали відомий у світі музикант-хоровик, у минулому дириґент знаменитої капели О. Кошиця, дириґент хорів у Мукачеві та Ужгороді Олекса Приходько, закон Божий у різний час викладали поет Зореслав та прозаїк Юрій Станинець. Спеціяльні дисципліни вів інженер Василь Чапля, в майбутньому педагог вищої школи, вчений-кібернетик, інженер Леонід Мосендз – поет, прозаїк, публіцист, перекладач – викладав українську мову та літературу, Івана Рошка-Ірлявського з першого року навчання часто бачили в його товаристві. На цей час припадає розбудова в Закарпатті за участю Олега Ольжича осередків організації українських націоналістів з двома відділами – підпільним і пропагандистським. Останній активно виховує молодь в українському соборницькому дусі. Поряд зі старшими товаришами: Дмитром Бандусяком, Михайлом Габовдою, Петром Стерчом, Михайлом Кіштулинцем, – Іван був в академії активним членом ОУН. Відтоді національна ідея жила в його єстві як поклик і дія творити Соборну Україну за будь-яких умов, боротися за її державність з пам'яттю про часи Мазепи, Української Народної Республіки й більш давні. Він мав глибокі знання з історії рідного краю і України.

З дитинства задумливий, іноді весь у собі, здавався надто тихим, аж сором'язливим, не дуже говірким. Коли ж вступав у розмову, кожен помічав його розсудливість і гострий розум, а при нагоді відчував і його твердість духу. В академії вчився на найвищі оцінки. Любив і умів співати, мав прекрасний голос. Придбавши мандоліну, навчився добре грати

на ній. Із ровесниками-сельчанами, що теж продовжували навчання: Ільком Газудою (пропав безвісти у вирі Другої світової війни) та Василем Левкуличем (по війні був актором муздрамтеатру в Ужгороді), – часто сходилися в Ірляві, співали у супроводі власної гри на мандоліні й гітарі, проводили окремі культурницькі акції.

Після закінчення Торговельної академії у 1938 році почав працювати в Підкарпатському банку в Ужгороді, подав документи в Прагу, щоб продовжити навчання у вищій школі за уже здобутим фахом. Та подальші події, їх бурхливий вир, змінили наміри – він зробив свій вибір не на користь продовження навчання. Уряд Чехословаччини у жовтні нарешті надав автономію Підкарпатській Русі, як Прага офіційно іменувала його край, а 2 листопада згідно з рішенням Віденського арбітражу, які з плином часу були визнані неправомірними, Закарпаття було перекраяне, його столичний Ужгород, Мукачево та Берегово відійшли до Угорщини – вона вимагала весь край. Столицю спішно було перенесено до Хусту. Від самих початків автономізації з головою поринув у працю зі становлення і розбудови Карпатської України – її громадського й літературно-мистецького життя, політичного устрою, інформаційного простору, як нині прийнято казати, формуванню оборонної інституції – Карпатської Січі, що було вкрай важливо за умов масового тероризму на теренах краю, організованого потужними державами – Угорщиною та Польщею. Перебуваючи в Хусті, він практично редаґує відомий тоді журнал „Пробоєм", що виходив й Празі. В останньому числі часопису за 1938 рік, яке охоплювало три останні місяці року, вміщено три його матеріяли на злобу дня, більше – було вирішено, що відповідальним редактором залишається Степан Росоха, який став функціонером в уряді, „але формально видавцем „Пробоєм" буде і надалі Дмитро Галай, а редактором – Степан Бреза. Насправді редактором став Іван Рошко-Ірлявський".

У Хусті І. Ірлявський бере також активну участь у діяльності очолюваної Олегом Ольжичем літературно-мистецької громади „Говерля", „яка об'єднувала видатних поетів, письменників і образотворчих мистців, як Ольжич, Улас Самчук, Горліс-Горський, В. Ґренджа-Донський, Іван Рошко-Ірлявський, Михайло Михалевич, А. Патрус та ряд інших".

Після окупації Карпатської України гортіївською Угорщиною в середині березня 1939 року Іван Ірлявський дістається до Юґославії, більше місяця перебуває в Руському Керестурі серед краян, які переселилися сюди за 200 років перед тим. Тут він разом з прем'єр-міністром Карпатської України Юлієм Реваєм, художником Миколою Бутовичем, керівником театру „Нова сцена" Юрієм Шерегієм та його акторами відчули, „що вони мають приятелів: рідню, яка з ними хотіла поділитися горем, що спіткало їх, оборонців їхньої і нашої Срібної Землі".

На початку травня І. Ірлявський перебрався до Німеччини, де, незважаючи на слабке здоров'я, якийсь час працював шахтарем задля шматка хліба, поки влітку того ж року не опинився в Празі, яка впродовж трохи більше ніж двох наступних років була місцем його проживання, праці і творення в оточенні досить широкої, а головне – творчо могутньої укра-

їнської журналістської і літературно-мистецької громади. Чехословацького громадянства свідомо не прийняв, до кінця життя залишаючись громадянином Карпатської України. У Празі проживало й працювало тоді також чимало чільних діячів Карпатської України.

Місцем його праці стало видавництво „Пробоєм", де трудився не покладаючи рук, займаючись і коректурою, і редаґуванням, і складанням текстів, коли була потреба. Його живим подихом пройняті усі числа журналу „Пробоєм" літа 1939 – літа 1941 років, який значно побільшив обсяг і розширив авторську групу, а також української газети-тижневика „Наступ", перенесеного із Закарпаття в Прагу, і безплатного двотижневого додатку до нього – часопису українознавства „Націоналіст", які розповсюджувалися тоді в усій европейській та заокеанській українській діяспорі. Були ще й книжки у серії „Книгозбірня „Пробоєм". Викроював притому час для творчости – поезії та статті І. Ірлявського систематично з'являлися на шпальтах згаданих періодичних видань. На вулицях Праги його можна було зустріти з розбухлим портфелем, наповненим рукописами, переважно власних віршів. Тут він написав і видав другу і третю поетичну книги, інтенсивно працював над четвертою та новою поемою.

Наприкінці літа 1941 року як член Культурної референтури ОУН з очолюваною О. Ольжичем похідною групою І. Ірлявський з краянином Іваном Рогачем, його сестрою Анною, іншими побратимами добрався до щойно окупованого німцями (20 вересня) Києва. Добиралися не на німецьких штиках, як дехто твердить, а підпільно, невеличкими групками. Інший член цієї референтури, який виконував подібні функції у сусідньому з Києвом Василькові, засвідчує, що завданням Культурної референтури ОУН було „казати правду про німецьку окупацію України, бо ж деякі села навіть вітали німецьких вояків хлібом і сіллю. Ми мусили відкривати людям очі, підкреслювати, що більшовицький окупант відійшов, а німецький приходить... треба було зблизитись із національно свідомими українцями, яких не відтягли більшовики на схід, і разом з ними організувати місцеве життя в умовах гітлерівської окупації, підготувати їх до евентуального протифашистського повстання".

У Києві І. Ірлявський теж займався організацією міського життя – інформаційного та літературно-мистецького життя столиці й України. Іван Рогач, – крім інформаційного, ще й громадського, самоврядного, бо був також і членом міської управи. На долю Ірлявського випала організація Спілки письменників, секретарем якої він став, а також участь в редаґуванні газети „Українське слово" (відповідальний редактор І. Рогач), зокрема Ірлявський редаґував його двотижневий літературно-мистецький додаток „Література і мистецтво", який пізніше, з прибуттям до Києва наприкінці жовтня О. Теліги від листопада мав назву „Літаври" (відповідальний редактор О. Теліга). „Українське слово" виходило кілька разів на тиждень, розходилося по Україні тиражем від 20 до 50 тисяч. Нашим поколінням зовсім невідоме спрямування цієї газети. Тож наведемо маласенький штрих з передової статті І. Рогача у недільному номері від 26 жовтня 1941 року – „Вічний дух української людини", наскрізь

пройнятої українськими державницькими ідеалами, з кінцівкою: „У сьогоднішнього українця в його підсвідомості нагромаджено багато енерґії, багато творчої енерґії, багато творчих поривів українських предків. Цю енерґію треба збудити! Мусить кожний знайти себе і всупереч твердій дійсності, всупереч 23-літньому нищенню і голоду мусимо подати світові доказ, що ми живемо... Геть пригніченість, геть прихнюпленість, геть все, що нагадує нам неволю, геть все неприродне українській людині. Надійшов час, щоб ми знову випростали свою українську спину і ступили на дальший життєвий шлях твердою українською ногою, в якій відчувається стопа і княжих дружинників, і козацьких предків, і всіх борців за краще українське майбутнє!" (підкреслення за оригіналом – Д. Ф.). Певна річ, творення української держави зовсім не входило у пляни Гітлера.

9 лютого під час масових арештів у Києві І. Ірлявського теж арештувало гестапо. Він знав уранці, що гестапо уже веде свою чорну роботу, зайшов до заступника голови Спілки письменників, розповів йому, той з дому не вийшов, а він вирішив піти до Спілки – там його разом з О. Телігою та іншими українськими підпільниками і взяли.

21 лютого 1942 року стрімкий лет Івана Ірлявського до поетичних і громадянських вершин обірвала у Бабиному Яру безжальна гестапівська куля. Того ж дня там же були розстріляні десятки українських патріотів – цвіт української нації. Серед них – Олена Теліга, його земляки, патріоти-підпільники Юрко Борош із Кальника, Василь Кузьмик із Великого Бичкова, називають при цьому й Івана Рогача та його сестру Анну, але є й інше свідчення, що останніх знищили у спецмашині – газовій камері ще у грудні 41-го. Причиною розстрілу Івана Ірлявського, зокрема в уже згаданій „Українській літературній енциклопедії", називають його відмову від запропонованої йому гітлерівцями посади редактора профашистської газети, що прийшла на зміну „Українському слову" – „Нове українське слово". Персонально, може, й так. Насправді причина глибша. Гітлерівська спецслужба протягом листопада–грудня–січня не їла хліб даремно. Властивим спецслужбам методами поступово розкривала наміри підпілля, коли ж у грудні у Львові підпільники-оунівці проголосили українську державність, сумнівів не стало: метою ОУН є безкомпромісна визвольна боротьба за створення Соборної України, в тім числі в боях Української Повстанської Армії, яка формувалася, із до зубів озброєним гітлерівським фашизмом. Тож у лютому 1942-го гестапо й провело в столичному Києві зачистку мозкового центру антифашистського націоналістичного підпілля, подібно до якого діяли й антифашистські організації інших країн Европи – „Вільна Франція" та Французький національний комітет. Віче народного визволення Юґославії, Національно-визвольний комітет Албанії тощо.

На тернистий шлях творця Іван Ірлявський ступив ще підлітком, хоча перша його книжка з'явилася друком, коли був дев'ятнадцятирічним юнаком. За життя видав три поетичні книжки – „Голос Срібної Землі" (1938), „Моя весна" (1940), „Вересень" (1941), четверта вийшла, як уже належав Вічності – „Брості" (1942). Усі видрукувані в Празі.

Явили самобутнього поета-патріота, чий патріотизм щедро живився пам'яттю батьківських порогів, надзвичайно природно вбираючи в себе безоглядну любов до Соборної України.

До своєї першої книжки йшов довго. Віршувати почав, мабуть, ще в Ірляві та Ужгороді. Первісним його навчителем поетичного мистецтва була народна пісня і ширше – народне слово.

Я лиш пісні, що над колискою
не доспівалися давно...
Я лиш пісні, що тихо низкою
виводив під вікном, –

зізнався пізніше у поемі „Вересень". А ще учнем 1„а" клясу Мукачівської торговельної академії подав на конкурс рукописну збірку „Перші зорі" (1935). Вона творилася, коли автор уже спілкувався з Леонідом Мосендзем. Рецензентом збірки став Олег Ольжич, якому її передав редактор журналу „Пробоєм" Степан Росоха. Була це „велика збірка віршів", а резюме рецензента таке: „Він є дуже талановитим, і якщо попрацює над собою, буде великий поет". Перед самим підведенням підсумків конкурсу у 1936 році автор несподівано звернувся до редактора з листом-проханням не друкувати цієї збірки, вона не годиться – з часом пришле зовсім іншу. Уміння глянути на власний витвір критично і у більш зрілому віці – явище рідкісне, воно йому було притаманне, до свого поетичного ремесла і надалі ставився дуже серйозно. Ранні його спроби, і чималі, залишилися в батьківській домівці, що задокументовано у вірші-посланні „Рідні":

В тіснім крузі, в зимовій порі,
коли жити вам тяжко, найгірше,
Розгортаєте зшитки старі,
мої перші читаєте вірші.

Становленню таланту І. Ірлявського як поета професійного – його поетика ніколи не була суто народно-пісенною – сприяло творче оточення. Це і поети-земляки, що виступали разом з ним на шпальтах одного і того часопису, з яким він ретельно знайомився ще від 1935 р.: В. Ґренджа-Донський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Зореслав, І. Колос (Кошан), Боєвір (Ф. Могіш), Ф. Потушняк, М. Рішко. Далі – поети „празької школи": Євген Маланюк (1897–1968), Леонід Мосендз (1897–1948), Олекса Стефанович (1899–1970), Оксана Лятуринська (1902–1970), Олег Ольжич (1907–1944), Олена Теліга (1907–1942), Іван Колос (1911–1993), Андрій Гарасевич (1917–1947). Були вони вихідцями зі всієї України – Сумщини і Херсонщини, Поділля і Волині, Галичини і Закарпаття. Він був наймолодшим талановитим представником Празької поетичної школи. У їхній творчості „досягла українська міжвоєнна поезія найвищого рівня... Всі вони були зближені світоглядово, стильово й тематично. Їхня творчість була спрямована найчастіше в минуле України, набирала часто історіософічної наснаги, акцентувала вузлові періоди історії, перегукувалась із сучасніс-

тю... Стильово ці поети були переважно неоромантиками. Динамічна напруга їхнього вірша відбивала їхню неспокійну епоху. Філософською й психологічною заглибленістю вони інклінували також до неокласики, яку за світовість щиро вітали. Від радянської поезії їхня творчість відрізнялась своїм волелюбством, не декларативним, але діяльним патріотизмом. Це була поезія вільного світу, вільного вияву ідей і почувань".

Ще одним сприятливим фактором становлення поета була фахова літературна критика, що відгукувалася на кожну його книгу, живе спілкування з літературними критиками М. Мухином та О. Лащенком. Уже про перші публікації І. Ірлявського в періодиці упродовж 1937 – перших місяців 1938 року інший молодий представник Празької поетичної школи, Андрій Гарасевич, писав, що цим віршам притаманний м'який ліризм і сила „цілком нового й оригінального матеріялу".

Збірка „Голос Срібної Землі", епіграфом для якої взято рядки Є. Маланюка:

Ти пам'ятай, що ще ударить грім
що з тишою душа не помирилась, –

попри якусь долю декларативности, засвідчила, що поет Ірлявський відбувся. Вона ввібрала настрої патріотично налаштованої молоді Закарпаття, яка з наданням краю автономії в жовтні 1938-го піднеслася духом зі сподіваннями розбудови української державності:

Журлива осінь і журливий вітер,
Сковзає день за обрій – в далечінь...
Надходить ніч... Готуються і світять
ті, що підуть у морок ночі, тінь...
Сини Землі, що довгий час мовчали –
по продзвенніні мідяних копит
козацьких коней, – а тепер повстали
за неозорий край свій, за степи.
(„Ті, що мовчали, – йдуть")

Він ніби передчував майбутні бої і у сонеті „Хочу" висловив настанову-кредо собі: „іти по бажанню серця", „жить душею, як поет"

І ... не споганити сумління
задля своєї честі й доброти,
щоб увійти у рідне володіння
не проданим, а чистим, як аскет...

У збірці „Моя весна" громадянське й особистісне, інтимне більше врівноважені, вона пройнята неюначою розважливістю, трагічні події березня 1939-го ввійшли у вірші виразними штрихами-деталями і пройдуть, як незагойна рана, через усю подальшу творчість. Поет починає об'єднувати твори у цикли, ліричний струмінь збагачується часточкою епіки. Книга творить фрагментальний зліпок біографії поета – зовнішньої і внутрішньої, почуттєвої, – від перших своїх кроків до часу написання.

„Вересень" – ліро-епічна поема з переважанням ліричного струменя. Одразу після її виходу в світ критик (криптонім – С. С.) захоплювався нею як одним із помітніших явищ української поезії в діяспорі. Ця цільна річ – неквапна, лірично-схвильована образна розповідь поета коханій про прожите й пережите ним від народження до часу оповіді, освідчення в коханні через освідчення рідним овидам, рідному селу, шляхам-дорогам, якими пройшло його серце. Усе це оживає в поемі кадрами-картинами.

Передостанній написаний ним твір – збірка „Бростї". Її встиг винести з Києва до арешту поета його празький товариш, який редаґував „Пробоєм", Федір Гайович. Тут злютувались воєдино національна ідея і поезія, віра у незнищенність українського народу, його державности, що має глибокий корінь у віках, „док'ласка Всевишнього щедро землі дає невідомих героїв".

Останнім його твором була, судячи з назви, історіософська поема „Послідній з роду". Сліди її загубилися в Києві з несподіваним арештом автора.

Особливу сторінку творчого набутку І. Ірлявського становить його публіцистика. Погляди, уподобання, цілі автора проглядають у ній пряміше, оголеніше. З поезією її ріднить наскрізний мотив – відданість національній ідеї, але, крім поета, в текстах живе і фахівець-господарник, фаховий фінансист, політик, літописець-патріот, що не міг не вилити на пергамент своїм стилом власних почуттів.

Він прожив 23, усього 23 роки. Багато хто, більшість, окрім рідкісних одиниць, у тому віці ще лишень починають роздумувати, що мають робити. Він звершив багато у свої двадцять три. Його коротке життя потужним зблиском метеора осяяло безсмертне небо України. Відсвіт сяє нам, сяятиме й нащадкам нашим.

Голос Івана Ірлявського – голос його Срібної Землі, – природний, без надривів і фальшу, як життя трударя-закарпатця, мужнів від книги до книги й раптово обірвався на крутій висхідній до верховин. Увібрав думи й почування автора, одного з несхитних борців за державність Соборної України й творців відродження рідного народу в Карпатах під час другого його сплеску в 20-их–30-их роках XX століття. І якщо перша хвиля цього відродження наприкінці XVIII – на початку XIX століття, яка асоціюється з іменем його родоначальника, єпископа Андрія Бачинського берегла народну душу краян від насильницької мадяризації упродовж усього XIX століття, друга зформувала їх менаталітет як національний український, дала Закарпаттю першу за весь період середньовіччя, нової та новітньої історії державність – Карпатську Україну з парляментом-Соймом, державним гербом-тризубом, державним жовтоблакитним прапором та державним гимном „Ще не вмерла Україна". Зі своєю армією – Карпатською Січчю, воїном якої був і поет. Творці Карпатської України передбачали у майбутньому, із формуванням державности на принципах соборности всіх українських земель, входження Закарпаття до складу Соборної України. Тому й біснувався Сталін і його сатрапи, як тільки зводилася на ноги Карпатська Україна, тому й нищив закарпатців-патріотів фашизм – як гортіївський, так гітлерівський.

І. Ірлявський належав до покоління закарпатських літераторів і мистців, які у 20-их – на початку 40-их років після довгих блукань манівцями знайшли нарешті міцне опертя в духовних надбаннях рідного народу, його народному мовленні, його пісні, казці, леґенді, переказі, святі, обряді, звичаєвості, сакральній та народній архітектурі, витворах народних мистців. З їх приходом у літературному й мистецькому житті краю утвердився народовецький напрям. Не втративши чіткої своєрідности, твори художньої інтеліґенції краю стали органічною часткою національної літератури та мистецтва, чи це було мистецтво словесне, музичне, хорове та інструментальне, образотворче з полотнами Бокшая, Ерделі, Контратовича, Манайла та їх соратників, театральне з виставами Руського народного театру „Просвіти" в Ужгороді або „Нової сцени" в Хусті.

Поезія та публіцистика Івана Ірлявського поруч з лірикою Василя Ґренджі-Донського, Юлія Боршоша-Кум'ятського, Зореслава (Степана Сабола), Федора Потушняка, Івана Колоса (Кошана), Боєвіра (Федора Могіша), Андрія Патруса-Карпатського, прозою Олександра Маркуша, Луки Дем'яна, Юрія Станинця, сатирою і гумором Марка Бараболі (Івана Рознійчука), стала незрушним фундаментом нової, у певному сенсі можна сказати – модерної, української літератури на Закарпатті. Її ніхто не приносив зовні, не насаджував, вона природно постала з душі народного генія в особах його чільних представників. І хоча в 30-их – на початку 40-их років поряд із цією літературою існували тутешняцький напрям, найвиразнішим представником був Бобульський, виходець уз Буковини, та напрям русофільський, їх представники не дали творів вражаючих, які започаткували б якусь нову національну літературу чи стали б помітним явищем літератури російської. На літературі ж українській народній, до якої тяжко й довго, ще від Івана Пастелія у XVIII-му та Василя Довговича на початку XIX століття, йшло Закарпаття, незважаючи на шалену мадяризацію, чехізацію, холодні сталінські вітри та хитромудрі, нівелюючі все місцеве (читай – народне) брежнєвські ідеологічні догми, у повоєнне п'ятдесятиліття постало словесне мистецтво ширшого діяпазону з розгалуженим розмаїттям поезії та прози, драматургії, дитячої літератури і публіцистики, перекладів. І хай радянське ідолопоклонство язичницького зразка наклало на неї свою злу печать, у вершинних здобутках вона виявилася гідною продовжувачкою зрушень, що були започатковані літераторами часів національного відродження краю у 30-их роках. Саме їх міцнюща закоріненість у рідний ґрунт, їх ідеї та естетичний досвід у значній мірі вберегли мистців-закарпатців від повної художньої імпотенції, людської і мистецької деґрадації у плині довгих радянських десятиліть. Завдячуючи їм, література краю, образотворче, музичне чи театральне мистецтво не тільки вистояли, але й досягли помітного розвитку. Подальше їх піднесення залежить насамперед від того, наскільки вглиб і вшир зможуть мистці ввійти в народну духовність, оплодотворивши її набутками світової

цивілізації, наскільки багатовіковий, чи не мільйоннорічний, досвід людського буття на теренах Закарпаття включно із щойно минаючим і завтрашнім днем стане фермантом літератури і мистецтва.

Після мізантропічного гестапівського смертельного пострілу в Бабиному Яру під Києвом та багаторічного радянського полону ім'я Івана Ірлявського у всім його багатоманітті повільно повертається додому, у рідні пенати, в Україну, за щасну державницьку долю якої він віддав своє квітуюче молодістю життя. Весною 2002 року на Закарпатті започатковано конкурс художнього слова імені Івана Ірлявського для декляматорів у номінаціях поезії, прози, власної творчости, гумору та сатири, а також бардівської пісні, який стане традиційним. Згідно із розпорядженням Закарпатської обласної державної адміністрації, плянується встановлення пам'ятного знака в рідному селі.

Іван ІРЛЯВСЬКИЙ

Поезіє бурхливого життя!
Коли минали сліз роки й благання,
в моїх настроях і душі бажаннях
воскресла ти, як мрія молода,
що зваблює до проблисків світання.
так покохав я пориви палкі
в часі негоди, прагнучи пожарів,
хоч плакали дощами темні хмари
і хвилі йшли, безрадісні й терпкі,
що віщували нам і муки, й кари.
І ніс солодкий острах я нужди,
а дійсністю загорювались мрії;
я чув вітри – сичали наче змії –
і час, що в серці починав будить
поволі іскри на рясні надії.
а навкруги хиталися світи;
довкола розцвітали рідні ниви...
– Так! Будуть бурі, зродяться ще зливи! –
я заспівав. – Нас розцвіт золотий
зустріне у майбутності щасливій.
Поезіє, тобою я живу,
змагаючись на шляху вже сьогодні,
та, щоб сповнив бажання всі народні,
ти міць мені дай, силу бойову,
той дар із всіх найкращий, дар Господній!

Великодній спомин

Скільки літ проминуло, мій брате,
що не радість несли, а журбу.
Від дитинства багато я стратив
і багато в дорозі забув.
А прийде лишень рідний Великдень
в цвіті вишень, в коронах дерев –
давня пісня об'явиться, вийде
і за серце і знову бере.
В ній минулість, що чаром повита,
таємничість забута у ній,
я бачив в небачених видах
все на стежці білявій своїй.
На тій стежці справляли ми свято,
під зірками палили вогні,
тим-то й мрій позістало багато,
таких рідних та милих мені.
А тим дзвонам, що північ вітали,
свою тугу найпершу дали,
ми, як діти, що все те бажали,
що ніколи в житті не знайшли.
Скільки літ проминуло від того,
всі пішли за водою, як сни,
як і день, що родився із Богом
в наших серцях ясних.

Пам'ятник

Тим, що у запалі, в вічнім горінні,
в спразі живій, незбагнутій віками,
склали життя на престіл України,
ставлю свій пам'ятник-камінь.
Ставлю, увінчаний перлами серця:
квітом любові і паростком туги, –
пам'ятник-пісню, найкращу, найпершу,
нації – вчора і завтра – потуги.
Пам'ятник цей нехай словом промовить
зичним, мов грім, що лунає в безкрає,
збудить, порве, перетопить і знову
тих, що покори не знають.

Вдарить у душі блаженним пожаром,
з гір переллється, як буря, до степу,
де спалахне вічно-сяйним Базаром,
духом ясного Мазепи.

Пам'ятник цей нехай древнє відродить,
що споконвіку нас вабило в далі,
квітом-євшаном жило у народі,
хоч лихоліття нас рвали.

Хай він просякне в чорнозему лоно
в хвилі верхів'я і Чорного надр
зродить нові, переможні загони,
мужні й нездолані кадри.

VI. НЕЗАБУТНІ ЛЮДИ, НЕЗАБУТНІ ПОДІЇ

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ

Поет – революціонер

(До 60-річчя смерти Олега Ольжича)

„Далеко в безодні ланцюг поколінь,
Лик часу сіріє і гине.
Тобі бо самому найвищих горінь
Дано осягнути вершини".

Історія українського народу в усіх її періодах і проявах – це безперервний ланцюг небуденних постатей, імена котрих означають безмежну відданість своєму народові. Вони жили, працювали, творили та згоряли у любові до України, на їхніх світлих прикладах виростали нові покоління, котрим судилося пройти крізь страшні лихоліття, післані долею нашому народові. До цієї когорти великих українців належить поет-революціонер Олег Кандиба-Ольжич – Поезії і українській революції він віддав усі сили своєї полум'яної душі, все своє життя.

Прийшов на світ Олег Кандиба 8 липня 1907 року в Житомирі у батьків Віри (зі Свадковських) і Олександра Кандиб –Олеся. Народився того року, коли вийшла перша поетична збірка його батька „ З журбою радість обнялась", що здобула популярність в усій Україні.

Змалку Олег відзначався надзвичайними здібностями – у три роки почав читати, а в п'ять написав першу п'єсу на три дії. У 1919 році батько його виїхав за кордон за дорученням уряду Української Народної Республіки, з дипломатичною місією. Олег з матір'ю залишилися в Пущі Водиці біля Києва, де він ходив до школи, старанно вчився. У скрутні часи вимінював речі на харчі. Тогочасна щоденна дійсність боляче вражала його, вроджене почуття справедлвости врешті-решт мусіло привести юнака на шлях революціонера-націоналіста. Ось як він потім поетично згадував про гіркоту пережитого в радянській Україні:

„І бачили очі дитячі твої,
Широкі і схожі на рану,
Як люди, що знали визвольні бої,
Улесливо кланялись пану.
І слухали уші, коли вчителі
Учили, нечесно лукаві,
Лучити гонори своєї землі
І службу ворожій державі".

В1923 році пятнадцятирічний Олег з матір'ю Вірою виїжджають до батька: спершу до Берліну, а звідти – до Чехословаччини.

В грудні 1924 року О. Кандиба успішно складає гімназійні іспити на курсах Українського Громадського Комітету в Празі й починає студіювати на філософському факультеті Карлового університету і водночас – в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (на літературно-історичному відділі) та в Українському Вільному Університеті. Його бажання здобути якнайглибші знання про Україну, її історію, культуру випливало з безмежної любови до рідного народу, що її успадкував від батька, Олександра Олеся. Особливо Олега захоплювала археологія.

Розуміючи ситуацію України після програних Визвольних змагань та свої надто слабкі еміґраційні можливості допомогти, в 1929 році стає членом ОУН – в цій організації вбачає для себе єдиний спосіб боротьби за краще майбуття України. Письменик Леонід Череватенко у статті „Я камінь з Божої праці" пише, що О.Ольжич називав ОУН „військом незримим поневоленої нації. Себто – це організація народу, позбавленого власної державности, організація, покликана допомогти народові здобути власну державу". Там він побачив своє місце, свідомо обрав цей шлях, знаючи, що боротьба буде довготривалою. Згодом у поемі „Незнаному воякові" висловив це своє кредо:

„Держава не твориться в будучині,
Держава будується нині.
Це люди на сталь перекуті в огні,
Це люди, як брили камінні".

1930 року Олег Кандиба отримав у Карловому університеті ступінь доктора наук за працю, присвячену неолітичній мальованій кераміці в Галичині. Її високо оцінили провідні чеські фахівці з археології. Перед молодим вченим відкрилося широке поле наукової діяльности. Він стає співробітником Народного музею в Празі, асистентом археологічного семінару УВУ, співпрацює з музеєм НТШ у Львові, що його очолював Ярослав Пастернак. 1930 роки – найплідніші в науковій, педагогічній та літературній діяльності Олега Кандиби-Ольжича. Активно співпрацює з УВУ та Гарвардським університетом, у складі експедиції проводить розкопки на Балканах. 1936 року відвідує США, виступає з лекціями, стає ініціятором створення Українського наукового інституту. Бере участь у багатьох міжнародних конференціях, його праці друкуються в наукових збірниках українською, чеською, німецькою та англійською мовами. У цей час також приходить визна-

ння до Ольжича-поета. Появляється його перша збірка „Рінь“ (Львів, 1935). Однак молодого науковця та талановитого майстра слова не вабить особиста слава і добробут. Він не спроможний думати про особисте майбутнє, щоб не застановитися над майбутнім України – його нещасливої, роздертої Батьківщини.

Наприкінці 1930-их років у його житті приходить докорінний перелом – літературна і наукова діяльність відходить на другий плян. Олег активно входить в підпільну революційну боротьбу – ппро цей вибір виразно промовляє вірш „Межа“:

„По рівній грані двох світів ідеш,
Що, наче скло, невидима і гостра.
І тягне, рве глибинами безмеж
Одкрите серце ненаситний простір.
Ступи ліворуч: легкий буде спад,
Повільні луки, мляві серпентини.
Від інтелекту через хліб назад
До жаху і безсилости клітини.
А вправо ступиш – прірва і провал,
І знову сплеск. І в клекотінні виру –
Лише твій шал щитом проти навал.
Одвага ж, коли ти запрагнув. Віра.

О. Ольжич, як знаємо, ступив праворуч, незважаючи на прірви та провалля, що вкривали обраний ним шлях. Він беззастережно вірів у правильність свого вибору і до того ж заохочував інших. Ось його слова з вірша „Городок, 1932“, що появився у збірці „Вежі“ (1940) року.

„Хто має уші – хай слуха!
Хто має серце – люби!
Встає цитаделя духа –
Десятки літ боротьби“.

1937 року під керівництвом Є. Коновальця було створено Культурну референтуру Проводу українських націоналістів, і Олег Ольжич стає її першим референтом. „ А коли виникають бурхливі Карпатські події 1938-39 років, він уже там, у самому центрі подій – Хусті, в товаристві таких приречених, як Роман Шухевич (Щука), Михайло Колодзінський (Гузар), Зенон Косак (Тарнавський), – пише Улас Самчук у спогадах „Лицар без страху і догани“.

Осінь 1941 – травень 1944 – це підпільний період в житті О. Ольжича. Він очолює Центральне керівництво ОУН та Український націоналістичний рух. Невдовзі після вступу німців до Києва, у вересні 1941 року, повертається в Україну. В Києві організує громадське політичне життя, допомагає заснувати газету „Українське слово“ та літературний журнал „Літаври“. Всі ці почини натрапляють на суворі перешкоди з боку німців. Вже в листопаді того ж року вони забороняють будь-яку українську культурно-громадську діяльність. На початку 1942 року Ґестапо посилює переслідування та заарештовує, а згодом

розстрілює багатьох діячів української культури. Тяжко пережив О. Ольжич розстріл в Бабиному Яру Олени Теліги, її чоловіка Михайла, Івана Ірлявського та інших українських патріотів. Підпільна праця вимагала надзвичайної обережности, на кожному кроці чатувала смертельна небезпека. В березні 1942 року залишає Київ і – назавжди.

Усвідомлюючи, що перед ним – небезпечна дорога і випробування на межі між життям та смертю, О. Ольжич, у передчутті чогось лихого, не хоче, щоб після нього не залишилось нікого. Вирішує одружитися. Вінчання відбулося 2 серпня 1943 року в селі Яблінка Вижня, поблизу Турки.

25 травня 1944 року ґестапівці вистежили і арештували О. Ольжича у Львові. Відвезли до Берліну, а звідти – до концентраційного табору Саксенгаузен. Там його безжалісно допитували вдень і вночі, тортурами домагалися зізнань. Там 10 червня 1944 року, після важких катувань , й помер Олег Кандиба–Ольжич. У вірші „Молитва" він передбачив свій героїчний кінець:

„Не світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї
З ласкавости незмірної своєї, –
Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від ґранати".

А 31 липня 1944 року народився син О. Ольжича, котрого назвали Олегом.

Життя О. Ольжича неможливо відділити від його поезії, якою він висловлював своє світосприймання, душевні пориви, віру у святість боротьби за свободу, найінтимніші особисті почування.

Поетичне надбання О. Ольжича – це збірки поезії: „Рінь" (1935), „Вежі", (1940), „Підзамча" (1946), „Поезії, книжка перша" (1956), „ Величність" та окремі вірші, друковані в періодичних виданнях („Літературно-Науковий Вістник", „Вістник", „Самостійна Думка", „Пробоєм" та інші). Останні три із цих збірок видані вже після смерти поета.

Невідомий автор у статті „Олег Ольжич" в Альманаху „Нового Шляху" 1994 року пише, що „ 'Рінь' зустріли стримано. Рінь – це камінці, що вкривають річища перешумілих вод, те, що говорить про послідовні геологічні зміни, коли насторожиш увагу –

„ І раптом чуєш силу вод рвучку
І різкість вітру, що над ними віяв".

У цій збірці автор говорить й про інші зміни, зміни біологічні, що лишають після себе „рінь" кісток перейшлих поколінь і все ж таки завершуються тріюмфом Людини. Це збірка про бурхливе людське зростання, про стихійні катастрофи, про смерть піонерів нового життя і про їхні перемоги. Стихія і камінна непорушність – твердість і вірність, – це зміст

життя. Плекає світогляд мужньої людини, що сприймає суворість життя, як закономірність".

Ось рядки з поезії зі збірки „Рінь", де поет змальовує стан, в якому перебуває Україна, і пророкує неминучі зміни:

„Є незмінна земля, і усе на ній – зміна невпинна.
Золоте – на світанні, за дня вітряного – срібляне,
Мідь розтоплена – озеро те ж в надвечірніх годинах,
І застигне залізо – вночі, у холодних туманах.

Дослідник продовжує: „ 'Вежі' – органічне завершення „Ріні" – це стрижень всієї ідейної будови поезій О. Ольжича з тематики наших революційних змагань, що її своєю вірою поет підніс на висоти символу, висловлюючи волю цілої нашої сучасности, суцільно присвячена революційному, націоналістичному – це політична лірика. У поезії О. Ольжича відчувається сувора стриманість глибокого інтелекту, і ще суворіша стриманість великого таланту, що й спричинилось до того, що його творчість не була належно оцінена, а події, що надійшли пізніше, перешкодили достатньо познайомитись з нею. Ольжич ощадний у мистецькому вислові, він стримує свій ліризм, оминає ефективних висловів, образів, рим та ритмів, і саме цим осягає мистецького ефекту, що його дає глибока культура і дисципліна автора. Лише при заглибленні в його поезію здивованому цінителеві відкривається прихована влучність поетичних образів, згармонізований зі змістом ритм і тонкі модерні дисонанси в римуванні. Він осягає найвищого мистецького рівня безпосередньою щирістю, первнем, що його зформулювати не дасться, але який вирішально відмежовує віршописця від поета". Прикладом для ознайомлення з цією політичною лірикою О. Ольжича нехай послужать наступні строфи з поеми „Незнаному воякові" (1935):

„Захочеш – і будеш. В людині, затям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельника крила.

„О, вір у одваги ясне багаття,
І скинеш, як порвану лаху,
І слабість, і сумнів, і марність життя,
Коли ти не відаєш страху".

„Та ти не відхилиш свойого вінця,
Блідий, наче крейда, і тихий.
Підеш неухильно, підеш до кінця,
І вибух зголосить твій прихід".

„Розкрийте зіниці, розкрийте серця,
Черпайте кришталне повітря.
Одвіку земля не зазнала бо ця
такого безкрайого вітру".

Проф. Микола Ільницький у своїй статті „Олег Ольжич" підкреслює: „В поезії Олега Ользича постійно присутній погляд історика, археолога, що прагне „просвітлити" товщу століть і тисячоліть, шукаючи духовних витоків усього людства і власного роду племени, як і дух революціонера, що своє життя присвятив єдиній меті – служінню батьківщині, народові й кожний свій вчинок підпорядковував цій меті, незважаючи на небезпеки.

Поезія Олега Ольжича нерозривно пов'язана і з його науковими зацікавленнями, і з політичною боротьбою, хоч би яким дивним на перший погляд здавалося таке поєднання. Власне поезію Олега Ольжича за зовнішніми – тематичними – ознаками теж можна поділити на „археологічну", творчими імпульсами для якої були наукові заняття, і публіцистичну, натхнену атмосферою підпільної праці. До першого типу належать збірки „Рінь" (1935) та „Підзамча" (1946) з рафінованим віршем, образами- символами, до другого збірка „Вежі" (1940), у якій переважає прямий текст, натяк замінює плякат, роздум – дію. Збірка „Підзамча" доводить стильові прикмети поезії О. Ольжича, базовані на прозорій клясичній ясності образів і водночас загадковій символічності, до рафінованої витончености. М. Ільницький завважує, що український літературознавець з Братіслави М. Неврлий каже, що у віршах „Підзамча" відчувається „гармонія думки й почуття, урівноваженість настрою, замилування не тільки до клясичних тем і художніх засобів, але й до клясичного спокою". Вірші „Алябастер", „Шякунтала", „Голяндський образ", „Яблуня на горі", „Порцеляна", „Диліжанс", „Муки св. Катерини", „Сонна Венус", і „Пороша" відкривають нову якість поетичного таланту Ольжича: глибоку потребу рівноваги духу, внутрішнього спокою, замислення над вічними цінностями, які дарує нам кожна мить життя, твори мистецтва. Ось приклад з віршів „Шякунтала" і „Согга Венус":

„В твоїх очах вся мудрість незглибима.
Ходім, нехай я спробую, закутий,
Своїми недовірами-очима
Її до дна пізнати і збагнути".

„Та непритомне тіло золоте
Такий незбагнений ховає холод,
Що й почування, що в тобі росте,
Не будеш здатний ти назвать ніколи"

Про численні вірші О. Ольжича з мітичною, археологічною й історичною тематикою Юрій Клен писав: „Здається, що це людина, яка думкою витає в далеких дебрах історичного минулого і тільки інколи повертається до сучасности і часами, як мандрівник з далекого краю, приносить нам рідку, коштовну перлину. Недаремно ж на нього з об'ємистої книжки... пливе „симфонія п'янка одвічного надхненного закону"..., де „соняшна тривога" барока уживається поруч з сучасніс-

тю і, нарешті, видиво Золотого віку; врівноваженість горя і радощів у віці Срібному; грізне видиво віку Мідяного..., про який складаються безсмертні леґенди, що червоним відблиском своїм освітлюють крицевий холод останнього віку, віку твердого заліза.

Поет вітає зміну невпинну на незмінній Землі, бо ця зміна тільки й таїть для нього безсмертну красу та забезпечує вічний Рух, вічне Відродження. А спостерігання мінливої поверхні речей приводить його до мудрої проясненості, яка благословить усякий кінець. Прийняття життя в усій його поліфонічній барвистості – це настрій, яким повіває на нас від поезій Ольжича..."

А й справді – заглибившись у поезію О. Ольжича, не можна не відчути сили його слів, що тятивою напружують ціле єство, викликають бажання дії.

„Ось сходить, виростає, розцвіта
Благословеніє не форми суті.
Одвага. Непохитність. Чистота.
Милуйтеся! Беріть! І будьте, будьте!...

Проф Юрій Бойко у праці „Олег Ольжич як поет" згадує: „О. Ольжич залишився переді мною живою людиною. Бачу його задуму, його струнку постать, стримані рухи, фотогенічне обличчя, вміння слухати мову іншого. Можливо, що і скромну стриманість або соромливість? Здається, що так! І цей живий образ людини, доповнений тим, що говорилося про нього з глибокою пошаною в нашому підпільному середовищі, зливається з тим, що я читаю в його поезіях, і якось легше мені проникати в їхню життєву й мистецьку правду, зачерпнувши досвідом Ольжичеву епоху.

Чи можна було б знайти „математичну формулу", що образово схоплювала б творчість нашого поета? Либонь можна, і вона виглядала б так: Рінь – мушля (зі звучанням всередині) – задума – могутні вітри – сіра камінність – мідяні серця – рука, що не схибить – звитяжний похід. Як і кожна формула у сфері образовости, так і моя, є недосконалою. З неї нічого не можна б скреслити, а додавати можна було б ще й як! Але ця формула і в тій виразовості, як її написано, схоплює єдність суто інтимного із палючо державницьким.

Ідейно і як поет формувався Ольжич у повоєнній, поверсальській епосі. Навколо себе бачив наростання брутальности, нелюдяности европейських тоталітаризмів, безхребетність демократії, споживчу психозу масової людини, втрату інтересів до естетичних і культурних вартостей взагалі, розпаношення пересиченої сексуальности. В літературі вдало панував експресіонізм й інші дуже проминальні „ізми". Ольжич світоглядово напевно був чужий експресіонізмові, не згадуючи вже про інші деструктивні течії. Він як поет надзвичайно пружний, як украй натягнена тятива. Він бачить неминучість трагічного, він не боїться кінцесвітнього у вселюдському універсумі, але за ним, за обривом у прірву, у даличині він бачить світлосяйний початок, і в золотій короні цього нового світу – Україну. Отже, його романтика

насичена трагічно-оптимістичною історіософією, не досить звичайна для української поезії.

У Ольжичевих поезіях є розмах, є лет над віками і країнами, є патос, віра – і тут він без романтичного струменю не обійшовся. Сполучалися мистець слова, історик археолог і революціонер".

Ось строфа з поеми „Пророк", зі збірки „Підзамче" (1946)– одна зі строф патосу і віри:

„Дні, що прийдуть, дні, що ідуть, лункі,
Розкритим небом, згубою експльозій,
На них долоня зрілої руки,
Що ствердла й захолола на морозі".

Олекса Стефанович – сучасник , близький приятель і духовний брат О. Ольжича, під час перебування в Празі пише: „Камінь таїв якусь притягальну силу для нього. З цією „камінністю" Ольжичевого світу в'яжеться важкість речей і дій у ньому. Коли б треба було збірки Ольжича обхопити однією назвою, то може, найбільше надавалась би, найкраще прилягла б – „Камінь". А про поеми „Пророк" є в нього їх дві, стверджує, що ні манії, ні мантії пророка не носив гордовито скромний Ольжич. Ні там, ні де інде не називає себе цим ім'ям, мудро вдаючи, що Бог у ділі рук своїх перебуває незримо.

Він знав їх, ці хвилини „віщих зіниць", коли не людське, а Боже сім'я запліднює душу (Ольжич взагалі нелегко „запліднявся" від собі подібних: занадто бо він був „камінним" чи може, краще – мужем). У ці хвилини бачив він ясно й далеко. Бачив – Кінець. Той, лункий „розкритим небом, згубою експльозій", „Страшний Суд", коли „дрижить земля і небо", „нечуваний вітер дме" і другий, світ власний, „смерть як найвищий вінок", „нестерпно-сліпучу останню хвилину".

Було в Ольжича якесь особливе прагнення Кінця. Кінця – Початку. Спрагою Кінця – Початку надихане його:

„О думка, що тіло без жалю руба,
Що очі й уста твої сушить.
Архангельська срібноголоса труба
Гримить крізь простори і душі.
І мертві встають і шукають хреста..."

Той же О. Стефанович у своїй поезії пам'яті О. Ольжича, таки найкраще збагнув суть життя та самого О. Ольжича.

„Такі непримеренність і напруга
У спразі все нетребне побороть –
Хай проклятою буде моя плоть,
Що слабшою вона від мого духа!

Ще княжая була на нім кольчуга,
Великий, староруський ще Господь
Провадив українську його лодь –
І тверда і росла його потуга.

„Нащо слова?“ багато був він більш,
Ніж сірий і камінний його вірш,
Не тільки бо вознесла на прапорі,

А й в серці йому випекла мета
Ту заповідь, що кликала все д'горі;
„Одвага. Непохитність. Чеснота“.

Джерзі-Ситі, Н. Дж.

Роман САВИЦЬКИЙ, мол.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПОРТРЕТ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ

(Бібліографічно-критичний есей)

Портрети бувають різні: літературні, художні, біографічно-критичні. Найперш зупинимося на кількох наукових дослідженнях і розглянемо, чи правильно в них відзначений час виступів славетної співачки у США?

Відомо з кращих наукових джерел (про них докладніше згодом), що Соломія Крушельницька виступала у концертному репертуарі в Америці від лютого до травня 1928 року. Тим часом рік виступів співачки в німецькому лексиконі славетних співаків (оригінальна назва „Unverganglic he Stimmen", 1962 р.) за редакцією K. J. Kutsch ta L. A. Riemens подається неправильно; та сама неточність трапилась із датою її тодішнього запису чотирьох українських народних пісень у відомій фірмі „Колумбія". В обидвох випадках лексикон чомусь подає 1927 рік.

Помилка нібито невелика, проте навіть такі неточності схильні множитись. Й ось у пізнішій статті про С. Крушельницьку (1981 р.) відомий фахівець історичних записів Артур Е. Найт (Knight) пішов слідом за згаданим німецьким довідником, нотуючи дату: 1927 р..

До речі, і в Україні проходили вагомі події в 1928 році. Між театральними прем'єрами вперше з'явивсь на сцені „Народний Малахій" Миколи Куліша в постанові ансамблю „Березіль" (режисер Лесь Курбас); теж на екран вийшов німий ще, але повнометражний і наочно-новаторський фільм „Звенигора" (автор сценарію та режисер Олександер Довженко).

Обговорюючи американський аспект творчости С. Крушельницької, слід зупинитись на її українських дискографах. Визначний спеціяліст Степан Максим'юк (США), у першій студії платівок С. Крушельницької українською мовою (1965 р.) особливо цікаво описав її чотири тиражовані записи для американської „Колумбії". На прохання С. Максим'юка, один з керівних американських дискографів та видавців історичних записів, Вільям М. Селцам (м. Бриджпорт, Конектикат) написав був нашому дискографові листа з датою 19 жовтня 1964 року, в якому поінформував, що згадані диски „Колумбії" записано в м. Чикаго у 1927 році. Ну що ж, помилятись – людська справа, а енциклопедисти чи дискографи – теж люди. Та остаточно правильну дату – 1928 рік – потвердив дискограф бібліотеки Конгресу (Вашінгтон), Ричард Спатсвуд, який зробив чимало для українського звукозапису в Америці.

Та того самого року, в якому вийшла була дискографія Крушельницькіяни роботи С. Максим'юка, в американському почитному журналі „Opera News" („Новини опери" з 13 березня 1965 року) видатний італійський історик цього жанру, Едуардо Арнозі, опублікував статтю під заголовком „Вона звалась Саломе". В цьому огляді світової кар'єри С. Крушельницької Арнозі згадує її концертні гастролі по Америці, проте починає їх ньюйоркським дебютом співачки в лютому 1928 року.

У відомому двотомнику спогадів та матеріялів на тему Крушельницькіяни за редакцією М. Головащенка (1978–1979 р.) бачимо доволі різні дати стосовно американського турне співачки. І так у спогадах (том 1) Джуліяни Вентурі (ст. 131) згадується 1929 рік, у Марії-Соломії Скорик – 1928 -ий (ст. 159), а в Миколи Тарновського ньюйоркський дебют проходить в суботу, 4 лютого 1927 року (заля „Мекка Темпл"), згідно із збереженою ним програмкою англійською мовою (ст. 198). Sic!

В другому томі цього видання упорядник згадує останні записи співачки: „Працюючи у Львівській консерваторії ім. М. В. Лисенка, С. Крушельницька в 1947 році наспівала ряд народних перлин в обробці українських радянських композиторів на магнітофонну плівку..." (ст. 7). Як сьогодні вже відомо, згадані останні записи справді здійснено там же, але щойно в 1951 році, бо у 1947-му, ледь два роки після війни, навіть в Америці техніка магнетофону ледве чи була доступною і в найкращих музичних школах країни. У редакційній статті про записи С. Крушельницької (т. 2, ст. 162, 167) її подорож по Північній Америці та записи для „Колумбії" датуються знову ж 1927-им роком, а місце запису подається в Чикаго. Канадський автор А. Г. Рос теж подає рік 1927 рік, як час записів фірми „Колумбія" (т.2, ст. 171).

У згаданому двотомнику вищі розходження в датах тієї самої події не коментуються упорядником, зрештою, вельми заслуженим Михайлом Головащенком, який в умовах колишнього режиму таки домігся свого і надрукував досі найкращий і найбільший збірник – пам'ятник найбільшій співачці України.

Вже дещо згодом, в 1982 році, в Нью-Йорку появились надзвичайно цікаві спогади пера загально шанованого книгаря Мирона Сурмача – „Історія моєї 'Сурми'", тобто його Ньйоркської книгарні – свідка багатьох українсько-американських подій та постатей в тій метрополії Америки. У них автор подає рік 1928 як час приїзду Крушельницької до Нью-Йорку та її записування для „Колумбії" (в чому М. Сурмач посприяв, почерез знайомства із американськими колами звукозапису).

І в наш час продовжують виходити нові та поширені видання згадуваного німецького довідника співаків за редакцією Куча та Ріменса; у їхніх випусках за 1987 та 1997 роки, рік гастролей С. Крушельницької по Америці дальше визначується на рік заскоро, тобто на 1927-ий, а її електричні записи (мікрофоном) у фірмі „Колумбія", на думку впорядників, повторюють „передавання її голосу у його оригінальній, природній красі". Слід на цьому місці відзначити появи Крушельницькіяни останніх місяців. До 130-ої річниці народження великої артистки появи-

лась в Тернополі (В-во „Астон", 2002 р.) збірка статтей і матеріялів за редакцією О. С. Смоляка та колеґії, під назвою „Соломія Крушельницька та світова музична культура". Видання це – під еґідою Благодійного фонду „Соломія" в Тернополі, Музично-меморіяльного музею С. Крушельницької у Львові та Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Там же, у цінній статті Ірини Романюк, повторюється давніше пропонована дата американських записів (1927 р., ст. 62), а в доволі цікавому дописі Лідії Ніколаєвої „Творча співпраця С. Крушельницької з піяністами" американське турне датується двічі, раз роком 1927-им (ст. 30), а також 1929-им (ст. 31).

По-моєму, найцікавіше дослідження в контексті нашої теми дала Роксоляна Мисько-Пасічник із Музично-меморіяльного музею С. Крушельницької. Цю ориґінальну працю під заголовком „Концертні виступи С. Крушельницької у містах США і Канади (1928 р.)" треба привітати завдяки її точності, джерельності (посилання на пресу Північної Америки) та деталізації виступів співачки в певних містах. Дослідження – на часі, але за нього повинен був взятись вже давно хтось із американських українців...

Особливо вдалий з черги вже другий компакт-диск звукозаписної спадщини С. Крушельницької, у виданні Андрія Кочура (Київ, 2002 р.). Реставрування стареньких реліквій (чи т. зв. „рекордів" в американсько-українському діялекті тих часів) вдалось напрочуд, і їхня якість звучання набагато краща і тихіша від компакту Крушельницької давнішої продукції фірми „Pearl" („Перла" у Великобританії). На диску Кочура є навіть чотири обробки українських пісень, записаних на магнітофонній плівці у Львівській консерваторії (таки в днях від 8 до 16 квітня 1951 року, а не в 1947 році, як вважалось давніше. А чотири українські народні пісні, увічнені 1928 року, з участю доволі примітивного ансамблю „Колумбії", спонукують до здогадів: мовляв, що могли б тут додати мистецькі обробки Людкевича чи американського українця М. Гайворонського? І щойно нині, 75 літ після їх запису, ці чотири пісні врешті справді „передають голос Крушельницької у його природній красі". Нарешті мрія збулась – завдяки дискографові С. Максимюкові та його дискам-ориґіналам „Колумбії", взірцево збережених.

Портрети С. Крушельницької бувають різні. Дослідження Р. Пасічник є біографічно-критичною картиною, позначеною „США – 1928", а оті чотири народні пісні в записі – це своєрідне звукове зображення сутности вокалу великої співачки...

Її фотографовано часто, від ранньої молодости аж до пізнього, похилого віку. І кожний вік людини має свою особливість, свою окрему, йому властиву красу. Чимало фотографій співачки зберігає Львівський музей, котрий носить її безсмертне ім'ям, у головному салоні красується один із найкращих її фото-портретів, на повний зріст, так що легко домінує в цьому мистецькому приміщенні, в цій святині співу.

Є щось дивного і магнетичного у цій фото-роботі, виконаної в 1928 році у США (правдоподібно у лютому, в Нью-Йорку). Увійшовши до ти-

хого і святочного салону, неможливо до потрету не придивитись, не захопитися ним. Велика солістка увічнена в зеніті світової слави, вона буквально дивиться на нас, шанувальників, згори, з висоти свого недосяжного рівня. Лице величне, а голова піднята гідно й гордо, ціла постать випрямлена, струнка. Це мов виклик Нью-Йоркові з його понад 10 мільйонами осіб і понад 100 тисячами мільйонерів. Її підняте чоло – понад усіма тими мільйонами. Бо ж власний скарб С. Крушельницької – це невимовний драматизм та безмежна і безцінна краса її мистецтва, і коли вона приходить до голосу, то оспівує не Нью-Йорк і не Америку, а свою Україну.

Ледве чи відоме ім'я фото-мистця і виконавця цього одноразового твору, а він заслуговує найвищих похвал. Такою, як на цьому портреті, бачив у 1928 році Крушельницьку востаннє її геніяльний співробітник – закоханий в неї Артуро Тосканіні. Згодом, вже при своїй життєвій „коді", славетний диригент із захватом її згадував: „Яка велична Лорелея! Якою вона ж була милою і прекрасною!".

Особливо сильні пережиття так закорінені в нашій пам'яті, що мають властивість і дивну силу раз-у-раз повертати нас у те минуле. Такі переживання приковують нашу свідомість до цього минулого, котре для нас не втрачає ні актуальности, ні чару, і тим самим здатні зупинити час. У рівчаках історичних вже американських дисків та між рамками згаданого американського фото звичайно швидкохідний час – зупинився, і навіть в наші дні у тих предметах він владно повертає нас в рік 1928-ий. Він, той мінливий мент, спинився заради нас...

Кренфорд, Ню-Джерзі

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

БИКІВНЯ... ВІД ЦІЄЇ НАЗВИ ХОЛОНЕ КРОВ

Коли в архіві колишнього КГБ я знайомився з останніми днями життя сотень розстріляних в Україні людей, долю яких подав у своїй книжці „1937", то досить часто зустрічав у течках судових справ згадки про офіцера державної безпеки Олександра Шашкова. Він не провадив слідства, не фальсифікував зізнань арештованих, добутих шляхом витончених психологічних і фізичних тортур. Він розстрілював.

У багатьох течках останнім документом була вузька стрічка папера, на якій було подано на друкарській машині кілька рядків тексту: „Вирок виконано - далі йшла дата і година розстрілу та підпис: комендант О. Шашков". Це прізвище стояло в кінці життя тих, кого розстріляли у Києві, тому що страти тривали щоночі в усіх містах України і виконацями там були інші особи. Страт було так багато, що посвідки про вбивства друкувалися відразу великим числом, тому не завжди можна було прочитати текст друкарської машини. Але на кожній стояв чіткий підпис О. Шашкова, який був, вочевидь, пунктуальним службовцем, дорожив своєю посадою.

У книжці „1937" я розповів про розстріляних - священика Модеста Пашковського з села Курилівки біля Канева, ченця Софрона Масича з Матусова, працівника музею на Тарасовій горі Сильвестра Дерева, санітарку Віталісу Бутковську зі Звенигородської лікарні, бухгалтера Марію Май де Бробек з Канева, вчительку Марію Черкас з Черкас, багатьох інших, смерть яких засвідчив Олександер Шашков.

Вдруге прізвище цієї людини зустрілося мені в постанові про закриття кримінальної справи, яку прийняв 25 червня 2001 року старший помічник військового прокурора Північного реґіону України полковник юстиції А. Амонс. У постанові названі, крім Олександра Шашкова, офіцери державної безпеки Георгій Шльопченко, Микола Воробйов, Лев Лелеткін, Іван Нагорний, котрі, за визначенням слідства, як посадові особи, на яких „були покладені обов'язки виконання вироків державних органів згідно наказів вищих посадових осіб та народного комісара внутрішніх справ, виконували тільки свої функціональні обов'язки". З урахуванням цього матеріяли кримінальної справи щодо цих виконавців вирішено закрити.

Мабуть, уже померли виконавці вироків державних органів О. Шашков, Г. Шльопченко, М. Воробйов, Л. Лелеткін та І. Нагорний.

Вже не ввижаються їм серед ночі ріки крові, останні зойки страчуваних, нескінченні постріли, постріли...

Протягом 1937-1941 років у київських в'язницях було розстріляно близько 10 тисяч мешканців столиці і Київської области. Кожної ночі у спеціяльному корпусі Лук'янівської в'язниці „виконавці вироків" вбивали людей. Зоотехнік Володимир Бриль з Груднянського бурякорадгоспу, будівельник Микола Івановський з Києва, бухгалтер хірургічного інституту киянка Валентина Прокопович, фінансист Антон Твардовський-Ребрик з Києва, начальник контори механізації і автотранспорту Микола Костяний з Києва... Постріл професійного вбивці в голову жертви миттю обривав молоді життя... Гурчання автомобільних двигунів глушило постріли... Але залишалися трупи, і це було великим клопотом для катів. Тіла розстріляних у Лук'янівській в'язниці до другої половини 1937 року закопували на спеціяльній діляці Лук'янівського цвинтаря, але лава страт наростала, „судові трійки" і військові трибунали вже не розглядали кожну справу зокрема, а виносили смертні вироки відразу великим групам арештованих. Групи страчуваних кожної ночі сягали вже сотні осіб. Якщо зважити, що страти починалися, як правило, опівночі і тривали до світанку, то кожне вбивство тривало ледве три хвилини... Неймовірний темп навіть для таких професіоналів, як виконавець О. Шашков...

Досить швидко у „державних органах" збагнули, що треба шукати потаємне місце для закопування трупів поза столицею. Керівники НКВД звернулися до Київської міської ради і 20 березня 1937 року дістали для „спеціяльних потреб" приділ землі у Дніпровському лісництві поблизу села Биківні. Розмір ділянки був 4.5 гектара. Її відразу ж загородили високим зеленим парканом, а всередині спорудили невеликий будинок, у якому містилася цілодобова охорона таємного цвинтаря. Мешканці Биківні, звісно, цікавилися таємним об'єктом. Вони помітили, що кожної ночі до цього об'єкту приїздить шість вантажівок, вщерть завантажених і вкритих брезентом. Вантажівки колоною прямували до лісу з центральної частини Києва. Річ у тім, що місця для розстрілів у Лук'янівській в'язниці вже бракувало і засуджених до страти вбивали у підвалах садиби НКВД, яка містилася у колишньому інституті шляхетних дівиць, який пізніше став Жовтневим палацом.

Органи НКВД вели ретельну документацію своєї діяльности. На кожного арештованого офрмлювалася судова справа за усіма нормами радянського законодавства. Але суду не було: рішення про розстріл приймали найчастіше за списками, заочно для приречених, так звані судові трійки або взагалі високопосадові особи Народного комісаріяту внутрішніх справ. Підставою для смертного вироку були підготовлені слідчими фальсифіковані звинувачення, під якими міг стояти вибитий тортурами підпис арештованого а могло його й не бути. Кінець був один для всіх - постріл в потилицю.

З документів, що збереглися, видно, хто саме готував фальшиві звинувачення. Ними були працівники НКВД різних рангів Федір Овчинников, Микола Грушевський, Ісаак Шапіро, Олександер Троїцький, Григорій

Гришин-Клювчант, Ісай Бабич, Леонід Павличев, Семен Бойко, Ізраїль Радзіовський, Юрій Толкачов, Микола Годес, Самуїл Хозан, Михайло Шатохин, Яків Целер, Олексій Максютенко, Георгій Соголаєв, Григорій Коваленко, Мойсей Детинко, Марко Рогаль, Матвій Герзон, Робер Бергель, Матвій Фальков, Даниїл Лифар, Арон Хатеневер, Борис Борисов-Коган, Яків Борецький, Соломон Гольдман, Володимир Писарев-Фукс, Лазар Ривмін, Аркадій Літман, Давид Перцов, Михайло Проскуряков, Андрій Вишегородцев, Йосип Резников, Веніамін Фальковський, Арон Каганович, Тимофій Голубчиков, Григорій Давидов, Андрій Славін, Пера Гольдман, Віктор Блюман, Йосип Гранський-Поволоцький, Аркадій Радинський-Футер, Лев Тилишевський, Яків Флейшан, Георгій Бордон.

Їхню працю спрямовували, вимагаючи прискореного, в одну ніч, розслідування кількох справ, колишні начальники Київського обласного управління НКВД Микола Шабер-Шаров, Олексій Долгушев.

Складені ними матеріяли затверджували члени виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СССР Олександер Орлов, Іван Галенков, Іван Зарянов, Федір Климін, Сергій Ждан, Іван Матулевич. За ходом репресій наглядали прокурори Олександер Колошин, Микола Гомеров, Лев Калугин, Сергій Бурцев, Олександер Лапкін, Михйло Шульц-Анн. Після цього паперового конвеєра, котрий для арештованих був сповнений нелюдських знущань, наставала черга „виконавців вироків" і їхній останній постріл.

Усі вищеперелічені особи ніколи не будуть притягнені до відповідальности, оскільки частину з них теж знищив власний режим, дехто загинув на фронтах Другої світової війни, інші дожили до старості і вже померли. Усе ж засада вищої справедливости вимагає, щоб були поіменно названі не тільки жертви сталінських репресій, а й їхні кати. Не для покарання, а для совісті...

До самісіннього приходу німців до Києва лунали постріли в підвалах і вантажівки безперервним цугом везли трупи до лісу біля Биківні. Коли німецьке військо дійшло до села, староста Д. Чеснейший і колишній сторож місцевого піонерського табору С. Дембовський показали німецьким офіцерам місце поховання жертв НКВД. Німцям, вочевидь, було не до розкопок саме цих могил, але інформація про них не пропала. Розкопування почалося по війні, коли деякі з місцевих мешканців почали самочинно розкопувати таємничі могили. На жаль, їм йшлося не про встановлення імен похованих у лісі чи вшанування їхньої пам'яти. Лісові копачі шукали у похованнях можливих цінностей, залишених на трупах. Справа набрала розголосу, і у 1971 році була створена спеціяльна урядова комісія для встановлення походження поховань і перепоховання полеглих. Ця комісія, а також створена на вимогу громадськости наступна - у 1987 році - не дуже піклувалася про встановлення істини, а обмежилися заявою, що в кількох кілометрах від лісових могил був Дарницький табір радянських військовополонених, в яком було знищено або померло від хвороб понад 68 тисяч осіб, то їх, мовляв, поховали у Биківнянському лісі. У той час було виявлено 275 братських могил, з яких перепоховано останки

6329 осіб. На пам'ятному знакові написали, що тут покояться жертви німецько-фашистських загарбників і на тому заспокоїлися. Але не знали спокою дослідники правди про комуністичний режим. Биківня знову й знов поставала на порядку денному суспільного життя. У 1989 році було проведено відкриття ще 24 лісових поховань і цього разу досліджено останки 498 осіб. Страчені були поховані в одязі і взутті, з особистими речами, але у двох ямах було виявлені тільки речі засуджених, закопані окремо. На багатьох знайдених речах були монограми, написи та інші свідчення їхньої приналежности конкретним людям. Деякі речі вказувалися в протоколах, складених при арештах. Оскільки в архіві збереглися судові справи тих осіб, чиї речі були знайдені в могилах, створилася можливість назвати імена декого з похованих у Биківні. Відразу слід сказати, що значна частина знайдених у 1971 році речей була тоді ж знищена працівниками МВД УССР. Не всі архіви НКВД збереглися у Києві, чимало паперів досі зберігається у Росії, яка не хоче повернути архіви в Україну, а тому не можна встановити імена усіх, похованих після страти у Биківні.

Усе ж назвемо декого з тисяч полеглих. Кілька прізвищ вже наведено на початку статті. Їх вдалося встановити, тому що в могилі знайшлися мундштук, гребінець, годинники з написами, а колишній народний комісар фінансів (тепер ця посада називається - міністер), звинувачений як учасник української націоналістичної організації, Марко Василенко мав при собі дуельний пістолет, занесений до опису речей, вилучених при арешті.

Серед похованих у Биківні після розстрілу було багато військових з високих постів. У вересні 1937 року були арештовані і страчені заступник командувача Київським округом Дмитро Фесенко, начальник штабу Микола Подчуфаров, а через кільканадцять днів після нього – і новий начальник штабу цього округу Василь Бутирський, ряд інших. У їхніх справах значиться: „Вирок виконано того ж дня". Востаннє спустилися тоді у підвал страт також селяни, визнані учасниками повстанської організації - Федір Пацюк, Кузьма Кучерук, Трохим Безуглий з села Снігурівки біля Тетієва, Кузьма Марчук, Дмитро Шляхтаченко, Аверія і Кирило Паламарчуки та інші мешканці сусідніх сіл. Кулі „виконавців" не оминули багатьох представників відомих шляхетних родів. У київський в'язниці були страчені і поховані у Биківні генерал царської артилерії Павло Потоцький, який на незадовго до загибелі подарував державі зібраний ним Музей України, дружина генерала Єлизавета Потоцька-Давидова, внучка героя війни 1812 року Дениса Давидова, княгиня Катерина Волконська, яка працювала головним бухгалтером будинку відпочинку письменників.

До ям у Биківні потрапили також колишні працівники служби державної безпеки, з якими розправився їхній же НКВД - Абрам Міцельмахер, Яків Флейшман, Емануїл Давидов-Берг, Яків Шелигін, Володимир Яковенко, Олександер Губченко.

При розкопуванні лісових могил було звернуто увагу на численні знахідки закордонного походження. Місцеві мешканці розповіли, що влітку 1941 року на територію, огороджену зеленим парканом, при-

вели колону людей у червоноармійській уніформі без знаків розпізнання, яких тут же розстріляли. Слідство останнього часу встановило, що ця колона була етапована з Львівської в'язниці.

Серед знайдених речей були головні убори і одяг польського війська, польські монети, банкноти, документи, косметика, жіноче модельне взуття польського виробництва. Свідок Л. Матвеченко повідомив, що від 1939 року в Київській в'язниці утримувалися польські військовики, лікарі, правники. Старшим у їхній камері був Михальський. На другому поверсі в'язниці утримували дружин польських офіцерів. Розслідування показало, що у Києві страчено і поховано в Биківні понад 270 польських громадян. Ще 3435 польських військовиків було страчено в 1940 році на західніх теренах України.

У справі НКВД ч. 3411 фонду Р-5625 Черкаського обласного архіву я прочитав свідчення Абрама Вайцмана, який у 1937 році був слідчим НКВД в Черкасах (тоді - Київської области). Заарештований 25 березня 1940 року, він розповів, що провів понад сто справ на поодиноких арештантів, з яких половину він вважав фальсифікованими. Він дав такі пояснення своїх службових дій: викликаєш свідка у справі арештованого і переконуєш його, що йдеться про ворога народу. Свідок дещо пригадує з випадкових розмов, слідчий почуте „перефразовує" на доказ антидержавної діяльности, а коли свідок нічого не пригадає, то слідчий від себе припише, тоді свідок підписує і йде додому. Коли треба було терміново, то слідчий і за свідка розписувався... Це називали „липувати"... Фальсифікація звинувачень чинилася під тиском керівництва. Слідчий Абрам Вайцман мав своїх постійних, „штатних" свідків, котрі підписували звинувачення, навіть не читаючи їх. Це були Федір Заліський, Іван Винник, Михайло Грінштейн. Арештованого о 5-ій вечора допитували до ранку, коли справа вважалася закінченою. За ніч треба було закінчити одночасно 1-2 справи. У довідці значиться, що за таку фальсифікацію 16 серпня 1941 року Верховний трибунал військ НКВД засудив заступника начальника управління НКВД у Київській області Леоніда Павличева, а також А. Балчичева, Н. Соколова, Л. Тарасовського, П. Воскобойникова...

Кати знищували один одного, але на кожного, хто потрапляв у лабети НКВД - невинного чи ката - чекав „виконавець", нічна вантажівка і яма у лісі біля Биківні...

Микола НЕВРЛИЙ

ПИСЬМЕННИК І ВІЛЬНЕ СЛОВО

(60 років тому Володимир Сосюра написав „Любіть Україну“)

Напружена, повна суперечностей доба українського ренесансу 20-их років, в якій остаточно зформувалися всі найкращі сили української літератури цієї доби. А разом з ними постав на повен зріст і Володимир Сосюра. З самого початку цих років, в яких ще не згасли ідеали української національної революції доби УНР (1917–1921 роки), поет перебував у колі М. Хвильового, М. Йогансена, М. Бажана, Ю. Яновського та всіх інших, які перейдуть згодом до історії як націонал-комуністи. В його творчості, як і в творчості найближчих друзів, почали в цей час виявлятися гострі суперечності пореволюційної епохи – болюча для української творчої інтеліґенції неможливість поєднати відданість більшовицькій революції з природним почуттям українського патріотизму. Найсильніший вияв цих ідейних суперечностей виступає яскраво в суґестивній автобіографічній поемі Сосюри „Два Володьки” (1930):

Довго, довго я був із собою в бою...
Обсипалось і знов зеленіло
в гаю,
пролітали хвилини, як роки...
Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва, як я, кароокі,
і в обох ще незнаний, невиданий хист, –
рвали душу мою
комунар
і націоналіст.

Після першої публікації цієї поеми в журналі „Гарт” (ч. 6, 1930 рік) вона вже більше ніде не появлялася. Вперше за кордоном вийшла в знаменитій антології Ю. Лавріненка „Розстріляне відродження” (Париж, 1959 рік). Коли ще в 20-их роках такі твори могли в Україні появлятися, після ліквідації „ВАПЛІТЕ” (1926–28 роки), „Літературного Ярмарку” (1928–30) і процесу Спілки визволення України (1930) почалися переслідування письменників, української інтеліґенції, посилилась цензура.

Твір Сосюриного серця – історична поема „Мазепа” – ніколи в цілості в радянській Україні не з'явився. Два уривки з неї вийшли там наприкінці 1929-го. Перший був у київському журналі „Життя й революція” (ч. 8), другий – у харківському „Літературному Ярмарку” (ч.8, с. 16–23). Шоста

частина цього твору ввійшла до галицької „Антології сучасної української поезії", що її любовно впорядкував і видав у Львові 1936 року Є. Пеленський. З приводу поем „Мазепа" й „Тарас Трясило" один з тогочасних критиків картав Сосюру за „націоналістичний естетизм" у його неоромантизмі, іґноруючи при цьому суспільно-історичні причини виникнення неоромантичного стилю. Патріотичний тон обох цих творів – самозрозумілий і природний. В обох поемах жодних „ухилів" нема, бо ж у згоді з їхнім патріотизмом виявляється і їхнє романтичне піднесення. Певні ілюзії щодо сучасности зумовлені тут самим неоромантичним сприйманням історичного матеріялу. Як бачимо, перші нагінки на Сосюру були ще досить невиразні й торкалися більше стилю, який, зрештою, був домінантним стилем доби. Звинувачення в „націоналістичному естетизмі" не набрало тоді ще такої сили, як після розгрому українського ренесансу 20-их років, за доби сталінізму, коли почався зловісний культ особи. Одначе чутлива й вразлива душа поета-лірика боляче сприймала й ці закиди та всякого роду інсинуації.

„Мазепу" писав Сосюра, як сам собі говорив, потай, переховуючи кілька її машинописних копій у своїх найвірніших друзів, і то в кількох містах України. З одним таким примірником мав щастя ознайомитися і я, затримавшись задля цього на кілька днів у Києві. Цей примірник „Мазепи" хотів я тоді взяти з собою до Чехо-Словаччини, щоб потім надіслати його далі, але Володимир Миколайович мені його не дав: „Постраждаєте потім і ви, і я, а мене вже досить мучили", – сказав мені з болем. Замість рукопису „Мазепи" вирішив тоді Сосюра дати мені „Вибрані поезії", видані ще 1932 року в Харкові у видавництві „ЛіМ", тобто „Література і мистецтво". Це видання вже давно було знято з обігу. Досить грубенька ця книжка мала 340 сторінок. З лівого боку фронтиспису був портрет поета, молодого ще тоді, одягненого в куфайку і темний сурдут. Обличчя його ще не було тоді повне, з нього проглядали трохи зажурені очі й міцно стиснені уста. На праву сторінку від цього портрета, на самому внутрішньому титулі збірки, поет написав: „Дорогому Миколі Ярославовичу Неврли з любов'ю за любов до України. В. Сосюра, 24.IX.56.Київ". Про цей подарунок я згадую в своїх спогадах про поета (з вини кількох редакторів ще з 1987-го неопублікованих), названих „А поки що хай буде так..." Дозволю собі тут пояснити, чому так я ці спогади назвав.

У 50-их ця книжка була вже раритетом. Відома поема „Червона зима" була в ній, згідно, очевидно, з першодруком, присвячена „Тов. Корякові", який, як я згодом довідався, врятував у громадянській війні поетові життя. Вірші „Ми на драбинах зор" і „Сніг" були присвячені М. Хвильовому, поема „Навколо" – Вас. Елланові, „Оксана" – Антонові Дикому, поема „Віра" – Тов. Куликові і т. ін. Деякі вірші з цієї обсяглої збірки, як і з усієї ранньої творчости поета, до дальших видань пізніше не передруковувались, а більшість присвят взагалі була знята. Ось чому це видання, як я одразу зрозумів, має особливу вартість. Володимир Миколайович з певної обережности кілька присвят у ньому затушував чорним олівцем, кажучи при цьому: „Вдома собі зможете легко виґумувати, а поки що хай буде так..." Послухавши Сосюру, я так і зробив. Цей подарунок я заклав між найцінніші

книжки у своїй бібліотеці. В ній уже були збірки з дарчими підписами О. Олеся, Ю. Клена, П. Тичини, М. Бажана та ін. Кожна з цих книжок відновлює мені образ автора, щось цікавого з його життя і творчости.

За особливо „націоналістичний" твір, крім поем „Два Володьки", „Мазепа" і ніде не друкованого „Махна", уважала більшовицька критика ліро-поему „Перстень", написану наприкінці 20-их років. У цьому гострому сюжеті – вся трагіка громадянської війни в Україні, гнівне засудження комплексу братовбивства, що тягнеться в українській історії від „Сказанія про Бориса і Гліба", через Шевченкове „Як запровадив гетьман у ярмо християн..." (баляда „За байраком байрак", 1847) і „Чорну Раду" П. Куліша аж до суґестивного вірша Д. Фальківського „Зійшлися обоє на багнетах". Варто при цьому нагадати, що обидва поети – і Сосюра і Фальківський – були активними учасниками громадянської війни, обидва глибоко відчули її братовбивчий характер і обидва у вельми лаконічній поетичній формі зобразили її трагедію.

З виразно неоромнатичних позицій будує Сосюра в поемі „Перстень" сюжет одного з драматичних конфліктів недавнього пережитого. В сільбуді вчителька впізнає на руці свого коханого, недавно демобілізованого червоноармійця, перстень свого чоловіка, який був офіцером армії УНР і який безслідно зник. У твір поет вкладає власні болючі спогади:

Ой, у дні, в ті дні повстанцем,
як вони, я був!
...Офіцерів крики тонкі...
Кроки... зброя ... сніг...
Ми стріляли й в ополонку
опускали їх...

Сповідається у своєму гріхові й червоноармієць. Він згадує вчительці, коли –

Офіцер своїй дружині
Перстень передав.
Він сказав: „Пождіть хвилинку,
Я шинель зніму". –
І навів я карабінку
прямо в лоб йому.
Тільки крик: – За Україну! –
Тільки сніг і кров...
Але я його дружини
Й досі не знайшов.

Дружина цього офіцера уособлює в поемі Україну, яку зрадив червоноармієць, бо ж розстріляв того, хто за її волю боровся. Цю Україну ані поет, ані його герой ще не знайшли... Але конкретний герой поеми, демобілізований червоноармієць, знаходить її в сільській учительці, яку щиро покохав. Драматичного конфлікту досягає поет у сцені, коли вчителька, побачивши на руці убивці свого чоловіка перстень, каже: „Перстень?! – покажи...".

Почуття каїнового гріха в душі червоноармійця переплітається з глибоким співчуттям до своєї коханої і з визнанням власної вини в її трагедії:

На снігу, не тіні – блики,
наче я – нічий...
Стало холодно і тихо
на душі моїй...

Але повне каяття приходить аж після смерти вчительки, яка не змогла перебороти жалю за першим чоловіком, що життям своїм заплатив за рідну Україну:

Наче хвилями озера
з хмарами в бою...
Розстріляв я офіцера
і любов свою.

Як бачимо, пильне око більшовицької критики й цензури звертало свою увагу на художньо й ідейно найсильніші твори української літератури. Після своєї першої публікації „Перстень" Сосюри вже ніколи за більшовизму в Україні не появився. Лиш одиниці могли його прочитати... Коли я одного разу згадав Володимирові Миколайовичу „Перстень", він наче аж помолодшав, був глибоко зворушений і вельми дивувався, що я цей прекрасний твір ще пригадую.

Готуючи збірку віршів В. Сосюри в словацьких перекладах, я включив до неї і цю ліро-поему. Володимир Миколайович на моє прохання написав коротеньку передмову, датовану літом 1961 року. Укладачам повного видання творів В. Сосюри треба буде цю передмову перекласти на українську, бо ж її оригінал десь у наших перекладачів загубився, мої старання знайти його не увінчалися успіхом. Словацьке видання своїх поезій В. Сосюра щиро привітав, особливо радіючи з блискучого перекладу поеми та з того, що вона по тривалих роках появилася, хоч і в іншому убранні.

Одним з перших з виразно лівацьких позицій засудив „ухили" в творчості В. Сосюри комсомольський критик Б. Коваленко. До нього скоро приєднались Л. Смульсон і Л. Пріцкер. Оскільки перші критики ще не відважувались гостро виступити проти улюбленого в Україні поета, то після його збірки „Серце" (1931), яку було одразу конфісковано, нагінка на Сосюру посилилась. Цілий ряд критиків (Л. Пріцкер, К. Гриб, М. Шамота та ін.) почали цькувати поета.

Це були вельми тяжкі для України часи. Недавно було розгромлено „ВАПЛІТЕ", відбувся монстр-процес проти СВУ, почалися переслідування й репресії української інтеліґенції, розпочався голод 1933-го. На знак протесту проти цього застрелилися перші в історії комуністичного руху націонал-комуністи – нарком освіти УРСР М. Скрипник і письменник М. Хвильовий. Особливо боляче переживала трагедію рідного народу чутлива душа В. Сосюри. „Постійне чекання арешту й розстрілу, – згадує Є. Лавріненко, – довели були Сосюру до повного нервового розладнання. Після того, як він з балькону житлового будинку письменни-

ків у Харкові на всю вулицю читав свої варіяції до лермонтовського „Демону" – „я чорний демон – дух вигнання"...", – його взяли до психіятричної лікарні. Можливо, цим він урятувався від фізичного знищення". („Розстріляне відродження", Париж, 1959).

Трохи пізніше я чув про все це від харківських письменників І. Виргана, Ю. Шовкопляса і В. Мисика. Тоді, в половині 50-их років, я коротко перебував у Харкові, розшукуючи в бібліотеці В. Короленка матеріяли для своєї праці про 20-ті роки української літератури.

Після появи вірша „Любіть Україну!" (1944 рік) гостро виступила проти Сосюри вся більшовицька верхівка. Одною з перших була передовиця в офіціозі „Радянська Україна" (ч.155, ч.7, 1951 рік). Вже сама її назва – „По-більшовицькому керувати ідеологічною роботою (З приводу вірша В. Сосюри „Любіть Україну")" – свідчила про одіозний для партії й режиму твір та про оперативність україножерної більшовицької критики, в якій нагрівали руки і свої „землячки". Розгрому невинного вірша, який ніде в світі не викликав би такого переполоху, присвятила московська „Правда" (ч.183, 2.7.1951 року) окрему статтю „Проти ідеологічних перекручень в літературі", яку негайно й сервільно переклали товсті українські журнали „Вітчизна" (7.1951), „Дніпро" (7.1951) і львівський „Жовтень" (6.1951). У цій антисосюрівській кампанії мусіла зайняти голос і українська „Літературна газета" в своїй статті „Рішуче й до кінця викоренити ідеологічні перекручення в літературі" (ч. 28, 13.7. 1951). Гостро засудив „націоналістичні ухили" в творчості В. Сосюри тогочасний голова СПУ О. Корнійчук, висловив це у своїй доповіді на VI пленумі СПУ.

Переслідуваний, зацькований поет був доведений до відчаю й повного душевного розладу. Щоб якось захиститися, на пораду приятелів, він написав тоді покаяного листа до газети „Правда", яка була, як відомо, центральним органом більшовицької компартії. Але й це не допомогло. Цькування поета-лірика, якому забороняли щиро й безпосередньо висловлюватись і любити свою батьківщину, посилювалось. У догматичних закидах критики порушувалась не тільки сама природа ліричного вірша, якого ще Ґете окреслив як Worterguss, а й самозрозуміле в усьому цивілізованому світі право поета на любов до батьківщини. Доба ганебного розгрому вірша „Любіть Україну!" була вельми тяжкою не тільки в житті поета – в житті всієї свідомої української інтеліґенції. Те чи інше ставлення до цього вірша було критерієм вірності більшовицькій партії і московській колоніяльній політиці на Україні.

Більшовицька авантюра з віршем В. Сосюри принесла, одначе, протилежний ефект. Саме тому, що вірш „Любіть Україну!" в московській імперії засуджували, за кордоном почали його перекладати, цікавитись його долею. Одними з перших були тут, здається, чехи й словаки. Особливу зацікавленість до цього вірша виявили найкращі тоді перекладачі з української літератури – чешка М. Марчанова й словак Л. Фельдек. Небувалий випадок з віршем „Любіть Україну!" підкреслив у своїй рецензії на першу збірку словацьких перекладів з В. Сосюри словацький славіст Златко Клатік. Ось як він її починає: „І словацький читач найрадше б ви-

тер з пам'яті газетну вістку з-перед десятьма роками, коли суворе нерозуміння майже замкнуло уста одному з найбільших українських поетів. Але наше життя справедливе і, здається, саме тому першим із сучасної поезії України приходить до нас Володимир Сосюра".

На сторінках престижного американського денника „New-York Times" вийшов переклад цього вірша з відповідними коментарями. В них підкреслювалась гостра нагінка на українського поета В. Сосюру і його каяття за цей вірш. Читачі на Заході були немало здивовані цим випадком, але одночасно їм відкривались очі на ненормальне літературне життя, на переслідування письменників і на самі дикі взаємини в московській імперії. Особливо все це стосувалось України, колоніяльну залежність якої почали вже на Заході розуміти.

Цензурні перипетії талановитого поета В. Сосюри – це лише одне кільце величезного ланцюга переслідувань, цькувань, заслань і розстрілів українських письменників та інших діячів культури і мистецтва за жахливих часів сталінізму. Трагедія М. Хвильового, М. Зерова, М. Драй-Хмари, Л. Курбаса, Д. Фальківського, О. Влизька, Я. Савченка, Г. Косинки та багатшох інших – найкращий цьому доказ. Особливо чутливі душі поетів – П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана та ін. З-під їхнього пера виходили й тиранохвальні твори, як, наприклад, „Партія веде", „Із-за гір та з-за високих", „Відповідь", „Запроданці", „Людина стоїть в зореноснім Кремлі" та ін. Легко нам сьогодні їх у цьому звинувачувати, але тяжко було їм тоді жити й боротися, не допускати, щоб українське слово замовкло. Вищезгадані їхні твори були відкупленням їхнього фізичного існування, данина дияволові за саме життя. Не ці твори повинні бути визначальними в оцінці цих поетів. Все краще з їхньої творчости (а цього було більше!), надхнене любов'ю до України та її стражденного народу, але заразом і до всього людства, ввійшло до скарбниці української літератури. Не забуваймо, що ці поети, разом із М. Хвильовим, М. Зеровим та ін., були рушійними силами українського ренесансу 20-их років, були новаторами в тематиці і в поетиці, дбали про світовий рівень української культури.

Чимало творів цих талановитих письменників ще не розшукано. Вони перебувають в архівах більшовицької цензури, переховуються в різних людей в Україні, на засланні або й за кордоном. Виявити все це, опублікувати й відповідно прокоментувати – завдання українських дослідників вдома й за кордоном. Бо ж із усіх літератур поневолених Москвою народів українська література постраждала найбільше.

Словаччина.

Д-р Михайло ДИМІЦЬКИЙ

„А ВСЕ Ж ВОНА ОБЕРТАЄТЬСЯ"

(440 років тому народився Ґалілео Ґалілей)

Наша цивілізація формувалася впродовж різних епох, а її рушіями були геніяльні люди, яких Бог обдарував небуденними здібностями пізнавати природу і її закони, встановлені Його святою премудрістю. До таких людей належав Ґалілео Ґалілей, великий італійський учений, основоположник декількох природознавчих наук. Він здійснив феноменальні відкриття в астрономії, механіці, фізиці, акустиці та інших ділянках.

Ґалілео Ґалілей народився 15 лютого 1564 року в італійському місті Пізі, де здобув початкову і вищу освіту. У Пізанському університеті почав студіювати медицину, але по кількох семестрах перейшов на відділ природознавства і став вивчати математику й астрономію. Одержавши докторат з математики у 1589 році, був іменований професором природознавчих наук, і в Пізнанському університеті викладав математику й астрономію. Тут відкрив ізохронічні рухи маятників, застосував їх до виміру часу, що перебувало в загальному вжитку декілька десятиріч, аж до кінця XVII століття. Тут також відкрив інертність руху тіл та закон ґравітації – що всі тіла падають з такою самою швидкістю. Для тих експериментів йому придалася похила вежа у Пізі, з якої скидав різні предмети і обчислював час їхнього падіння. Висота тієї вежі – 54.6 метра (179 стіп), її збудували у 1174–1350 роках.

Закони ґравітації підтвердив своїми працями англійський учений Ісаак Нютон, основоположник вищої математики, диференціялів та інтеґралів. Нютон (1642–1727) обчислив, що швидкість падіння для всіх тіл є константою, і дорівнює 980,665 цм/сек2. Та константа застосовувана в науці донині.

Ґалілео також винайшов і опублікував універсальний принцип для виміру температури, базований на законі, що при нагріванні тіла розширюються, а при охолодженні – стискаються. На тому принципі німецький фізик Даніель Ґ. Фарнгайт (1680–1736) сконструював свій термометр, т. зв. Фарнгайта, а шведський лікар Цельзіюс, винайшов свій термометер. Обидва є в загальному ужитку й тепер.

У 1592 році Ґалілео перейшов до університету у Падуа, де також викладав математику і астрономію. Тут він збудував телескоп, спочатку з трикратним побільшенням, а потім – з 32-кратним. З допомогою останнього телескопу, у 1609 році відкрив гори на Місяці, пасма на Венері, галяктики зір у сузір'ї Змієвика та чотири місяці-супутники Юпітера.

За винайдення телескопу італійська Академії Наук в Римі у 1611 році іменувала Ґалілея своїм членом.

Вивчаючи рухи і позиції сопутників Юпітера, Ґалілео випрацював методу використання тих рухів у навіґації.

Він також розв'язав проблему монохроматичної аберації, над якою довгі роки працювало багато науковців, включно з Нютоном. Проблема полягала в тому, що телескопи, мікроскопи та фото-апарати не давали ясних образів. Вчений винайшов так звану „бісочкову призму", й вона донині використовується в усіх далековидах, мікроскопах та фотоапаратах.

В університеті в Падуа Ґалілео багато часу присвятив прикладній механіці. Вивчав напругу і твердість матеріялів, властивості сплавів та залежність між напругою металів і проведенням тепла і голосу. Це привело його до досліджування акустики музичних інструментів. Праці з механіки опублікував аж у 1638 році у Голяндії, після церковної інквізиції, яка почалася при кінці 1611 року. Ті праці опубліковані під назвою „Бесіди і математичні докази, що стосуються двох нових галузей науки, які відносяться до механіки і місцевих рухів".

Ґалілео був великим прихильником науки Миколи Коперника (1473–1543) про геліоцентричну систему світу. Концепції Коперника суперечили науці Церкви, яка ґрунтувалася на вченні Арістотеля і Птолемея, що Земля є універсальним центром. За підтримку Коперника Ґалілео здобув велике признання у наукових колах, але церковна влада стала на перешкоді. У 1611 році почато тайне досліджування праць Ґалілея, а в 1616 році папа Урбан VIII призначив суд та інквізацію, яку проводив архиєпископ Фльоренції. Ґалілея звільнили з праці, процедура інквізації тривала 11 років, і хоч не було прямого доказу і Ґалілея не засудили, все він мусів відректися від науки Коперника і в 1633 році підписав формальне зобов'язання не займатися астрономією і науками, які суперечать поглядам Церкви. В історії науки залишилися слова Ґалілео, які він промовив після суду: „А все ж вона обертається!" – тобто що Земля і всі небесні тіла перебувають у вічному русі.

Ватиканська газета „Зеніт" 20 серпня 2003 року, повертаючись до теми суду над Ґалілео Ґалілеєм, уточнила, що під час судового слухання у Святій Інквізиції до її керівника кардинала Франциска Берберіні звертався спеціяльний посланець від Папи Урбана VIII з проханням якнайшвидше, з огляду на слабке здоров'я підсудного, закінчити суд. Коли ж його було закінчено, Папа Урбан VIII відмовився підписати вирок. Це справді істотне уточнення. В наші часи, у жовтні 1992 року, Папа Іван Павло II створив також спеціяльну комісію на чолі з кардиналом Павлом Повпардом, доручивши їй ретельно перевірити всі обставини суду над Ґалілеєм. Після цього, на рекомендацію комісії, Папа Іван Павло II проголосив, що засудження вченого було помилковим, скасував той несправедливий вирок і повною мірою реабілітував Ґалілео Ґалілея.

Після інквізації Ґалілео прожив ще дев'ять років, вивчав акустики і резонанси музичних інструментів, працюючи у музичній школі смичкового мистецтва „Аматі" у Кремоні, яку заснував Андрей Аматі (1533–1612). Та школа існувала майже до кінця XVIII століття, виробляла скрипки, віолончелі, челі, баси тощо. У тій школі учився Антоній

Страдіварі (1648–1737). У 1704 році він змайстрував власну скрипку, і відтоді до 1725 року мав скрипкову свою майстерню. Скрипки Страдіварі і віолончелі відомі всьому музичному світі акустикою і прекрасним голосом. Згідно з енциклопедичними даними, близько 1000 тих скрипок збереглося донині у різних колекціонерів.

Ґалілео працював над удосконаленням акустики скрипок та інших смичкових інструментів. Він визначив оптимальну товщину складових частин, розмір порожнечі, форму і величину витинань на поверхні. Дійшов до висновку, що скрипки, збудовані з вільхи чи явора, мають кращий резонанс, і все ж йому не вдалось домогтися, щоб скрипки „Аматі" мали такий красивий голос, як інструменти Страдіварі.

Справу неповторности скрипок Страдіварі вияснено аж у 1960 році. При помочі модерних приладів було досліджено, що скрипки Страдіварі мають мікроскопічні канальці: дерева, з якого виготовляли ті скрипки, колись зазнали якоїсь вірусової недуги. Ідею перебрали різні музичні фірми, і почали виробляти канальці штучним способом. Проте це не дало кращої акустики. Скрипки Страдіварі залишилися найкращими, безконкуренційними.

* * *

У тексті згадано про внесок Ісаака Нютона (1642–1727) у відкриття, над якими працював Ґалілео.

Нютон був одним з найбільших англійських учених, основоположником вищої математики, диференціялів і інтеґралів, трьох основних законів у механіці, закону всесвітнього тяжіння та багатьох фундаментальних праць у фізиці. Був президентом Королівської АН у Лондоні та довголітним професором природознавчих наук в університеті у Кембріджі, де викладав математику, механіку і фізику. Він долучився до праці Ґалілея і з великою докладністю обчислив ґравітаційну сталу (Ґ = 980,665 цм/сек2), яка вживається й сьогодні. Він також встановив, що сонячні промені не є однорідними, а складені з кількох хвиль різної довжини, що можна бачити на веселці – звичайно літом, після дощу. З допомогою різних призм йому вдалося розщепити сонячні проміння, і одержати спектри з подібними до веселки барвами.

Відкритий Нютоном закон всесвітного тяжіння надав універсального значення для його другого закону у механіці – сила є пропорційна до переміщення маси. Під час прогулянки по саду йому на голову впало яблуко. Він почав роздумувати і прийшов до висновку, що силу яблукові надала Земля, а тому що ґравітаційна константа є стала для всіх тіл, сила всесвітного тяжіння є пропорційна масі. Він вирішив над тим ще попрацювати, перевірити для різних величин маси тіл з різною питомою вагою. Для тих дослідів він потребував фондів, і вдався до лордів, які опікувалися університетом. Лорди зійшлися на засідання, Нютон представив їм свою історію з яблуком, і почав їм викладати, як він хоче довести силу всесвітного тяжіння Землі. Ніхто з лордів не міг розуміти, що Нютон хоче робити, і тоді головуючий на тому засіданні їм пояснив, що „цей

молодий чоловік хоче працювати над тим, щоб не гнили яблука". Нютон одержав фонди та продовжував свої праці.

Нютон був глибоко релігійною людиною. Якось під час лекції його запитали, що він думає про геліоцентричну систему і про нашу плянету. Нютон сказав що увесь космос і сонячна система перебувають у безперервному русі, з великою точністю щодо часу і своїх траєкторій. На нашій плянеті, серед природи живої і мертвої, також панують незмінні і надзвичайно логічні закони. Цілий космос, все, що ми бачимо і чого не бачимо, створила якась могутня, надприродна сила, яку ми називаємо Богом, яка накрутила свій годинник на вічність і тим усім опікується і контролює.

Уже в другій половині XVII століття, за часів Нютона, Церква припинила аґресивне ставлення до науки Коперника. Дорадники папів Інокентія (1644–1659) і Александра VII (1659–1667) зуміли їх переконати, що вчення Коперника не має атеїстичного, ані антирелігійного характеру, і нічим не суперечать основним законам Католицької Церкви. Занепала тільки геоцентрична теорія грецьких філософів, зокрема Арістотеля і Птолемея.

Сам Коперник був сиротою, виховував його кревняк, єпископ Вармінської епархії. Здобув загальну освіту в університеті у Кракові, і в італійських університетах у Падуа, Больонії і Феррарі. Припускають, що в котромусь з тих університетів й виникла геліоцентрична концепція. В Італії її не оголошували, бо винахідники боялися церковної інквізиції. Коперник оголосив геліоцентричну систему після повернення додому, до Польщі, у 1504 році. Працю опубліковано у 1543 році, кілька днів перед його смертю, з анонімною передмовою, яку написав лютеранський теолог Осіяндер.

Данець Тіхо Браге і німець Йоган Кепле наполегливо досліджували геліоцентричну систему, і у 1609 році опублікували, що орбіти плянет не мають колової форми, яку описав Коперник, а еліпсовидну, і що швидкість рухів плянет не є сталою – вона найбільша у позиції, найближчій до Сонця, із віддаленням від Сонця швидкість зменшується.

Віддаль Землі від Сонця взимку становить 91,000,000 миль, влітку – 94,500,000. Температура Землі залежить від її нахилу до Сонця і відхилення від нього. Всі ці дані сьогодні відомі навіть школярам, а колись були, як то кажуть, не до подумання.

м. Філядельфія

VII. ЕКОНОМІЧНІ ЛЕКЦІЇ

Майже 130 років тому в Англії вийшла книжка шотляндського філософа і економіста Адама Смита „Дослідження багатства народів, яку можна вважати започаткуванням науки політекономії – автор подав її як систему, в якій діють об'єктивні закони, котрі піддаються логічній аналізі. Саме завдяки цій праці стала пробивати собі дорогу ідея невтручання держави в політику. Тим часом в суспільствах, які з початком 90-их років XX ст. визволилися з-під комуністичного тоталітаризму, зокрема в Україні, ще й дотепер суспільна свідомість не прозріла настільки, щоб назавжди відкинути самий дух більшовизму. Цей згубний дух знову намагається повернути країну на шлях „соціяльної справедливости", за якої держава виступає в ролі розподілювача випродукованого народом багатства, а люди – підневільними прохачами. Саме в середовищі бідних людей сьогоднішні неокомуністи знаходять своїх прихильників, уміло жонґлюючи гаслами „соціяльної справедливости" і компрометуючи вільну економіку як засіб самоцільної наживи капіталістів.

Тому цікаво і корисно вникнути в думання Адама Смита і Фрідріха Гаєка, які бачили зв'язок між економічною свободою і свободою людської душі.

Володимир ГАКІВ

ЩО Ж Є ДВИГУНОМ МАТЕРІЯЛЬНОГО РОЗВИТКУ?

Адам Смит народився 5 червня 1723 року в шотляндському місті Керколді. Його батько в останні роки життя служив контролером на митниці, що в ті часи вважалося ділом грошовитим. Проте він вмер за пару місяців до народження сина, і добробут родини Смитів відразу занепав. Майбутній економіст і філософ від дитячих літ навчився цінувати кожну копійку й на собі відчув, що таке соціяльна несправедливість.

У 16-річному віці Адам залишив батьківський дім і поїхав до Ґлазґо вступати до університету. Ерудиція юнака вразила приймальну комісію, і його зарахували на філософський факультет, де майбутній творець політичної економії вивчав „моральну філософію“ й усі інші гуманітарні предмети. Закінчивши університет, Смит розпочав самостійні наукові дослідження, а в 1748 році почав читати публічні лекції в столичному Единбурзі.

Перші з тих лекцій обмежувалися риторикою і літературою, відтак Смита захопила етика й цілком нова сфера наукової діяльности, назви для якої тоді ще не придумали. Вчений окреслив її як „теорію багатства“, об'єднавши в одне ціле те, що раніше здавалося несумісним – політику і економіку.

Все ж перший успіх прийшов до молодого вченого на ниві філософії. В 1751 році, через рік після знайомства з Дейвидом Юмом, одним з найвідоміших англійських філософів, Адам Смит став професором в університеті Ґлазґо. І через вісім років видав книжку „Теорія моральних почуттів“, яка містила новий погляд на головний, як вважав автор, людський прояв – симпатію. Смит розумів її як здатність сприймати довкілля з позицій конкретної людини, в тому числі на рівні почуттів та емоцій.

Книжка викликала бурю відгуків. Смитові запропонували стати вихователем юного лорда Баклейча. Це відкрило перед ним нові можливості, оскільки гонорари приватного вчителя дозволили йому залишити університет і приділити більше уваги головній справі свого життя.

Крім того, Смит разом зі своїм учнем відвідав Францію, де познайомився з видатними мислителями – Жаном д'Аламбером, Вольтером, Гельвецієм, а також з цілою групою французьких економістів на чолі з Торґо і Кене, чиї погляди були дуже популярні в тодішній освіченій Европі. Розвиткові ідей фізіократів і полеміці з ними присвячена головна праця вченого – фундаментальне „Дослідження природи і причин багатства народів“. Після виходу цієї книжки Смит став єдиним і безперечним законодавцем економічної моди.

Через два року Сміт дістав пост королівського комісара на шотляндській митниці – доля спрямувала його батьковими слідами. Він переїхав разом з матір'ю до Единбурґу і, окрім праці, був почесним ректором університету в Ґлазґо. Творець клясичної політекномії помер 17 липня 1790 року у 67-річному віці. Після його смерти з'ясувалося, що більшу частину свого маєтку він віддав на таємні пожертви.

Ще за життя автора книжка „Дослідження природи і причин багатства народів“ перевидавалася п'ять разів – що в ті часи було рідкістю – і була перекладена на найбільші европейські мови.

Заради справедливости, слід сказати, що теорію економічного лібералізму вигадав не Смит. Ще раніше ідеї французьких фізіократів, які розгладали землю як єдине джерело багатства і виступали проти державного втручання в економіку, транформувалися в концепцію laissez-faire (з фнацузького –„невтручання“). Її прихильники вважали, що єдиним стимулом в господарській діяльності є власний інтерес її суб'єктів.

Шстляндський вчений розвинув цю схему, збагатив її поняттями вільної торгівлі і вільної конкуренції – головними, на його думку, двигунами здорової економіки.

В ті часи в Европі панувала інша схема ринкових взаємин. Уряди всіляко стимулювали розвиток торговельних гільдій: до них буквально затягали, вмовляннями й погрозами, а на ринку цим об'єднанням створювалися „сервіяльні" умови. Крім того, неминучий в таких випадках диктат цін з боку гільдій-монополістів супроводжувався аґресивною державною політикою „захисту вітчизняного товаровиробника": громадянам пропонувалося втримуватися від придбання закордонних товарів, іноді уряди запроваджували й безпосередню заборону на імпорт.

Смит пише: „Всі відомі досі системи – ті, що ґрунтуються на преференціях, і ті, що тримаються на заборонах – повинні поступитися перед очевидною і простою системою природної свободи, яка запровадить себе сама, без сторонньої допомоги. Суть цієї системи така: будь-яка людина, доки вона не порушує прийнятих законів, може йти своїм власним шляхом заради власних інтересів, а також використати свою працелюбність і капітал для вільної конкуренції з подібною працелюбністю і капіталами інших людей". Смит закликає до створення такого соціяльного порядку, за якого індивіди, спонукані власними інтересами, неминуче почнуть діяти в інтересах суспільства. Ця „невидима рука" первісно стихійного ринку, на думку Смита, з часом перетворюють його в суспільно корисний механізм.

Ось ще декілька важливих цитат з праці Адама Смита:

„Те, що ми очікуємо на вечерю, з'явиться на нашому столі не внаслідок доброї волі м'ясника, пивовара чи пекаря, а буде результатом їхнього матеріяльного інтересу...".

„Жодне суспільство не може розвиватися і бути щасливим, якщо більша його частина не вилазить з бідности. Рівність полягає от у чому: ті, що годують, одягають і будують житла для всього суспільства, повинні мати можгливість одержати свою частку суспільного продукту, щоб і самим бути ситими, одягнутими і з дахом надо головою...".

„Лише нахабством і самовпененістю королів та їхніх міністрів можна пояснити їхні претензії на ролю верховного контролера за економічним життям простих людей. І ще більша нахабність і самовпевненість – обмежувати громадян запровадженням законів, які реґулюють їхні видатки, і заборонами на імпорт високоякісних товарів з–за кордону... Якщо імпортні товари виявляються дешевшими, ніж вітчизняні, то краще купувати імпортні, сконцентрувавшись на виробництві інших – тих, котрі зможуть довести свою кокурентноспроможність на зовнішньому ринку...".

Ідеї Адама Смита були підхоплені багатьма західніми мислителями – від творців філософії утилітаризму Міля і Бентама до сучасних неолібералів, економічні школи – від манчестерської середини XIX ст. до чикаґської XX ст. Крім того, вони відіграли надзвичайно важливу ролю у формуванні економічних і політичних поглядів батьків-засновників ЗСА. Смита читали і високо цінували Александер Гамільтон, Томас Джеферсон, Джеймс Медісон та інші вожді Американської революції, одним з завдань якої якраз і була побудова суспільства вільної конкуренції і вільної торгівлі активних індивідів.

Однак, як це нерідко трапляється, з часом ідеї Смита були ґрунтовно змінені – при збереженій до нього великій повазі. В кожному разі, сучасний світ з його гігантськими транснаціональними концернами далеко відійшов від ідеалів морального філософа XVIII ст. Також і теперішня „корпоративна етика“ є лише ерзацом традиційних уявлень щодо моралі.

Тим часом Адам Смит ясно і недвозначно зформулював не тільки свої політичні й економічні симпатії, але й антипатії. Він не довіряв, з одного боку, урядам, а з другого – різним союзам товаровиробників і торгівців, яких пророче назвав у своїй книзі „корпораціями“. Державі Смит залишав певні функції: створення умов для розвитку вільної торгівлі, захист індивідуальних прав і свобод, оборону і судівництво, а також контролю за суспільно необхідними формами підприємництва – такими, як будівництво мостів і доріг. Разом з тим годі сказати, що він виступав за невтручання держави у сфері, які сьогодні називаємо соціяльною – до якої належать пенсійне забезпечення, охорона здоров'я, освіта і т. п. Щоправда, Смит ніде не говорить, що держава зобов'язана взяти на себе відповідальність за все це, не покладаючись на приватне підприємництво. Причина такого замовчуваання, мабуть, полягала в тому, що в умовах панування абсолютних монархій вчений просто не бачив шляхів здійснення державою подібних соціяльних програм.

Цікаво, що Адама Смита сьогодні однаково шанують не лише теперішні американські лібертаріянці, котрі зводять ролю держави в керуванні економікою до нуля, але й їхні опоненти. Останні вимагають (особливо наполегливо – після 11 вересня 2001 року) накласти державну руку на деякі сфери економіки. При цьому вони керуються приблизно такими ж міркуваннями, що й президент Рузвельт – автор „нового курсу“ на початку 30-их років XX ст.: економіка стаґнує, скрізь спад і апатія, на зовнішніх ринках Америку відтісняють. Отже, треба братися за порядок.

Слід ще підкреслити, що в сучасному науковому лексиконі розділяться поняття ринкової економіки, пристрасним оборонцем якої був Адам Смит, і „вільного ринку без обмежень“, зя який виступають крайні ліберали. Перше має декілька базових принципів – їх належить дотримуватися, щоб у погоні за особистою вигодою виробники не забували про інтереси суспільства. Одним з найважливіших захисників цих принципів покликане бути антимонопольне законодавство, прийняте у більшості розвинутих країн, хоч це законодавство й не завжди діє ефективно.

Фрідріх А. ГАЄК

ШЛЯХ ДО РАБСТВА

Твердження, що сучасний технічний прогрес потребує плянування, можна певним чином моделювати. Наприклад, вважати, що складність сучасної індустріяльної цивілізації ставить такі проблеми, які можливо розв'язати тільки з допомогою центрального плянування. Це слушно в певному сенсі, але не в широкому значенні, якого такий погляд набуває. Загальновідомо, приміром, що багатьох проблем, породжених сучасним містом, як і чимало інших пов'язаних близькістю у просторі, конкурентна система не розв'язала задовільно. Але це не проблеми типу надання комунальних послуг (електромережа, каналізація, водопостачання, дороги), які передовсім мають на думці ті, хто подає складність сучасної цивілізації як арґумент на користь центрального плянування. Вони твердять, що створити цілісний образ економічного процесу неможливо без того, щоб усе координувала якась центральна установа. Інакше соціяльне життя перетвориться в хаос.

Цей арґумент ґрунтується на цілковито хибному розумінні конкурентної ринкової системи. Помилковою є думка, що вона має застосовуватися тільки за відносно простих обставин, адже саме складність поділу праці в сучасних умовах робить конкурентну систему єдиною, в якій можна досягти достатньої координації. Не було б труднощів в ефективному контролі або плянуванні за обставин настільки простих, що одна особа або управління (board) могли б одержувати всі потрібні дані. Тільки коли враховувані дані настільки численні, що неможливо охопити їх синоптичним поглядом, децентралізація стає абсолютно конечною. Коли децентралізація викликається тим, що ніхто не може усвідомлено врівноважити всіх даних, які впливають на рішення багатьох людей, координація може бути встановлена не свідомою контролею, а порядком, що дає кожному аґентові інформацію, потрібну йому для того, щоб ефективно узгодити свої рішення з тими, які приймають інші. Оскільки плинні зміни, які постійно впливають на стан пропозиції й попиту (supply and demand), ніколи неможливо повністю врахувати або швидко зібрати й подати їх до відома однією установою, потрібен апарат, який автоматично реєструє всі важливі наслідки поодиноких дій.

Саме це робить система цін у ринкових конкурентних умовах, чого жодна інша система не передбачає. Вона дає підприємцям можливість, спостерігаючи за змінами декількох цін, подібно до того, як інженер, що стежить за стрілками циферблатів, пристосувати свої дії до дій інших. Важливо зазначити, що система цін виконає цю функцію тільки в конкурентних умовах, тобто тоді, коли продуцент змушений пристосовуватися до змін у цінах, але не може їх контролювати. Чим складніша цілість системи, тим більше за-

лежними ми стаємо від цього поділу знання між одиницями, окремі зусилля яких координуються безособовим механізмом для передання важливих інформацій, що ми його знаємо як систему цін.

Не є перебільшенням сказати, що якби ми мусили покладатися на свідоме центральне плянування для розвитку нашої індустріяльної системи, то вона ніколи не досягла б належного рівня диференціяції, складности й гнучкости. В порівнянні з цим методом розв'язання економічних проблем через децентралізацію й автоматичну координацію привабливіший для декого метод центрального плянування є надто незручним, примітивним і обмеженим у можливостях. Те, що поділ функцій в економіці досяг рівня, який уможливлює сучасну цивілізацію, ми завдячуємо тій обставині, що він не був свідомо створеним, але що людина наштовхнулася на метод, за яким поділ функцій (праці) зміг розвинутися далеко поза межі, в яких міг би бути спланованим. Тому дальше посилення складности зовсім не робить центральне керівництво конечним, але важливішим, ніж будь-коли, стає застосування техніки, яка не залежить від свідомої контролі.

Чим більше ми стараємося осягнути забезпечення (security) через втручання в ринкову систему, тим більше зростає незабезпеченість (insecurity) і, що гірше, тим більшає розрив між забезпеченням тих, кому це надано як привілей, і постійно поглиблюваною незабезпеченістю непривілейованих (underpriviledged). І чим більше забезпечення стає привілеєм, чим більша незабезпеченість тих, які його позбавлені, тим вище ціниться забезпечення. Із збільшенням кількости привілейованих, із зростанням різниці між їхнім забезпеченням і незабезпеченністю інших поступово постає цілком новий ряд суспільних вартостей. Забезпечення дає ранг, статус і право на пенсію – замість віри у життєвий успіх, що робить молодого чоловіка бажаним для подружжя, тоді як незабезпеченість стає відстрашувальним станом упослідженних, у якому ті, кому в молодості відмовлено у доступі до платних посад, залишаються до кінця життя.

Загальне прагнення до здобуття забезпечення обмежувальними засобами (контроля продукції й цін), толероване й підтримане державою, причинилося до поступової зміни суспільности – зміни, в якій Німеччина вела перед, а інші країни наслідували її. Цей розвиток був прискорений ще одним наслідком соціялістичного вчення: свідоме нехтування всіма видами діяльности, пов'язаними з економічним ризиком, а також моральне таврування зисків, які здобуваються небагатьма, але роблять ризик вартим того, щоб на нього піти. Сьогоднішня ґенерація виросла у світі, в якому дух комерційного підприємництва школа і преса зображають як принизливий, а зиск як неморальний; причому надання праці сотням людей подається як експлуатація, а командування таким самим числом людей – почесним. Старші люди можуть уважати це перебільшенням сучасного стану справ, але щоденний досвід професора університету залишає мало сумнівів у тому, що внаслідок антикапіталістичної пропаґанди зміна вартостей значно випередила зміни, які відбуваються сьогодні в інституціях. Виникає запитання, чи внаслідок зміни наших інституцій ми не нищимо вартостей, які ще вважаємо вищими?

Зміни в структурі суспільства, пов'язані з перемогою ідеалу забезпечення над ідеалом незалежности, можуть бути переконливо показані через по-

рівняння того, що десять чи двадцять років тому вважалося типом англійської й німецької суспільности. Яким відчутним не був би вплив армії в Німеччині, все одно помилково приписувати цьому впливові те, що англієць уважав військовим характером тієї суспільности. Різниця сягала значно глибше. Особлива властивість німецького суспільства однаково характеризувала і кола, де вплив війська був маловідчутним, і ті, де він був сильним. Цей особливий характер зумовлений тим, що більша частина світського життя була доцільно організована згори, так що велика кількість людей не вважала себе незалежною, бо вони були призначеними чиновниками. Німеччина, як самі німці хвалилися, вже тривалий час була державою урядовців – Beamtenstaat, у якій не тільки на рівні управління, а й на всіх ділянках життя прибуток і статус визначалися й ґарантувалися якоюсь владою.

Хоча сумнівно, що дух можна знищити насильно, немає впевнености, що якийсь народ міг би опертися повільному процесові, який проходив у НІмеччині. Не варто очікувати, що більшість людей вибере незалежність замість забезпечення там, де диференціяція і ранг осягаються майже виключно тим, що людина стає оплачуваним слугою держави, де виконувати визначений обов'язок уважається більш почесним, ніж вибрати свою ділянку корисности, й де всі старання, які не дають визнаного місця в офіційній єрархії або права на постійну платню, вважаються нижчими й навіть негідними. Мало хто опиратиметься спокусі забезпечення за ціну власної свободи там, де альтернативою забезпечення на залежній посаді є дуже непевний стан, в якому людиною погорджують без огляду на її успіх або невдачу. Коли справи заходять настільки далеко, свобода стає мало не насміхом, бо її можна здобути тільки жертвою цінностей земного життя. Не дивно, що за таких обставин чимраз більше людей починає думати, що без економічного забезпечення свобода не має вартости, й вони готові жертвувати нею задля забезпечення.

Без сумніву, достатнє забезпечення, а також зменшення джерел помилкових прагнень (misdirected efforts) й пов'язаних з цим розчарувань буде одним з головних завдань політики. Але якщо ці намагання мають бути успішними й не знищувати свободу, то забезпечення треба організувати поза вільним ринком, дозволяючи конкуренції діяти без обмежень. Деякий ступінь забезпечення важливий тому, що більшість людей схильна прийняти ризик, який свобода включає, але за умови, що він не надто великий. Важливо, щоб ми навчилися свідомо дивитися на факт, що незалежність можна здобути тільки певною ціною, і що як особистості ми повинні бути готовими зазнати матеріяльних жертв, щоб набути переконання, на якому базується принцип свободи в англосакських країнах, що його висловив Бенджамін Франклін. Він стосується як нас, індивідів, так і націй: „Ті, хто зречеться основної свободи, щоб осягнути мале тимчасове забезпечення, не заслуговують ані свободи, ані забезпечення".

Переклад Романа КАССІЯНА (Канада)

VIII. КРАЇНА, ДЕ МИ ЖИВЕМО

Джон ВИНТРОП

„БУДЕМО, НЕМОВ МІСТО НА ПАГОРБІ“

Промова, написана на кораблі „Арабела“ під час переїзду з острова Велика Британія до Нової Англії в Північній Америці.

...Усі ми повинні бути злиті, як одна людина, повинні по-братерськи ставитися один до одного, повинні охоче відмовлятися від наших надлишків, аби зарадити потребам інших, ми усі, як один, повинні з усією м'якістю, смиренністю, добротою і терпеливістю підтримувати нашу спілку, насолоджуючись товариством один одного, разом радіючи успіхам інших, разом тужачи, трудячись і страждаючи, подумки завжди ставлячи перед собою наше завдання і цілі нашої спільноти, невід'ємною частиною якої всі ми є. І якщо ми в такий спосіб збережемо єдність духу в доброму мирі, Господь стане нашим Господем і з радістю замешкає серед нас як серед вибраного свого народу і благословитиме всі наші почини. Й аби ми побачили доброту Його мудрости, сили й правди в усьому їхньому блискові, ще незнаному для нас, і щоб ми виявили, що Господь – серед нас, десять наших вояків зможуть, як дійде до цього, протистояти тисячі ворогів, якщо Він вибере нас для хвали і слави. І люди наступних поколінь скажуть: „Це в Новій Англії сотворено волею Божою“. Тому ми повинні взяти до уваги, що будемо, немов місто на Пагорбі, погляди усіх народів будуть спрямовані на нас; й коли ми не справдимо надії нашого Господа у справі, до котрої стали, і спонукаємо Його відмовити нам в допомозі, котру Він подає нам нині, ми станемо притчею во язицех в цілому світі, відімкнувши уста ворогів, що гудять шляхи Господні і його поборників. Ми затьмаримо обличчя багатьох достойних слуг Бога й перетворимо їхні молитви за нас у прокляття, й вони переслідуватимуть нас доти, аж поки ми не щезнемо з лиця тієї доброї землі, до якої пливемо.

1630 рік.

Олександер ЛАЗАРІВ

ДВОЄ З НАЙВІДОМІШИХ АМЕРИКАНЦІВ

Людина, з якої почалися З'єднані Стейти

Спочатку належить пояснити, чому є актуальним говорити сьогодні про Бенджаміна Франкліна – єдиного діяча-непрезидента, чий портрет бачимо на грошових купюрах З'єднаних Стейтів Америки.

По-перше, на наступний рік припадає 215-річчя від дня смерти Франкліна, по-друге, недавно професор історії Тексаського університету Х. В. Брендс видав нову біографію Франкліна – „Перший американець – життя і час Бенджаміна Франкліна", вона вийшла через 62 роки після попередньої біографії Франкліна, яку написав Карл ван Дорен. Проміжок в понад шість десятиріч – це щось незвичайне, бо про особистості значно менших маштабів біографічні дослідження виходять значно частіше. Отож і це також дає привід говорити про нього. Нарешті, по-третє, Франклін був не лише одним з чотирьох співавторів Декларації Незалежности, але й одним з 55 батьків-засновників нашої країни – творців Конституції. На Конституційному Конґресі у Філядельфії в 1787 році він, на той час 81-річний, був старійшиною, і йому належить величезна заслуга в тому, що учасникам Конґресу вдалося досягнути компромісу з усіх без вийнятку гострих питаннях, в тому числі і щодо виборів президента.Хтозна, чи прийняв би Конґрес рішення про колеґію виборців, якби не посередництво Франкліна у гарячих дискусіях і суперечках.

Ролю Бенджаміна Франкліна в житті колоніяльної Америки і в створенні З'єднаних Стейтів годі порівняти з ролею будь-кого іншого, і в цьому нікого не треба було переконувати аж до другої половини XIX сторіччя. Кожний школярик знав про заслуги Франкліна не тільки в заснуванні країни, але й фізиці, філософії, жураналістиці, торгівлі, адмініструванні і т. п. Не помилимося, сказавши, що в перші сто років після проголошення незалежности американських колоній від британської корони в ЗСА існував культ Франкліна, і коли хтось сумнівався в цьому, йому нагадували слова Джона Адамса про те, що „Франклін відоміший у світі, ніж Лейбніц чи Нютон, Фрідріх чи Вольтер", або слова британського філософа та історика Джеймса МекКінтоша, який назвав Франкліна „американським Сократом". І подібних висловлювань – десятки, сотні. Та сьогодні ім'я Франкліна вимовляють, навіть коли мова йде про створення ЗСА, – в низці інших і, зазвичай, не першим. Спочатку вам назвуть

Джорджа Вашінґтона, відтак Джана Адамса і Томаса Джеферсона, а Франкліна поставлять у найкращому випадку в один ряд з Александром Гамільтоном, Джеймсом Медісоном і деякими іншими.

Розвінчування культу Франкліна почалося з розвитком „проґресивних“ (на сучасній мові: соціялістичних) ідей. Оскільки Франклін був торгівцем, фінансистом, капіталістом, він не міг залишатися ідеалом. Художник Макс Вебер краще, ніж інші, зформулював своє неприйняття Франкліна: „Нормальні люди заробляють гроші, щоб купувати необхідні речі, а для нього робити гроші стало самоціллю“. Франклін, стверджували „проґресисти“ може бути ідеалом для Рокефелера, Мелона, Карнеґі та інших мільйонерів, проте не для звичайної людини. І якщо в 1856 році газета „Ню-Йорк Таймс“ писала, що британський офіцер Вашінґтон став республіканцем випадково, а Франклін народився республіканцем, то через п'ятдесят років ця сама газета підкреслювала його „цинізм“ і висловлювала думку, що він був „менаджером, але не провідником“.

Різноманітна діяльність Франкліна відкриває широкий простір як для тих, хто ним захоплюється, так і для критиків. Тяжко знайти ділянку людської діяльности, в яку б він не заходив, якої б він не знав і про яку не писав би. Тому цілком природно, що він свідомо ставив себе під критичний обстріл.

Ось, наприклад, одна з його заяв: „Найкращий спосіб зробити добру справу для бідних – це не полегшувати їм життя в бідності, а вивести з неї“. Це ж заклик проти соціяльних програм, котрі започаткував був Бісмарк в Німеччині наприкінці XIX сторіччя і які розквітли пишним квітом у XX столітті, це заклик проти „велфер-стейт“ – держави всезагального добробуту“. Але ж це якраз і є тим, за що виступають ліберальні демократи і їхні кандидати на пост президента. І з томів, написаних Франкліном (в тому числі з його знаменитої „Автобіографії“), легко нависмикувати немало цитат, здатних вразити „проґресистів“ усіх кольорів і відтінків. Втім, кожний, хто захоплюється Франкліном, не менш легко знайде в його творах тьму висловлювань на захист автора. Одначе, замість цитувати, згадаймо, що Франкліна характеризують не лише слова, але й діла. Ось, бодай у короткій формі, те, що він здійснив за два десятиріччя свого життя – від 1730 року, коли у віці 24 літ одружився, до 1751 року, коли він став членом Пенсильванійської асамблеї, з чого, властиво, й почалося його друге життя – політичне.

Більшу частину 1730 року Франклін витратив на створення своєї друкарні і крамниці канцелярійних товарів.

В 1731 році він заснував першу у Філядельфії – і в усіх північно-американських колоніях – публічну бібліотеку, в якій кожен мог брати книжки для читання вдома. Невдовзі він придбав „Пенсильванія ґазетте“, яка ледве клигала. Її головним редактором став він сам – її редактор і видавець, і в скорому часі в Пенсильванії не було популярнішої ґазети.

В 1733 році Франклін заснував „Альманах бідного Ричарда“, який з часом став найпочитнішим виданням у Пенсильванії і в колоніях на північ від неї.

В середині 30-их років Франклін створив першу в Пенсильванії пожежну компанію (пізніше він казав, що цією своєю дитиною він гордиться більше, ніж багатьма іншими).

В 1737 році віна займає пост поштмайстера Філядельфії.. Тоді ж починає видавати „Журнал джентльмена", однак це видання проіснувало недовго, ставши надзвичайно рідкісним прикладом невдалого підприємства, заснованого Франкліном.

В кінці 1730-их – початку 40-их він винайшов економну піч, яка за меншої витрати пального обгрівала більше приміщення. За декілька років „Піч Франкліна" прижилася в тисячах і тисячах будинків по всій Америці, а також в Англії і Німеччині, проте автор винаходу навіть не думав – незважаючи на вмовляння – зайнятися оформлюванням патенту.

В 1740 році Франклін організував збірку фондів на будівництво школи для філядельфійських дітей. З часом ця школа стала Університетом Пенсильванії – одним з перших вищих навчальних закладів країни.

В 1743 році Франклін заснував Американське філософське товариство, яке стало провідною інтелектуальною інституцією північноамериканських колоній.

В 40-ві ж роки Франклін бере участь разом з філядельфійськими лікарями у збиранні коштів на будівництво міської лікарні. Він також вивчає океанські течії (Франклін був серед перших, хто звернув увагу на теплу течію Ґольфстрім).

Його інтереси – надзвичайно різноманітні. Й одне з досліджень було пов'язане зі з'ясуванням питання, в якому віці жінки стають найкращими коханками. Він прийшов до висновку, що жінки „бальзаківського віку" (ясна річ, цього терміну тоді ще не було) – найкращі. Коли через сто років Франкліна почали скидати з п'єдесталу, критики не пропустили, аби нагадати про це дослідження.

В 1746 році Франклін дістав чин полковника пенсильванійської міліції і тоді він влаштував льтерію, щоб зібрати гроші для придбання артилерійських гармат для міліції... До того часу належать і перші дослідження Франкліна в галузі електрики. Він робить доповідь в Королівському науковому товаристві в Лондоні. Відкриття Франкіна привели до винайдення громовідводу.

В 1748 році Франкліна обирають до міської ради Філядельфії; в 49-му – він стає суддею, однак незабаром залишає цей пост, бо не має юридичної освіти і, значить, морального права займати його.

В 1751 році Франклінові – 45 років, попереду – друга половина його життя, політична.

Лорд Четем говорив про Франкліна як про „одного з тих, кого вся Европа цінувала за знання і мудрість й ставила поряд з нашими бойлями і нютіонами". Великий хемік Джозеф Пристлі проголосив відкриття Франкліна в ділянці електрики „мабуть, найбільшими від часів Ісака Нютона".

Томас Джеферсон писав: „Ми (Америка) дали світіві Франкліна; ніхто в сучасному світі не здійснив важливіших відкрить, ніж він, не збагатив у такій мірі філософію і не запропонував оригінальніших пояснень сутности природи".

А попереду, повторюю, була ще друга частина життя Бенджаміна Франкліна.

В літературній спадщині Франкліна ми легко виявимо суміви щодо того, чи зможуть північноамериканські колонії стати незалежними і чи об'єднаються в єдину державу. В 1760 році він стверджував, що годі уявити ефективний союз колоній, крім як у „нестерпних" умовах „кричущої тиранії і гніту".

„Якщо вони не могли узгодити свої зусилля для захисту від французів та індіянців, котрі постійно загрожували їхнім поселенням, спалювали житла і вбивали людей,то чи ми маємо підстави передбачати, що є небезпека їхнього об'єднання проти власної країни, з якою вони мають кровні зв'язки, взаємі інтереси і потяги, і яку, як добре відомо, вони люблять більше, ніж один одного?" – запитував Франклін, живучи в той час у Лондоні як представник Пенсильванійської асамблеї. І сам відповів: „Наважуся заявити, що союз між ними в цих цілях не тільки мало вірогідний, але й неможливий; й коли союз загалом неможливий, то спроба створення частини його була б безглуздям, бо ті колонії, котрі не приєднаються до повстання, приєднаються до метрополії для його придушення".

Але вже в той час Франклін не сумнівався, що „Америка – це одна країна, а Англія - друга". В середині 7 0-их років, коли колонії вже вирували, він прийшов до висновку, що британський парлямент „хоче спровокувати північ.них американців на відкрите повстання, яке може виправдати воєнне втручання".

В 1776 році Франклін повернувся з Англії до Філядельфії й тут же взяв участь у праці Другого Континентального конґресу. Йому – разом з Джеферсоном, Адамсом і Робертом Лівінґстоном – конґрес доручив написати Декларацію Незалежности. Він, 70-річний, став найстарішим серед тих, хто поставив підпис під цим документом.І він був найстаршим через 11 років, коли у Філядельфії зібрався Конґрес для випєрацювання Конституції.

Ось декілька пропозицій, поданих Франкліном і очолюваним ним комітетом, які увійшли в текст Конституції:

– кожен стейт має в Сенаті однакову кількість голосів;

–число представників кожного стейту в нижній палаті Конґресу залежить від кількости населення стейту;

– виконавча влада (президент) не має абсолютного права накладати вето на рішення Конґресу. Вето президента може бути скасоване законодацвями, але для цього потрібно не менше двох третин голосів конґресменів і сенаторів.

На його пропозицію (і це цікаво знати кожному еміґрантові) в статті 1, розділ 9, записано: „Переселення чи ввезення тих осіб, котрих будь-який з теперішніх стейтів вважатиме за можливе допустити, не повинні заборонятися Конґресом". Цей пункт відкривав двері країни для еміґрантів. Ще за п'ять років до прийняття Конституції Франклін писав в „Інформації для тих, хто хотів би переїхати до Америки": „Чужинці тут вельми бажані, бо всім тут вистач.ить місця, а тому старі поселенці не відчувають неприязні щодо них".

Деякі пропозиції Франкліна Конституційний Конґрес не прийняв. Зокрема він наполягав на одній чотирирічній президентській каденції, побоюючись, щоб президент не перетворився на монарха.

Бенджамін Франклін вмер через три роки після прийняття Конституції. Його проводжали в останню дорогу 20 тисяч філядельфійців. Його смерть вразила західній світ, особливо Англію і Францію (де він прожив декілька років як амбасадор З'єднаних Стейтів Америки).

У 2000 році Білому дому виповнилося 200 років.

Відразу зауважимо, що цей дім понад сто літ – від 1800-го до 1901 року називався Домом Президента. Лише в 1901 році, невдовзі після того, як був убитий президент Вільям МекКінлі і його крісло зайняв віце-президент Теодор Рузвельт, головний будинок столиці дістав свою теперішню назву. В 1902 році назву „Білий Дім" узаконив Конґрес. Однак, пов'язані з цим ювілеї припадають не лише на минулі роки. Хто любить роковини, той має в найближчі роки і десятріччя відзначати різні пам'ятні дати в історії Білого Дому: адже ж його будівництво закінчилося аж в 1829 році.

Коли восени 1800 року Абігайль Адамс, дружина другого президента країни Джона Адамса, приїхала до нової столиці – міста Вашінґтон і переступила поріг президентської резиденції, вона зніяковіла. По-перше, місто лише називалося містом, бо нічим не відрізнялося від будь-якого села. Йому далеко було до її рідного Бостону і до Філадельфії, де розміщувалися урядові установи. По-друге, в будинку, де належало мешкати президентові і його родині, не було жодної цілком викінченої кімнати.

„Нема загорожі, нема подвір'я, нема нічого, що потрібне для зручности... Недобудовані головні сходи, і їх не буде й до зими", – писала пані Адамс друзям. Втім, їй і її чоловікові, який приїхав до нової столиці через два тижні, тут судилося мешкати недовго. В березні 1801 року президентом став Томас Джеферсон, а Адамси повернулися у свій затишний Бостон. Проте Джеферсон не відразу поселився у призначеній для нього резиденції. Він розташувався неподалік, в невеличкому готельчику. Не тому, що його бентежили незручності в недобудованому будинку. Під час передвиборної кампанії – і перед нею – Джеферсон і його порихильники звинувачували Адамса та інших федералістів в аристократизмі. Президентський дім самим фактом свого існування, на думку нового президента, вособлював аристократизм. Щоправда, невдовзі він все ж переїхав у будинок, який до того часу вже будувався майже 10 років.

Джордж Вашінґтон був ще президентом, коли на березі Потомаку вирішили збудувати федеральну столицю й присвоїти їй ім'я першого президента З'єднаних Стейтів. Здійснення проєкту доручили, за наполяганням Вашінґтона, французькому архітекторові Шарлеві Ленфанові, і в 1791 році він взявся за цю справу. Минув рік, і на запитання, що вже зроблено, француз показав плян міста і на ньому – місце, де мають розташуватися Капітолій і президентський палац. Антифедералістам плян не сподобався. Вони сказали, що француз має намір збудувати новий Версаль на Потома-

ку. Вони також наполягали на проведенні конкурсу, щоб вибрати найкращий архітектурний проєкт Капітолію і президентського палацу. Вашінґтон спочатку заперечував, та врешті й його доконала повільність Ланфана, і він вирішив, що будівництвом має зайнятися хтось інший.

Але хто саме? Й тоді Вашінґтонові нагадали, як він, відвідуючи в 1791 році місто Чарльстон, добре відгукнувся про місцевого архітектора. Прізвища Вашінґтон не згадав, але його помічники послали гінців у Південну Каролайну і там вони легко знайшли того самого ірляндця Джеймса Гобана, який збудував декілька помітних споруд у Чарльстоні. Довідавшись, що президент країни зацікавлений у його послугах, Гобан не змусив довго чекати себе. Негайно приплив до Філядельфії, зустрівся з Вашінґтоном і вислухавши його, дав згоду стати до праці. А ще через декілька днів він приїхав до майбутньої столиці на першу розмову з федеральними чиновниками, котрі відповідали за будівництво.

Гобан взяв участь в конкурсі на архітектурне вирішення капітолію і президентського палацу. Конкурсному комітетові не сподобався ані один з 16 проєктів Капітолію, запропонованих конкурсантами, але припали до смаку дев'ять проєктів будинку для президента. Автором одного з дев'яти був якийсь AZ (під цим псевдом ховався Джефферсон). Все ж найкращим з дев'яти було визнано проєкт Гобана. З ним склали контракт, і він розпочав працю.

Гобан хто-зна чи здогадувався, що чекає на нього. Чи думав він, що промине майже 40 років, перш ніж буде збудований будинок для президента?

Джеймс Гобан народився в 1758 році по інший бік Атлантичного океану. Він народився в Ірляндії, у графстві Кілкені, в містечку Калан. Його родичі-католики були слугами в домі багатого протестанта. У протестантській країні католик Гобан майже не мав надії здобути ґрунтовну освіту. І все ж йому пощастило потрапити на курси архітектури при Королівському товаристві Дубліну. Він закінчив їх у 1780 році, одержавши найвищу оцінку за креслення „карнизів, сходів, дахів і т. п.", як було записано у спеціяльному свідоцтві. Однак високі оцінки не ґарантували католикові праці за фахом. До того ж, у Дубліні воліли запрошувати архітекторів з-за кордону, а не покладатися на своїх. Гобан був щасливий, діставши працю кресляра на будівництві митниці. А згодом юний архітектор довідався, що молода країна по той бік океану має потребу в спеціялістах різних професій, в тому числі і в архітекторах.

Невідомо, в який саме день Гобан ступив на американську землю. Відомо тільки, що це сталося в Південні Каролайні, в Чарльстоні, а в одному з чисел газети „Філядельфія інквайрер" було вміщене його оголошення: він шукав за працею. В 1787 році Гобан вже будує і керує „разом з партнером" архітектурними курсами. Серед його учнів був Роберт Мілс, який згодом став одним з найвідоміших архітекторів країни. Зокрема він є автором проєкту Меморіялу Джорджа Вашінґтона.

У Чарльстоні дотепер не припиняються суперечки, які саме будинки тут проєктував Гобан, але ніхто не має сумнівів, що він є автором найзна-

чніших споруд цього міста кінця XVIII століття. Зокрема йому належить проєкт будинку суду, будівництво якого закінчилося в 1792 році. Білий Дім в якійсь мірі нагадує цю споруду.

Коли президент Вашінґтон відвідав Чарльстон в 1791 році, його познайомили з Гобаном як з міцевою знаменитістю. Якби не було цієї зустрічі, він, швидше за все, не став би архітектором Білого Дому. От що значить опинитися в потрібному місці в потрібний час!

Отже, Гобан взявся за спорудження будинку для президента в 1792 році, і йому довелося врахувати деякі пляни попередника-француза, з яким був згідний президент. Зокрема, південний фасад будинку належало повернути до Потомаку. Фундамент повинен бути такого розміру, як це передбачав Ланфан, однак поверхів належало запроєктувати менше. І Габан не повинен був забувати про плянування вулиць, яке запропонував француз. Вашінґтонові дуже сподобався цей плян. Йому також хотілося, аби весь будинок був збудований з мармуру, а чиновники, котрі відповідали за будівництво, вважали, що повинні бути і мармур, і цегла. Архітектор підлягав чиновникам, але мусів враховувати й бажання президента.

Гобан з перших же днів відчув брак кваліфікованих спеціялістів. Чорноробів було більш ніж досить (ними були афро-американці-раби), а ось умілі люди не хотіли їхати на порожнє місце з Філядельфії, Ню-Йорку, Бостону. Довелося випусувати спеціялістів з-за кордону: мулярів – з Шотляндії, столярів і теслів – з Ірляндії, облицювальників – з Англії...

Хоч Вашінґтон виказував особисту зацікавленість у будівництві, йому не пощастило прожити жодного дня в будинку, збудованого спеціяльно для президента. 4 березня 1797 року, коли відбулася інавґурація другого президента, Джона Адамса, Вашінґтон поїхав з Філядельфії у свій маєток Мавнт-Вернон. По дорозі завернув до майбутньої столиці, мав разом з Гобаном екскурсію на будівництво президентського будинку і більше тут ніколи вже не був.

Спорудження президентського палацу тривало при Адамсі. А Гобанові дали ще одну посаду – головного архітектора Капітолію. Це призначення сподобалося не всім. Дехто з підлеглих Гобана вважав, що він занадто багато бере на себе. Його навіть звинувачували у зловживанні службовим становищем, зокрема в тому, нібито він заснував групу міліції для власної охорони. Уряд мусів ці звинувачення розстежувати, а тим часом на Гобанові плечі все більше тиснув тягар реченця: до 1800 року будівництво президентського палацу мало бути закінчене.

І до осені того року будинок виявився готовим прийняти господарів. Спочатку, як ми вже знаємо, переїхала до нього Абігайль Адамс, а через два тижні – її чоловік-президент.

За Джеферсона, який активно цікавився спорудженням столиці, розбудовувалася і президентська резиденція. Однак з Гобаном він співпрацював лише один рік. В 1802 році президент звільнив його і замінив англійським архітектором Бенджаміном Латбробом, який поквапився взятися за справу, не давши собі труду з'ясувати задум попередника-ірляндця. До

1810 року, вже за президента Джеймса Медісона, спорудження президентського палацу було закінчене, та простояв він недовго. Під час війни 11812-14 років з Англією британські війська захопили американську столицю і дотла спалили її. Втікаючи, Перша леді Долі Медісон, зуміла врятувати деякі урядові документи і портрет Вашінґтона, створений мистцем Джілбертом Стюартом. Ті перші англійські вояки, котрі першими вдерлися до президентського будинку, застали на плиті ще гарячий обід для президентського подружжя. Добре попоївши, вони запалили будинок в такий спосіб, що в ньому згоріло все, що могло горіти.

На початках Медісон мав намір повернути столицю до Філядельфії, однак громадська думка була проти цього. Вашінґтон вважався містом, заснованим першим президентом, а президентський палац сприймався як національний символ. Це й спонукало Медісона зайнятися відбудовою, точніше – новим будівництвом резиденції. А хто міг це зробити краще, ніж архітектор, котрий спроєктував і збудував цей будинок? Ось так в 1814 році, через 12 років після звільнення, Джеймс Гобан повернувся до столиці і став наново будувати палац для президентів.

Дім не був побудований, поки Медісон залишався президентом. Резиденція прийняла президента лише в 1817 році, коли цей пост займав Джеймс Монро. В 1826 році, вже за президента Джана Квінсі Адамса, до будинку був прибудований Південний портик, а в 1829 році, за президента Ендрю Джексона, закінчилося спорудження прямокутного Північного портика. Ось тоді будівництво й було цілком закінчене – забравши 37 років часу.

Через два роки, 13 грудня 1831 року, Джеймс Гобан помер. Йому було тоді 73 роки. Поховали його у Вашінґтоні, поряд з католицьким собором св. Патріка, збудованого з його активною участю.

Гобан пропрацював під рукою сімох президентів – Джорджа Вашінґтона, Джана Адамса, Томаса Джеферсона, Джеймса Медісона, Джеймса Монро, Джона Квінсі Адамса і Ендрю Джексона. Чи ж багато службовців, котрі діставали платню з федеральної каси, можуть похвалитися, що працювали з сімома президентами?

Треба ще додати, що Білий Дім виглядає значно молодшим, як на свої 200 з хвостиком років. Це не лише тому, що будинок був цілком перебудований після того, як його спалили англійці. Пізніше, за президента Гарі Трумана, Білий Дім знову був майже цілком перебудований. А щодо його внутрішнього вигляду і атмосфери, то вони змінюються із вселенням кожної нової президентської родини. Чи й треба пояснювати, що Дж. Буш, змінивши Била Клінтона, не міг не хотіти, щоб від його попередника й духу в палаці не залишилося?

Неля ГОРСЬКА

"MELTING POT"

У книжці американського письменника Джона Ріда „Десять днів, які струснули світом" один епізод особливо яскраво втілює марну віру людської маси, котра творила „Великий жовтень". Простий вояк без кінця повторює фразу: „Я знаю тільки, що є дві нації – пролетарі і буржуазія". І тоді було немало таких, що вірили в чудодійний вислід „світової соціяльної революції", в те, що „з Інтернаціоналом повстане рід людський".

Це переконання було романтичним блудом не окремих людей, а цілої історичної епохи, цілого покоління, вихованого на „ідеалах комунізму". За іронією долі чимало з них сьогодні опинилися по цей бік Атлантичного океану, в „цитаделі світовго капіталізму".

Позбутися ілюзій – це перший крок до істини. Але треба ступити й другий крок – намагатися зрозуміти „терра інкоґніта", цю незнайому країну і незнайому цивілізацію.

Чи Новий Світ подав принципипово нове вирішення національного питання? Чи відкрив нові демократичні форми людського співжиття? Хто він, „гомо американус" – ця загадкова дитина „melting pot"? І чи може сам цей котел досягнути такої високої температури кипіння, щоб стопити водно, довівши до однорідної консистенції, всі нації, всі раси, що прибули на американську землю? Чи доречно говорити про асиміляцію, коли ми бачимо перед собою своєрідну мозаїку, виразно розрізняючи елементи, що її складають?

Їдучи з однієї дільниці Мангетену в іншу, а звідти – до Брукліну, Квінсу чи на Стетен-Айленд, мимоволі запитуєш себе: чи справді це одне й те саме місто? Вол-стріт, оточений зусібіч по-европейськи вузенькими вуличками, людський мурашник в Чайна-тавні, де торгівці рибою і маринованими качиними лапками розхвалюють свій товар по-китайськи, „Литл Італі" , з її церквами, капличками і вітринами, де виставлені статуетки, котрі потрапили сюди просто з майстерень Неаполю. У підземці побачиш натовп, якого нема ніде в світі – чорних людей, котрі повертаються в Гарлем, порторіканців, що розтікаються в різні боки на всіх зупинках після 110-ої вулиці, де приблизно починається їхній „барріо", корейців, які монополізували в місті дрібну торгівлю овочами і городиною, надортодоксальних євреїв з пейсами, в чорних піджаках і великих круглих капелюхах, гаїтян, мексиканців, арабів, пакистанців, етіопів. Промигне і синьоокий блондин, цілком можливо, один з „WASP" (White Anglo–Saxon Protestant" – білий протестант англо-саксонського походження). Проте в підземці такі екземпляри розчиняються серед численних „американців через рисочку" –

афро-американців, італо-американців і так далі. В момент ока – і ти переступаєш з однієї країни, з однієї цивілізації в іншу.Чи можна звести цю багатоманітність, цю поліфонію барв і звиків до спільного знаменника американської нації? Чи існує він насправді?

Так, існує! Американська нація – це нація загальнотериторіяльного громадянства, котре вкладається в юридичні категорії. Стаючи американським громадянином, представник будь-якого етносу перетворюється водночас в члена американської нації. Й ніякої тобі містики про „поклик крови" і „поклик землі". Дотримуй Конституцію і плати податки. Етнічна належність – це особиста справа кожного, і до „американської нації" не має стосунку. При цьому нікому не забороняється зберігати національні звичаї і традиції.

В Америці нема „корінної" нації. Навіть індіянці – й ті, як доводять антропологи, прийшли з Азії. Отож можливо, „американець" – це прообраз всесвітньої нації майбутнього? Перший крок до здійснення мрії про братерство і гармонію між народами?

Щоб відповісти на ці складні запитання, замало буде звичайних візуальних спостережень – тут слід звернутися до досліджень американських вчених: етнографів, соціологів, антропологів, культурологів і т. д. Сьогодні, як свідчить статистика, під зоряно-смугастим прапором зібралися 12 расових і декілька десятків етнічних груп. (Расова група характеризується яскраво виявленими фізичними різницями. Етнічні ж групи відрізняються за національним походженням і культурними особливостами).

Найбільші расові меншини у З'єднаних Стейтах – це афро-американці, американські індіянці, американські японці, американські китайці й інші азіятські народи. Серед етнічних груп помітні Hispanic, які, в свою чергу, діляться на порторіканців, мексиканців, кубинців та інших латиноамериканців. Інші етнічні групи – це євреї і представники багатьох европейських народів. В результаті склалася унікальна „нація еміґрантів". І все ж це швидше їхній конґломерат, ніж гармонійна єдність, своєрідне співжитя, а не сім'я народів. Відсутність корінної нації аж з надлишком компенсується наявністю домінантної групи (majority group) і малих, нібито підлеглих (minority group), між якими нерідко існують складні взаємини відчужености і недовір'я.

Моралісти давно засудили забобони і дискримінацію, соціологи науково довели їхню недоцільність і руйнівний вплив на особистість, суспільство і державу. Дискримінація не дає можливости використати повною мірою всі потенційні таланти і спроможності індивіда, породжує такі соціяльні проблеми, як бідність, злочинність, занепад моралі. Доброзичливі взаємини, співробітництво і кооперація між націями в ім'я здійснення спільних цілей в суспільстві, де панують забобони на расовому і національному ґрунті, гальмуються і зрештою можуть привести до вибухонебезпечної ситуації.

Всі ці арґументи давно відомі і логічні. В 1964 році Конґрес ЗСА прийняв радикальний закон про громадянські права. Мерами багатьох міст і вищими державними службовцями стають представники національних і

расових меншин. Чорний астронавт полетів у космос. Титул „Міс Америка“ дістають чорні красуні. День народження Мартіна Лютера Кінґа, провідника руху за громадянські права, проголошений національним святом... Проте всі ці зміни не заторкнули сутнісної сторони справи.

В чому ж річ? У разючій живучості стереотипів і неможливості боротися з ними?

Наприклад, в 1991 році група американців азіятського походження в Ню-Йорку пікетувала відкриття мюзіклу „Міс Сайґон“. Вони звинувачували організаторів в намаганні утверджувати образ східньої жінки як „екзотичної проститутки“. Представники „латинос“ не один раз звинувачували Голівуд в тому, що його продукція зображує їх або кривавими бандитами, або лінивими селюхами, або комічними паяцами. Національні меншини відмовляються впізнавати себе в образах, накидуваних широкій публіці засобами масової інформації. Можливо, забобони вигідні для „majotity group“, щоб закріпити свій вплив і своє провідництво у вищих ешелонах економічної, соціяльної і політичної влади?

А може, певна частина „minority group“ також повинна замислитися над своєю поведінкою – над нездоровим способом життя, над відповідальністю за стабільність в родині, над вихованням дітей? Без цього задумування навіть знаменита програма позитивних дій („Affirmative action“) не ліквідувала розриву між формальною рівністю (декларованою в законах) і фактичною нерівністю, яка вкоренилася в щоденному житті. А тут ще й спеціялісти-етнологи ускладнили проблему, науково доводячи існування „національної психології“, „національної ментальности“, „національного характеру“, натякаючи на те, що природа нації – не вповні досліджена, як і проблема сумісности культур і національних традицій.

Соціологи стверджують, що людське співжиття для різнокольорового, багатонаціонального населення, яким, наприклад, є ЗСА, може виступати в формах: сеґреґації, злиття, асиміляції або плюралізму.

Через декілька років після закінчення Громадянської війни на півдні ЗСА були запроваджені закони про сеґреґацію або „закони про Фімі Кров“, що дістали назву від зневажливого прізвиська, з яким на півдні зверталися до афро-американців. Закони розділили чорних і білих в громадських місцях: готелях, поїздах, автобусах, туалетах, театрах, церквах і навіть на цвинтарях. Верховний суд своєю постановою у 1896 році розповсюдив цю практику на всю територію країни. „Розділені, але рівні“ – підкреслювалося у постанові. Щоб скасувати теорію і практику сеґреґації, був потрібний цілий історичний період, котрий згодом дістав назву руху за громадянські права. Він почався в середині 1955 року і досягнув свого вершка в середині 60-их років. „Десеґреґація“ ліквідувала зовнішні прояви дискримінації, але не розв'язала расового питання, тільки загнавши цю хворобу вглиб суспільства.

Злиття (amalgamation) – це поняття означає результат змішання національної більшости і національних меншин в якісно нову етнічну спільність. Віра у З'єднані Стейти як в „malting pot“, в духовну місію

цієї країни як об'єднувача народів була вельми розповсюджена на початку XX ст. Однак чимало американців ні трохи не бажали зливатися з американськими індіянцями, євреями, афро-американцями, азіятськими американцями та ірляндськими католиками. Меншини також не прагнуть знищити матрицю свого духовного менталітету. Американські індіянці виступають проти переселення з резервацій у міста, де, на їхню думку, їм загрожує розчинення в масі етнічно чужого населення. Багато єврейських провідників стурбовані перспективою „тихої смерти" єврейської нації й унікальної єврейської культури. Радикалізація афро-американського руху привела чимало його учасників до свого забутого „африканського спадку". Вони більше не хочуть, щоб різниця іж ними і білими була зіґнорована, а навпаки – підкреслюють свою африканську належність навіть в одежі і зачісці, нерідко проголошуючи повну відмову від „білої Америки" і навіть від християнства. (Так звучить голос „Чорних мусульман", які стали рупором закордонних антиамериканських, фундаменталітських сил).

Злиття по-американськи виявилося таким же мітом, як і злиття посовєтськи. Чи можливі подібні прецеденти в історії? Кажуть, щось таке все ж було зафіксоване. В 1790 році стався бунт моряків на англійському кораблі „HNS Bounty". Бунтівники зійшли на берег остова у південній частині Тихого океану й стали жити з таїтянськими полінезійцями. У висліді конфлікту моряків з полінезійськими чоловіками останні були вбиті. Англійці, котрі вціліли, змішалися з осиротілими полінезійськими жінками. Сталося цілковите злиття крови і культур. І як відзначають дослідники, „ніхто на цьому острові не їв гіркого хліба соціяльних і економічних забобонів".

На островах, взагалі кажучи, якось простіше з соціяльними експериментами. Особливо, коли ті острови називаються „Утопіями"...

Ню-Йорк

IX. ДОБРЕ БУТИ ЗДОРОВИМИ

Роман СОЛОДОВНИКІВ

СЕРЦЕ ЖІНКИ

Ця історія почалася десять років тому. Тоді хірургічна медсестра Елізабет Ріджон аж ніяк не була подібною до людини, в якої хворе серце. На перший погляд, в неї все було в межах норми. Електрокардіограма не показувала ніяких значних відхилень, хоч деякі підозрілі шуми все ж вдавалося зафіксувати під час фізичних навантажень. Проте самопочуття жінки зовсім не узгоджувалося з результатами тестів. Її мучили болі в грудях і напади грудної жаби (стенокардії), й вона була певна, що перебуває у стані перед серцевим ударом. Кардіолог заспокоював її: мовляв, багато жінок відчувають такі самі болі, отож вони не означають якоїсь особливої небезпеки. Лише через рік кардіолог згодився зробити ангіоґраму – перевірити з допомогою рентґену стан кровоносних судин, котрі постачають кров'ю стінки міокарду. Результати аналізів виявилися цілком нормальними, що ще збільшило скептицизм лікаря.

Одначе інший кардіолог поставився до скарг Елізабет по-іншому. „Я не можу вам допомогти, але знаю, хто зможе", – сказав він і спрямував її до доктора Ричарда Кенона з Національного Інституту серця, легенів і крови у стейті Мериленд. Д-р Кенон займався саме такими пацієнтами, як Елізабет Ріджон, котрі під час фізичних навантажень відчувають сильні болі при нормальній ангіоґрамі.

Терапевти називають цей стан „Синдромом Х". Дві третини пацієнтів, котрі його мають, – жінки. Кардіологи не звертали уваги на таких пацієнтів з двох причин: по-перше, навіть сильні фізичні страждання цих пацієнтів не ведуть до смертельного висліду; по-друге, більша частина серед них – жінки, які становлять значну меншість серед серцевих хворих. Кардіологи вважали, що болі в грудях, на які вони скаржаться, спричинені самонавіюванням, перечуленістю. Повільно, та все ж з часом дослідники набули нову інформацію щодо випадків „Синдрому Х" і способів його лікування. Врешті д-р Кенон опублікував результати свого дванадцятирічного досвіду праці з п'ятьма сотнями пацієнток. Він прийшов до висновку, що коронарні судини в таких пацієнтів – в цілковитому порядку, тому й ангіоґрама нормальна. Проте в них надчутливі серцеві і грудні нерви. Кенон назвав таку надчутливість „чуйним серцем".

В деяких пацієнтів, зокрема в Елізабет, крім „чуйного серця“, спостерігалися патологічні зміни в області малих серцевих судин, котрі постачають кров'ю стінки міокарду. Ці зміни ведуть до нездатности судин розширюватися під час фізичних навантажень або емоційних струсів. Як стверджують деякі дослідники, в таких пацієнтів виникають й інші проблеми, як от гормональний дисбалянс, при якому жінка відчуває брак естрогенних гормонів, котрі оберігають судини від утворення склеротичних бляшок на стінках.

Той факт, що вчені тепер намагаються зрозуміти сутність „Синдрому Х“, знаменує собою серйозні зміни в кардіології, яка раніше була орієнтована передусім на лікування серцевих хвороб в сильної половини людського роду. Лікарі починають визнавати, що способи лікування чоловіків можуть виявлятися абсолютно неефективними для жінок, тому що жіноче серце органічно відрізняється від чоловічого.

А тепер трохи статистики: серед американських жінок коронарна хвороба серця є причиною смерти число один. Серцевий напад, викликаний звуженням кровоносних судин, займає третє місця в цьому трагічному спискові. Половина жінок Америки вмирає від серцево-судинних захворювань. І половина американців, котрі вмирають від серцевих хвороб, – жінки. Згідно з даними Американської Серцевої асоціяції, від серцевих захворювань вмирає щороку 240 тисяч жінок, а ще 88 тисяч – від раптових сердечних нападів.

Та найбільше американки побоюються рака грудей. Хоч середечні хвороби вбивають в сім разів більше жінок, ніж ця форма рака, а загальний рахунок всіх „ракових“ смертей становить трохи більше, ніж половину „серцевих“. Тобто одна з дев'яти жінок рискує вмерти від рака і кожна друга – від сердечного нападу. Сердечні напади, особливо в жінок, супроводжуються хронічними болючими ускладненнями і смертю від задухи.

А ще ж недавно кардіологи вважали серцеві хвороби прерогативою чоловічого організму. Активна медична пропаґанда, спрямована на запобігання серцевих хвороб у чоловіків середнього віку, в останні роки привела до зниження рівня смертности серед них з цієї причини.

Сердечниці-жінки є старшими, ніж сердечники-чоловіки і рідше одужують. Серед них є більше діябетиків і гіпертоніків (по-народному – хворих на цукрицю і високе тиснення крови), ніж серед сердечників-чоловіків. І їх потрібно лікувати інакше, хоч симптоми серцевих хвороб можуть збігатися.

Дослідження виявили сумну картину: у випадку серцевого нападу в жінки є менша ймовірність, що вона дістане лікарство від пошкодження серцевого м'яза. Менша також ймовірність, що вона потрапить в першорядну лікарню (як правило, при університетах). Менша на 45 відсотків ймовірність одержання операційної форми лікування („байпес-хірургія“, коли вставляють штучну судину замість пошкодженої). Рідше застосовують до них бальонову ангіоплястику, коли у звужену судину вставляють повітряний бальон, корий розширює її. Не дивно, що коли доходить до операції, то для жінки більш ймовірний летальний вислід, ніж для чоловіка, навіть після вдалої операції – у випадку повторного нападу. Дослідження також показали, що у приймальному передпокої жінка з гострим болем в грудях чекає лікаря в два рази довше, ніж чоловік; в два рази довше чекає на електрокардіограму, а ймовірність, що

вона дістане препарати для розсмоктування тромбів в судинах в неї наполовину менша. Чоловіків „охочіше“ транспортують до лікарні, ніж жінок, де вони дістають негайне і найкраще лікування, включаючи серцеві операції.

Доктор Кенон пояснює цей феномен якоюсь мірою – зневажливим наставленням до жіночої статі з боку лікарів, однак відзначає також, що причиною може бути й відмова жінки переходити з місцевої лікарні в міську через небажання розлучатися з родиною, оскільки її рідним стане незручно відвідувати її.

Та якби вся справа залежала від „несвідомости“ жінки! Вивчення цієї проблеми також виявило, що жінці пропонують хірургічне втручання вдвічі рідше, ніж чоловікові, при таких самих симптомах. Ймовірність застосування ангіографії в чоловіків на 28 відсотків вища. Всі ці досліди проводилися на 80 тисячах пацієнтів.

Задля справедливости належить сказати, що вагання лікарів, та й пацієнток, під час обрання способу лікування можна зрозуміти. Рівень смертности при „байпас-хірургії“ в жінок у два рази вищий. Але й це має своє пояснення. Частина кардіологів традиційно вважає, що судини в жінки тонші, й тому тяжче їх оперувати, а ймовірність повторного звуження судин після операції залишається дуже високою. Одначе сучасна техніка в такій мірі точна, що розміри судин практичного значення не мають. Тому справедливішими виглядають запевнення, що причина такого високого рівня смертности в жінок – в тому, що їх оперують запізно, у стані вже занедбаному: занадто багато часу забирає визначення способу лікування. Один хірург так прямо й висловився: „Ми оперуємо жінку, коли вже нема іншого виходу, а чоловікові пропонуємо цю операцію задовго до кризи“.

Сердечницям правильну діягнозу ставлять з запізненням. Якщо чоловік скаржиться лікареві на біль в грудях, його посилають на кардіограму. Жінку ж при такій самій скарзі – до психотерапевта. І таку несправедливість дозволяють собі не лише лікарі-чоловіки. Жінки нерідко ставляться до цього так само.

Пола Апшов, медик за професією, тричі за два тижні потрапляла в пункт надання першої медичної допомоги (emergency room), і кожного разу лікарі, які обстежували її, були певні, що проблеми спричинені хворобою шлунку. Вона мала клясичні симптоми серцевого нападу: сильний біль в грудях, заніміння лівої частини тіла, нудота, потовиділення, але лікарі ні разу не обстежили її серця. За її наполяганням, кожного разу їй робили електрокардіограму і кожного разу лікар запевнював, що з її серцем все гаразд, й відсилав додому, приписавши ліки від виразки шлунку. На третій раз вона відмовилася повертатися додому і її помістили в лікарню. Це було в п'ятницю увечорі і, певна річ, ніхто не поцікавився її серцем, поки після „вікенду“ не повернувся кардіолог. Він переглянув кардіограми, що назбиралися за два дні, і тут же запитав: „Де ця тридцятичотирирічна жінка з тяжким серцевим нападом?“.

Закінчилося тим, що Полу двічі оперували, й вона два роки одужувала від післяопераційних ускладнень. Зміни в її серці виявилися настільки значними, що вона тепер перебуває в черзі на заміну серця. Пола подала в суд на лікарню і, швидше за все, виграє його.

Точка зору, що в жінок серцеві захворювання розвиваються рідше, ніж у чоловіків, успадкована, мабуть, від недавніх часів, коли об'єктом кардіологічних досліджень були вийнятково чоловіки. У більшості великих досліджень жінки взагалі не брали участи. Наприклад, при вивченні впливу аспірини на серцеве здоров'я, коли було доведено, що малі дози аспірини запобігають серцевим нападам в чоловіків. Тоді досліджували 22 тисячі чоловіків, а жінкам в тих дослідження місця не знайшлося.

Чи ж варто дивуватся, що у приймальних передпокоях жінкам не вділяють негайної уваги, якщо навіть дослідники довго і не дуже охоче змінюють своє наставлення до проблем серцевих хвороб у жінок? Практикуючі лікарі роблять свої висновки на підставі матеріялів навчальних посібників, в яких подаються, як правило, симптоми хвороби у чоловіків. Очевидно, минуть роки, перш ніж зміна напряму в наукових пошуках позначиться на щоденній практиці. Практика ця така: чоловік каже, що стенокардія „приходить" під час емоційного струсу чи фізичного навантаження й „відходить", коли він відпочиває. І цей клясичний приклад описаний в усіх підручниках. А в жінки стенокардія може „не відійти", навіть коли вона лежить без руху. Вона не має певних провісників. Її стенокрадію можна віднести до катигорії нестабільної і нетипової. Але ж, можливо, те, що нетипове для чоловіків – типове для жінок? Сьогодішня кардіологічна наука ще не знає типової картни жіночої стенокардії.

Доктор Кенон, про дослідження якого ми згадували на початку статті, стверджує також, що теперішні тести перевірки стану серця не завжди відповідають жіночим серцевим проблемам. Під час проведення ангіограми в пацієнток, котрі відчувають сильний серцевий біль, результати вийшли невідповідними. „Здорових" жінок виявилося в три рази більше, ніж чоловіків, 50 відсотків жінок мали „нормальні" коронарні судини – проти 17 відсотків чоловіків. Так що Елізабет Ріджон не була вийнятком. Проте доктор Кенон і його колеґи, котрі вивчають „Синдром Х", вже знають, що причина болю – не в шлунку, не в печінці, не в селезінці, а в серці. Не марно Пола Апшов взяла собі за ціль усвідомлювати жінок щодо їхніх сердець, щоб вони були наполегливішими і змушували лікарів проводити всі необхідні обстеження.

Коли перші заміни серця були здійснені для чоловіків, це сприймалося в усому світі з розумінням: чоловіки страждають від серцевих недугів значно більшою мірою, ніж жінки. Так гадали в часи доктора Бернарда майже всі. Й згодом, коли заміни серця стали здійснювати в інших країнах, то першими пацієнтами також були чоловіки. Ніхто тоді не запитував, навіть феміністичні організації, – а чому не жінка?

Лише після того, як ця операція перестала бути надзвичайною, прийшла черга на жінок. І якось не приходило на думку, що й в цьому виді хірургії панувала своєрідна дискримінація, спричинена наставленням кардіологів до проблем жіночого серця.

Чи відрізняється жіноче серце від чоловічого? Так! Треба лікувати інакше? Безумовно. Але як це робити вчасно і ефективно, медицина повною мірою ще не знає.

Тетяна ГЕЛЬФАНД

ЧОМУ ВЕҐЕТЕРІЯНЦІВ СТАЄ ВСЕ БІЛЬШЕ?

Все частіше й частіше говорять і пишуть у пресі про шкідливі наслідки споживання м'яса: тут і пестициди, антибіотики, хвороботворні бактерії, загроза хвороби Mad Cow, і згубний для здоров'я товщ. Від безлічі такого роду статтей люди, котрі споживають значну кількість м'ясних харчів, відчувають втрату: якщо не м'ясо, то що ж їсти? На диво, багато з тих, хто перестав їсти м'ясо, не вважають цього якимсь обмеженням, а швидше – відкриттям для себе великої кількости смачної і різноманітної їжі, якої раніше вони й уявити не могли. Розмаїтість овочів, зерен, зеленини, горіхів, грибів набагато більша, ніж розмаїтість м'яса.

В той час, як раніше веґетаріянці – люди, котрі не вживають у харчуванні ніяких тварин, часто сприймалися як не „цілком нормальні", тепер у багатьох крамницях і ресторанах передбачають страви спеціяльно для веґетаріянців. Хто ж вони такі? Чому вони роблять цей вибір і що, властиво, їдять, крім салятів і картоплі?

Починаючи з V сторіччя до Христа й до середини XIX сторіччя веґетаріянців називали піфагорійцями – за іменем грецького філософа і математика (580–500 до Христа), який у своїх творах заклав основи веґетаріянства. Відомі давньогрецькі і давньоримські філософи Геродот, Сократ, Діоґен, Сенека, Плютарх, Плятон були веґетаріянцями.

В наші часи щороку майже мільйон американців стають веґетаріянцями. Очікується, що до 2005 року в Америці буде 25 мільйонів веґетаріянців. Серед молоді, як навчається в коледжах, відсоток веґетаріянців ще вищий. І щось більшого – з'явилися й стають все популярнішими так звані „віґани" (vegans) – люди, котрі не лише не вживають у харчуванні ніяких тварин, але й уникають усіх продуктів, одержаних від тварин (молоко, сир, яйця і т. д.).

Що ж спонукає цих людей до такого рішення?

Результати одного з опитувань показали, що 78 відсотків веґетаріянців прийняли такий спосіб харчування заради здоров'я (дослідження і факти підтверджують, що веґетаріянство зменшує риск багатьох захворювань), 69 відсотків – з етичних міркувань (приємно усвідомлювати, що ти не береш участи в насильстві і вбивстві і можеш з чистою совістю проповідувати милосердя і доброту), 38 відсотків – з екологічних причин (Земля ж бо в нас одна); серед інших причин – естетичні, релігійні, філософські, економічні (веґетаріянська їжа в середньому обходиться дешевше). (Са-

мозрозуміло, що 78 плюс 69 плюс 35 перевищує 100 відсотків, бо деякі люди вказали на не одну тільки причину).

Ще в 1961 році „The Journal of the American Medical Association" відзначив, що 90-97 відсотків серцевих зхворювань, тобто понад половину смертей в Америці, можна було б відвернути веґетаріянською дієтою.

Лікар Ніл Бернард (директор Physicians Committee for Responsible Medicine) сказав: „М'ясна промисловість привела до більшої кількости смертей серед американців, ніж усі війни XX сторіччя, всі стихійні лиха й автомобільні катастрофи, разом узяті. Якщо ви гадаєте, що м'ясо – це „справжня їжа для справжніх людей", то вам краще мешкати справді близенько від справді доброї лікарні".

Подамо деякі факти про м'ясну промисловість, її вплив на здоров'я людей і на плянету в цілому.

Кожного року в Америці вбивають для харчування близько 41.8 мільйонів корів. 115 мільйонів свиней, 8,785 мільярда курей, 268 мільйонів індиків. На так званих фабричних фармах тварин, заради збільшення продукції, утримують на надзвичайно малому просторі. Нерідко тварини не мають можливости встати і обернутися. Наприклад, 90 відсотків всіх курей, котрі несуть яйця, садовлять у клітку розміром 40 на 45 сантиметрів. Щоб унеможливити спровокований тіснотою канібалізм, курам відрізують частину дзьоба розпеченим залізом (без знеболювання). Не вдаючись у тяжкі подробиці утримування і вбивства тварин для харчування, згадаємо, що відомий веґетаріянець Пол МекКартні сказав: „Якби бойні мали скляні стіни, то веґетаріянцями стали б усі".

Такі умови вирощування тварин породжують неймовірний стрес і хвороби, тому тваринам реґулярно дають антибіотики, гормони росту, транквілізатори й обприскують пестицидами. Гормон росту DES (deithylstibestrol), заборонений в 32 країнах як канцероген (тобто ракотворний), використовується в американській м'ясній промисловості. Згідно з FDA (The Food and Drug Administration), це заощаджує виробникам м'яса понад 500 мільйонів долярів на рік. Заборонені пестициди, включно з ДДТ, експортуються в країни третього світу, де вони застосовуються для виробництва імпротованих в Америку харчів. Згідно з думкою вчених і лікарів, неконтрольоване використання антибіотиків для вирощування тварин є все більшою загрозою, оскільки веде до таких людських захворювань, котрі виявляються стійкими до всіх відомих ліків.

За даними FDA, куряче м'ясо – це головне джерело харчових отруєнь, у висліді яких щороку мільйони людей хворіють і близько 1, 680 осіб вмирає. Майже 90 відсотків курей на фабричних фармах мають сальмонеллез, й така сама частина курей заражена лейкозою (кур'ячим раком). Тим часом на перевірку, чи птиця заражена, дається лише дві секунди.

М'ясна промисловість є головним джерелом забруднення води в Америці, оскільки тварини на фармах виробляють у 130 разів більше екскрементів, ніж людське населення. Щороку американська кур'яча індустрія продукує шість мільярдів посліду.

На вирощування худоби йде понад половину усіх запасів води в Америці. Для порівняння: 2,500 ґалонів води потрібно, щоб виробити один фунт м'яса, і лише 25 ґалонів води потрібно, щоб виростити фунт пшениці. На курячих фабриках за один день використовується до 100 мільйонів ґалонів води.

Чимало людей гадає, що для нас є необхідним споживати м'ясо, щоб дістати достатню кількість білка. На жаль, окрім накопичених ззовні токсинів (тобто тих додатків, якими годували тварин), надлишковий твариний білок у процесі метаболізму утворює високотоксичні азотисті сполуки. Крім того, на переварювання тваринного білка травна система затрачає багато праці та енерґії – на шкоду іншим органам. Кожний знає, що після ситного м'ясного обіду хочеться полежати й відпочити. А ось після обіду, базованого на зернах і сої, не лише відчуваєш себе ситим, але й сповненим енерґії та сил.

Всі соєві харчі – тофу, соєве молоко містять у собі так званий „повновартісний білок", тобто незамінні аміноклислоти. Повноцінний білок можна також одержати, комбінуючи такі продукти, як бобові (фасоля, чечевиця і под.), коричневий риж, кукурудза, горіхи, насіння соняшника і пшениця. Соєві боби є не лише джерелом білка, але й клітковини, корисної товщі, калію, заліза, фітоестроґенів та інших біологічно активних природних компонентів; при цьому соя не містить у собі холестерини і, на додаток, має низьку калорійність в порівнянні з м'ясом. Протягом тисячоліть соєві харчі служать істотною частиною харчування в багатьох азіятських країнах. Споживання сої позитивно впливає на стан серцево-судинної системи і костей, підтримує здоров'я жінок під час і після менопавзи, а також сприяє запобіганню рака простати у чоловіків.

Часом вважається, що лише з молочних продуктів можна одержати достатню для організму кількість кальцію. Дослідження свідчать, що кальцій, в деяких рослинах (різних сортах капусти) засвоєюються удвічі краще, ніж кальцій з молока. Іншими джерелами кальцію є extra firm tofu, шпинат, бракколі, миндальні горіхи, аспараґус. Ці продукти допомагають уникати вживання антибіотиків і гормонів, використовуваних молочною промисловістю, а також споживання великої кількости товщу і холестерини.

Джан Робінс, автор міжнародного бестселера і один з провідних у світі спеціялістів в питанні зв'язку харчування з впливом на довкілля і на здоров'я, пише у своїй книжці „The food revolution. How your diet can help save your life and our World": „П'ять країн з найбільшою кількістю остеопорозу є водночас країнами, котрі споживають найбільшу кількість молочних продуктів. Смішно, що нас весь час бомбардують реклямами про те, що молоко є необхідне для наших костей. Дані ж свідчать зовсім інше". Фізична активність впливає на здоров'я костей значно сильніше, ніж споживання кальцію.

В результаті всього мовленого вище не є дивним, що серед веґетаріянців виявляють значно менший риск серцевих і онкологічних захворювань, діябету (цукриці), гіпертонії, проблем з нирками і навіть „сліпої кишки", ніж серед м'ясоїдів. І чи ж треба чекати поки хтось

здійснить ще якісь найпевніші дослідження й доведе й без того очевидну користь веґетаріянства?

Відомий драматург Бернард Шов вирішив стати веґетаріянцем у 25-річному віці, недивлячись на осторогу лікарів, що така неповноцінна дієта приведе його до смерти. Коли він перебував уже в старшому віці і чудово себе почував, його друзі порадили йому розповісти тим лікарям, яку користь принесло для нього веґетаріянство. Бернард Шов відповів: „Я б з задоволенням розповів би їм, але вони всі давно повмирали".

Є величезна література про всі аспекти веґетаріянства. Щодо рецептів, то хочеться зауважити: соя (тофу) може бути використана замість м'яса у ваших улюблених рецептах – в котлетах, фаршированих овочах, пирогах, запіканках, рагу, плові, а також у сирниках і т. д. – замість сиру. Соєве молоко можна використовувати в рецептах замість звичайного. Не можу втриматися і не порекомендувати спробувати коктейль (shake) з соєвого молока „silk", трускавок і бананів (плюс цукор за смаком). По-моєму, смачнішим, аніж цей коктейль, може бути тільки коктейль з соєвого молока і манго. Треба відзначити, що соєві харчі різних форм відрізняються за смаком і складом. Тут усе залежить від вашого смаку.

Насамкінець повернімося до Піфагора, який сказав: „Поки люди вбиватимуть тварин, вони вбиватимуть і одні одних. Той, хто сіє зерна убивства і страждань, не може збирати плоди радости і любови".

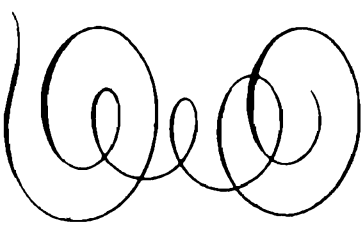

Ілля ВЕКСЛЕР

СТРЕСС... ЯК ДАТИ З НИМ РАДУ ?

Англійське слово „стрес“ українською мовою можна, мабуть, передати словом „струс“. Бо йдеться про психічну реакцію на раптові випадки, які нас глибоко вражають. Зі стресовими ситуаціями сучасній людині доводиться мати справу все частіше. Посилене серцебиття, нервозність, безсоння, дратівливість, гнітючий настрій – це найчастіше є вислідом стресу. Близько 70 відсотків тих, хто ходить на обстеження до невропатолога чи психотерапевта, страждають від різних стресів, а понад 100 мільйонів американців вдаються до заспокійливих ліків. Опитування американців, здійснене медичним журналом, показало, що 60 відсотків переживають стрес з причини браку часу і через фінансові труднощі; приблизно такий же відсоток населення зазнає стресових ситуацій на місці праці. Ці дані стосуються осіб у віці від 35 до 50 років. Понижена продуктивність праці, виробничий і побутовий травматизм, конфліктні ситуації і хронічна втома – це наслідки стресу на праці чи вдома.

Поняття „стрес“ увійшло в обіг майже 70 років тому і, згідно з автором вчення про стрес-реакції та загальний адаптаційний синдром, канадським лікарем і дослідником Гансом Сельє, буквально означає „стан напружености“. Сельє згадував: „Найбільше вразило мене, недосвідченого новичка, те, що для кожної хвороби є тільки зовсім маленька кількість специфічних ознак, більша ж частина проявів недуги є спільною для багатьох чи навіть для усіх захворювань. З часом стало очевидним, що будь-який чинник, котрий вимагає підвищеної життєдіяльности, автоматично викликає в організмі неспецифічний захисний механізм, який збільшує опір до стрес-аґентів“.

Стрес може виникнути від різних психічних і фізичних чинників – несподіваних новин, інформаційних перевантажень, відчуття небезпеки, почуття ревнощів, сильної спеки чи холоду, опіку, болю, шуму. Дуже часто стрес має комбінований характер. Іншими словами, стрес – це форма пристосування до мінливих умов довкілля, відповідна реакція організму на будь-яке підви-щення вимог до нього. Фінансист, котрий стежить за всіма змінами на фондовій біржі; репортер, який прагне першим передати свій матеріял до газети; спортовець, якик до краю напружує кожний м'яз у відповідальних змаганнях – всі вони перебувають у стані стресу.

Ми живемо у прискореному ритмі. Вільного часу стає все менше, але непомітно збільшується кількість годин, котрі ми проводимо на місці праці, у громадському транспорті, в супермаркетах. В Японії, наприклад, щонайменше 10 тисяч осіб вмирають щороку від перевтоми, в

Англії 44 відсотки людей повертаються після праці в стані сильної втоми. Частина людей є жертвою стресу через страх втратити працю. Чимало з них залишаються на місці праці, коли там, властиво, вже нема чого робити. В Америці тривалість робочого дня збільшилася в порівнянні з 70-ми роками мунулого сторіччя.

Стерс часто мобілізує захисні сили організму, але, з іншого боку, може й дуже послабити їх. Хто пережив війну той знає, що вояки, яким доводилося довго лежати в снігах під гарматним обстрілом, навіть не діставали нежиті. Проте з закінечнням війни в її учасників загострювалися хвороби і рани, бо вичерпався „запас мобілізованої і витраченої сили".

Тривалі стреси ведуть до неврозів, порушень сну і статевої функції, кишково-шлункових захворювань, зниження імунітету. В людей зростає потяг до алькоголю і наркотиків, звідси – збільшення кількости автових аварій, травм, випадків самогубства. Рак також може стати наслідком стресу, оскільки тривалий стрес активізує генетичну схильність і „вмикає" процес невпинного поділу клітин. Давні лікарі вважали, що віддаленою причиною рака є довготривала пригніченість, сум. Переможений Наполеон казав: „Лікарі певні, що в мене – рак шлунку, проте діягноз моєї хвороби – Ватерлоо".

Загальновідомо, яким величезним випробуванням для кожного з нас є еміґрація. В будь-якій еміґрантській родині є свої проблеми, свої „рани". Все це породжує стресові ситуації – і хвороби. За спостереженням лікарів, кількість психічних відхилень в іміґрантському середовищі дуже значна, особливо серед осіб страшого віку.

Стрес, спричинений перенаселеністю і тіснотою, впливає на поведінку тварин і людей. Німецький вчений фон Гольст проводив такі досліди: він садовив молоденьких білочок в обмежений простір. Спочатку звірята нормально розмножувалися і вели себе як звичайно. Коли популяція досягнула критичної маси, у самок пропало молоко, вони стали з'їдати своє потомство, кусатися між собою.

Слід пам'ятати, що міра прихологічної стійкости особи – індивідуальна. Одному „хоч кілок на голові теши", іншого легко ранити словом або жестом. Причиною стресу може стати як несподівана образа, тяк і несподіваний гарячий поцілунок. Все залежить від особистого сприйняття. Абсолютна тиша іноді так само шкідлива, як і тривалий шум. Заплакати можна і від радости, і від образи. Вивчаючи наслідки одного страшного паводку, вчені вявили, що дехто з постраждалих не вийшов зі стресового стану й через шість років, тоді як інші дали собі з ним раду вже через декілька днів. Від сильних позитивних емоцій переможниці престижевих конкурсів нерідко зазнають істерики. Відомі випадки смерти спортових уболівальників – від радости, що перемогла їхня команда.

І все ж було помилкою вважати, що стрес – це завжди зле. Він допомагає людині у небезпеці, сприяє подоланню перешкод. У хвилини стресу можуть яскраво виявитися творчі здібності особи, народжуються оригінальні ідеї. Стрес мовби вказує на ступінь життєвої активности людини на певному етапі. Інша річ, коли стрес спричинений душевними стражданнями, ту-

гою і болем. Якщо чинник, що зумовив цей стрес, досить сильний, неминуче настає стадія виснаження, яка веде організм до загибелі.

Результати опитування засвідчили, що люди дають собі раду зі стресовими впливами суто індивідуально. Однак спільним для всіх є те, що треба навчитися позбуватися неґативних емоцій, переривати цей ланцюжок!

Найефективніший шлях – змінити свій погляд на життя і ставлення до нього. В Японії, наприклад, з дитинства прищеплюють культ краси. Японці годинами можуть милуватися природою, і це допомагає відірватися від сумних думок. Дуже заспокоюють заняття звичною і улюбленою справою, дихальні вправи і фізичні навантаження, плавання, сауна, масаж. Чудове лікарство – наші домашні тварини. Це не лише компенсація почуття самотности, як дехто гадає. Тварини допомагають людям відчувати себе потрібними. Від спілкування з „братами нашими меншими" найбільше виграють хворі діти, котрі страждають психічною замкненістю, хворобами вікового характеру, різними вродженими вадами.

Щоб позбутися стресу, одній людині досить прочитати улюблені вірші чи послухати гарну музику, інший дістає задоволення, коли щось робить у саду чи на городі. Деякі потребують змінювати предмет занять. Свій власний рецеп повинен знайти кожен! Головне – уникати суму, нудьги, бо вона веде до зменшення активости і до депресії. Річ не в тому, щоб відгородити себе від напружености і неприємностей, а в тому, щоб виховати в собі вміння бути сильнішими, ніж вони. А обов'язок лікаря – зняти чи зменшити стресові впливи на пацієнтів, допомогти своїми знаннями й авторитетом позбуватися почуття тривоги і страху, вдихнути у хворого цікавість до життя.

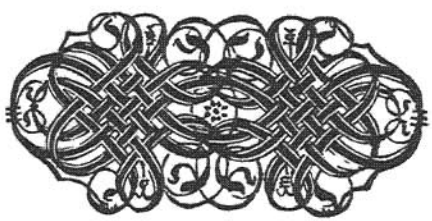

Сергій ІВАНІВ

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПЕСИМІЗМУ

Декілька років тому психолог Барбара Гелд, яка працює в лікарні Бавдойн-коледжу в Бранзвіку, стейт Мейн, видала книжку, назва якої звучить не менш категорично, ніж її поради: „Stop smiling, start kvetching!" – „Досить посміхатися, починайте насуплюватися!"

І це вже не „глас вопіющого" в пустелі: доктор Гелд не єдина у своєму світосприйнятті. І що важливо – не єдина серед колеґ-лікарів. Гелд і її однодумці з Американської асоціяції психологів провели у Вашінґтоні симпозіюм під девізою – „Непомічені переваги неґативізму".

Це був перший бунт проти, як висловилася Гелд, „тиранії позитивного мислення і засилля оптимізму".

Позитивне мислення запанувало в американському суспільстві завдяки об'єднаним зусиллям Голівуду, телевізії, популярної музики, книжок, котрі вчать, як ми можемо самі собі допомогти, і недільних проповідей пасторів. Все буде гаразд! Всі проблеми розв'язуються! Будьте оптимістами – й успіх вам ґарантований. Оптимізм – це запорука успіху, добробуту, непохитного здоров'я.

Таку ж позицію займали колись і провідники Американської асоціяції психологів на чолі з президентом Мартіном Зеліґманом, який тепер викладає психологію у Пенсильванійському університеті. Вони вирішили, що психологи занадто захопилися колупанням в душевних хворобах і в причинах життєвих неуспіхів, замість того, аби пояснити людям, як виховати в собі радісний погляд на речі, вміння прихиляти до себе інших, домагатися визначених цілей, й заснували позитивний рух (positive movmenet) у психології. Геть з усім неґативним, недобрим! Мислити і почувати треба позитивно, жодних неґативних емоцій, а тільки позитивні!

Й ось тепер психологи приходять до висновку, що захоплення позитивністю та оптимізмом зайшло занадто далеко. Так, певна річ, оптимізм має свої плюси, але має й мінуси. Односторонній погляд на світ і на себе не дає реальної картини дійсности. Сповідуючи його, людина волею-неволею живе одним сьогоднішнім днем, не замислюючись над наслідками своїх і чужих вчинків. Безпечність і егоїзм – ось найперші плоди бездумного оптимізму, – підкреслювали учасники вашінґтонського симпозіюму. Непередбачений крах надій, жорстоке розчарування – також його плоди. „Життя тяжке, – зауважує Барбара Гелд, – щоб його прожити, треба не дурити себе і тверезо дивитися на речі; в цьому – плюси песимізму. Крихта песимізму ще нікому не завадила".

„Не забуваймо, що склянка може бути не лише наполовину повна, але й наполовину порожня“, – підтримує Барбару Гелд Джулія Норем, соціяльний психолог з коледжу у Велзлі, стейт Масачусетс. Норем досліджує так званий захисний механізм – стратегію поведінки, коли людина намагається в думці передбачити майбутню ситуацію, враховуючи будь-які перешкоди, з якими може зустрітися. Припустімо, що вона готується до публічного виступу. Тоді вона повинна уявити, що станеться, коли раптом обірветься шнурок мікрофону, впаде на підлогу її конспект чи на неї нападе кашель. Вона мусить пам'ятати, що в жодному разі не повинна взувати черевики з підківками і оглядатися, стоячи на трибуні, чекаючи на склянку води.

Доктор Норем стверджує, що захисний песимізм за своїми результатами нітрохи не гірший, ніж стратегічний оптимізм, який змушує людину ретельно уникати думок про погане. А в деякому розумінні виявляється навіть кращим. Роздуми про перешкоди дозволяють повніше охопити предмет, побачити всі його грані, й таким чином будять уяву.

В одному з експертиментів брали участь як ті, кого за характером можна зарахувати до стратегічних оптимістів, так і ті, хто був схильний до захисного песимізму. Всіх учасників без розбору поділили на три групи; кожній належало кидати дротики в ціль. Але одній запропонували уявити багато перешкод й подумати, як їх здолати. Інша група повинна була вважати, що все відбудеться гладенько й вона продемонструє верх досконалости. Третю групу попросили взагалі ні про що не думати, а подумки лежати на теплому березі моря чи купатися.

Потрапивши у свою звичну стихію, тобто передбачаючи різні неприємності, песимісти показали блискучі результати. Гірше в них вийшло, коли вони пробували уявити себе непереможними чемпіонами, й зовсім зле, коли, як і стратегічні оптимісти, намагалися взагалі ні про що не думати. Оптимісти ж, навпаки, домоглися кращих результатів після бездумного „відпочинку на піску“ і найгірших – після того, як влізли в шкуру песимістів. З усього цього доктор Норем робить висновок: оптимізм і песимізм стає в кожного другою натурою, котра корениться як у вихованні, так і, можливо, у вродженій схильності. Та найголовніше, що при вирішенні певних завдань, структура яких подібна до тієї, що пропонувалася в експерименті, захисний песимізм, якщо він природний для людини, ні в чому не поступається стратегічному оптимізмові.

Про вродженість двох типів світосприймання говорилося на вашінґтонському симпозіюмі не один раз. Те, що оптимізм і песимізм пов'язані з типом темпераменту, знав ще Арістотель, хоч, як згодом з'ясувалося, зв'язки ці не такі прості, як здається, і стверджувати, що меланхолік не може бути оптимістом, а сангвінік – песимістом, було б наївно. Мовилося на симпозіюмі й про те, в якій мірі песимізм і оптимізм може бути властивий тій чи іншій культурі. В цій газлузі дослідження щойно починаються, проте вже доведено, наприклад, що вихідці з Азії, котрі мешкають в Америці, в більшій мірі песимістичні, ніж вихідці з Кавказу.

На перший погляд, може здатися, що песимістичний підхід до речей пови-

нен несприятливо позначатися на здоров'ї: корисніше посміхатися, ніж насуплюватися. Однак, Джеймс Пенебекер, професор психології Тексаського університету в Остині, вважає, що це не так. Свій виступ на згаданому симпозіюмі він почав з розповіді про те, як разом з колеґами з університету запропонував добровольцям, вибраним, як і в дослідах Джулії Норем, навмання, згадати найтрагічніші події свого життя, подумати над ними декілька днів, а відтак написати про них з усіма подробицями есей. Дивним було не те, що тяжкі спогади не позначилися неґативно на показниках здоров'я опитуваних, а те, що всі вони до одного відчули себе краще.

На це Пенебекерові заперечили, що він натрапив на відомий феномен звільнення від того, що пригнічує душу, з допомогою творчости. Про творчість як визволення говорили Ґете, Гемінґвей, та й Фройд, власне кажучи, мав це на увазі у своїх розмірковуваннях про сублімацію. Пенебекер сказав, що він передбачив це заперечення, однак, якщо добре подумати, то воно є простою причіпкою. Бо чи можна назвати творцем кожного піддослідного, якщо він перенесе свої спогади на папір? Чи звільнився він від них, як звільняється письменник, передаючи те, що пригнічує його, в образах і сюжетах?

Та й те, від чого він звільняється (ящо взагалі він не вигадує цей мотив заднім числом), найчастіше не має нічого спільного з подіями його життя, а бере початок в його уяві.

Пенебекер розповів про інші досліди, котрі він здійснював разом з Дейвидом Вотсоном, психологом з університету Айови, який також був присутній на вашінґтонському симпозіюмі. Це було ще в 1989 році. Вони тоді з усією очевидністю побачили, що навіть люди нервові, обтяжені різними клопотами і нещастями, схильні нарікати на свою долю, дратуватися з кожного притводу і чекати найгіршого, – навіть вони, котрі постійно скаржаться на болі в усіх частинах тіла, на слабість, на запаморочення голови і так далі, не частіше відвідують лікаря, ніж їхні життєрадісні ровесники, і відходять у кращий світ не раніше. Іншими словами, навіть глибокий песимізм – не поведінковий, не захисний, не конструктивний (Пенебекер воліє цей термін, він сам його винайшов), а саме глибокий, всеохопний песимізм ніскільки не шкодить здоров'ю.

Пестимістом, зауважив він наприкінці, був Шопенгавер, якому було б що сказати на цьому симпозіюмі. Не без підстав німецький філософ гадав, що страждання служить джерелом великих справ, бо подесятиряє сили і змушує людину бути винахідливою.

Доктор Вотсон підтримав колеґу і загадав ще одну велику людину. Усім відома фраза Наполеона, яку він вимовив, коли його запитали, в чому полягає головна таємниця його стратегії. „Треба, не роздумуючи, ув'язатися в битву, а там видно буде", – такою була приблизно його відповідь. Це й є принцип наших стратегічних оптимістів, сказав Вотсон. Проте загадаймо: цей принцип був добрий при Маренго, при Австерліці, однак виявився негожим під Москвою, під Ляйпціґом і при Ватерлоо.

Висновки висловив Артур Богарт, психолог з університету стейту Каліфорнія в Домінгез Гілз: „Ми зовсім не хочемо, щоб люди втонули в трясовині песисмізму, але ми також не хочемо, щоб вони витали у хмарах, – сказав він. – Ми хочемо одного: щоб Америка трохи подорослілa. Лише це".

ЧОГО БОЯТЬСЯ МІКРОБИ?

Повітря в місті бідне на фітонциди, в сільській місцевості їх незрівняно більше. Саме тому в місті, де побутові умови, здавалося б, значно кращі, частішими є епідемійні захворювання: повітря, якому бракує фітонцидів, буквально вирує мікробами.

Що ж тут вдіяти? Ось що. Середній, метровий кущик ялівцю виділяє протягом доби величезну кількість фітонцидів. Біда тільки, що ялівець не любить міста. Щоб такий кущик міг прижитися в хаті, його слід орієнтувати за сторонами світу з високою точністю. Тобто, перш ніж викопувати ялівець, слід з допомогою компасу зафіксувати, як він росте, і зберегти те саме положення в новому просторі.

Не думайте, що фітонциди є лише у часникові і цибулі. Фітонциди виділяють практично всі рослини. Річ у кількості, в концентрації. Це стосується звичайних, навіть декоративних кімнатних рослин. Своїми фітонцидами вони очищують повітря в мешканні й тим самим допомагають нам зберігати здоров'я.

Наприклад, туя зменшує кількість мікробів в кімнатному повітрі на 60 відсотків, жоржина – на 66 відсотків, циперус – на 59 відсотків, герань і бегонія – на 43 відсотки. Лаванда і цитрина виділяють фітонциди, під впливом яких поліпшується діяльність головного мозку. Кактуси (це досить відомий факт) виділяють летючі речовини, які захищають від випромінювань телевізора і комп'ютера. В дитячій кімнаті найкраще тримати герань: вона позитивно впливає на нервову систему дитини. Влітку і восени, коли багато мух, добрий захист від них дають черемуха і кропива (на кропиву мухи взагалі не сідають, але вона не росте в Америці). Якщо будинок обсадити з усіх боків кропивою, мух у ньому не буде зовсім.

На кухні особливо корисні гостролисті – такі, як хлорофітум або пальми – вони поглинають гази. Однак їхні листки треба час від часу протирати. Нерозуміння ролі фітонцидів в нашому житті приводить іноді до грубих помилок. Деякі міські уряди, дбаючи, як їм здається про здоров'я мешканців, приймають рішення вирубувати тополі, котрі в червні засипають увесь простір білим пухом. Та саме цей набридливий пух – надійний захист від золотистого стафілококу, небезпечної інфекції. Якщо вже так допікає „червневий сніг", можна садити в місті не жіночі, а чоловічі дерева: пуху від них нема, а захищають від бактерій не гірше. Щоб пересвідчитися в захисній силі тополі (як і берези) опустіть гілочку у воду з розчиненими в ній бактеріями і під мікроскопом поспостерігайте, як фітонциди дерева знищують колонії зарази.

Фітонциди цибулі і часнику вважаються одними з найсильніших. Знаходячись поза організмом, вони вбивають туберкульозну паличку протягом двох-п'яти хвилин.

Коли надходить епідемія ґрипи, варто приготувати кашку з розтертих зубців часнику і, додавши в тарілочки трохи води, поставити її посеред кімнати: часникові фітонциди зберігають мікробовбивчу силу протягом 200 годин. Кожна рослина має вузький спектр впливу на певні мікроби. З 15 сортів евкаліпту лише евкаліпт кулеподібний знищує, наприкад, вірус ґрипи. Так само діють цитрусові, тому в розпал епідемії незле розвішувати в мешканні цитринові і помаранчеві шкірки, й тримати їх, поки вони зовсім не висохнуть.

Величезна роля фітонцидів у лікуванні і профілактиці бронхолегеневих захворювань.Тим, хто часто перестуджується і довго не годен позбутися кашлю, слід починати лікувати хронічну хворобу, не чекаючи її найвищої хвилі – тобто наприкінці червня, коли бактерицидна сила фітонцидів – найбільша, а в трахеї, в бронхах і легенях спостерігається ремісія.

Ось що можна вчинити. Зірвати і розмолоти жменю полину (найкраще цитринового, сріблистого кольору), лаванди, шалфею, фенхелю, м'яти (всі ці трави, крім шалфею, добре ростуть вдома у горшечках), скласти цю суміш у відповідну посудину і, схилившись над нею, дихати протагом 15–20 хвилин. Декілька днів таких процедур, три-чотири рази на день – і проблема розв'язана. Діти очищують свої дихальні шляхи навіть за один раз.

Фітонциди дуже активні в рідкому середовищі. Дуже добре виліковує анґіну крапля трояндової олії, капнута на грудку цукру: його треба смоктати протягом години. Хронічні захворювання ґландів виліковують фітонциди троянди, герані і лаванди.

Фітонциди вбивають дифтерійну і коклюшну палички, берези – дизентерійну і кишкову, черемухи і кропу – золотистий стафілокок. А ось квіти оксамитника, котрі ростуть вздовж міських доріг, так надійно знищують стафілокок в картоплі й огірках, що досвідчені городники садять ці квіти просто серед городини.

Герань, полин і деякі сорти садових троянд своїм тканинним соком вбивають багатьох мікробів. Не випадково відваром цих квітів, а також подорожника (бабки) лікують рани.

Підвищену кількість фотонцидів виділяють в повітря свожозрізані квіти. Тому добре ставити біля ліжка інфекційного хворого букети квітів.

Великі неприєпмності підлітки мають від вугрів на обличчі. Це наслідки зараження стрептококом. Чим виводити вугрі? Купувати дорогі мазі, реклямовані на телебаченні? Не надійно і навіть небезпечно. Краще вмиватися водою з доданим до неї відваром душиці, полину, чебрецю, іссопу, чи листя тополі, берези, хвої, ялівцю, особливо в гарячі дні весни і літа.

Ті люди, котрі страждають серцево-судинними захворюваннями, повинні гуляти не в сосновому лісі (фітонциди хвойних дерев для них не корисні), а в березових чи дубових гаях. Хворі на туберкульозу потребують фітонцидів кипарису. Кипарис і туя – наші рятувальники:

вони значно краще приживаються в житлах і біля них, ніж примхливий ялівець, і надійно захищають від туберкульози, виразок шлунково-кишкового тракту і пародонтиту.

Дехто має упередження щодо кипарису, вважаючи це дерево символом суму і смерти. Цей помилковий погляд походить з античної традиції садити кипариси біля могил. Однак традиція виникла саме тому, що кипарис вважався ізолятором від інформації потойбічного світу. Він беріг живих, а не мертвих. Принаймні, за якістю фітонцидів це одна з найкращих рослин.

Велике значення також має сумісність фітонцидів різних рослин. Дуб, береза і тополя допомагають одне одному: летючі речовини цих дерев належать до того самого спектру. Тим часом рослини різних спектрів, наприклад, лаванда і троянда, пригнічують одна одну своїми фітонцидами. Якщо такі антаґоністи опинилися у вашій кімнаті, поставте їх на різні подвіконня.

(За матеріялами медичних журналів).

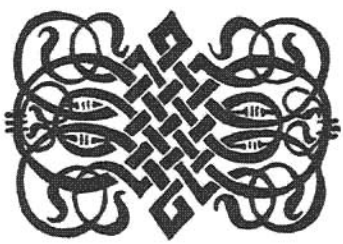

ОБЕРЕЖНО: СОНЦЕ!

Про те, що сонце може, окрім користи, заподіювати і шкоду, написано багато, а все ж чимало людей далі легковажать порадами лікарів і косметологів й за кожної зручної хвилини намагаються підставити сонечкові свої бліді тіла. Але це, принаймні, треба робити правильно!

Ультрафіолетове проміння буває двояке: UVB і UVA. Перше (UVB) – це проміння, котре має велику енерґію, воно діє на поверхні, спричинюючи сонячні опіки, прискорюючи старіння, збільшуючи кількість зморшок. Друге (UVA) – це проміння глибокої дії, воно має меншу енерґію, але набагато підступніше, ніж перше. Його вплив видно не відразу, однак воно проникає в нижні шари шкіри, стаючи головною причиною її старіння, а також може повести за собою серйозні зміни в клітинах у майбутньому (аж до рака шкіри – меланоми). Наша шкіра має власний механізм захисту від ультрафіолетового проміння. Вона виробляє піґмент меланін, який ми називаємо засмаглістю, а лікарі – патологією. Проте захисний механізм спрацьовує не відразу, а помалу. Тому особливо небезпечне весняне сонце: воно швидко набуває активности, тим часом шкіра потребує довшого часу, щоб розбудити клітини-меланоцити, котрі сплять після довгої зими. Але навіть якщо ваш захисний механізм спрацював на „відмінно", власних ресурсів шкіри все ж не досить, щоб цілком позбавити вас від згубних наслідків сонячного випромінювання. Тому так важливо правильно і своєчасно користуватися сонцезахисними засобами.

Є люди, для яких сонце згубне навіть у маленьких дозах. Сонячні ванни протипоказані цілком, а застосування захисних косметичних засобів в будь-яку пору року потрібне передусім рижеволосим і русявим людям зі світлим тоном шкіри, під час вагітности (коли в жінок на багато разів підвищується риск виникнення піґментних плям).Обережнішими повинні бути ті, хто вживає певні групи ліків, бо серед них є такі, котрі у взаємодії з сонячним промінням утворюють вибухонебезпечну суміш.

Чутливість шкіри до сонячного проміння називається фотосенсибілізацією. Є багато речовин, котрі посилюють фотосенсибілізацію, викликаючи надзвичайну швидку та інтенсивну піґментацію: якщо для з'яви видимої засмаглости шкіри потрібно не менше двох-трьох годин, то сенсибілізована шкіра може дістати опік через 40–50 хвилин після початку дії сонця. У ролі фотосенсибілізаторів виступають деякі медикаменти, зокрема азулфідін, хлортіазид, меліпрамін. Деякі компоненти косметичних засобів також можуть стати причиною посилення чутливости шкіри.

Деякі парфюмерні засоби мають у собі синтетичні і напівсинтетичні речовини, зокрема 5-метоксіпсорален, який провокує тя жкий дерматит: з'являються темно-коричневі плями, котрі з часом стають яскравішими.

Деякі етерні олії, котрі в останні роки активно і безконтрольно використовують в різних цілях, також є фотосенсибілізаторами: наприклад, олія барґамота, цитрусових, лаванди, сандалю, кориці і т. д. Саме тому не рекомендується в період сонячної активности вживати парфюмерію і дезодоранти на відкриті частини тіла.

Ще небезпечніше явище – фотоалерґія, коли страждає шкіра всього тіла. Іноді фотоалерґія може мати дуже тяжкі наслідки – наприклад, викликати захворювання, яке має назву актинічний дерматит: шкіра на довгі роки стає надчутливою до сонячного світла. Таку форму алерґії можуть викликаати ультрафіолетові промені в поєднанні з найбільш уживаними ліками: гормональними контрацептивами, сульфаніламідами. Алерґічні реакції можуть бути викликані не лише зсередини, але й ззовні, зокрема соком деяких рослин. Інсує навіть такий термін, як „луговий фотодерматит" – опіки у формі травинок і листочків. Щоб уникнути цих художніх відбитків, не рекомендується засмагати, лежачи на траві, особливо якщо це конюшина або звіробій. Крім того, фотоалерґічну дію має сік цитрусових, петрушки і сельдерею.

А найнебезпечніша реакція на поєднання ліків і сонця – фототоксична. Деякі ліки, потрапляючи в організм, під впливом ультрафіолетового проміння утворюють токсичні речовини, котрі вражають не лише шкіру, але й клітини внутрішніх органів, спричинюючи їхню мутацію. Фототоксикація дається взнаки навіть за незначного опромінення: для початку реакції досить 20–30 хвилин безперервного засмагання. І якщо фотоалерґія вражає тільки обраних, то токсичний ефект виявляється у 100 відсотків людей, котрі вживають певні ліки, наприклад, антибіотики з групи тетрациклінів, антиаритмічні і всі протимікробні препарати групи фторхінолонів.

Що треба знати, вибираючи сонцезахисні засоби? По-перше, слід брати до уваги сонцезахисний чинник. SPF, зазначений на пляшечці, означає рівень захисту від ультрафіолетових променів. За індексом SPF ви маєте можливість правильно вибрати режим захисту в залежності від свого фототипу, а також від пори року і географічної широти. Якщо, наприклад, без застосування захисту ваша шкіра обпікається через 20 хвилин перебування на сонці, засіб з SPF-12 теоретично збільшує безпечний період в 12 разів. Пам'ятайте, що для засмагання в горах або тропіках треба вибирати засіб з найбільшим чинником захисту.

По-друге, є спеціяльні фільтри – фізичні (вони створюють на шкірі екран, який відбиває ультрафіолетові промені), і хемічні (вони поглинають промені, унеможливлюючи їхню неґативну дію). Й ті, й інші здатні протистояти усьому спектрові променів, однак фізичні фільтри роблять косметичний засіб тяжчим і липучим, а хемічні можуть спричинити алерґічні реакції на шкірі. В якісній і тому дорожчій сонцезахисній косметиці звичайно застосовується збалянсована ситема фільтрів. Фільтри останнього покоління є світлостійкими, тобто не руйнуються під дією ультрафіолету. Це дозволило виробникам створити засоби з дуже високим чинником захисту (45–60), незамінні для дітей і людей з чутливою шкірою.

В дорогій косметиці клясу „люкс“ в останній час застосовуються натуральні фільтри: в деяких японських засобах це екстракти чорної ікри або рижових висівок, в інших – мікронізований мінерал діоксид титану. Спеціялісти відкрили здатність червоних водоростей опиратися дії ультрафіолетового проміння. Ці водорості, що ростуть на атлантичному узбережжі, містять Sun'Vtol – 100-процентовий натуральний морський екстрат, який є найефективнішим фотозахисним компонентом і, крім цього, сприяє збереженню клітин шкіри та їхнього генетичного коду. У швайцарській захисній серії подані засоби на основі високополімеризованої ДНК, котра не лише виступає в ролі фільтру, але водночас бореться з ознаками старіння. Провітамін D, який входить до складу цього засобу, сприяє синтезові вітаміну D, необхідного для підтримання пружности і здорового кольору шкіри. Таким чином, під час вашого перебування на сонці у шкірі створюється власний резерв для збереження її краси і здоров'я.

Спеціялісти Франції пішли іншим шляхом. Їм вдалося створити аналог гормону меланопептиду (який бере участь у виробленні меланіну, природного захисника шкіри), при цьому перевищуючи його в ефективності в 100–150 разів. Препарат під назвою „М.А.Р.“ посилює власні механізми захисту, водночас готуючи шкіру до раптового контакту з сонячним промінням й прискорюючи процес утворення засмаглости, а значить, зменшує час перебування на сонці. Для цих самих цілей створено унікальний продукт – харчовий додаток Easy Sun на основі морквяної олії. Відомо, що морква містить пігменти каротиноїди. Акумулюючись у підшкірній клітковині, вона надає шкірі коричневого забарвлення, тим самим роблячи її в більшій мірі захищеною від небезпечної дії сонячних променів. Крім того, продукт містить провітамін А, який сприяє підтриманню рогового шару в здоровому стані. Косметичні засоби діють на шкіру ззовні, а харчові додатки подають необхідні елементи в глибокі шари шкіри через кров – таким чином досягається швидкий і помітніший результат.

(За матеріялами медичних видань)

X. ВИРУШАЙМО У ПОДОРОЖ

Сергій ПІЛІГРИМІВ

НІЯҐАРА – ОДНЕ З ЧУДЕС СВІТУ

Майже всі провідники туристичних груп свою розповідь про Ніяґару починають з цьоо жарту. Мовляв, декілька років в районі Ніяґари виявили невідоме плем'я. Його представники мали величезні вуха і ґулі на лобі. Щоб зрозуміти, в чому річ, залишили одного з дослідників в племені. Все стало зрозумілим в першу ж ніч... Повернувши долонями вуха неперед, члени племені довго вслухалися до далекого шуму. Що це? „Ба! Та це ж Ніяґарський водоспад! " - здогадавшись, закричали всі інші, б'ючи себе в чоло...

Понад 14 мільйонів осіб приїжджають щороку з усіх країв світу, щоб подивитися на Ніяґарський водоспад. Його висота – лише 52 метри. На земній кулі є декілька сотень вищих водоспадів. Найвищий – Анхцель у Венесуелі. Його води падають з висоти 1,054 метра.

В такому разі, в чому ж полягає така шалена популярність водоспаду Ніяґарського? Передусім – в його могутності: кожної секунди він скидає майже шість тисяч кубічних метрів води. При цьому шумить неймовірно. Недаремно індіянці-ірокезу, побачивши це чудо природи, назвали його Ніяґара – „Вода, яка гримить".

Вчені вважають, що Ніяґара виникла 12 тисяч років тому, невдовзі після закінчення льодовикового періоду. Тоді на шляху потоку з високогірного озера Ері в озеро Онтаріо утворився невеликий злам. Його висота становила тільки 15 метрів. Та вода, як відомо, камінь точить. За минулі тисячоліття маси води, яка падає, зробили свою справу. Цей природний процес триває і в наші дні, однак тепер з ним намагаються боротися. В 1969 році, наприклад, американці перекрили на сім місяців свою частину Ніяґари (водоспад є природним кордоном між Америкою і Канадою. Більша його частина – шириною 800 метрів – розташована на території Канади, менша – 300 метрів – припадає на З'єднані Стейти Америки). За ті сім місяців американці зміцнили свою ділянку Ніяґари бетоном, щоб хоч якоюсь мірою загальмувати процес відступу водоспаду. На жаль, з канадського боку зробити це неможливо: там тиск води набагато сильніший. Та й припадає на американський потік лише сім відсотків води Ніяґари. Точну швидкість відступу водоспаду вирахувати тяжко, проте спеціялісти певні, що колись він відійде так далеко, що досягне озера Еріо, розташованого на висоті 174 метри над рівнем моря, де й бере свій поча-

ток річка Ніяґара. Втім, це станеться не раніше, ніж через 30 тисяч років.

До речі, води Ніяґари, як свідчать літописи, шість разів цілком зупиняли свій лет. Відбувалося це у висліді льодових корків, котрі сковували озеро Ері. Перший описаний істориками випадок стався в березні 1848 року. Протягом 30 годин в усій околиці панувала рідкісна для цих місць тиша. Відтак лід в озері почав танути, і вода невдовзі знову з громом полетіла вниз.

Сьогодні вирує не тільки водоспад, але й життя довкола нього. Просто до води підходять чудові багаторядні автомобілеві дороги, скрізь біля Ніяґари – сотні різних готелів, кав'ярень, ресторанів. Водоспадом можна помилуватися не лише з оглядових майданчиків, але у й безпосередній близькості до нього. До послуг сміливих туристів – човен для прогулянок. Ті, хто любить гострі відчуття, вдягаються в непромокальні плащі, і човен повільно підходить до води, яка спадає, так близько, що людей огортає хмара водяного пилу. Не менш захоплює подорож на гвинтокрилі, коли він зависає просто над Ніяґарою.

Та хоч якими сміливими здаються ці прогулянки, за завзяттям вони ніколи не зрівняються з тим, що здійснила 24 жовтня 1901 року до того часу абсолютно нікому не відома 63-річна вчителька Ені Едсон Тейлор. Вона залишилася цілою і майже неушкодженою після „прогулянки" з водоспаду в дерев'яній бочці, здобувши тим вчинком славу „королеви імли".

Еге ж, кепський приклад – заразливий. Після Тейлор її сумнівний подвиг повторили 17 осіб. 25 липня 1911 року на це відважився, наприклад, 55-річний музикант Бобі Ліч. Для спуску він використав сталеву бочку. 4 липня 1928 року приручити Ніяґару взявся 37-річний робітник Жан Люсьє, спутсившись водоспадом на спеціяльно виготовленій ґумовій кулі. Не всім сміливцям щастило. Для п'ятьох з них мандрівка виявилася трагічною. Спуститися з водоспаду спробував 1 жовтня 1995 року фармер Роберт Оверакер. Йому спало на думку з'їхати з Ніяґари на водних лещетах, маючи намір в певний момент падіння розкрити парашют. Але він не розкрився.

Спуски з водспаду були офіційно заборонені ще в 1951 році, однак аматорів екстремів не годні зупинити ніякі заборони, ні сумні приклади попередників.

Шалений темп Ніяґари, її потужність – не лише об'єкт пильної туристської уваги, але й спеціяльної – з боку ґідроенерґетиків. Ґідроенерґетичні запаси води оцінюються в декілька мільйонів кіловат. Ніяґара живить низку ґідроелектростанцій як на території З'єднаних Стейтів Америки, так і в Канаді. Вода надходить на ці станції спеціяльними підземними тунелями. Коли вийшла з ладу одна з ґідроелектростанцій в 1965 році, то це привело до повного затемнення в містах, розташованих на північному сході Америки. Цікаво, що вода для ґідроелектростацій береться лише в нічний час. Тоді могутність потоку помітно меншає. Саме тому це роблять вночі, аби не псувати натстрою туристам.

Поте, щоб навіть вночі не зменшувався потік туристів, придумали блискучу річ: водоспад вирішили підсвічувати з допомогою величезних прожекторів. Точніше, не самий водоспад, а водяний пил довкола нього. Підсвічування це – різних кольорів, що надає воді подібність то з лимонадою, то з пивом, то з малиновим джусом.

Вуді ЛІСТ

ЛЕҐЕНДА ПРО КАНТУНЬЮ

Хоч еспанські конкістадори з'явилися в Еквадорі раніше, ніж в Перу, і Кіто було засноване на рік раніше, ніж Ліма, в архітектурному розумінні обидві столиці можна назвати сестрами. Їх ріднить передусім надзвичайна кількість церков, храмів, каплиць, котрі є справжніми шедеврами будівничої майстерности і декоративного мистецтва епохи колонії. Щоправда, будинки в старому Кіто не відзначаються архітектурними надлишками – їх фасади не прикрашають різьблені бальконн чи пишний декор. Але пояснюється це просто: Кіто тяжко було наздоганяти столицю віцекоролівства. зате Кіто мало й свою перевагу перед погордливою сусідкою. Будинки тут споруджувалися не з саманної цегли-адобе, а з каменю, котрого довкола було аж задосить: обведені глиною і побілені, вони надавали містові охайний вигляд. Друга особливість Кіто полягає в тому, що воно зуміло зберегти в недоторканості безцінні архітектурні пам'ятники минулого – їх не торкнулися руки сучасних „реставраторів".

В наші дні Кіто приваблює до себе численних туристів з усіх кінців світу саме старовинними церквами і соборами – провідники ексурсій кажуть, що тут їх понад 60.

Серце старого Кіто – площа Сан-Франциско. Цю назву вона дістала від собору, котрий займає одну сторону площі, і прибудованого до нього монастиря. Цей комплекс, мабуть, належить до найцікавіших пам'ятників церковної архітектури, ним Кіто пишається найбільше. Належить собор – як свідчить сама його назва – орденові францисканців і вважається найстарішою спорудою в усьому Еквадорі, бо будувати його почали відразу після заснування Кіто, в 1534 році.

Еспанці будували католицькі церкви на фундаментах зруйнованих ними інкських палаців і храмів. Не є вийнятком і собор Сан-Франциско. Його вибудували на фундаменті Палацу Інкі, котрий стояв на цьому місці. Тепер про це нагадують лише літописи. Деякі історики гадають, що під нинішнім храмом колись був ще другий, однак обвали від землетрусів закрили до нього доступ.

Вздовж усього фасаду комплексу Сан-Франциско тягнеться паперть-майданчик. Він нависає над просторою прямокутною площею, мовби вал набережної, котрий здіймається високо над водою. До майданчика ведуть широкі напівкруглої форми камінні сходи. Вони створюють мовби передній плян, і він підкреслює монументальність усієї споруди. В центрі – собор з фасадом в стилі італійського бароко, увінчаний двома квадратними вежами-дзвінницями. А по обидва боки від нього – монастирські

будівлі. Вузенькі прямокутні вікна, втоплені, ніби бійниці, углиб стіни, надають монастиреві вигляд неприступної фортеці.

Паперть, вкрита мозаїкою, зберігає свій первісний вигляд. З нею еквадорці пов'язують популярну леґенду про Кантунью, яка каже, що „геній зла" а просто кажучи – диявол, принаймні один раз співпрацював з Богом, і це сталося саме в Кіто в XVI столітті, під час будівництва собору Сан-Франциско.

Все почалося, як і належить, зі з'яви на білий світ диво-дитини, якому дали ім'я Кантунья. Щоб не було сумнівів у його індіянському походженні, леґенда зарахувала його до синів одного з касиків, соратника Руміньяуї, який очолив рух опору проти еспанців. Від дитячих літ Кантунья вражав своє оточення подвигами, однак найголовніших з них здійснив уже в зрілому віці. Еспанські монахи доручили Кантуньї за корткий час збудувати паперть собору Сан-Франциско. Відведений час минув, а індіянець на вдарив палець об палець. Вночі напередодні того дня, коли належало звітувати про виконану працю, перд Кантуньою постав сатана. В кращих мефістофелівських традиціях вони уклали джентльменську угоду: диявол зобов'язався бездоганно виконати пекельну працю – до п'ятої години ранку збудувати паперть, а за це Кантунья пообіцяв йому свою душу. Часи пробамкали п'ять разів, коли сатана з'явився знову: паперть була готова, і він прийшов за обіцяною йому душею. Проте Кантунья зовсім не збирався з нею розлучатися. Кмітливий індіянець виявив, що сатана в поспіхові припустився хиби в праці: в мозаїці бракувало одного камінця...

Декілька разів чув я в Кіто цю леґенду. І неодмінно люди, які її переповідали, казали насамкінець, що в образі Кантуньї знайшли своє втілення такі риси характеру еквадорського індіянця, як здогадливіть, дотепність, щедрість. Бо ж ту величезну суму, котру він дістав за „свою" працю, Кантунья пожертвував на благодійні цілі.

Як то буває, церковники відразу скористалися народженою леґендою у своїх інтересах. Вони вдавали, нібито вірять в її правдивість, і в пам'ять про назвичайну щедрість благочестивого індіянця Кантуньї збудували поряд зі собором Сан-Франсциско невеличку капличку Гуестра Сеньора де лос Долорес; в народі її й дотепер назвають каплицею Кантуньї.

Комплекс Сан-Франциско – взірець еспано-американської архітектури XVI–XVII сторіч.

Разом з внутрішніми подвір'ями, музеями, садом і фонтанами він займає чотири бльоки загальною площею 30 тисяч квадратних метрів. Головна ланочка в цьому комплексі, бе сумніву, – собор. Всередині він складається мовби з трьох крил, легко й вишукано з'єднаних між собою. Стіни декоровані позолоченим деревом і прикрашені зображеннями святих. Золоте сяяння головного вівтаря покликане нагадувати віруючим про фінасову силу Католицької Церкви.

Вівтарі церков у Кіто, особливо собору Сан–Франциско, церкви Ля Компанія і монастиря Санта-Клара, знамениті на всеь світ. І річ не лише в їхній промовистій розкоші, якою захоплюються чужоземні туристи. Чимало мистецтвознавців вважають, що вівтарі мають велику історичну вартість,

оскільки в їхньому оформленні протягом віків віддзеркалювалася епопея конкісти й епопея визволення латиноамериканських народів, співіснують мистецтво завойовників і мистецтво підкорених народів, реальність і леґенди. Крім того, в соборі похоронені не лише знамениті конкістадори й визначні діячі епохи колонії, але також двоє синів Верховного Інки Атауальпи, котрі, мабуть, вдостоїлися такої чести тому, що були прямими нащадками останнього провідника інкської імперії. Використовуючи всі ці атрибути в свої цілях, Римо-Католицька Церква намагалася спорудити такий собі похоронний місточок від завойовників-еспанців до роз'єднаних ними індіянців.

Всередині собору – тихо, як в усипальні. Зате за його стінами завжди людно. Поруч, на сусідніх вулицях, нуртує різноголосий, різноликий ярмарок-феєрія – там на законній основі і під охороною поліції йде жвава торгівля контрабандними товарами...

За розкішшю внутрішнього убранства з собором Сан-Франциско може змагатися лише церква Ля-Компанія. Якщо ж говорити про зв'язок архітектури з історією Еквадору, то, либонь, найбільший інтерес становить розташований неподалік від площі Незалежности монастир Сан-Аґустін, збудований в XVIII сторіччі. В його стінах був підписаний Акт незалежности країни від Еспанії, а в бічних нефах монастирської церкви покояться останки багатьох героїв визвольної боротьби.

Під час відвідин монастиря провожаті звичайно показують невелику залю, де в колоніяльні часи збиралися вищі церковні сановники і де 10 серпня 1809 року група патріотів проголосила незалежність країни. Суверенна хунта Кіто, яку очолював Хуан Піо Монтуфар маркіз Сельва-Алеґре, не мала серйозної військової опори і проіснувала тільки 80 днів. Еспанські війська, прислані з сусідніх колоній на придушення „революції", швидко відновили владу Мадриду. Рівно через рік, 2 серпня 1810 року, дзвони катедрального собору знову вивели населення Кіто на вулиці й воно продовжило справу національного визволення, почату Суверенною хунтою Кіто. Про ті далекі події нагадують два згортки з іменами членів патріотичної хунти; вставлені в розкішні позолочені рами, вони висять на стіні Залі незалежности в монастирі Сан-Аґустін.

За красою зовнішнього декору і особливо за багатством внутрішнього убранства багато церков Кіто не мають собі рівних не лише в Еквадорі та в інших країнах континенту, але навіть в самій Еспанії. Одна з них – Ля-Компанія.

Будувати Ля-Компанію почали в 1605 році, а закінчили через 130 років, в 1735 році викінчення фасаду тривало ще 30 років. Фасад церкви в стиллі бароко створює враження суцільної павутини – так мистецьки виткана і переплетена різьба в камені. Капітелі, кучерики, вітієваті фігури створюють відчуття легкости і романтичности. Шість витих, так званих соломонових, колон, котрі підтримують портик, виготовлені на подобу тих, котрі підтримують балдахин гробниці св. Петра в соборі св. Петра в Римі. Саме фасад здобув для Ля-Компанії славу камінної перлини Кіто.

Всередині церкви очі вражає справді філіґранна різьба, але тепер уже на дереві, вкрита червоною фарбою і золотом, від чого мерехтить в

очах. Стіни прикрашені витими колонами, а між ними – яскраво розфарбовані скульптури святих і картини на біблійні теми, які належать пензлям еспанських та еквадорських мистців кінця XVI– початку XVII сторіччя. Імена авторів переважної частини творів до нас не дійшли.

Єзуїти, котрі споруджували храм, намагалися, як видно, створити враження надзвичайної розкоші і не скупилися на гроші, запрошуючи найкращих майстрів. Баня викладена різнольоровим склом, а пурпурно-золотий вівтар, на думку спеціялістів, належить до найвищих досягнень церковно-декоративного мистецтва Еспанської Америки. Та чим більше вдивляєшся у внутрішнє убранство Ля-Компанії, тим сильніше відчуваєш, що все це здійснено не лише руками присланих з Мадриду еспанських майстрів, але й індіянськими скульпторами, різьбарами, вмільцями в ділянці мозаїки.

Треба сказати, що поширення европейської культури серед індіянців Еквадору було, як відзначав відомий еквадорський історик Оскар Ефрен Рейєс, „справою рук духовенства".

В монастирі Сан-Франциско була відкрита школа ремесел і прикладного мистецтва для дітей індіянців. То був перший такий навчальний заклад в усій Південній Америці. Монахи навчали там малювання і скульптури, столярної справи, вишивання, ткацтва, прищеплювали навики майстерности майбутнім каменарям і різьбарам. Вже в 1552 році школа була поширена і перетворена в коледж Сан-Андерс.

Індіянські діти, володіючи вродженими здібностями до ручної праці, легко засвоювали науку. З них вийшли добрі майстри, котрі почали відігравати помітну ролю в будівництві, а ще більше – в прикрашанні католицьких храмів, що їх будували колонізатори. Саме в Кіто жили й творили чимало видатних мистців і скульпторів індіянського походження, наприклад, знаменитий скульптор Капіскара.

Для творів живопису і скульптури „школи Кіто" характерні світлі і яскраві тони, життєрадісне світовідчуття. Можливо, це пояснюється тим, що еспанська цивілізація тут, в провінційній закутині, не була в такій мірі лютою, як у сусідній Лімі, – за три століття еспанського володарювання було страчено тільки півтора десятки єретиків, включаючи декількох чужинців. Може, еквадорцям пощастило на еспанських монахів-просвітників, котрі сіяли зерна розумного й корисного (саме вони привезли в цю країну пшеницю, навчили індіянців вирощувати овець, свиней, домашніх птахів і т. д.). Але також ймовірно, що далися взнаки художні традиції давніх народів, котрі жили тут.

Так чи інакше, слава „школи Кіто" швидко вийшла за межі Еквадору і стала відомою в усьому Новому Світі. Не випадково Кіто нерідко порівнюють з „археологічною столицею Південної Америки" – перуанським містом Куско, а деякі мистецтвознавці навіть вважають, що за кількістю церков і за багатством їхнього убранства еквадорська столиця може навіть претендувати на перші місця в Латинській Америці. Заради справедливости, належить сказати, що значна кількість церков були збудована в Кіто вже у XX сторіччі.

За свіденням єпископа Кіто Родріґеса де Окампо, в 1650 році, тобто через 150 років після заснування міста, в Кіто мешкало тільки 3,500 осіб. В наступні два з половиною сторіччя населення Кіто росло надзвичайно повільно і до початку XX століття ледве сягнуло 30 тисяч осіб. Зате в останні 50 років воно збільшилося до мільйона. Намагаючись зберегти свій вплив, Ватикан будував усе нові й нові церкви. Будувалися вони переважно в північних районах міста, заселених заможними людьми, тому їхню архітектуру визначала новіша мода. Стара ж частина Кіто залишається неповторною реліквією в усьому Новому Світі, саме вона визначає обличчя міста, віддзеркалює його особливий кольорит, його традиції, його уклад життя. Враховуючи незвичайність цього „обличчя", а також унікальну архітектурну спадщину і вийняткову художню цінність пам'ятників старовини, ЮНЕСКО в липні 1979 році проголосила Кіто містом, котре становить „Культурну спадщину людства". І цим почесним титулом еквадорська столиця у величезній мірі завдячує пам'ятникам церковної архітектури.

Генадій ВАСИЛІВ

НА СНІДАНОК ПРОРОК МУХАММЕД МАВ ФІНІКИ

„Якщо народ прагне свободи, доля повинна скоритися". Ці слова туніського гимну поет Абдул Касим Шербі, який помер рано, у 28-річному віці, написав задовго до того, як Туніс здобув свободу. Шербі вмер у 1938 році, а країна стала незалежною в 1956 році. Доля скорилася перед волею народу.

Вся історія Тунісу до середини минулого століття – це історія колонії, де метрополії змінювалися частіше, ніж населення встигало до них звикнути. У XII сторіччі до Христа спокій берберів, котрі залеляли Туніс, порушили фінікійці (пуніки). Вони створили тут свої колонії. Головна – Картаґена. Та сама, котру потім зруйнували римляни. Втім, самі тунісці розрізняють дві Картаґени – власне пунійську (фінікійську) і римську, тобто часів римського панування. Від першої залишилися цвинтарі та урни, в які складали прах принесених в жертву дітей. Мали таку традицію фіннікійці: якщо ставалися стихійні лиха, війна чи інші непередбачені обставини, кожна багата родина повинна була пожертвувати задля спільного добра своїм первістком. Камінні урні збереглися, ними викладена обабіч доріжка, яка веде до Картаґени. До її руїн.

Від другої Картраґени – римської – залишилися терми. Лазні по-нашому. Воду в них нагрівали з допомогою розпечених камінних куль – просто кидали їх у воду і чекали, коли вона розігріється. А самі камінні кулі привозили з Сіцілії. Ближче не знайшлося. Терми незле збереглися, принаймні дозволяють уявити те колишнє життя. Багаті займали верхні поверхи, простий люд – внизу.

Римляни захопили Картаґену у II сторіччі до Христа, відтак їх витіснили вандали, на зміну тим прийшли візантійці і, нарешті, араби. У 800 році Туніс став самостійною дежавою, однак пробув нею недовго. Потрапив до складу Османської імперії – під турками, отож керували ним беї з династії Гусейнідів. Наприкінці XIX сторіччя прийшли французи, і до 1956 року Туніс залишався французьким протекторатом.

Майбутній перший президент незалежної Республіки Туніс Габіб Бурґіба від французів зазнав горя. За свою безкомпромісову національну самосвідомість просидів за ґратами 20 років, з них п'ять – в усамітненій в'язниці на острові Жалта. Звільнили його в 1953 році. Відтоді 2 червня – день, коли Бурґіба повернувся в країну – вважається Днем перемоги, національним святом.

Бурґіба був людиною освіченою, закінчив Сорбонну, за фахом був адвокатом. Умів добре промовляти, не заглядаючи в папір. Міг переконати

найвпертішого опонента. В 1967 році він відвідав Єрихон і казав палестинцям: „Беріть те, що ООН дає, інакше потім будете шкодувати!". Його не послухались, хоч він мав рацію. Коли Садам Гусейн захопив Кувейт, Бурґіба назвав його біожевільним. Самого туніського президента за його французьку освіту і поміркованість щодо неарабів називали Жабою. Зате населення Тунісу обожнює свого першого президента дотепер. До влади він прийшов на хвилі соціялістичних закликів, став президентом у 1957 році. Тоді й була утворена Республіка Туніс.

„Верблюд не бачить свого горба"

Це арабське прислів'я допомагає зрозуміти внутрішнє становище країни, коли при владі став Габіб Бурґіба. Тунісці сном-духом не гадали, чого їх позбавили минулі часи. 40 відотків населення не вміло ні читати, ні писати. Тому першим, з чого почав президент, була освіта. В Тунісі вона на сто відсотів безплатна і обов'язкова для всіх. Певна річ, в такій відсталій країні, якою був Туніс наприкінці 50-их років минулого століття, грошей на безплатну освіту не було. Потрібні були міжнародні кредити, тим часом Світовий банк не вельми охоче дає гроші на освіту, надто, що й ґарантії були не дуже певні. Все ж Бурґіба зумів переконати ООН в необхідності допомогти м олодій республіці. Під тиском ООН Світовий банк виділив Для Тунісу гроші. Тепер, коли країна навчилася заробляти самостійно – і незле заробляти! – на освіту щороку виділяється до 42 відсотків бюджету. Чи є ще хоч одна країна в світі, яка готова дозволити собі це? Втім, розвинуті країни й не мають такої потреби.

Туніс – єдина мусульманська країна, де офіційно заборонене многоженство. Тут взагалі багато що не так, як в інших арабських країнах. Жінка і чоловік рівноправні. Хлопці і дівчата навчаються разом. Шоста частина населення – школярі, третина мешканців – люди віком до 35 років. Це і добре, і зле. В кожному разі, тепер в країні активно застосовуються заходи для обмеження народжуваности.

Освіта в Тунісі – багатоступенева. Шість років діти навчаються в початковій школі, відтак складають іспит. Через 20 днів учневі повідомляють результат його розумової діяльности. Якщо він невтішний, учня можуть залишити в школі ще на рік.

Наступний ступінь – ліцей.Тут навчаються сім років, три роки йде на загальну освіту, далі учень вибирає – напрям математичних чи гуманітарних наук. Вони в ліцеї такі високі, що після них учні вже не складають вступних іспитів при вступі до вищого навчального закладу. Тривалість навчання в інституті різний, це залежить від обраної професії. Прості інженери навчаються чотири роки, вузькі спеціялісти – шість років, лікарі – сім років. Всі предмети викладаються на французькій мові, крім гуманітарних. Ті – на арабській. Серед них – арабська література, філософія, релігійне виховання, екологічне виховання і – зауважте! – виховання патріотизму. Щоб прищеплювати любов до своєї країни, виділені спеціяльні години в школі і спеціяльні гроші в державному бюджеті.

Відмінників навчання посилають стажуватися за кордон – в З'єднані Стейти Америки, Канаду, Францію.

„Армія повинна бути в казармі"

Чи це не важлива деталь туніського суспільства? – армія тут не бере участи в політиці, військовослужбовці не мають права голосу. „Армія повинна бути в казармі" – такою логікою керувався перший президент. Можливо, з погляду правозахисників, це є дискримінація, але, мабуть, це кращий варіянт, ніж в раадянському чи пострадянських суспільствах, де військовослужбовець зобов'язаний слухати свого командира і віддає голос за того, за кого йому наказано.

В армію рекрутують з 20 років, служать один рік. Не беруть до війська студентів, а також тих, хто встиг до цього часу одружитися і народити сина. Але є інші способи відмови від військової служби. Наприклад, досить протягом трьох тижнів пройти військовий вишкіл, відтак відкупитися від служби 40 відсотками місячної платні. Хто й цього не зробить, той не має права поїхати за кордон. Такі люди вважаються неблагонадійними.

Однак, не все в Тунісі залишається бе змін. В 1972 році парлямент країни вирішив, що Габіб Бурґіба повинен бути президентом до смерти. Був він уже й тоді не дуже молодий, але, як на арабські мірки, й не старий: йому сповнилося 69 років. Він був скромною і працьовитою людиною. Вставав о третій ранку, молився, їв просту їжу.

Проте в 1983 році стало очевидним, що парлямент поквапився, надавши Бурґібі пожиттєве президентство. 80-річний провідник відчутно втрачав контролю над країною. Туніс все більше проймався корупцією. Щоб якось врятувати становище, довелося леґалізувати деякі політичні партії, котрі були заборонені. У висліді почалася кампанія, спрямована на позбавлення першого президента влади. В 1987 році ця кампанія домоглася свого. До керма прийшов колишній прем'єр-мністер Зін аль-Абідін бен-Алі. До уряду він був генералом розвідки. Його резиденція, до речі, знаходиться поблизу з термами Картаґени. Згідно з правилами для туристів, в Тунісі категорично заборонено фотографувати президентський палац і будинок уряду. Є свідчення, що в останній час в Тунісі починають обмежувати людські права, відроджувати цензуру. Теперішній керівник країни відходити не збирається, хоч вже свою відкерував: президент може бути при владі три рази по п'ять років. В 2002 році в Тунісі відбувся референдум, який мав вирішити, чи може Зін аль-Абідін залишатися президентом на четверту каденцію. Запитник був так хитро складений, що 99 відсотків тунісців висловилися за зміну конституційної норми.

Улюблений сніданок пророка Мухаммеда: верблюже молоко і фініки

Фініки в Тунісі – на кожному кроці. Крім них, на відміну від Єгипту, цілком доступне вино, пиво, навіть міцні напої. Щоправда, торгують ними лише в державних крамницях. Щодо фініків, то в меню кожного

ресторану пропонується декілька сортів, а всього в Тунісі їх вирощують 116 сортів! Найелітніші йдуть на експорт – їх люблять в Західній Европі.

Фініки збирають взимку. До цього, перед сезоном дощів, їх накривають поліетиленовою плівкою, щоб не намокли. Фініки дозрівають остаточно і сушаться просто на гілках. Вирощують їх на півдні Тунісу, на півночі вони також ростуть, але плоди тут – декоративні, неїстівні.

Ще одна культура, котра займає помітне місце в економіці країни – оливки. Оливкове дерево починає плодоносити через п'ять років і може давати користь 250–300 років. Оливкова олія йде з Тунісу по всьому світі і скрізь її хвалять. Витискають її з дрібних плодів, з великих олії не виходить. Зібравши з дерева (метода проста: трусять), оливки вкладають у великий посуд, подрібнюють на камінних жорнах, відтак в декілька шарів кладуть під потужний прес. У результаті виходить олія трьох сортів. Вищий сорт розливають в пляшки і слоїки, решту продають на вагу.

Вирощують в Тунісі і цитрусові, але, наприклад, в Мароко, помаранчі смачніші. Королем овочів в Тунісі вважається кактус. Смак його дуже специфічний, ні до чого іншого не подібний.

Туніс – країна не луше аґрарна. Велика промисловість – це видобуток нафти і її переробa. Нафту доброї якости продають за кордон, дістаючи добрі гроші. А для внутрішніх потреб купують дешевшу нафту в сусідніх країнах, зокрема в Лібії.

Туризм в економіці Тунісу займає 18–19 відсотків. Ставляться до туристів тут не з таким ентузіязмом, як, наприклад, в Єгипті. Та й знаменитих пам'яток минулого в Тунісі менше, ніж в Єгипті. Але є, повторюю, Картаґена. А ще в місті Ель-Джем є Колізей, збудований римлянами в 235 році після Христа. Від того, що в Римі, він відрізняється лише розмірами: довжина – 141 м. (в Римі – 161), ширина – 121. На 99 сходинках трибун вміщалося 35 тисяч глядачів. Колись тут відбувалися бої гладіяторів, тепер – фестивалі симфонічної музики.

З Колізеєм пов'язано декілька леґенд. Одна – про сховані тут скарби. Вони відкриються лише перед тією жінкою, яка здатна від світанку до заходу сонця приготувати кус-кус (пшенична каша) і спеціяльну страву з баранини, а з вовни того барана виткати килимок.

Ткацьке мистецтво – одна зі статтей туристичної індустрії Тунісу. В місті Кейраван – четвертій мусульманській святині після Мекки, Медіни і Єрусалиму – є спеціяльна крамниця килимів, на яких туристи буквально забувають свої очі...

З туристичних розваг запам'ятовується ще дорога Роммеля. В роки Другої світової війни цю дорогу збудували німці. Вузький, на одне авто, серпантин викладений бетонними плитами. Перепад у висоті – від 1,100 метрів над рівнем моря до 70 метрів нижче рівня моря. Скрути на дорозі сягають 180 градусів.

Ні, Туніс – вартий того, щоб хоч раз його побачити...

Ігор ЧЕРКАСІВ

ТАЄМНИЦЯ МІСТА ЛІЛІПУТІВ

Якогось дня п'ятнадцятирічна дівчина зі своїм меншим братом різала торф. Брат ненадовго відійшов, а сестра, зайнята працею, раптом відчула на собі чийсь погляд. Вона підвела очі і побачила маленького чоловічка в зеленій одежі і малиновому гостроконечному капелюсі. Прийшовши до тями з подиву, дічвина голосно покликала брата. Коли той вернувся, чоловічок щез.

Подібні історії – не рідкість в Північній Ірляндії, Шотляндії, Вельсі і на Оркнейських островах. Вони – частина численних переказів про таємничих мешканців пагорбів, котрі володіли чарами, з'являючись і щезаючи і вночі, і серед білого дня.

Ці істоти мають чимало назв: ельфи, феї, гноми, маленький народець. Рідкісна леґенда чи казка Британських островів обходиться без їхньої участи. Вони часто ставали персонажами англійських баляд – згадати хочби „малюків-медоварів" з „Верескового меду". Хто ж вони насправді? Вчені-мітологи скажуть, що це істоти, котрі, мовляв, асоціюються у свідомості давньої людини з духами землі. Дехто називає їх плодом фантазії. А археологи просто пропонують відвідати містечко Скара Бре на узбережжі Оркнейських островів.

На березі Скара Бре лежать звичайні на вигляд пагорби, порослі зеленою травою. Те, що всередині їх – порожнина, з'ясувалося лише в 1850 році. Тоді страшна буря зірвала верхній шар землі з одного такого пагорба. Здивовані місцеві мешканці виявили сховане в пагорбі житло! Стіни вимуровані з каменю, маленькі ліжечка, низька стела і дверні пройми – все було зроблене для людей ростом не вищих, ніж один метр!

Інтер'єр підземних мешкань перебував у цілковитому порядку. Не було тільки самих господарів.

Минули десятиріччя. Скара Бре став однією з загадок сучасної археології. Вчені відносять споруди під пагорбами до епохи пізнього неоліту. Будівничі підземних жител не знали виробів з металу. Вони обходилися лише камінними знаряддями. Мініятюрні розміри жител змушують припускати, що їхні мешканці були маленькі на зріст. Доля їхня сумна. Прийшовши на Британські острови, кельти витіснили маленький народець на периферію – в північні землі. Але через п'ять сторіч, коли англосакси, прийшовши зі сходу, в свою чергу витіснили з центру кельтів, дві раси жили поруч.

Як довго кельти сусідували зі загадковим маленьким народцем – невідомо. Але з певністю можна сказати, що відтоді ввійшли в англійський фолкльор історії про низенькі істоти, котрі живуть під

землею. Згідно з леґендами, ці істоти були могутні і небезпечні. Чарами вони приваблювали людей у свої підземні житла, а коли люди поверталися назад, виявлялося, що минуло декілька років. Володів маленький народець і заповітними знаннями про сили природи. Нібито вони керували вітром, могли викликати чи втихомирити бурю. Їх боялися й уникали. А тому довгий час не зачіпали.

Археологи, які тепер ведуть в Скара Бре розкопки, не можуть ні підтвердити, ні спростувати давні перекази. Однак ті факти, що вже відкриті, інакше, ніж дивовижними не назвеш. Кімнати давніх жител зроблені не для людей. І будувалися вони свідомо як підземні споруди. Спочатку з камінних плит ставилися стіни, відтак за них з каменів і дерева робили накриття, а вже тоді вся споруда вкривалася шаром землі і торфу. Залишався тільки невеличкий отвір.

Посередині кожної кімнати було місце для вогнища, обкладене камінням. З камінних плит зроблені маленькі шафки для предметів побуту. Над камінними ліжечками збереглися залишки плащів. Між житлами будівничі робили підземні переходи.

Коли археологи досліджували давні споруди, їх передусім хвилювала загадка: куди поділися машканці пагорбів? В кам'яних шафках акуратно лежали прикраси, стояв посуд. біля виходу з одного житла валялося загублене, немов у поспіху, намисто, камінні знаряддя стояли незачіпаними. Створювалося таке враження, що господарі пішли враз, зненацька, залишивши цей світ назавжди. Припущення, що могли напасти люди, не підтверджується – надто акуратним і незачіпаним виглядало внутрішнє убранство підземних жител.

Звернули археологи увагу ще й на таку дивну деталю: на підлозі кімнат і в проходах лежали купи піску. Швидше за все, їх занесла сюди буря – гадали одні дослідники. Інші ж стенали плечима, згадуючи давні вірування: кожен, хто без дозволу ввійде в житло маленького народця, перетвориться на пісок...

Таємниця будівничих Скара Бре ще не розкрита. Але місцеві мешканці з уста в уста передають історії про людей, які бачили останніх представників маленького народця. Більше того, там вірять, що ті істоти, намагаючись зберегти свій рід, можуть викрадати дітей з колиски. Тому досі мешканці тих місць в Північній Великобританії кладуть у постіль маленьким дітям кусочки заліза. Люди вірять, що метал має магічну владу над мешканцями пагорбів...

Олександер КРАВЧЕНКО

ХАРКІВ – ХАРУКАНЬ?

Офіційною датою заснування Харкова вважають 1654 рік. Прикордонне місто Лівобережної Слобожанщини, великий торгівельний і військово-політичний центр, який відіграв значну ролю у розвитку історії України. Вигідне військово-стратегічне розміщення зумовило народження його, як міста-фортеці, міста-воїна. Стоячи на тьох річках: Харків, Лопань і Уди, й на семи пагорбах, воно надійно захищало південні межі України. Постійні набіги кочових племен, які приносили розруху й смерть Слобожанщині, дали поштовх дальшому розвиткові цього міста. Відгомоном тих бурхливих часів є назва одного з водосховищ Харківщини – Печенізького. Мабуть, добре насолили ці діти степів нашим предкам, якщо потрапили до історичної назви району.

Цікавим є й такий момент. На період виникнення Харкова припадає народження таких прізвищ, як Каноненко (від канона – гармата), Козаченко (навіть і пояснювати не потрібно), Детинко (детинець – старослов'янське „крепосца"), Рогатенко (від „рогатина" вид зброї) та багато інших. Крім площі Торгової, навіть вулиці мали військові назви: Гарматна, Порохова, Валова (військовий вал над річкою Харків), Хозарська!

Про важливу ролю міста свідчить і те, що імператор Росії – Петро І відвідав його, привізши валку возів з порохом і гарматами, дві з яких до цього часу стоять на подвір'ї Історичного музею.

Але це, так би мовити, новітня історія міста, відомі факти, події, імена. Цікавішими є інші моменти історії міста. По-перше, досі не з'ясоване походження назви Харкова.

Одна з основних версій свідчить от що. Після набігу на поганські племена (хозари, печеніги) повертався додому козак Харко. Стомився, зліз із коня, закурив люльку, випив горілки й заснув. Прокинувся наступного дня, птахи співають, сонечко світить – краса! Й вирішив він поселитися на цьому місці, а хутір назвати своїм іменем. Від цього й походить назва Харків.

Згідно з іншою версією, на місці сучасного Харкова було пристанище кочових ханів – Харухань. Назване на честь жорстокого та кровожерливого хозарського хана Харука, котрий власними руками вбив не одну сотню слов'ян. Ця історія також заслуговує уваги. Річ у тому, що коли перші поселенці копали фундаменти під будівлі, то їм траплялися залишки численних, багатошарових вогнищ, битий посуд, наконечники списів, стріл, обламані шаблі, залишки кінної упряжі бусурманів. Існує також ще кілька версій, але вони занадто далекі від реальности.

Але найголовніше не це. Вчені-археологи, проводячи розкопки, звернули увагу на таку особливість. Культурний шар міста подібний до листкового пирога. Харків ніби народжувався й помирав кілька разів, причому один із останніх шарів належить приблизно до кінця XII–XIV століть, що не збігається з офіційною датою народження міста. Крім того, розкопки утруднюються й тим, що Харків стоїть на болотяно-річковій подушці з піщаною основою.

Навіть за 3.5 сотні років дуже сильно змінився рельєф місцевости. Зникло багато маленьких річечок, а вирубування дібров на берегах призвело до зміни русел великих рік, а це в свою чергу дало поштовх для утворення великих боліт.

Проте вченим вдалося встановити такий факт. У період існування Трипільської культури, час розквіту племен наших предків – антів, на території Харкова існувало велике місто з населенням майже 15–20 тисяч осіб. Враховуючи те, що це було кілька тисяч років тому, така цифра вражає. За допомогою супутникової зйомки й географічно-геологічного коректування було отримано зображення рельєфу, яким він був 2–3 тисячі років тому. Прекрасні піщані береги, обрамлені дібровами (до речі, один із районів міста досі має назву Діброва), чисті широкі ріки створювали прекрасні умови для існування наших предків. Відомо, що анти були язичниками, тобто поклонялися силам природи, її могутності. Вже зникли або майже пересохли русла річок Харків, Лопань, Сіверський Донець, а лишилися села зі старовинними, наче казковими назвами: Жихар, Бабаї, Мерефа, Салтівка, Зміїв. Про останній ми ще поговоримо. А мешканці цих поселень були відуни-віщуни-волхви, кажучи сучасною мовою – чарівники. Вони вміли домовлятися й приятелювати з духами, котрі дали назву їхнім поселенням. Відомо, що наші предки надавали великого значення родючості, плодовитості, силі продовження роду. Одна з харківських річок, на берегах котрої відбувалися сакральні Богослужіння зі статевими актами, так і називалися Уди (від древньослов'янського „уд" – чоловічий статевий член). Ще зовсім недавно, перед Другою світовою війною, на березі ріки Уди стояв зроблений з піщаника стилізований 3-метровий уд. А на подвір'ї Харківського краєзнавчого музею можна побачити кам'яні, заввишки 1.2 – 1.5 метра, фігури вагітної жінки – богині родючости й покровительки породіль Матки. На жаль, роки радянської влади завдали величезної шкоди нашій історії. Багато документальних фактів і матеріяльних свідчень, котрі належать до періоду 2–3 тисячі років тому, досі перебувають в архівах і схованках Москви. Дуже вже не хочеться їм визнати існування древньої мудрої цивілізації в той час, коли про московитів ще й згадки не було або вони були ще кочовими племенами, які мало чим відрізнялися від тюркських.

Цікавим є й вибір місцевості праслов'ян. Географічне розміщення Харкова – 50 градусів північної широти. Вчені встановили, що, зробивши поправку на зміну геомагнітних і астрономічних показників (розташування плянет), наші предки вибрали такий район, який був дуже сприятливий для життєдіяльности. Природні фільтри (пісок і

крейда), розташування Сонця так очищали й заряджали воду, що вона насправді ставала живою!

Всі поселення, про які тут йшла мова, були побудовані з урахуванням геопатогенних зон, тобто місць, здатних впливати на біополе людини. Ми можемо тільки дивуватися мудрості наших предків, котрі без фізичних приладів, без спеціяльного обладнання вибирали „місце проживання".

Але існує ще одна особливість цих поселень. Кожне з них має свого покровителя – зодіякальне сузір'я! Тобто при проходженні сузір'я небосхилом його енерґія-еманація проєктувалася на певну ділянку земної поверхні. Наші предки володіли неабиякими знаннями астрономії та математики за тисячі років до створення телескопа й комп'ютерів.

Але й це ще не все. Не зупиняючись надовго на історії спіралі, закрученої на 3.5 оберта проти годинникової стрілки (символ, який використовували практично всі древні цивілізації; він мав надзвичайно велике сакральне значення, й сила його була підтверджена дослідами вчених різних фахів – хеміками, фізиками, математиками), скажемо тільки, що ця спіраль знайшла своє застосування й у плянуванні поселень. Вони були розташовані спірально, на 3.5 оберта, повторюючи своєю формою будову нашої Галактики!

Мудрість антів-протоарійців не може не вражати нас, далеких прапра-...внуків.

Відома історія протистояння нашого праслов'янського Ора-Арія й підлого Змія. Так от, в історії цього краю є місце й для цього міту, а чи бувальщини.

Ще зовсім недавно, на початку 60-их років XX століття, існував Зміївський тракт, котрий перейменували в проспект Гагаріна. Він проходив і проходить повз і через містечко Зміїв. Колись Ор-Арій прийшов цим шляхом битися зі Змієм в його лігвище – Змієво. Переміг його й переможеного запряг у плуг-оро, а потім проорав із півночі на південь борозну, визначивши межу між південними й північними своїми дітьми – антами. А місце, де закінчилася борозна, називається Валки, від відгорнутої плугом землі. Відгомін цієї леґенди й нині можна почути від мешканців Валків.

Взагалі, про походження всіх назв існує дуже цікава теорія, котра базується на тому, що предки наші спілкувалися на прасанскриті, протоарійською мовою.

Як продовження міту про Ора й Змія можна згадати про виникнення іншого міста. Коли Ор ударив об землю свого ворога, той загинув, але одна його частина змогла відповзти в нору й там причаїлася. І там відродилося місто Зміїв Потала (дуже подібно до Полтави, чи не так?).

Існує й покищо не прийнята теорія походження протоарійського міста Харкова. Вона базується на тому, що назва походить від злиття двох санскритських слів: Харе (Привіт, Слава, Будь здоровий) і Коло (Колесо, Круг, Цикл, Період). Тобто, кажучи сучасною мовою: Слався, Життя (Цикл)! або Будь Вічним! Чи від того ми проголошуємо наше вітання: будь здоровий! До речі, в Делійському інституті вивчення санскриту й древніх рукописів є підтвердження цієї теорії.

І ще такий факт. Загальновідомо, що зі Слобожанщини й до Криму-Тавриди тягнеться низка могил-курганів. Починається вона від Харківщини. Древні міти розповідають, що божество – покровитель древніх аріїв у одній зі своїх іпостасей – Вішну, спустився на Землю і пройшов територію, відзначаючи кордони для розселення своїх дітей – протоаріїв-антів.

Земля, котрої доторкнулася його ступня, стала священною. І вже набагато пізніше, люди, відчуваючи силу цих місць, почали ховати своїх знаменитих і славних воєначальників і верховних волхвів. Звичайно, можна знову дискутувати на цю тему, але геофізичні долсідження встановили, що місця могил курганів чинять дуже сильний біомагнітний вплив на людину.

Непрямим підтвердженням цієї теорії можна вважати й те, що це найродючиші й найсприятливіші сільськогосподарські райони України. Але повернемося до Харкова. Ще при освоєнні територій і будівництві перших домів у XVII столітті поселенці знайшли систему ходів, котрі йшли далеко під землю в різних напрямках. Оскільки на той час люди не мали відповідного устаткування та приладів, вивченням цих ходів ніхто не займався. Ці ґалерії використовували зі суто практичною метою, вони робили льохи, сховки. В одному з таких ходів, на місці теперішнього Покровського собору, був устаткований пороховий магазин – склад боєприпасів. В іншому, там, де тепер є Успенський собор, – міський склад. Цікаво, що під час перебування в Харківській бурсі великий філософ і містик Григорій Сковорода витратив чимало часу на виявлення ходів лябіринту.

Харківський лябіринт – це ще одне свідчення того факту, що задовго до виникнення сучасного міста тут існував якийсь інший населений пункт. Монахи Успенського собору, майже до більшовицького перевороту 1917 року досліджували ходи. Внаслідок зміни екологічних чинників – вирубування дібров, зведення гребель, загат – змінилися русла річок. Багато ходів залиті водою, засипані землею. Єдине, що вдалося встановити більш-менш точно – то це те, що ходи йшли до Слов'яногорська, до Крейдяних гір, до Зміїва, до Валків, до Полтави! Ці ходи радіяльно йшли від центра міста, з'єднуючись між собою, утворюючи дивовижне павутиння. Енерґія, котра виникла в цих ходах, посилювала біополе людини! Той плян, який вдалося скласти на початок 20-их років, був втрачений під час громадянської війни. Перед приходом червоних монахи зібрали всі свої цінності, бібліотеки Благовіщенського, Успенського, Покровського соборів, церковне начиння й сховали в одній із шахт-каналів. Плян лябіринту зберігався в одній зі скринь. При виході з лябіринту монахів схопили енкаведисти й розстріляли без суду та слідства, й вони забрали таємницю зі собою в могилу. Коли більшовицькі керівники, зокрема чекіст Харкова – кат Саєнко, довідалися про те, яку помилку вони здійснили, знищивши тих, хто знав таємницю, то вони самі знищили виконавців страти.

В 20–70-ті роки вивченням лябіринтів ніхто не займався. Про їхнє існування нагадували лише будинки, які зрідка поглиналися землею, лінії трамваїв, котрі провалювалися в ходи, на щастя, без жертв. Найнастирливішими дослідниками лябіринту були хлопчаки, які нишпорили в пошуках не знати чого.

Нечисленні ходи, які збереглися до того часу, вирішили закрити ґратами або залити бетоном. Автор цієї статті протягом деякого часу жив у будинку, пивниця якого була зроблена в одному з рукавів лябіринту.

Зі спогадів дитинства збереглося те, що під кладкою сучаснішої цегли виднівся котелець (піщані бльоки). Жахлива вогкість – цей хід йшов під річку Лопань, полчища щурів і при цьому жодної плісняви на підлозі та стінах. Це явище не пояснили до цього часу.

Невелике зростання зацікавлення у вивченні лябіринту припадає на період 83–87-их років, коли група вчених-ентузіястів Харківського університету, без найменшої фінансової підтримки з боку держави, вирішила відновити втрачену схему ходів. Пошуки почалися зі серцевини лябіринту, з території Успенського собору.

Спустившись на декілька десятків метрів під землю, використовуючи примітивне освітлення й допоміжне обладнання, вони знайшли зовсім неймовірні речі. Під лябіринтом виявилося ще древніше місто-лабіринт, яке збереглося з протоарійських часів. Це місто-некрополь, місто мертвих. Черепи зі залишками чубів-оселедців, сережками, котрі лежали поруч із вушними отворами, бляхи з орнаментом, який нині називається українською вишиванкою, залишки посуду з письменами-піктограмами.

Арії на території радянської України? Ідеологів комуністів це не влаштовувало. Отримані дані, як і належало, швидко зробили таємними, імена вчених не назували. Тобто кінці сховали у воду, точніше – в лябіринт. Та з часом ходи старішають, із кожним роком їх дедалі сильніше затоплюють річки, адже ліси плесові вирубані, держава розікрадена й злиденна, грошей на дослідження немає, й наша матеріяльна історія назавжди йде під землю.

Через кілька років наші опоненти, котрі ніяк не хочуть визнати древности та мудрости українського народу, нашої Київської Русі, можуть сказати: „А де ваша історія, про яку ви стільки говорите, котрою так пишаєтеся? Ви ж і українцями названі при нас, при росіянах. Це ми вас так назвали, бо живете скраю від нас – великих Росів!”.

Гірко й боляче, і дуже не хочеться, щоб так раптом і сталося.

XI. ОЙ, ЗІЙДИ, ЗІЙДИ, ЯСЕН МІСЯЦЮ

Чи хтось колись пробував полічити, у скількох наших народних піснях згадується Місяць? „Ой, зійди, зійди, ясен місяцю“, „Ой, не світи, місяченьку“, „Світить місяць, світить ясний“, „Зійшло, зійшло три місяці“, „Місяченьку, мій братику“, „Ой, вийди, місяцю“, „Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз“, „Ніч яка місячна, зоряна, ясная“, „Місяць на небі, зіроньки сяють“ і багато-багато інших. Незчисленну кількість разів Місяць згадується в текстах колядок, щедрівок, веснянок, русальних, купальських, жниварських, весільних, пісень про кохання. Не обходять його своєю увагою поети і композитори. Згадаймо хоч би безсмертну „Місячну сонату“ Людвіга Бетговена. Надзвичайно загадковими постають перед нами космологічні, так звані астральні міти, в яких різні народи головним персонажем мали Місяць, хоч він, певна річ, перебував у тій чи іншій спорідненості з Сонцем.

Що ми знаємо про Місяць тепер, в часи науки та інформатики? Чи змінилося наше ставлення до цього дивного світила від епохи палеоліту, звідки дійшли до нас найдавніші місячні міти? І чи змінився відтоді сам Місяць та його функції? Про це розповідають нижче подані матеріяли.

Сергій ІВАНІВ

МІСЯЦЬ – ДЖЕРЕЛО ЖИТТЯ

Знаємо ми щось про Місяць чи не знаємо, а без нього нам було б так тяжко жити, як, наприклад, без вітамінів чи без кисню. Один письменник-гуморист, розмірковуючи, що корисніше – Місяць чи Сонце, навіть віддавав перевагу першому, бо, мовляв, Сонце світить вдень, коли й так видно, а Місяць – вночі, коли без освітлення годі обійтися. Проникливість цього автора – гідна подиву!

Що ми знали про Місяць донедавна? Те, що утворився він тоді ж, коли й Земля, разом з усією Сонячною системою, тобто близько п'яти мільярдів років тому. Що, застосувавши всю силу свого тяжіння, Земля змусила маленький Місяць обертатися довкола неї і зробила його, таким чином, своїм супутником. Життя на Місяці нема; це пустеля з багатьма кратерами і безводними морями. Ґрунт його не має в собі ніяких несподіванок. Подекуди вів вкритий світлим пилом, по якому, якщо вірити одному з астронавтів, котрі там побували, добре було б, мабуть, побігати босоніж – як у дитинстві.

Місяць (частинно разом зі Сонцем) керує припливами і відпливами, а отже – й ритмами життя численних істот, котрі живуть на берегах океанів. Наприклад, крабів і молюсків. Вдень чорний піґмент розливається по спині краба, допомагаючи йому сховатися в тіні підводних каменів, а вночі збирається в ядра своїх клітин, і краб блідне. Але коли він змінює своє забарвлення за сонячним годинником, то обідає за місячним. Під час відпливу краби спускаються до води, обстежують мілини в пошуках їжі, а в час припливу повзуть на високий берег подрімати. Припливи і відпливи чергуються за місячними добами – кожні 24 години 50 хвилин. Тобто кожного дня час припливу і відпливу зсувається щодо сонячної доби на 50 хвилин. І на стільки ж краб відсуває свою харчову активність. Точнісінько так само, в такт припливам і відпливам, відкривають і закривають молюски свої шкарлупки.

На Місяць орієнтують свої хронометри й морські кілчасті хробаки, які живуть на великій глибині, в пітьмі коралових рифів. Один такий хробак, котрого мешканці островів Фіджі і Самоа називають „палоло", раз на рік, в листопаді, дочекавшись останньої чверти Місяця, випливає на поверхню. Випливає, точніше, не весь хробак, а задня його частина, розбухла від кількости перетравленої їжі. До того часу поверхня океану вже всіяна сотнями човнів. Палоло в тамтешніх місцях – найбільший делікатес.

Про океанські припливи і відпливи відомо багато тисяч років. Однак лише в XX сторіччі були вивчені так звані тверді припливи – коливання земної поверхні, викликані тими ж силами місячного тяжіння. З рідинними припливами, їм звісно, не зрівнятися: хто може помітити припливну хвилю, якщо її амплітуда не перевищує 40 сантиметрів! А саме така вона, скажімо, на широті Чикаґо. Але хоч в єрархії ритмічно повторюваних геологічних процесів тверді припливи стоять на останній сходинці, їх загальний вклад в історію Землі ні трохи не менший від вкладу утворення гір. Коли система Земля–Місяць була зовсім юною, віддаль між двома небесними світилами – невелика, а тривалість земної доби не перевищувала двох годин, вклад припливів в енерґетичний балянс плянети був, на одностайну думку вчених, величезний.

Підземні води і рідини й тепер дуже чутливі до припливних хвиль. З кожною хвилею піднімається рівень води в криниці і нафти у свердловині. Навіть глибинні гази підступають до зовнішніх шарів земної кори в такт з твердими припливами. А коли вчені заглянули у статистику раптових викидів вугілля і газу у вугільних басейнах, їхній звязок з молодим місяцем і повним місяцем відразу впав в очі. То чи треба дивуватися, що кільчасті хробаки знають, коли їм слід підніматися на поверхню? Якщо є рибинки, котрі відчувають наближення землетрусів, то чому б тваринам не відчувати порух хвилі?

А коли так, то, можливо, люди, які знаходили час вдивлятися в природу, мали підстави вигадувати правила, котрі сьогодні здаються нам дивними і навіть безглуздими: сіяти на молодий місяць – на добрий врожай; на молодому місяці риба краще клює; не соліть капусту чи огірки, коли молодий місяць; зате в молодий місяць добре класти печі – в хаті звжди буде тепло... А скільки прикмет про погоду пов'язано з місяцем! Червонясте коло

біля Місяця – на добру погоду; два таких кола, одне тьмяне – на мороз, червоне – на вітер... Спочатку наука відсахувалася від цих, як казали, „наївних фантазій“, але згодом, коли наукові уявлення про процеси в атмосфері поглибилися, фантазії були поштиво підняті в ранґ народної мудрости.

Є чимало вчених, які не заперечують зв'язку між місячними фазами і деякими явищами в організмі людини і її поведінці. З 28-денним циклом фізіологічних процесів у жінок, скажімо, або з ходінням у сні, яке недаремно в медицині називається лунатизмом. Не заперечують, але й пояснити покищо не годні, бо єдине, чим Місяць може діяти на віддалі, це своїм тяжінням, ґравітацією. Однак яким чином зміни в ґравітаційному полі можуть спричинити душевне піднесення чи, навпаки, пригніченість, а тим більше непереборне бажання прогулятися краєчком карнизу , – на цей рахунок навіть гіпотез ніяких не запропоновано.

Зате перелік очевидних ґравітаційних впливів, як з'ясувалося, далеко не вичерпаний. У ньому, як це доводить відомий математик і плянетолог Жак Ласкар з паризького Bureau des Longitudes і підтверджує астроном Джек Віздом з Масачусетського технологічного інституту, – в ньому дотепер було відсутнє найголовніше. Важливіше, ніж усі припливи й відпливи, як „рідкі“, так і тверді.

З часів Йоганеса Кеплера існує вислів „музика сфер“. Кеплерові він сяйнув у гадці, коли він побудував теорію руху плянет еліптичними орбітами й переконався в її несуперечливості. Сонце, планети, котрі рухаються довкола нього, – цілковита гармонія! Ідеальна, божественна музика сфер!

Й ось з'ясовується, що ця музика далека до ідеалу. Що вона не така вже й гармонійна. Так, якщо слухати її недовго, не заглиблюватися у математичні розрахунки на мільйони років у минуле або майбутнє, а розглядати Сонячну систему крізь призму найближчих тисячоліть, – тодо гармонія буде явна, й порівняння з музикою XVII сторіччя, яку добре знав Кеплер, і з музикою XVIII – з Бахом, Генделем, Моцартом – саме прийде на гадку. Але варто заглибитися не на тисячі, а на мільйони років, як це здійснили з допомогою промислових комп'терів Ласкар, Віздом та їхні колеґи, як від гармонії не залишається й сліду. І якщо почується яка-небудь музика, то лише „експериментальна“, на котру такий охочий наш час.

Тепер плянетологи говорять не про гармонію, а про хаос. Цей термін, про який в сьогоднішньому його значенні ніхто років зо двадцять тому не чув, став, судячи зі статтей Ласкара в англійському журналі „Nature“ і за статтею Віздома в американському журналі „Science“, таким же звичним, як „орбіта“ або „вісь обертання“. Віздом навіть припускає, що невдовзі виникне нова наука – хаосологія, яка вивчатиме різні, на перший погляд, випадкові явища й шукати фізичні закономірності, котрі за тими явищами ховаються.

Ласкарові й іншим „хаосологам“ вдалося виснувати рівняння, в яких віддзеркалені всі повторювані з року в рік коливання орбіт плянет Сонячної системи і, найголовніше, всі відхилення, котрі можуть статися з орбітами в найближчі десятки мільйонів років. У висліді відкрилися нікому ще не відомі взаємодії між власним рухом плянет – їхнім обертанням довкола свої осі й

обертанням довкола Сонця, з одного боку, і ґравітаційним впливом на кожну з них сусідніх плянет – з другого. Саме ці складні взаємодії, або, як кажуть вчені, резонанси, й служать джерелами хаотичної поведінки деяких плянет.

Найспокійніші з них – масивні газоподібні гіганти Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун. На думку Ласкара, ні в їхніх орбітах, ані у власному положенні, відколи вони утворилися, не змінилося майже нічого. Щоправда, Уран зазнав якось струсу невідомого походження. Юпітер й досі здригається від непевної поведінки своїх чотирьох місяців, а орбіта Сатурна загрожує стати ширшою, ніж тепер. Вельми напружені взаємини склалися між його місяцями, Титаном і Гіперіоном. Припухлий біля екватора і сплюснутий біля полюсів, Гіперіон нагадує астрономам гамбурґер. І на цей гамбурґер так тисне його сусід Титан, що його вісь обертання хитається, як у дзиги.

Проте все це, на думку вчених, дрібниці в порівнянні з резонансами, яких зазнають плянети земної групи. Спочатку ніяк не могли втихомиритися Меркурій і Венера. Венеріянська вісь хиталася з боку на бік з амплітдою майже в 180 градусів. Це вже було подібне на дзигу перед самою її зупинкою. Вчені припускають, що цей надхаос викликало якесь небесне тіло, котре пропливало мимо. Але з часом і Венера, і Меркурій заспокоїлися – їх стабілізувала близька до них маса Сонця.

Найгірше мався Марс. Коли в 70-ті роки вчені одержали фотографії, зроблені „Марінером-9" і двома „Вікінгами", їх дуже здивували снігові шапки, котрими увінчані марсіянські полюси. Смуги снігу на шапках ритмічно чергувалися зі смугами темного ґрунту. Це могло свідчити лише про одне – про раптові зміни клімату.

Зміни клімату на Марсі спричинювалися і далі спричинюються дуже сильним резонансом – дією на нього усіх плянет, особливо ж Землі, і ця дія від його власних рухів ще посилюється. З цієї причини, як довів Віздом, всі останні сто мільйонів років вісь обертання Марса тільки те й робить, що відхиляється від перпендикуляра; якщо ми його подумки поставимо до площини його орбіти, на цілих 50 градусів. А разом з віссю „відхиляється" й клімат: то полюс вкривається снігом, а екватор перетворюється в пустелю, то чорніють полюси, а пустеля стає болотом. Яке вже там життя на Марсі! В такій нестійкості воно не встигнуло б розвинутися навіть до амеби.

Сьогодні, як свідчать астрономічні спостереження, марсіянська вісь нахилена на 25 градусів. На трохи більше, ніж у Землі: наша вісь нахилена на 23.5 градуса. Здавалося б, різниця невелика. Але ні, різниця між нами величезна. Марс може нахилятися ще на 25 градусів, а Земля – не більше, ніж на 1.3 градуса. Ось від чого наші льодовики й інші катаклізми. Можна собі уявити, що діється з Марсом, якому така стабільність і не снилася.

Але звідки в нас така стабільність? Виявляється, від Місяця. Місяць своїм тяжінням гасить усі можливі резонанси, робить наш клімат відносно стабільним, зберігаючи, таким чином, головну умову для життя. Біда лише в тому, що Місяць віддаляється від Землі – щороку на один дюйм. Тепер це зовсім непомітно, але через мільйони років ми це відчуємо. Так що не за горами той день, коли вченим доведеться сушити голову, як втримати Місяць від втечі. Бо без Місяця ми загинемо.

Наталія БАРСЬКА

МІСЯЧНА ПАМ'ЯТЬ ЛЮДСТВА

...Одним з головних, а може й найголовніших, трактатів, котрі об'єднують всіі підставові принципи сучасної астрології, залишаються дотепер праці Клавдія Птолемея, який жив у II столітті після Христа. Цікаво зазначити, що в тих його працях нема й краплини детермінізму! Астрологією він радить користуватися з обережністю. „Все те, що людина хотіла б вибрати, має бути узгоджене з ритмами і циклами Всесвіту – з денним циклом, циклом місячним, плянетним циклом і циклом найважливих міжплянетних поєднань" – ця думка проймає всі праці Птолемея.

Птолемей першим впровадив в астрологічну традицію чотири головні точки на зодіякальному колі. Ці точки відповідають двом рівноденням і двом сонцестоянням.

Під час весняного рівнодення (Овен) день стає довшим, ніж ніч; час літнього сонцестояння (Рак) відповідає найбільшій тривалості дня (для єгиптян цей час означав повноводдя Нілу і схід Сіріюса); до моменту осіннього рівнодення (Ваги) весь врожай був уже зібраний і починалася наступна сівба; а зимове сонцестояння (Козерог) важливе тим, що в цей час починає збільшуватися день.

Таким чином, у передбачувальній астрології, на думку Птолемея, час Овна вказує на те, якою буде весна, час Рака – літо, Ваг – осінь, а Козерога – зима. В наші дні астрологічні прогнози звиклося робити напередодні нового року, за староєврейським, або за світським, григоріянським календарем. Перший метод – точніший, бо відлік часу в ньому починається при молодику, тоді як 1 січня – дата тільки символічна.

Молодик, Місяць, який росте, і повний Місяць, який зменшується, – це головні фази одного з найважливіших за своїм астрологічним впливом небесних тіл. На підставі його руху Зодіяком будуються практично всі астрологічні прогнози. Скептики над цим підсміхаються, проте їх не так вже й багато. Всі інші тим часом вдивляються в небо, прислухуються до ритмів природи, помічають зв'язки між явищами, які повторюються, і циклічними зміщеннями нічного світила.

Під заступництвом Місяця здійснюється таїнство народження, він символізує хід часу, який дозволяє фіксувати те, що відходить, щоб воно могло народитися знову. Місяць в астрології – це пам'ять людства, казки його дитинства і нюанси історії, які воно залишає за собою у бажанні стати дорослим. Але пам'ять, як і Місяць, не зникає назавжди, до неї слід повертатися...

Давні люди шанували Місяць і називали його різними іменами, майже завжди – жіночими – Ісіда, Селена, Геката, Діяна... Своїм народженням, зростанням, зменшенням і символічною смертю Місяць в астрологічній традиції вособлює минущий час і течію життя, а цикли його перетворень в давнину завжди служили орієнтиром для розвитку наук.

Гіпократ, наприклад, напучував своїх учнів: „Не має глузду той, хто займається лікуванням, не враховуючи користи від руху зірок. Не оперуйте частину тіла, яка перебуває під впливом сузір'я, через яке проходить Місяць".

Віддавна простий і незаперечний образ вічної спадковости життя люди вбачали в Місяцеві, який мовби вмирає, бліднучи, танучи і щезаючи з неба. Місяць з'являється на небі знову, але вже молодий, новий. Відродження Місяця було для давніх людей великою загадкою, нічне світило спонукало їхню уяву до створення мітів про таємницю безсмертя. Адже Мсяць, на відміну від Сонця, може світити вночі! Він показує цим свою силу, здатну перемагати пітьму, і це також пов'язує його з безсмертям.

Ми знаємо Місяць значно краще, ніж наші предки, однак набагато рідше звертаємо на нього увагу. Ми не користуємося ним, як давні, щоб відрахувати дні, об'єднати їх у місяці, тим часом після сонячного циклу з його зміною дня і ночі місячний цикл був наступним за важливістю, за яким спостерігали наші предки.

Протягом „свого" місяця Місяць переходить через дивні перетворення. Послідовність починається з „темного Місяця", відтак з'являється серп, півмісяць й нарешті – майже повний овал. Після повні Місяць переходить ці самі стадії у зворотньому порядку, знову стаючи невидимим.

„Сіють, коли Місяць молодий, збирають при його повні". Це головне правило, котрим віддавна керуються селяни. Зокрема молодик – ідеальний час для садіння всього, що росте над землею. Напередодні повні слід садити салат, помідори, фасолю... Моркву, ріпу, цибулю, картоплю й багато інших овочів, котрі дозрівають під землею, слід садити, коли Місяць зменшується. Троянди садять і підрізують в перші сім днів молодика, а платани і каштани – в період його зростання до повні. Для всіх інших рослин краще вибирати Місяць, котрий „старіє".

Новий Місяць – це темна, безмісячна ніч... Для багатьох давніх народів це тимчасове зникнення Місяця означало смерть сяючого срібного небесного божества. Вони могли бачити, як Місяць витрачає свою силу і гине під ударами свого сонячного противника, який відрізує від Місяца частину за частиною. Ацтеки Центральної Мексики також вважали цей період смертю Місяця. Властиво, вони приносили Місяць в жертву на вівтар протиборних сил.

В цій фазі люди, тварини і рослини віудчувають дуже сильний вплив тимчасово невидимого нічного світила. Цей час добрий для початку будь-якої діяльности або для позбуття шкідливих звичок – паління цигарок, наприклад.

Вже через декілька годин після цілковитого „зникнення" Місяць петреходить у фазу зростання, обсяг серпа з дня на день стає все біль-

шим, перетворюючись поступово в яскравий сяйнистий круг. Молодик з'являється низько над виднокраєм раннього вечора. Якщо ви знову подивитеся на Місяць через день після з'яви тоненького серпа, він висітиме над виднокраєм трохи вище, ніж учора.

До другого вечора Місяць трошки виросте. Три-чотириденний Місяць вже нагадує посмішку на небі. Протягом декількох днів після першої чверти Місяць виглядає більшим і яскравішим. Тепер він має овальну форму розміром приблизно три чверті повного круга. Ця фаза допомагає приймати рішення, породжує задуми, підвищує сприйнятливість, будує, надихає, накопичує енерґію і збирає сили. Ці впливи посилюються з наближенням повні.

Повний Місяць... Тижнів через два після того, як Місяць був цілком схований від зору, ми бачимо вже круглий диск. Далі буває тяжко вловити розницю між повним і майже повним Місяцем, однак досвідчене око може це зробити. Загалом він виглядає повним протягом приблизно трьох діб, після чого починає зменшуватися.

Хто сьогодні стане заперечувати, що силою свого тяжіння Місяць діє на океани? Величезні маси води відступають, і з реґулярністю в 12 годин знову повертаються. Супутник Землі, нічне світило діє в цій ситуації як звичайний космічний годинник, під його вплив потрапляють і морські істоти, які відкладають і запліднюють ікринки тільки в повний Місяць.

А в людському суспільстві, згідно з астрологічною статистикою, у повну фазу Місяця зростає рівень злочинности, бо сила його впливу досягає в цей період найвищої точки. В давнину вірили, нібито саме в цей час сновиди ходять у сні і кров сильніше тече з рани. А ще давні люди помітили, що лікувальні трави, зібрані у повний Місяць, діють краще, а роди відбувається тяжче.

Меншаючи, Місяць проходить зворотню послідовність фаз, перш ніж знову стати невидимим. Прийде час, і півмісяць знову зникне, „вбитий" Сонцем. Дні зменшення приводять до того, що і в людському організмі, і в природі відбувається очищення. „Місяць, який старіє, – сушить, випарює, видуває, – стверджували давні. – Він підвищує активність і збільшує витрату енерґії". Нема нічого кращого, ніж використати ці дні для очищення організму від токсинів, вважають лікарі, які спеціялізуються в ділянці астромедицини.

З фазою зменшення Місяця узгоджується будь-яка фізична активність, котра потребує енерґії. Тому, мабуть, всі найтяжчі щоденні праці і улюблені заняття, які не прив'язані до певного часу, астрологи радять відкласти до приходу саме цієї фази.

Станіслав Єжи ЛЄЦ

АФОРИЗМИ

Хто справді чує, як росте трава? Косарі.
Сила художнього твору: його героєм може бути й боягуз.
Хто пережив трагедію, той не був її героєм.
Некролог міг би правити за чудову візитну картку.
Іноді лаври пускають коріння в голову.
Колись і вічність була тривалішою.
Через боягузливість він ховав думки в чужих головах.
Коли падають голови, не схиляй своєї!
Воскресати без дозволу вбивць – відвага!.
Тіні здібніші – вони роблять те саме без зусиль.
Під палицею навіть у барабані пробуджується муза.
Власне безсилля так само небезпечне, як і чуже насильство.
Слабка пам'ять поколінь увічнює леґенди.
Скільки солов'їв повинен проковтнути хижак, щоб заспівати?
Коли людина подолає міжлюдський простір?
Кайдани не люблять приковувати до себе увагу.
Техніка досягне такого проґресу, що людина зможе обходитись без себе.
Пам'ятайте, в людини немає вибору – вона мусить бути людиною.
Дехто бачить правим і лівим оком одне й те саме. І думає, що це об'єктивізм.
Дороговкази можуть зробити з шосе лябіринт.
Іноді сатира повинна відтворити те, що знищив патос.
Нарешті вони порозумілися: дійшли до обопільної згоди, що є ворогами.
Стрілка зіпсованого компаса не тремтить – звільнилася од відповідальности.
Канібали віддають перевагу тим, хто не має кісток.
Він мав строкате життя. Змінював прапори.
Коли ж заселимо людьми пустелю, зникнуть оази.
Великі часи можуть вмістити чималу кількість малих людей.
На чий кошт живуть люди в чужих спогадах?
Коли народжується песимізм? Коли зіткнуться два різні оптимізми.
Хліб розтуляє уста кожному.
Могло бути гірше. Твій ворог міг бути твоїм приятелем.
В раю має бути все. І пекло!
Важко визначити, хто пливе за течією з доброї волі.
Навіть коли уста стулені, питання лишається відкритим.
Ціла власна голова – найдорожчий трофей для переможця.
Нема вороття до печер! Нас забагато.

З польської переклав В. Зінченко

РЕКЛЯМИ

To book a room or event call: (845) 626-5641, ext. 141
216 Foordmore Road • P. O. Box 529
Kerhonkson, NY 12446
E-mail: Soyuzivka@aol.com
Website: www.Soyuzivka.com

Нема то як на

С О Ю З І В Ц І

оселі Українського Народного Союзу

- Найкраще місце відпочинку і вакацій в Кетскильських горах біля м. Кергонксон, Н.Й.
- Гірська природа, відновлені кімнати, домашня кухня, вісім тенісових кортів,відбиванкові площі, олімпійського розміру басейн, мистецькі і розвагові імпрези та багато інших удогіднень.
- Ідеальне місце для товариських зустрічей, з'їздів, весіль і т.д.
- 10% знижки для всіх членів УНСоюзу!
- Спеціяльні ціни після сезону та для групових екскурсій.

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ ВІДДІЛІВ ПІВНІЧНОГО НЮ-ДЖЕРЗІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

18 ВІДДІЛІВ 2,600 АКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

УНСоюз існує, щоб Вам служити!

У всіх справах забезпечення просимо звертатися до секретарів.

Список відділових секретарів округи Північного Ню-Джерзі

Відділ	Секретар
25	Оксана Тритяк (973) 292-9800 x3071
27	Христина Бродин (973) 376-1347
37	Ольга Осередчук (908) 276-6228
42	Юліян Котляр (973) 772-5265
70	–
76	Андрій Воробець (973) 373-8357
133	Михайло Богдан (908) 709-7296
134	Юрій Лазірко (973) 546-8783
142	Родні Ґодфрі (732) 381-1212
170	Володимир Білик (201) 795-0628

Відділ	Секретар
171	Ґеновефа Куфта (201) 436-7005
172	Лонгін Старух (800) 673-5150
214	Анна Твардовська (908) 688-8323
234	Євген Осціславський (908) 782-5451
286	Павлина Балутянська (908) 276-3459
287	Дана Ясінська (732) 938-4233
322	Андрій Кейбіда (973) 762-2827
340	Євген Макар (908) 654-9568

Управа Округи Північного Ню-Джерзі на 2004 рік

Євген Осціславський – голова, **Юліян Котляр** – заступник голови, **Володимир Гончарик** – касир, **Ніна Бельчук** – секретар, **Ірена Яросевич** – пресовий референт україномовний, **Рома Гадзевич** – пресовий референт англомовний, **Христина Вох** – організаційний референт, **Марійка Осціславська** – координатор, **Дарія Семеґен, Лонгин Старух** – вільні члени. *Контрольна комісія*: **Христина Бродин** – голова, **Стефан Вельгаш, Лідія Цяпка** – члени. *Почесні голови Округи*: **Володимир Білик, Іван Хомко**.

Заснований 1894 р.

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ ВІДДІЛІВ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ
ФІЛЯДЕЛЬФІЙСЬКОЇ ОКРУГИ

1206 Cottman Avenue • Philadelphia, PA 19111
Tel.: (215) 728-1630 • Fax: (215) 728-1631

Управа Окружного Комітету
Відділів Українського Народного Союзу
Філядельфійської Округи у Філядельфії

щиро вітає

ЧЛЕНІВ ГОЛОВНОГО УРЯДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ І ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ

з нагоди

110-ої РІЧНИЦІ СВІТЛОГО ЮВІЛЕЮ БАТЬКА СОЮЗУ

Також з нагоди історичного ЮВІЛЕЮ, закликаємо всіх українців стати членами УНСоюзу і читати союзову пресу „Свободу“ і „The Ukrainian Weekly“.

Бажаємо багато успіхів на організаційному полі.

ЩАСТИ ВАМ БОЖЕ! ЩАСТИ ВАМ БОЖЕ!

За Окружну Управу:

Мгр Іван Скочиляс
почесний голова

Степан Гавриш
голова

Павло Принько
секретар

Микола Пришляк
касир

Василь Пастушок
почесний член Головного Уряду УНСоюзу

Заснований 1894 р.

83-Й ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ імені ІВАНА ФРАНКА У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ, ПА

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ З НАГОДИ 110-ої РІЧНИЦІ БАТЬКА СОЮЗУ

та бажає успіхів
в організаційній ділянці.

ЩАСТИ ВАМ БОЖЕ!

УПРАВА ВІДДІЛУ:

Александра Корчагін – голова
Степан Гавриш – секретар
Фавронія Кушнір – касир
Іван Кусин – голова Контрольної Комісії

УПРАВА І ЧЛЕНИ 139 ВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

– пересилають –

Найщиріші побажання
для редакції „Свободи“ та
Головному Урядові
Українського Народного Союзу,
всім працівникам за так гідну працю і
витривалість, тут у діяспорі і в Україні
для нашого українського народу.

Бажаємо Вам у Вашій праці
найкращих успіхів на майбутнє.

За УПРАВУ ВІДДІЛУ У.Н.С.

НЕСТОР КОЦЕЛКО – голова
ПЕТРО ПИТЕЛЬ – секретар

З Новим 2004 Роком

ПЛАСТОВИЙ 216-ий ВІДДІЛ УНС у Філядельфії

щиро вітає

Весь Український Нарід, Його Провід, Ієрархів Українських Церков, та бажає всім дальшої наснаги і численних успіхів у праці для добра Української Держави та її громадян.

Також щиро вітає

Начального Пластуна, Головну Пластову Булаву, Головну Пластову Раду, крайові пластові старшини, усю пластову братію у цілому світі, та бажає їм витривалости, радости й успіхів у пластуванні.

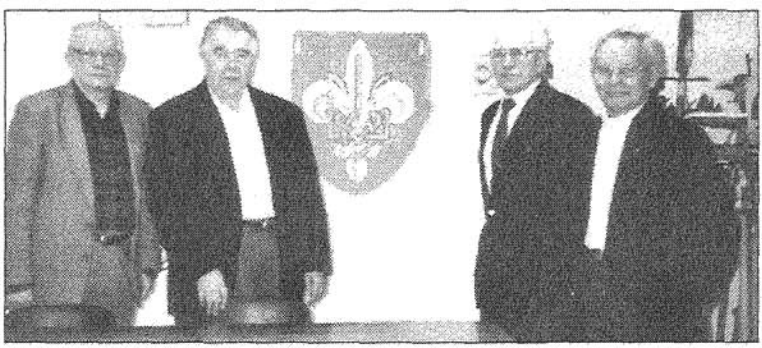

Зліва до права: Богдан Турченюк, Богдан Коженьовський, Богдан Одежинський, Юрій Богачевський, бракує Евгенія Подоляк

За Управу 216-го Відділу УНС

ЮРІЙ БОГАЧЕВСЬКИЙ – голова БОГДАН ОДЕЖИНСЬКИЙ – секретар
БОГДАН КОЖЕНЬОВСЬКИЙ – касир

Контрольна комісія:

БОГДАН ТУРЧЕНЮК – голова ЕВГЕНІЯ ПОДОЛЯК – член

Наш Пластовий Відділ УНС ім. „Сірого Лева" був заснований у Філядельфії 28.XI.1965 р. енергійним радним св. п. Іваном Одежинським.

УПРАВА і ЧЛЕНИ 367-го ВІДДІЛУ УНС
ТОВАРИСТВА „ЗАПОРОЗЬКА СІЧ“
В РОЧЕСТЕРІ, Н.Й.

щиро вітають

ЕКЗЕКУТИВУ І ВСІХ ЧЛЕНІВ УНСОЮЗУ АМЕРИКИ І КАНАДИ

з нагоди 110-літнього ювілею УНС

і бажають усіх успіхів у дальшій праці, а головно на організаційній ниві.

За Управу:

ПЕТРО ДЗЮБА – голова
ЮРІЙ МАЛАХОВСЬКИЙ – заступник голови
ХРИСТИНА ДЗЮБА – фінансовий секретар
ОСИП ДЖУС – заступник секретаря

КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ:

МИКОЛА ЛИЛАК, МИХАЙЛО КЛИМОЧКО,
і РОМАН ЛЕХНОВСЬКИЙ

United Ukrainian American Relief Committee, Inc.
Злучений Український Американський Допомоговий Комітет
1206 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111
Tel. (215) 728-1630 Fax (215) 728-1631
e-mail: uuarc@bellatlantic.net web site: www.uuarc.org

Founded in 1944

MEMBER OF THE UNITED WAY
REGISTERED WITH THE AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT
OF THE UNITED STATES GOVERNMENT

President:
LARISSA KYJ, PhD

Vice-Presidents:
STEFAN KACZARAJ
JAROSLAW GAWUR
JOHN BURA, Msgr.
IHOR KUSHNIR
LUBA SILETSKY

Executive Director:
STEFAN HAWRYSZ

Secretaries:
JOHN KRYCH
PETRO KLUK, PhD
LEW IWASKIW

Treasurer:
ROKSOLANA LUCIW

Executive Board:
VERA ANDRYCHYK
METODIJ BORETSKY
WOLODYMYRA KAWKA
MICHAEL KOWALCHYN
CHRISTINE KULCHYCKYJ
DARIA LASZYN
MYKOLA PRYSHLAK
CHRYSTIA CHARYNA-SENYK
WASYL SALAK, MD
PETRO KOSTYK

ЕКЗЕКУТИВА, РАДА ДИРЕКТОРІВ І КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ ЗЛУЧЕНОГО УКРАЇНСЬКОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ДОПОМОГОВОГО КОМІТЕТУ (ЗУАДК)

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

з нагоди 110-ої річниці
і бажає успіхів у дальшій праці,
а головно на організаційній ниві.

ЗУАДК, як харитативна допомогова установа, переводив і переводить многогранні акції на протязі майже 60 років, а стихійних нещасть було багато. Чорнобильська аварія, повені на Закарпатті, родини шахтарів, допомога дітям в сиротинцях і інтернатах, допомога немічним хворим колишнім в'язням, які карались десятками років на засланнях у Сибірі.

ЗУАДК не одержує фінансової допомоги від уряду, а лише пожертви від української патріотичної громади. Тож просимо пам'ятати про мотто ЗУАДК-у

БРАТ – БРАТОВІ!!

ЕКЗЕКУТИВА ЗУАДК-у

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА
САМОПОМІЧ НЬЮ ЙОРК

На службі членам і громаді від 1951 року.

Пропонуємо Вам слідуючі фінансові послуги:

✓ **Вищі відсотки на різнородних щадничих контах.**

- Безплатне чекове конто.
- Прямі вклади заробітків, пенсій тощо.
- Безплатне користування АТМ карткою.
- Безплатний телефонічний доступ до своїх контів, для виконання транзакцій, 24 години денно 7 днів в тиждень.
- Пересилка грошей до всіх країн світу.
- Винайм зберігальних вогнотривалих скриньок.

✓ **Нижчі відсотки на різного рода позичках.**

- Мортґеджові позички на доми, кондомініюми та кооперативні помешкання
- Комерційні – на доми повище 4 родин.
- На закуп авт - нові та вживані.
- На підставі власного дому (Home Equity Loans).
- На особисті потреби.

Кредитівка САМОПОМІЧ НЬЮ ЙОРК надає вищезгадані фінансові послуги довірно, ввічливо та на високому професійному рівні.
Радо вітаємо нових членів і завжди готові полагоджувати всі Ваші фінансові потреби.

SELF RELIANCE NEW YORK FEDERAL CREDIT UNION

A full service financial institution serving the Ukrainian-American community since 1951.

Main Office: **108 Second Avenue New York, NY 10003-8392**
Tel: 212 473-7310 Fax: 212 473-3251 E-mail: SRNYFCU@aol.com

Kerhonkson Branch: **23 Main Street Kerhonkson, NY 12446**
Tel: 845 626-2938 Fax: 845 626-8636

Uniondale Branch: **226 Uniondale Avenue, Uniondale, NY 11553**
Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

Astoria Branch: **32-01 31 Avenue, Astoria, NY 11106**
Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

OUTSIDE NYC CALL TOLL FREE: 1 888 SELFREL (1-888-735-3735)
VISIT OUR WEBSITE AT http://www.selfrelianceny.org

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc.
ФУНДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, Інк.

Фундація УВУ заснована в 1975 р. з осідком в Нью-Джерзі, а в 1977 р. перенесена до Нью-Йорку, де і діє до сьогодні. Це перша Фундація УВУ в діяспорі створена для допомоги університетові – Амбасадорові України поза межами Батьківщини.

За час існування Фундація УВУ уділила на стипендії при УВУ від 1980 – 2002 включно 1,900,000.00 дол. (один мільйон дев'ятсот тисяч долярів). Поширено стипендійну акцію в Україну, де уділено 30,000.00 дол., а також уділюється окремі стипендії у діяспорі. **Завдяки нашим шановним жертводавцям, Фундація УВУ зібрала на окремі проєкти 440,000 долярів.** З того збудовано в 1990 р. в Бразилії три одноповерхові будинки для дітей дошкільного віку і сиріт, які є під патронатом Епископа Єфрема Кривого і під зарядом катехиток Серця Христового.

Частинно фінансовано видання: **документи акції „Вісла", „Змагання за українські університети в Галичині", „Репатріяція чи депортація", „Масовий морд у Вінниці", „Історія української літературної критики"**. Видано календар з нагоди 1000-річчя Хрещення України, три поштові картки, де зображено життя Блаженної Едігни, доньки королеви Франції Анни Ярославної, перевидано Емський „указ", в 1992 р., засновано при Львівському Національному Університеті у Львові **„Бібліотеку і архів української діяспори"**, до якої Фундація УВУ вислала понад 900 пачок книжок і журналів, **які на заклик Фундації УВУ зложила громада і українські установи, як: НТШ, УККА, УНСоюз, Шкільна Рада, Тов. Самопоміч.** Всі вищезгадані установи в Нью-Йорку і Нью-Джерзі. Фундація дала допомогу для змодернізування видавництва при Л.Н.Університеті ім. Івана Франка у Львові. Зібрано 96,589 дол. на будову Храму Божої Матері в Зарваниці.

При Фундації УВУ діє **Літературний фонд ім. Воляників – Швабінських**, який уділює щорічно нагороди авторам за найкращі твори з україністики (белетристика, історія, філософія) в українській і інших европейських мовах. В склад жюрі входять професори з України і діяспори.

При Фундації УВУ існувала на протязі 11-ох років студійна програма під назвою „Стежками батьків по Европі". Ця програма включала европейські країни, де студенти мали змогу відвідувати здобутки України в Західній Европі.

З рамени „Стежок" поставлено пропам'ятну плиту в кацеті „Дахав" з написом **„що і в тому млині смерти гинули українці"**. З нагоди 1000-ліття Хрещення України „Стежки" поставили образ в пам'ять Блаженної Едігни, доньки королеви Франції Анни Ярославної в селі Пух біля Мюнхену при великій участі місцевої громади, епископів і священиків, так з німецького боку, як і з українського, які вшанували місце поховання Блаженної Едігни.

В Монте Касіно, в Італії „Стежки" клали квіти на могили поляглих, а також створено Фонд, при монастирі, щоби кожного року відправлялися жалібні богослуження на цвинтарі в Монте Касіно за поляглих воїнів-українців. З рамени „Стежок" під час літа в Мюнхені відбувалися курси гри на бандурі, в яких брали участь студенти з усіх европейських країн, Америки і Канади. Учасники „Стежок" за вислухані курси на УВУ отримували 6 або 3 кредити на своїх університетах в Америці і Канаді.

Управа Фундації УВУ СКЛАДАЄ ЩИРУ ПОДЯКУ НАШИМ ШАНОВНИМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ, які розуміють корисну працю фундації УВУ для уможливлення молодому поколінню набути якнайкращу освіту на користь Вільної України.

За Управу Фундації УВУ:

проф. Володимир Стойко – голова інж. **Богдан Качор** – секретар

мгр. Ярослав Оберишин – фінансовий референт

Mailing Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., P.O.Box 1028, New York, NY 10276
Office Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., 43 St. Mark 's Pl., New York, NY 10003
TEL: 212-353-3029 • FAX: 212-260-5408

Best Wishes
to the
Ukrainian National Association
on its
110th Anniversary

Selfreliance.Com

Full Financial Services
for our Ukrainian Community

Selfreliance Ukrainian American Federal Credit Union

Самопоміч Українсько-Американська Федеральна Кредитова Спілка

Home Office: 2332 W. Chicago Ave.,
Chicago IL **773-328-7500**

New Jersey

Jersey City	558 Summit Ave.
Newark	734 Sandford Ave.
Parsippany	2200 Rte 10W

Chicagoland

Chicago NW	5000 N. Cumberland Ave.
Bloomingdale	300 E. Army Trail Rd.
Palatine	761 S. Benton St.
Palos Park	8410 W. 131st St.
Munster, IN	8624 White Oak St.

*Access your account via Internet at Selfreliance.Com**

*Enrollment required

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА в Америці (НТШ)

пропонує придбати деякі з наших видань

КОНКОРДАНЦІЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, укл. Олег Ільницький і Юрій Книш (спільно з КІУО, вид. Торонтського університету). Нью-Йорк, Торонто: 2001, 4 томи. $250 (за комплект)

СВІТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, т. II. Збірник статтей до 185-річчя з дня народження поета, за редакцією Лариси М.Л. Залеської Онишкевич, Асі Гумецької, Івана Фізера, Нью-Йорк, 2001, 416 с. $20.00

СЛОВО. ЗНАК. ДИСКУРС. АНТОЛОГІЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ XX ст., за ред. Марії Зубрицької при співпраці Лариси М.Л. Залеської Онишкевич та Івана Фізера (спільно зі Львівським державним університетом ім. Івана Франка), 2-е доповнене видання. Львів: 2002, 831 с. $20.00

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА в Америці (НТШ)

НТШ – це найстарша діюча українська наукова установа на зразок академії наук. Засноване у Львові 1873 р. НТШ в Америці служить українській науці від 1947 р. Окремі осередки праці НТШ діють у Вашінґтоні, Філядельфії, Чикаґо, Дітройті і Піттсбурзі. Централя – в Нью-Йорку. Членами НТШ є науковці різних спеціяльностей. НТШ веде наукову працю, зокрема в галузі українознавства, спонзорує наукові проєкти, конференції, доповіді, видання (різними мовами), надає стипендії науковцям і студентам (під іменем індивідуальних жертводавців та їхніх фундацій). НТШ має велику бібліотеку та зберігає цінні архівні матеріяли. Двомовні каталоги подані на сторінці НТШ на інтернеті: www.shevchenko.org.

Shevchenko Scientific Society, Inc.
63 Fourth Ave., New York, NY 10003 - 5200
Tel.: (212) 254-5130 • Fax: (212) 254-5239
e-mail: info@shevchenko.org

Праця НТШ уможливлена пожертвами від нашої громади. НТШ є звільнене від податків і дає потрібні посвідки за пожертви і тестаменти.

УВАГА!
НОВЕ ПРИМІЩЕННЯ, НОВІ ПОСЛУГИ
Федеральної Кредитової Кооперативи СУМА

- Додаткові години урядування
- Урядування по понеділках, обслуга в ранні і вечірні години

Вікно Каса (Drive Thru Corp. Blvd)	125 Corporate Blvd	301 Palisade Ave
Понеділок: 8:30 рано- 3:00 по пол	9:00 рано- 3:00 по пол	----------
Вівторок: 8:30 рано- 3:00 по пол	9:00 рано- 3:00 по пол	3:00 по пол- 8:00 веч
Середа: 8:30 рано- 3:00 по пол	9:00 рано- 3:00 по пол	3:00 по пол- 8:00 веч
Четвер: 8:30 рано- 3:00 по пол	9:00 рано- 3:00 по пол	3:00 по пол- 8:00 веч
П'ятниця: 8:30 рано- 8:00 веч	9:00 рано- 8:00 веч	----------
Субота: ----------	----------	9:30 рано-12:30 по пол

- АТМ машина 24 години, 7 днів (при Corporate Blvd)
- Зберігальні скриньки (Save Deposit Boxes)

Нові Позики:

- Позики на землю (Vacant Land Loans)
- Позики на будову (Construction Loans)

ЧИ ВИ Є ЧЛЕНОМ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАТИВИ СУМА В ЙОНКЕРСІ ЧИ У НАШИХ ФІЛІЯХ? ЯКЩО НІ, ТО ЗРОБІТЬ ЦЕ ЗАРАЗ! КОРИСТАЙТЕ З НАЙКРАЩИХ УМОВ!

Головне Бюро у Йонкерсі:
125 Corporate Boulevard,
Yonkers N.Y. 10701-6841
Phone: (914) 220-4900
Fax: (914) 220-4090

Філія у Йонкерсі:
301 Palisade Avenue
Yonkers, NY 10703
Phone: (914) 965-8560
Fax: (914) 965-1936

1-888-644-SUMA
E-mail: Sumayonfcu@AOL.com

Філія у Стемфорді:
Ukrainian Research Center
39 Clovelly Road, Stamford, CT 06902
Phone/Fax: (203) 969-0498
Tuesday, Wednesday, Friday:
4 P.M.- 8 P.M.

Філія у Спрінґ Валі:
SS Peter & Paul Ukr. Catholic Church
41 Collins Avenue, Spring Valley, NY 10977
Phone/Fax: (845) 425-2749
Tuesday, Friday:
5:30 P.M.- 8:30 P.M.

SUMA (Yonkers) FCU offers you the best rates on savings and loans, with convenient hours and friendly service.

Дирекція Федеральної Кредитової Кооперативи СУМА в Йонкерсі

Board of Directors
SUMA (Yonkers) Federal Credit Union

ОТЦІ ВАСИЛІЯНИ ЦЕРКВИ СВ. ЮРА в НЬЮ-ЙОРКУ

бажають

БОЖОГО БЛАГОСЛОВЕННЯ

всім працівникам

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

і всьому українському народові.

St. GEORGE CHURCH
30 E. 7th STREET
NEW YORK, NY, 10003
Tel.: (212) 674-1615

ROCHESTER UKRAINIAN FEDERAL CREDIT UNION

УКРАЇНСЬКА КРЕДИТОВА СПІЛКА В РОЧЕСТЕРІ

Celebrating 50 Years of Service to Our Members and the Ukrainian Community

ROCHESTER
УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА СПІЛКА
UKRAINIAN
FEDERAL CREDIT UNION
50

50 Років Відданої Праці на благо наших членів і Української Громади

Check Our Financial Services and Attractive Rates

- Savings Accounts
- Share Draft & Checking
- Credit Cards
- Vehicle Loans
- Mortgage Accounts
- Signature Loans
- Business Loans
- Commercial Loans
- CD's & IRA's
- Investments
- Youth Accounts
- Direct Deposit
- Fund Transfers
- International Transfers
- Audio Response System
- Notary Service
- Translation Services
- Student Scholarships

Bank Online!

RUFCU direct

www.rufcu.org

e-mail: rufcu@frontiernet.net

ROCHESTER UKRAINIAN FEDERAL CREDIT UNION

Філія в Албані
Capital District Branch
1828 Third Ave.
Watervliet, NY 12189
Tel: (518) 266-0791
Fax: (518) 338-2980

Центральний офіс
RUFCU Rochester
824 Ridge Road East
Rochester, NY 14621
Tel: (585) 544-9518
Fax (585) 338-2980

Філія в Сакраменто
Sacramento, CA Branch
6029C San Juan Ave.
Citrus Heights, CA 95610
Tel: (916) 721-1188
Fax: (585) 338-2980

Out of State, Call Toll Free 1-877-968-7828 – Audio Response Line: 585-338-2980

Український Інститут Америки

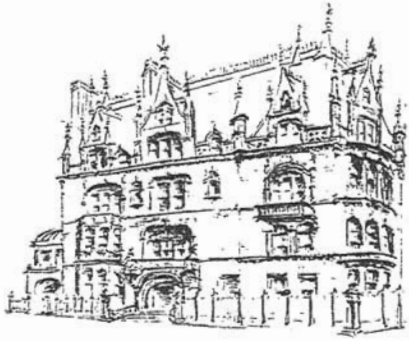

З нагоди Нового 2004 року Український Інститут Америки вітає своїх членів, приятелів та широку українську громаду.

Від 1948 р. Український Інститут збагачував нашу країну своїм цінним вкладом в ширення знання про багату культуру, історичну і мистецьку спадщину українського народу.

Розташований на 5-ій авеню в Нью-Йорку в сусідстві світової слави Метрополітального Музею, на звісній „музейній милі", престижний, пам'ятковий будинок Інституту є одним з найцінніших скарбів української громади в Америці. Він служить як унікальний форум для різних імпрез, зустрічей та конференцій на українські культурні, політичні і економічні теми, що притягають і збагачують людей різних професій і різних походжень.

Постання України як незалежної держави зродило в американській і світовій спільнотах пильну потребу кращого знання про цю країну, а зі зростом культурних, ділових і політичних зв'язків зросла також потреба кращого взаємопізнання. Маючи свої коріння в обидвох культурах, Український Інститут находиться в найкращому становищі, щоб служити мостом у виконанні цих обопільних потреб.

Інститут є повністю відданий дальшій розбудові цієї активної, динамічної установи, що є націлена на задоволення нових потреб нашої громади і всієї спільноти. Ми вдячні всім наших членам і приятелям за їх постійну і щедру підтримку і очікуємо зустрічі з Вами в Інституті в новому році.

Вітаємо український народ з 13-ою річницею Незалежности України.

Дирекція Українського Інституту Америки

2 East 79th Street NYC, New York 10021
Тел: 212.288.8660 Факс: 212.288.2918 brama.com/uia

„САМОПОМІЧ“ (Н.ДЖ.)

Федеральна Кредитова Кооператива

SELF RELIANCE (NJ)

FEDERAL CREDIT UNION

Вітання
та Найкращі Побажання
Членам Українського
Народного Союзу!

CLIFTON (PRINCIPAL) OFFICE
851 Allwood Road
Clifton, NJ 07012
Tel.: (973) 471-0700
Fax: (973) 471-4506

PASSAIC Office
229 Hope Ave.
(973) 473-5965

WHIPPANY Office
730 Route 10 West
(973) 560-9585

Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com

УПРАВА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ в АМЕРИЦІ „САМОПОМІЧ" Відділ в Нью-Йорку

в і т а є

ГОЛОВНИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

б а ж а є

багато успіхів у дальшій праці для добра українського народу в діяспорі й Україні

НАТАЛІЯ ДУМА
голова

АННА РАК
скарбник

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАЛЬНА
КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА

„САМОПОМІЧ“

Філядельфія – Скрентон – Трентон

**Ukrainian Selfreliance
Federal Credit Union**

Philadelphia – Scranton – Trenton

Serving and supporting the Ukrainian community since 1952

***HIGH INTEREST RATES ON CDs;
LOW RATES ON MORTGAGES AND LOANS.***

1 – 888 – P O L T A V A

(1-888-765-8282)

www.ukrfcu.com

УКРАЇНСЬКИЙ КОНҐРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ (УККА)

Український Конгресовий Комітет Америки (УККА) є найстаршою українсько-американською організацією, яка має більше ніж 75 відділів по всій Америці, та до якої також входять інші українсько-американські громадські організації. УККА, який за своїм статутом є неприбутковою, освітницькою та благодійною організацією, всіляко намагається зберегти та поширювати багаті наукові та культурні надбання українців Америки, одночасно залишаючись зв'язковою ланкою між Україною та Америкою, завдяки якій українська діяспора могла і може поставляти гуманітарну допомогу громадянам України. Цього року УККА проводить заходи по відзначенню 125-ої річниці української іміграції в США і в світлі цих подій закликає українську громаду до єдности. Лише за умов співпраці українска громада зможе продовжити своє існування як єдине етнічне та громадське ціле.

У 1977 році, УККА відкрив у Вашінґтоні своє представництво – Українську Національну Інформаційну Службу (УНІС) – яке і до сьогоднішнього дня представляє інтереси української американської громади перед Урядом Сполучених Штатів Америки, та подає сучасну інформацію про Україну до академічних кіл Америки та засобів масової інформації.

Вже впродовж майже 6-ти десятиліть УККА видає "Український Квартальник" – англомовний журнал, в якому публікуються академічні статті, присвячені різнобічним українським питанням, а також проблемам міжнародних відносин.

В рік 50-ої річниці своєї діяльности, Шкільна Рада УККА зберігає українську наукову та культурну спадщину завдяки широкій мережі суботніх Шкіл Українознавства. Шкільна Рада УККА видає та розповсюджує серед шкіл підручники, та покращує методику навчання для школярів.

Рада Оборони і Допомоги Українцям (РОДУ) УККА відзначить своє 15-ліття у 2004 році. Від часу заснування у 1989 році, РОДУ УККА в основному займається допомогою Україні через освітні програми та гуманітарну допомогу як і також провела різні проєкти допомоги українцям по цілому світі. Нещодавно, РОДУ УККА провела ряд історично-культурних освітньо-розважальних проєктів для дітей. В рамках проєкту по школах та бібліотеках по всій Україні безплатно розповсюджуються аудіокасети та компакт-диски.

Київське бюро УККА адмініструвало три загально-освітницькі програми, що мали на меті допомогти українцям ближче ознайомитися із змістом поняття "демократія." Ці програми проводилися в Україні напередодні парляментських виборів 1994 та 1998 років та президентських виборів 1999 року. Також київське бюро УККА у 1995 році координувало випуск серії документальних фільмів, спрямованих на підтримку ринкових реформ в Україні.

У 1994 році, усвідомлюючи необхідність підтримки розвитку мистецтва та засобів масової *інформації в Україні, УККА створив Фільмовий Комітет. У співпраці з Олесем Янчуком, відо*мим українським кінорежисером, у 1995 році було знято фільм "Атентат: Осіннє Вбивство в Мюнхені."; у 2001р. відбулася премєра фільму "Нескорений." Останній проєкт, над яким зараз працює Фільмовий Комітет УККА – повнометражний художній фільм про життя Митрополита Андрея Шептицького.

За подальшою інформацією, просимо сконтактуватися
з Крайовою Канцелярією УККА

Ukrainian Congress Committee of America (UCCA),
203 Second Ave, New York, NY 10003

Tel.: (212) 228-6840; Fax: (212) 254-4721
Email: ucca@ucca.org • Web site: http://www.ucca.org

Ukrainian National Federal Credit Union

"Український Банк"

адреса

215 SECOND AVENUE
МІЖ 13 і 14 ВУЛИЦЕЮ
НЬЮ-ЙОРК

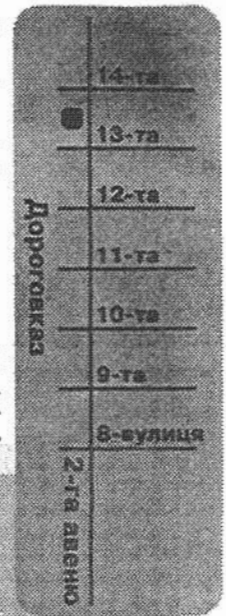

Телефонуйте безкоштовно (866) 859-5848

Позички, інвестиції, IPA конта, Кредитні Картки і багато інших послуг

Найкоротша дорога до
ВАШОГО ПЕРШОГО МІЛЬЙОНА

Філії

1678 East 17-th St.	35 Main SL	265 Washington Ave.
Brooklyn, NY 11229	S. Bound Brook, NJ 08880	Carteret, NJ 07008
Tel: (718) 376-5057	Tel: (732) 469-9085	Tel: (732) 802-0480
Fax: (718) 376-5670	Fax: (732) 469-9165	Fax: (732) 802-0484

WESTERN UNION, VIGO, MEEST
Пересилка грошей в Україну
Website www.uofcu.org

Plast Foundation, Inc.

144 SECOND AVE., NEW YORK, N.Y. 10003

ПЛАСТОВА ФУНДАЦІЯ В НЬЮ-ЙОРКУ

працюючи для добра молоді
Пластової станиці в Нью-Йорку
вже понад 39 років

– в і т а є –

Своїх Членів,
Начального Пластуна,
Пластові Проводи,
Управу Пластприяту,
всіх наших Фундаторів,
Добродіїв і Жертводавців

Дирекція

Впродовж 40 Років
Банк "ПЕВНІСТЬ"
Допомагає Українській Громаді!

Ми пропонуємо:
Позики на придбання нерухомості
Чекові і Ощадностеві Конта
MASTERCARD® Дебит Картки
Позички Відкритого Кредиту

1-ий Український Федеральний Щадничий Банк
„ПЕВНІСТЬ"

936 N Western Avenue	Chicago IL	(773) 772-4500
820 N Western Avenue	Chicago IL	(773) 276-4144
5670 N Milwaukee Avenue	Chicago IL	(773) 631-8350
2251 Plum Grove Road	Palatine IL	(847) 991-9393
7918 Bustleton Avenue	Philadelphia PA	(215) 722-6566

1st SECURITY FEDERAL SAVINGS BANK

Your Full Service Community Bank

EQUAL HOUSING LENDER

FDIC

NATIONAL BOARD "SELFRELIANCE"

ASSOCIATION OF AMERICAN UKRAINIANS

98 SECOND AVE., NEW YORK, NY 10003
Tel.: (212) 777-1336

Об'єднання Українців в Америці

„САМОПОМІЧ"

ініціятор та спонзор ряду українських кредитівок,
які стали рушієм економічного руху
української громади в Америці

– в і т а є –

усі свої відділи та бажає їм дальших успіхів у їхній праці для добра нашої організації та спільноти.

За дирекцію Головної Управи
Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч"

БОГДАН МИХАЙЛІВ
голова

НАДЯ САВЧУК
секретар

KARPATY

Export-Import

121 Runnymede Road,
Toronto, Ontario
Canada M6S 2Y4

Tel. (416) 761-9105

1-800-265-7189

Fax (416) 761-1662

e-mail: nsemczys@aol.com

KARPATY

TRAVEL

Пам'ятайте, як посилати чи літати – то тільки через знану у світі фірму КАРПАТИ!

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

протягом кількох хвилин

Доставляємо до рук адресата в Україну,
країни СНД та Східної Европи

Швидко, надійно, за найнижчими цінами!

MONEY TRANSFERRING

just in a few minutes!

Hand to hand delivery to Ukraine,
CIS and Eastern Europe

Найкращі ціни на квитки

на всі авіялінії світу

The Best Prices on All Airline Tickets

Запрошення до Канади та США
Invitations for Visitors to Canada and USA

Візи до України, Польщі та Росії
Visas to Ukraine, Poland and Russia

МИ ГАРАНТУЄМО: WE GUARANTEE:

Вчасну доставу продуктових пачок з каталогів

Food Parcels from catalogues

Доставу до України сільськогосподарської техніки

Delivery of Agricultural Equipment to Ukraine

Телефонуйте до нас, щоб оформити замовлення та за детальнішою інформацією

Please call our office to place your order or for more information

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСЛІДНИЙ І ДОКУМЕНТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР (УДДЦ) УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ АМЕРИКИ

УДДЦ був заснований в 1985 р. з метою ідентифікації, дослідження, збирання і зберігання українських історичних матеріялів XX століття.

Одне з головних завдань Центру поглиблювати знання загальної публіки в ділянці української історії, а також служити науковцям засобом поширення їхнього мислення і ерудиції.

I. УДДЦ має такі архіви і документи:

1. Українські організації і їхня діяльність у США (1916–1994рр.).
2. Голод в Україні (1932 – 1933; 1946 – 1947 рр.).
3. Радянські концентраційні табори.
4. Переміщені особи в Німеччині (1945 – 1948 рр.).
5. Українські Церкви.
6. Чорнобильська ядерна катастрофа (1986р).
7. Сучасна українська культура, наука, мистецтво, музика, ремесло.

II. Спеціяльні колекції.

1. Збірка літописів Української Повстанської Армії (УПА).
2. Архів Української Дивізії „Галичина", який поповнився повною збіркою журналу „Вісті Комбатанта", одержаного архівом від проф. Тараса Гунчака.
3. Книжки і спогади про повстанців 20-их років.
4. Війна і революція (1914 – 1917рр.) Ленінізм і сталінізм.
5. Незалежність України.
6. Польсько-Українські відносини.

III. В додаток до зібрання історичних матеріялів XX століття п. Володимир Баранецький, колишній Президент Українського Інституту Америки збагатив бібліотеку УДДЦ, подарувавши серію томів давньої української літератури, видання Гарвардського Університету.

УДДЦ відкритий для науковців і загальної публіки у вівторок, середу і четвер, а також за призначеним часом.

АДРЕСА: **2 East 79th Street, New York, NY 10021. Tel.: (212) 288-2917.**

ТАРАС ГУНЧАК, директор УДДЦ
ОЛЕНА НЕСІНА, екзекутивний директор УДДЦ

EAST VILLAGE MEAT MARKET, INC.

The Finest Home-Made, American & European – Style Food!

TEL.: (212) 228-5590
FAX: (212) 979-6593

139 2nd AVE. NYC 10003
(Bet. 8th & 9th Sts.)

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ ОСЕРЕДОК „ТРИЗУБ“
У Філядельфії

вітає

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

з нагоди

110-го ЮВІЛЕЮ

та бажає багато успіхів в майбутньому...

НА МНОГАЯ ЛІТ!

Український Спортовий Осередок „Тризуб“
P.O. Box 346
Lower State and County Line Roads, Horsham, PA 19044

OLEH S. SLUPCHYNSKYJ, M.D.

Facial, Plastic & Reconstructive Surgery

Head & Neck Surgery

AESTHETIC FACIAL SURGERY CENTER

OF NEW YORK

TEL: 212-315-9109
FAX: 212-245-4060
E-MAIL: OLEH@AFSCNY.COM
http:// WWW.AFCNY.COM

44 E 65th St., Suite 1A
New York, NY 10021

612 Rutherford Ave.,
Lyndhurst, NJ 07071
Phone: (201) 460-0063

(212) 228-9682

144 Second Avenue New York, N.Y. 10003

Sports Medicine

DR. ARETA PODHORODECKI

ST. MARK'S REHABILITATION
44 SAINT MARK'S PLACE
NEW YORK, N.Y. 10003

BETWEEN 1st AND 2nd AVENUES

PHONE: (212) 529-5966
FACSIMILE: (212) 529-2987

Website: www.podhorodecki.com
E-MAIL: info@podhorodecki.com

HOURS: Extended

ALL INSURANCE ACCEPTED

OFFICE HOURS BY APPOINTMENT

ARTHUR N. HRYHOROWYCH, MD

DIPLOMATE OF THE AMERICAN BOARD OF PHYSICAL MEDICINE AND REHABILITATION
DIPLOMATE OF THE AMERICAN BOARD OF ELECTRODIAGNOSIS MEDICINE
SPORTS MEDICINE

67 IRVING PLACE SOUTH
AT E. 18TH STREET
NEW YORK, NY 10003

TEL. 212-673-7500
FAX 212-420-8250
E-mail: Anh.md@verizon.com
website: www.Hryhorowych.com

"Try a slice of the future today!"

future BAKERY

KEFIR

750 ml
3.25 %
B.F./M.G.

M C DAIRY

All Natural Kefir - Kefir Tout Naturel

Factory Outlet

106 N. Queen St., Etobicoke

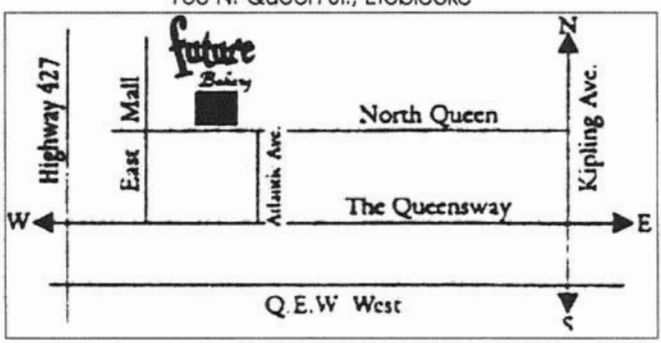

Tel.: (416) 231-1491

ЗАХОДЬТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ!

Скуштуйте нашого хліба, маківників, сирників, калачів! Зайдіть до нас на сніданок чи на каву.

Переконайтесь, що смачніших не знайдете! У нас можете купити найвищої якости сири, сметану, гуслянку, кефір

ST. LAWRENCE MARKET, 95 FRONT ST. EAST, TEL.: (416) 366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

•Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

МІСТ MEEST
Корпорація МІСТ - вибір тих, хто добре рахує свої гроші !
ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ
ПАЧКИ
ЛИСТИ, БАНДЕРОЛІ
в Україну та по цілому світі в найкоротші терміни !
Міст - це завжди надійно!
Грошові перекази за декілька хвилин*
*існують деякі обмеження
Тільки ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата
Пачки, листи, бандеролі та інші вантажі літаком або кораблем в найкоротші терміни
Щоденна висилка контейнерів
Підбираємо пачки з дому
Щохвилинний комп'ютерний контроль за виконанням Вашого замовлення
До Ваших послуг маємо понад 380 аґентів в США та Канаді.
За аґентом у Вашій місцевості телефонуйте безкоштовно: 1-800-288-9949

UNION FUNERAL HOME

LYTWYN & LYTWYN

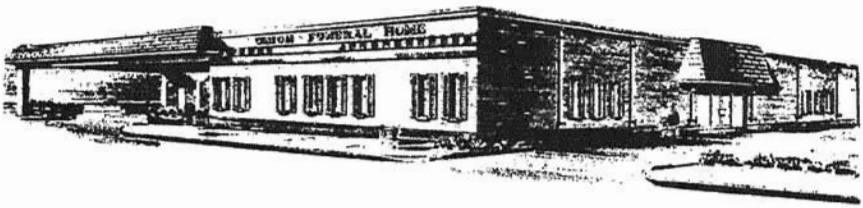

1600 STUYVESANT AVENUE, UNION, NEW JERSEY 07083

(908) 964-4222 • (973) 375-5555
FAX: (908) 964-7569

THEODORE M. LYTWYN, Manager
NJ License No. 3212

CONGRATULATIONS
AND THANK YOU
FOR YOUR
110 YEARS OF SERVCE
TO THE
UKRAINIAN-AMERICAN
COMMUNITY

Established 1906

PETER JAREMA
FUNERAL HOME, INC.

A FAMILY
CONCERN SERVING
ALL COMMUNITIES

129 E. 7th Street, New York, NY 10009

Louis I. Nigro, Manager
Brett T. Nigro, Director

Phone: (212) 674-2568
Fax: (212) 388-0428

42-ий ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ
Товариства ім. Тараса Шевченка в Пассейку, Н. Дж.
з нагоди 110-річчя „Свободи“ і 70-ліття The Ukrainian Weekly

б а ж а є

УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ

продовжувати ще довгі роки видавати ті видання.

ГОЛОВНІЙ ЕКЗЕКУТИВІ УНС, РЕДАКЦІЯМ, АДМІНІСТРАЦІЇ „СВОБОДИ“, UKRAINIAN WEEKLY і ВСЬОМУ ЧЛЕНСТВУ

в тій справі допомагати.

Наша сила у нас самих.

ЗА УПРАВУ:

Василь Марущак – голова
Варвара Тижбір – рекордовий секретар
Юліян Котляр – фінансовий секретар

„БРАТСТВО св. ЙОСАФАТА“
217-ий Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.
заснований у 1908 році

в і т а є

Головний Уряд і все членство Українського Народного Союзу

та бажає дальших успіхів у праці
для української громади та Незалежної України.

За управу 217-го Відділу:

Оксана Маркус
фін. секретар

Стефан Приймак
почесний предсідник

Анна Сохоцька
заст. предсітника

A SPECIAL OFFER:

Volumes I and II of "The Ukrainian Weekly 2000" and "Ukraine Lives!' FOR ONLY $30!

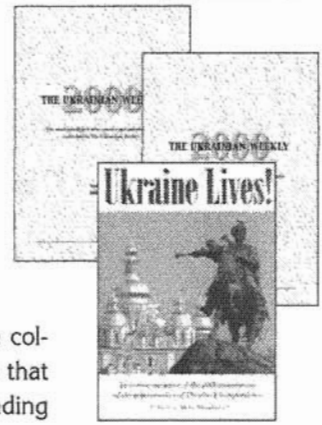

"The Ukrainian Weekly 2000" is a two-volume collection of the best and most significant stories that have appeared in the newspaper since its founding through 1999.

"Ukraine Lives!" transports readers back to the time of perebudova and the independence regained in 1991, and gives an overview of the first decade of life in newly independent Ukraine.

A great gift idea at Christmastime – especially for history buffs!

To order copies of all three unique books, please call (973) 292-9800, ext. 3042.

УПРАВА І ЧЛЕНСТВО ПЛАСТОВОГО 450 ВІДДІЛУ УНС В НЮ-ЙОРКУ

щиро вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

з нагоди 110-ліття, та бажає дальшого здорового розвитку і величавих успіхів

ЗА УПРАВУ:

Христя Навроцька, голова
Володимир Процик, заст. голови
Мотря Мілянич, секретар
Зірка Клюфас, скарбник
Катержина Хемич, Контрольна Комісія

ДИРЕКЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ДОМУ В НЬЮ-ЙОРКУ

бажає

усім уділовцям, установам і організаціям, що мають свої постійні домівки, всім, які користуються із заль на весілля і забави,
кріпкого здоров'я, багато сил і витривалости в дальшій тяжкій і відповідальній праці!

140-142 Second Ave., New York, NY 10003
(212) 529-6287

PHONE: (908) 862-6455 FAX: (908) 862-5003

Big Stash's

- BAR & RESTAURANT
- CATERING FOR ALL OCCASIONS
- BANQUET & MEETING FACILITIES AVAILABLE

STANLEY & KRIS RAWRYSZ

1020 SO. WOOD AVENUE
LINDEN, NEW JERSEY
(one block off Route 1)

УПРАВА ТА АДМІНІСТРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ В НЬЮ-ЙОРКУ ЩИРО ВІТАЮТЬ
ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

Український Музей, один із найбільших здобутків нашої громади, завданням якого є збирати і зберігати пам'ятки мистецької та історичної вартости, ознайомлювати людей різних національностей з багатством нашої культури та прищеплювати молодим поколінням любов і пошану до своєї спадщини, вдячний Народному Союзові та його пресовим органам – газетам „Свобода" і „The Ukrainian Weekly" – за постійну співпрацю і підтримку.

Ольга Гнатейко
голова УМ

Марія Шуст
директор УМ

Український Музей
203 Second Avenue, New York, NY 10003, Tel. 212 228-0110
Fax 212 228-1947, E-mail: info@ukrainianmuseum.org
Web site: www.ukrainianmuseum.org

Відділ Українського Конгресового Комітету Америки у Філядельфії

щиро вітає

Головну Управу, провідників округ і відділів, та всіх членів

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

з нагоди

110-го ЮВІЛЕЮ

БАЖАЄМО ДАЛЬШИХ УСПІХІВ!
МНОГАЯ ЛІТА!

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA
PHILADELPHIA BRANCH
500 E. Gravers Lane, Wyndmoor, PA 19038-8411
(215) 242-3689

Інститут св. Володимира: український культурний центр і студентський гуртожиток:

620 Spadina Avenue, Toronto, Ontario M5S 2H4
Tel.: 416-923-3318 • Fax: 416-923-8266
www.stvladimir.ca e-mail:svi@stvladimir.ca

- Гуртожиток для студентів у самому центрі Торонта
- Через дорогу від Торонтонського Університету
- Зручно добиратися до університетів і коледжів Торонта
- Забезпечуємо харчуванням
- Інтернет у кожній кімнаті
- Вечірні курси української та англійської мов для дорослих

Курси традиційного українського прикладного мистецтва
Школа іконопису
Різноманітні клюби
Музей Союзу Українок Канади
Багата бібліотека різномовних видань
Традиційна "Маланка" та вечір казино "Одеса"
Залі, театр та аудиторії для винайму

ГОЛОВНА УПРАВА ТОВАРИСТВА БОЙКІВЩИНА

щиро вітає

Головний Уряд, Почесних Членів, Голів Округ,
Управи Відділів та всіх членів

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

з нагоди

110-го ЮВІЛЕЮ

БАЖАЄМО ДАЛЬШИХ УСПІХІВ!

ЩАСТИ ВАМ БОЖЕ!

ЗА УПРАВУ ТОВАРИСТВА:

Теодор Царик *голова* — **Ігор Чижович** *касир* — **Стефан Гавриш** *секретар*

402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка в Етобікок, Канада

вітає Український Народний Союз з нагоди 110-ліття його існування та бажає багато успіхів у дальшій праці для добра українського народу в діяспорі і в Україні.

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“
16-ий Відділ Українського Народного Союзу
в Спрінг Валлей, Н.Й.

щиро вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ, ЕКЗЕКУТИВУ, РАДНИХ і ВСЕ ЧЛЕНСТВО

із 110-ми „уродинами“ Батька СОЮЗА

За управу Відділу, **д-р Василь Лучків**, секретар

UKRAINIAN CENTER

240 Hope Avenue
Passaic, NJ 07055
Telephone: (973) 473-3379

Hall available for rent for all occasions:

- Weddings
- Birthday parties
- Christenings
- Bridal showers

JAROSLAVA SYDORAK
C.P.A.

(212) 475-6410
Fax: (212) 473-3620

98 Second Avenue
New York, NY 10003

FIALKA
BOUTIQUE

The best little resale shop in the East Village!

LUBA FIRCHUK
IRYNA KOWAL

324 E 9th St., New York, NY 10003
(212) 460-8615

Stage Restaurant
ROMAN & YVONNE DIAKUN

LUNCH-DINNER SPECIALS FRESHLY MADE DAILY!

Take-out orders
(212) 473-8614

128 Second Avenue
New York City

C

Chupa Insurance Agency

REAL ESTATE & INSURANCE
240 EAST 6th STREET
NEW YORK, NY 10003-9998
TELEPHONE: **212-674-5340**
FAX: **212-979-1769**

BARBARA CHUPA, *Lic. Insurance Broker*

UKRAINIAN ENGINEERS' SOCIETY OF AMERICA, INC. – Philadelphia Chapter
ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ІНЖЕНЕРІВ АМЕРИКИ – Відділ у Філядельфії
700 Cedar Road, Jenkintown, PA 19046

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯД І ВСЕ ЧЛЕНСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

ОБ'ЄДНАННЯ ЖІНОК ОБОРОНИ ЧОТИРЬОХ СВОБІД УКРАЇНИ

щиро вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

з нагоди

110-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ і БАЖАЄ ДАЛЬШИХ УСПІХІВ

За Головну Управу:

Люба Сілецька – *голова* **Марія Лозинська** – *секретар*

A Complete Healthcare Source
Most Insurance Plans Accepted

TOTAL HEALTHCARE PHARMACY
Fulfilling Your Healthcare Needs

66 Second Avenue
New York, NY 10003

Говоримо
по українськи

Tel.: (212) 473-0500
Fax: (212) 473-6366
Email: Totalphar@AOL.COM

Tania's
RESTAURANT

AMERICAN-EUROPEAN HOME COOKING & CATERING

Tue.-Fri.
10:00 am – 10:00 pm
Sat.-Sun.
9:00 am – 10:00 pm
Mon.– Closed

348 Grove Street, Jersey City, NJ 07302
(201) 451-6189 • FAX (201) 451-3583 • www.tania's.com

BRANCH #248

COATESVILLE, PA

IRENE PASHESNIK

Secretary

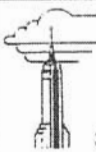

IRENE D. ROGUTSKY, D.D.S.

The Empire State Bldg.
350 Fifth Avenue, Suite 5222
New York, NY 10118
(212) 947-1665

40-07 Westmoreland Street
Little Neck, NY 11363
(718) 225-4492

РОМАН і СТЕФАН ЛЮТАКИ

власники

HOLIDAY LOUNGE

COCTAILS and DINNER

75 St. Mark's Pl. (8th St.), New York City
SP7-9637

ЗМІСТ

КАЛЕНДАРІЮМ

I. УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ – 110 РОКІВ

Ювілейні привітання.....17
Стефан Качарай. „Спосібні до всього доброго, гарного і корисного“.....20
Зі спогадів про Український Народний Союз.....29

II. У ПЕРЕЯСЛАВІ, 350 РОКІВ ТОМУ...

Олесь Сергієнко. Тюрма від моря і до моря.....30
Степан Пінчук. Великий гетьман.....36
Віталій Абліцов. „Уродила рута...рута...“.....40
Юрій Мицик. Полин-корінь.....46

III. 190 РОКІВ ВІД НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Павло Филипович. Тарас Шевченко.....53
Ігор Калинець. Залізні стовпи.....59
Ігор Римарук. Перед „Автопортретом зі свічкою“ Т. Г. Шевченка 60
ПетроЧасто. „І в слов'янофіли так і претесь...“.....61

IV. ДО 90-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анатолій Собко. Українська душа Галичини.....71
Валентин Мороз. Так дозрівали яблука в нашому саду.....82

V. ДО 65-РІЧЧЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Василь Маркусь. Довга дорога до себе.....101
Сергій Федака. Вікентій Шандор –
дипломат та історик Карпатської України.....111
Дмитро Федака. Поезія бурхливого життя.....117

VI. НЕЗАБУТНІ ЛЮДИ, НЕЗАБУТНІ ПОДІЇ

Христина Волицька–Ференцевич. Поет-революціонер.....131
Роман Савицький, мол. Американський портрет
Соломії Крушельницької.....140
Левко Хмельковський. Биківня... Від цієї назви холоне кров.....144
Микола Неврлий. Письменник і вільне слово.....149
Михайло Диміцький. „А все ж вона обертається!“.....155

VII. ЕКОНОМІЧНІ ЛЕКЦІЇ

Володимир Гаків. Що ж є двигуном матеріяльного розвитку?.....159
Фрідріх А. Гаєк. Шлях до рабства.....163

VIII. КРАЇНА, ДЕ МИ ЖИВЕМО

Джон Винтроп. Будемо, немов Місто на пагорбі.....166
Олександер Лазарів. Двоє з найвідоміших.....167
Неля Горська. „Melting pot".....175

IX. ДОБРЕ БУТИ ЗДОРОВИМИ

Роман Солодовників. Серце жінки.....179
Тетяна Гельфанд. Чому вегетаріянців стає все більше?.....183
Ілля Векслер. Стрес... Як дати з ним раду?.....187
Сергій Іванів. Реабілітація песимізму.....190
Чого бояться мікроби?.....193
Обережно: сонце!.....196

X. ВИРУШАЙМО У ПОДОРОЖ

Сергій Пілігримів. Ніяґара – одне з чудес світу.....199
Вуді Ліст. Леґенда про Кантунью.....201
Генадій Василів. На сніданок пророк Мухаммед мав фініки.....206
Ігор Черкасів. Таємниця міста ліліпутів.....210
Олксандер Кравченко. Харків – Харукань?.....212

XI. ОЙ ЗІЙДИ, ЗІЙДИ, ЯСЕН МІСЯЦЮ

Сергій Іванів. Місяць – джерело життя.....217
Наталя Барська. Місячна пам'ять людства.....221

XII. ТІСНО СЛОВАМ – ПРОСТОРО ДУМКАМ

Станіслав Єжи Лєц. Афоризми.....224

ОГОЛОШЕННЯ 225
ЗМІСТ 271

Складачі текстів – Іда Фокс і Дарія Малиновська
Верстка і технічне редаґування Павла Стокотельного
Оголошення – Марія Шепарович, Іда Фокс
Головний адміністратор „Свободи"– Володимир Гончарик
Календаріюм Отців-василіян

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ, ІНК.

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION, INC.

P.O. BOX 280, 2200 Route 10, Parsippany NJ 07054 • (973) 292-9800

Fax: (973)292-0900 • www.unamember.com • E-mail sales@unamember.com

ПОНАД СТО РОКІВ ПОСЛУГ

УНСоюз ПРОПОНУЄ:

Життєве забезпечення:

- Забезпечення на ціле життя
- Передове забезпечення
- Забезпечення з одноразовою вкладкою
- Забезпечення з вкладками платними впродовж 20-ти років
- Забезпечення з вкладками платними до 65-ти років
- M2 забезпечення

Термінове забезпечення:

- на 5 років
- на 10 років
- до 23-го року життя

Універсальне забезпечення з гнучкими вкладками

Пенсійні грамоти з відсотками, охороненими від податків

- Індивідуальні пенсійні конта (IPA)

Перші гіпотечні позички на доми

БРАТСЬКІ ПОСЛУГИ

- Видає „Свободу" і „Український Тижневик"
- Уділяє стипендії студіюючій молоді, членам УНС
- Власник відпочинкової оселі „Союзівка"

100-PLUS YEARS OF SERVICE

UNA OFFERS:

Life Insurance:

- Whole Life
- Premier Whole Life
- Single Premium Whole Life
- 20 Pay Life
- Life paid up at 65
- Millennium 2

Term Insurance:

- 5 Year Renewable Term
- 10 Year Renewable Term
- Term to Age 23

Universal Life Insurance with flexible premiums

Tax-deferred Annuities:

- Individual Retirement Accounts (IRA)

Mortgages for primary residences

FRATERNAL BENEFITS

- Publishes Svoboda and The Ukrainian Weekly
- Awards scholarships to undergraduate students who are UNA members
- Owns Soyuzivka resort